

Múltidéző

Írások a magyar népi kultúráról és örökségről

MAGYARSÁGGUTATÓ
INTÉZET

Múltidéző

Írások a magyar népi kultúráról és örökségéről

A Magyarorsághkutató Intézet Kiadványai 54.

MÚLTIDÉZŐ

Írások a magyar népi kultúráról és örökségéről

SZERKESZTETTE: DÓKA KRISZTINA

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2022

Lektorálta: Lukács László

Magyar nyelvi lektorok: Katona József Álmos, Nagy Dóra, Rási Szilvia

Angol nyelvi lektor: Szabó Zsuzsa

A borító Tánczos Vilmos fényképének felhasználásával készült.

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Mati Márton, Pomozi Péter

A kötet megjelenését támogatta a

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

© Szerzők, Szerkesztők, 2022

<https://doi.org/10.53644/mki.multidezo.2022>

ISBN 978-615-6117-69-4

ISSN 2677-0261

TARTALOM

Előszó	7
I. TÁRGYI KULTÚRA, ÉLETMÓD, TÁRSADALOM.....	11
Kinda István: Agyagipar az erdővidéki Nagybaconban.	13
Kinda István: Ipar és népművészet határán: sírkőfaragók művészete a Kis-Küküllő mentén	45
Kinda István: Csángótelep társadalma és kultúrája	73
Tánczos Vilmos: Hogyan idézik a tárgyak a múltat? Egy csíki gazdaság példája	105
II. TÁJNYELV	197
Tánczos Vilmos: Egy csíki székel falu (Csíkszentkirály) készülő tájszótára (szerkesztési elvek és mutató: a lótarás tájnyelvi kifejezései).....	199
III. A MOLDAI MAGYAROK NÉPI KULTÚRÁJÁBÓL	221
Szőnyi Vivien: A moldvai magyarok táncművészetének általános vonásai.	223
Szőnyi Vivien: Magyarfalusi népszokások az óév utolsó napján	251
IV. HAGYOMÁNYALKOTÁS, FOLKLORIZMUS, ÖRÖKSÉG.....	277
Dóka Krisztina: A népi kultúra képeinek megszerkesztése Magyarországon az 1920-as években	279
Raffai Judit: A mesemondás folklorizmusa Fábán Ágostonné bukovinai székely mesemondó példáján	321
Vajda András: A néprajzi örökség helyzete Maros megyében. Előmunkálatok Maros megye néprajzához	353
A kötet szerzői	397

ELŐSZÓ

Jelen kötetben olyan néprajzi írásokat olvashat az érdeklődő, melyek a magyar népi kultúra legkülönbözőbb területeit, illetve ezek 20-21. századi örökségét ölelik fel. A könyv címe utal Tánczos Vilmos kötetünkben olvasható tanulmányára (*Hogyan idézik a tárgyak a múltat?*), a tárgyi kultúra mellett a szellemi műveltségre is kiszélesítve az ott felvetett gondolatkört. A cím utal arra is, hogy az itt olvasható tanulmányok egy része a magyar népi kultúra múltjába vezet bennünket, (részben vagy egészében) történeti szemléletű dolgozat. Ugyanakkor az írások egy része azt mutatja be, hogy a népi műveltség múltbéli formái hogyan élnek tovább, milyen módon vannak jelen ma, illetve hogyan válnak néprajzi örökséggé. Valójában még a szorosabban vett történeti tanulmányok esetében is jól kitapintható, hogy a néprajzi múltnak van a jelenbe ívelő folytatása, hatása mai kultúránkra, valamilyen formában megidézése napjainkban.

Közös e publikációkban, hogy témaválasztásaik a szűkebben vett szakmai elkötelezettségen túlmutatóan személyes indíttatásúak. Ez a személyes motiváció teszi e tanulmányokat hitelessé, számos helyen ihletetté.

A kötet szerzői többségükben Magyarországon kívül élő magyar kutatók. Tánczos Vilmos a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének egyetemi tanára, Kinda István a Székely Nemzeti Múzeum főmuzeológusa, Vajda András a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem adjunktusa. A vajdasági szövegfolklorista, Raffai Judit az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának egyetemi tanára. Szőnyi Vivien antropológus, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének segédmunkatársa és a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének referense. Dóka Krisztina néprajzkutató, tánckutató, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi docense.

Az itt olvasható publikációk 2020-ban és 2021-ben a Magyarságkutató Intézet által támogatott kutatások keretében készültek. Találunk ezek között az

anyagi kultúra és az életmód kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat. Ilyen többek között Kinda Istvánnak a nagybaconi agyagipar hagyományait feldolgozó írása, mely egy nagyobb, átfogó háromszéki népi mesterségekkel és mesterekkel foglalkozó kataszteri kutatásból nőtte ki magát. A tanulmány a téglavetés és cserépkészítés technológiai leírásán túl a mesterség történetébe, valamint a téglavető mesterek életébe és eltűnő világába is bepillantást enged.

Kinda sírjelekről szóló írása készülő székelyföldi sírkőmonográfiájának előtanulmánya, melyben bemutatja a havadtői homokkő sírköveket, mint sajátos népművészeti tárgyakat, a sírkőfaragó mesterek generációit és a faragások stílusának alakulását. Ugyanakkor nem csupán e tárgyi kultúrát ismerhetjük meg, hanem betekintést nyerhetünk a sírjelek szimbolikájába, továbbá Kinda megidézi tanulmányában a 18-19. századi havadtői sírkövek alatt nyugvó emberek életét és az egykori közösségeket is.

Kinda István harmadik írása egy különös közösségtanulmány, mely csángó-kutatásaihoz kapcsolódik. Egy rövid életű háromszéki, gyimesi csángók által alapított szórványtelepülés (Csángótelep) létrejöttének és megszűntének okait és hátterét kutatja, írásos történeti forrásokon és személyes vallomásokon keresztül bemutatja a helyi társadalmat, a családok életmódját és mindennapjait, csángótelepi identitásuk napjainkig kitapintható gyökereit.

Tánczos Vilmos kötetünkben olvasható mindkét tanulmányában szülőföldre, Csíkba kalauzol el bennünket, ezekben jelentősen támaszkodik kibocsátó közösségével kapcsolatos ismereteire, felmenői tudására és saját személyes élettapasztalataira. A *Hogyan idézik a tárgyak a múltat* című írásában szülei házának tárgykészletét vizsgálja oly módon, hogy amellet, hogy bemutatja az eszközöket, helyi terminológiájukat, a házban elfoglalt helyüket, a tárgyakhoz kapcsolódó történetek révén élénk tárja az ezekhez fűződő érzéseket, élményeket és értékítéleteket is. A bemutatott tárgyakhoz és a megidézett személyekhez fűződő kapcsolatának és tudásának köszönhetően belső nézőpontból ismerhetjük meg e világot.

Tánczos Vilmos itt olvasható nyelvjárási tanulmánya mutatóanyag készülő csíkmegyei (csíkszentkirályi) tájszótárából. Itt is fontos, hogy a bemutatott nyelvi anyag a szerző anyanyelvjárása. Tánczos mindkét írása folytatása saját fajújára vonatkozó, már korábban megkezdett kutatómunkájának, melynek egyik

fontos mérföldköve volt az édesapjáról szóló, *Elejtett szavak. Egy csíki székely ember nyelve és világképe* című könyve is.

Szőnyi Vivien két írása a moldvai csángók folklórjának a témaköréből merít. Szőnyi nem csupán alkalmi kutatója a csángó kultúrának, hanem a moldvai magyarok között eltöltött éveknek és kapcsolatainak köszönhetően alapos tereptapasztalattal rendelkezik, amely emellett elméleti-módszertani kísérletezőkedvvel párosul. Magyarfalú évkezdő szokásait bemutató tanulmánya nem egyszerű folklorisztikai leírás, hanem kísérlet arra, hogy rámutasson, milyen társadalmi-gazdasági okokra vezethető vissza az ismertetett, archaikus szokásvilágot idéző, ugyanakkor napjainkban is gyakorolt köszöntőhagyomány mai élete, mitől lehet ez most is élő és aktuális.

Szőnyi táncfolklorisztikai írása a moldvai Magyarfalú tánc kultúrájával foglalkozó doktori disszertációjához („*Falusi táncok*”. *Egy moldvai magyar közösség tánc kultúrájának antropológiai vizsgálata*) kapcsolódik. Jelen tanulmányában a magyar néptánc kutatás egyik hiányosságát igyekszik orvosolni, amikor elmélyült szakirodalmi és archívumi kutatásokra alapozva, a moldvai tánc kultúrára vonatkozó történeti forrásokat, illetve az eddig megjelent publikációk eredményeit felhasználva megrajzolja a moldvai csángó tánc kultúra általános vonásait.

A kötet zárófejezete olyan tanulmányokat tartalmaz, melyek a népi kultúra új környezetben való megjelenésének és továbbélésének kérdéseit vizsgálják. Dóka Krisztina tanulmánya – korábbi ilyen irányú, a millenniumi népművészeti bemutatókkal, illetve a Gyöngyösbokrétával foglalkozó kutatásainak folytatásaként – a népi kultúra reprezentációjának eddig jórészt feltáratlan időszakát, az 1920-as évek népművészeti bemutatóit vizsgálja. Írásában az 1931-ben induló Gyöngyösbokréta-bemutatók közvetlen előzményeire mutat rá, vizsgálja, hogy a magyar népi kultúra mely jelenségei, milyen szándékokkal és kontextusokban kerültek az 1920-as években bemutatásra. Kutatásának eredményeként annak a folyamatnak egy-egy pontja is kitapinthatóvá válik, melynek keretében egyes települések népi kultúrájának bizonyos elemei „helyi hagyománnyá”, lokális örökséggé váltak.

A népi kultúra saját kontextusán kívüli használatának (az úgynevezett folklorizmusnak) témakörét érinti Raffai Judit tanulmánya is. Raffai egy bukovinai székely származású mesemondó példáján keresztül a mesemondás

folklorizmusának történetébe vezeti olvasóit. A mesemondó repertoárjának bemutatásakor rámutat azokra az alkalmakra is, melyek az egykori hagyományos mesélési alkalmakat felváltották, és egyben lehetővé tették a mesék – új környezetben való – továbbélését. Írásával Raffai amellett, hogy a mesemondó Fábiánné egyéniségkutatását teszi teljessé, a 20. századi mesefolklorizmus kutatását is megalapozza.

Vajda András tanulmánya is a népi kultúra örökségének kérdésköréből merít. Itt olvasható publikációja egy átfogó – Maros megye népi kultúráját bemutató – vállalkozás előtanulmánya. Vajda számba veszi a megye területén eddig folytatott legjelentősebb néprajzi kutatásokat, a vonatkozó publikációkat és intézményeket, ugyanakkor elmélyíti és árnyalja a népi kultúra regionalitására, Marosszék/Maros megye körülhatárolására és táji tagolódására vonatkozó ismereteinket is. Ezen túl Vajda arra is felhívja a figyelmet, hogy a 20. század országhatárokat és közigazgatási beosztásokat is érintő nagy történeti változásai miatt új regionális identitások kialakulásának is tanúi lehetünk.

A kötet tanulmányai arról is tanúskodnak, hogy bőven akad izgalmas kutatni valónk ma is hagyományos népi kultúránk, átalakuló hagyományaink és az új környezetben megjelenő „régí hagyományaink” területén.

Pomáz, 2022. augusztusa

A szerkesztő

I. TÁRGYI KULTÚRA, ÉLETMÓD, TÁRSADALOM

KINDA ISTVÁN

AGYAGIPAR AZ ERDŐVIDÉKI NAGYBACONBAN

KIVONAT: A téгла- és cserépvetés népi mesterségből kisipari tevékenységgé, majd gyáriparrá fejlődő munkafolyamat. Megnevezése az építkezésekhez használt téгла és cserép készítésének a népnyelvben élő formája, amelyet a mintából történő kiborítás, kifordítás, kivetés mozdulatáról kapott.

A tevékenység az agyag és homok megfelelő arányú keveréséből víz hozzáadásával elkészített sár formába gyúrását, szárítását, majd kemencében történő kiégetését foglalja magába. A cserép- és téglagyártás párhuzamos iparág; gyakran egyazon üzemszervezet keretei között készülnek a termékek.

Háromszéken nagyobb léptékű téglavetéssel több településen is foglalkoztak: a sepsiszentgyörgyi Örkő, Bereck, Torja, Bodok, Nagyborosnyó is híres téglavető hely volt. Nagybacon falucsúfolója, a *sároshátúak* kifejezés is ezt a jellegzetes tevékenységet kapcsolja a településhez, hiszen Bacon a legismertebb települése a cserép- és téglagyártásnak. Egyesek szerint az itteni mesterség az ősidők homályába vész, mások három-négyszáz évvel ezelőttre teszik a baconi cserép meghonosodását. A történelmi források azonban hiteltelenítik az ősi, sok évszázaddal ezelőtti eredeztetést.

KULCSSZAVAK: cserép, tűz, agyagipar, hagyomány, idény

Épületanyagok Erdővidék¹ múltjában

A Kárpát-medencében a középkor évszázadaiban szinte kizárólag növényi eredetű tetőfedő anyagokat használtak. Ezek közül a legrégebb és legelterjedtebb a nád volt, már ahol a növényföldrajzi viszonyok termőhelyet biztosítottak számára. A 12-13. században a gabonatermelés fejlődésével a szalmatető különböző változatai is elterjedtek, és a 19. századig fenn is maradtak. A növényi eredetű anyagok felhasználási körében a zsindelyfedés a legújabb tetőfedési eljárás, Európa déli részét leszámítva az egész kontinensen elterjedt. Alkalmazására a 15. századtól vannak konkrét adatok, de valószínűleg várak, kastélyok héjazata esetében korábban is használták.² Az európai népek körében különböző formájú és méretű zsindely terjedt el, az alapelv szem előtt tartásával: a vékonyra szeletelt faanyag meghatározott rend alapján a tetőre szerelve akadályozza meg a csapadék bejutását a házba.

Erdélyben zsindelyt a 16-17. században még inkább csak a fejedelmi udvar és a nemesi udvarházak számára, a városi tehetős polgárok házáira, esetenként

1 Erdővidéket földrajzi értelemben a Baróti-medence alkotja a környező erdőkerettel együtt. Történelmileg két székely szék, Udvarhelyszék és Háromszék metszésében jött létre, területén két kisebb adminisztratív egység szerveződött: Miklósvárszék és Bardóc fiúszék. Erdővidék kis térség, de különleges kultúrtáj: összesen tizennégy tábornokot, húsz ezredest, kilenc alezredest és tizennyolc őrnagyot állított a haza szolgálatába. Nagyjai között említhetjük Benkő József történész, botanikus; Bölöni Farkas Sándor író, műfordító; Benedek Elek, a nagy mesemondó és irodalomszervező; Kriza János unitárius püspök, folklorista; Baróti Szabó Dávid költő; Gaál Mózes ifjúsági író személyét és munkásságát. A térség gazdaságtörténeti képéhez a 19. századtól a piaci igényeket kielégítő kisipari mesterségek kialakulása és ennek függvényeként a nagytáji munkamegosztás, a különböző termékekre szakosodott települések is hozzátartoznak. Terepmunkáim során világossá vált, hogy az *erdővidékiség* különleges életérzést, a székely mivoltához már-már anakronisztikus módon ragaszkodó, önmagát erdőkkel körülvett rezervátumban érző székely közösség habitusát jelenti. Nagymértékben rányomta bélyegét az identitás alakulására az a körülmény, hogy a térség két évszázada nagy erőfeszítéseket, kinszenvedéseket, emberi áldozatokat igénylő bányavidékké vált. A helyiek a székelységeen belüli végvárként értékelt társadalomföldrajzi pozíciót és a lakosság különleges fizikai teljesítményeit megjelenítő narratíváit az erdővidéki kollektív identitást építő státustörténetekként forgalmazzák. Erdővidék ma a történelmi Háromszékkel együtt Kovászna megye része. Bővebben lásd Kinda 2019.

2 Cseri 1997, 102–139.

az egyházi épületekre rendelték; ellenben a falusi parasztházakat, a falusi tanítói és papi lakot is szalmával vagy náddal fedték. A nád-, szalma- és zsindefedés együttesen érte meg az éghetetlen anyagból készült fedőanyagok megjelenését.³

Az égetett téglá- és cseréphasználat már az ókori kultúrákból ismerős. Háromszék területén a római légiók táborhelyein két évezreddel ezelőtt már kézzel vetett és égetett téglát is használtak az építkezésekhez. A technológia ősi, de nyilván nem feltételezhetünk szerves kontinuitást az ókori kultúrák és a 19-20. századi székelyföldi agyagfeldolgozó gyakorlat között.

Erdély területéről a cserépfedés korai említése 16. századi, egy 1585-ös besztercei okiratban maradt fenn.⁴ A 18. században Háromszék és Erdővidék tehetősebb egyházközségei a templomtorony, valamint az iskolamesteri ház fedéséhez még a szomszédos szász vidékről szereztek be a hegyesre kiképezett, pikkelyszerű cserepet. Ennek köszönhetően a Homoród mentén, a Nagy-Küküllő völgyében, valamint Erdővidéken, elsősorban Bardóc fiúszék településein a 19. század elején egyre gyakoribbá vált a cseréppel fedett ház. A medgyesi szász orvos, Daniel G. Scheint az 1830-as évek legelején azt tapasztalta, hogy a székelyföldi falusi házak túlnyomórészt fából épültek, a falak malterrel és tapasztással voltak elegyengetve; zsindegyel, deszkával vagy szalmatetővel fedve.⁵ Az agyagcserep elterjedéséhez nagymértékben hozzájárult, hogy a hagyományos növényi alapanyagokból – nádból, szalmából, fából – készített héjazat évszázadokon keresztül egész falvakat elpusztító tűzvészek rémével fenyegetett. A házra, csűrre szálló *veres kakas* a 19. század folyamán a legfélelmetesebb veszélynek minősült, melyben vagyonok és életek válhattak a lángok martalékává. A hatóságok a 19. század második felében tűzrendészeti előírásokon keresztül próbálkoztak a tűzhasználat szabályozásával, s e rendelkezések egyértelműen az éghetetlen agyagcserep előnyére billentették a tetőfedő anyagok alkalmazását.⁶ A cserep általánossá válásához jelentősen hozzájárult, hogy a 19. század végén az építőanyagipar is áttért a nagyüzemi gyártásra, sorra alakultak cserepgyárak,

3 Lásd pl. Furu 2011, 46–48.

4 Fazakas – Szabó T. 2009.

5 Scheint 1833, 158.

6 Tóth 2011.

melyek kikísérletezett, tartós, nagy méretű, egyre olcsóbban hozzáférhető tetőfedő anyagot kínáltak. A 19. századi sima, kerek vagy hegyes végű, kis méretű égetett cserépfarmát a 20. század elejétől fokozatosan felváltották a gyári hornyolt cseréptípusok, melyek színben, formában és méretben is közismertté és fokozatosan egyeduralkodóvá váltak egy-egy tágabb régióban.⁷

Eredetmítoszok?

A tégl- és cserépvetés népi mesterségből kisipari tevékenységgé, majd gyáriparrá fejlődő munkafolyamattá vált. Megnevezése az építkezésekhez használt tégl- és cserép készítésének a népnyelvben élő formája, amelyet a mintából történő kiborítás, kifordítás, *kivetés* mozdulatáról kapott. A tevékenység az agyag és homok megfelelő arányú keveréséből víz hozzáadásával elkészített sár formába gyúrását, szárítását, majd kemencében történő kiégetését foglalja magába. A cserép- és téglagyártás párhuzamos iparág; gyakran egyazon üzemszervezet keretei között készülnek a termékek. Az utóbbi két évszázad során az egyszerű megmunkálású, tömör téglahasáb a készítőiről leginkább *cigánytéglaként* ismert Háromszéken, az igényesebb kivitelezésű cserép azonban csak néhány településen: Nagybaconban, Bodokon és Sepsiszentgyörgyön készült.

Tekintettel arra, hogy a cserépvetés Nagybacon helyi közösségi identitásának közel két évszázada szerves része, a helyiek a nagybaconi cserép hagyományát – nem elítélhető módon – az ősidők homályába vetítik vissza. Az óvatosabb helybéliek a cserépkészítés meghonosodását három-négyszáz évvel ezelőtre *saccolják*. A nagybaconi agyagipar történeti mélységének nyomtatékosítására megidézett szájhagyomány, a *krónika* „azt mondja, hogy az 1200-as években épült templom tégláit is kisbaconiak vetették már. Tehát itt nincs hiány sem a hagyományban, sem a hozzáértésben.”⁸

Mindezekkel szemben beszédes tény, hogy a nagybaconi református egyházközség levéltárában őrzött első jegyzőkönyv (*Libellus*) adatai szerint a te-

⁷ Cseri 1997.

⁸ Féder 1969.

lepülés legrepresentatívabb épületét, a templom tornyát 1721-ben még újrazsindelyezték.⁹ Az 1784–1785-ös években végzett toronyújjáépítési munkák alkalmával a fedőcserepeket pedig Brassóból hozatták.¹⁰

A cserépgyártás meggyökerezését több szerző – alkalmanként egymás információira építve – egy emberéleteket is szedő 19. század eleji pusztító tűzvész utáni újjáépítési hullámnak tulajdonítja.¹¹ Az egymásnak ellentmondó adatokat szolgáltató források óvatosságra intenek. Tudjuk, hogy a rendtartó székely falvakban a közösség már a 18. században tűzmegelezési rendelkezéseket hozott. „Általános szokás volt ebben a korban, hogy a falvakban strázsák vigyázták a lakosok éjszakai nyugalma, és este csak zárt lámpással járhattak az utcákon. [...] A falurendtartás megalkotói természetesen elsősorban a tűzveszély megelőzésén igyekeztek. Ezért Nagybaconban 1748-ban [...] ún. *koromjárókat* jelöltek ki, akik a kormos kemencék, kürtők és kémények tulajdonosait büntették meg. A rossz helyen felépített kemencét vagy más nyílt lángú építményeket le is bontatták.”¹² Egy-egy ház vagy csűr, egyéb melléképület leégése sajnálatosan hétköznapi esetnek számított, tekintettel arra, hogy a rendkívül gyúlékony szalmával vagy zsindellyel készült héjazat száraz időben egy óvatlan szikrától is lángra lobbanhatott. A véletlenül támadó tüzezen kívül olykor szándékos gyújtogatás is állott egy-egy tűzvész hátterében.

A szervezett tűzvédelmi tevékenységek ellenére a 19. században több jelentős tüzesetre került sor a térségben.¹³ Bacon valamiért kimaradt ebből az áttekintésből, holott Nagysolymosi Incze Simeon református lelkész számvetéséből megtudjuk, hogy 1829-ben „az egész ecclesiának nagyobb része elpusztult tűz mián”¹⁴.

9 Fehér 2011, 12–13.

10 Fehér 2011, 15. Ugyanő megjegyzi, hogy a nagybaconi cserépvetés a 19. század 30-as éveitől indult.

11 Orbán 1868.; Murgóalji 1881.; Seres 1971.

12 Tóth 2011, 28.

13 Bölönben 1822-ben 7 ház, Közéapajtán 1823-ban 40 ház, Kézdivásárhelyen 1834-ben 421 lakóház – a település háromnegyede –, Baróton 1834-ben 80 porta, Sepsiszentgyörgyön 1876-ban 21 ház, Sepsiarókon 1885-ben 12 ház, Bereckben 1901-ben 35 épület vált a lángok martalékává. Tóth 2011, 32–33.

14 NREL, I/2, osz. n. Számadás 1829. évre.

De akkor mi lehetett az az 1843-ban bekövetkezett tragédia, amellyel kapcsolatban Orbán Balázs még az áldozatok számát is megjelölte? A választ a Nagybaconi Református Egyházközség anyakönyve adja meg. A pap bejegyzése szerint: „1843 1ma Junii temettettek el egyszeriben ezen tíz személyek, kiket a' 30 Máji 10. órákor délelőtt történt nagy fellegszakadás által megnőtt Nagy Batzoni patak egyszeribe elvitt sok házakkal és csűrökkel melyek el romlottak 94 épületekkel.”¹⁵ A következő hetek bejegyzései a további eltűntek megkereséséről és az árvíz iszapjában heverő holttestek végtisztességének megadásáról tanúskodnak. A halottak száma összesen 23 fő – épp, mint Orbán Balásznál.

Az adatokból nyilvánvalóvá válik, hogy 1843 az egész faluközösséget megázó tragédia éve volt, a halottak magas számát bizonyára nemzedékeken át emlegették. A veszedelem oka azonban nem a falut porig égető tűzvész, hanem a közel 100 épületet elsodró árvíz volt.

Érzékelhetjük, hogy egy félreértett, ellenőrizetlen, a folklór részévé vált esemény milyen mélyrehatóan, akár visszafejthetetlen módon képes meghatározni a történeti kutatás menetét. Nagybacon esetében tehát valóban bekövetkezett egy nagy égés, 1829-ben – s ebben a vonatkozásban Murgóalji cikke közel jár a valósághoz – azonban látnunk kell, hogy nem egyetlen nagy tűz áll a téglas cserépvető ipar meghonosodásának, ezzel együtt pedig a falusi architektúra arculatváltozásának hátterében. Tény, hogy a gyakori kisebb tüzek és egyéb tragédiák – mint amilyen az 1843-as árvíz volt – fokozatosan a biztonságos építőanyagok iránti igény megnövekedéséhez és az azokat előállító kisipar meghonosodásához vezettek a 19. század első felében.

Sároshátúak?

Egy kevésbé ismert erdővidéki falucsúfolóban Nagybacont *emberszólónak* nevezik.¹⁶ Nem csoda, hisz a 19. század második felében „egyike a Székelyföld legszebb faluinak, népe általános jóllétben van [...] inkább is megérdemelné a

15 RNL KMO, F 105 (Anyakönyvek), 10. á. (egyházi anyakönyvek), 86. kötet, 12r. oldal.

16 Seres 1971.

város nevet mint Baróth, s talán ennek érzetében öltözködnek is lakosai városiasan, mert a férfiak, főként ünnepnapon, mind magyaros szabásu posztó ruhát, az asszonyok és leányok czizma helyett czipőt viselnek”.¹⁷

Napjainkban enyhe pejoratív éllel többnyire már csak *sároshátúakként* emlegetik a derék baconi népet, utalva jellegzetes agyagműves kisipari tevékenységére. A sároshátúak azonban szorgalom és értékteremtés tekintetében már a 19. század végén példaként állottak sokak – például a csíki gazdák – előtt. „Ezelőtt öt-hat évvel ritkaságként sem akadt volna székelly ember Csíkban, ki levette azon előítéletet, hogy a tégl- és cserép-gyártás csupán »cigánynak való mesterség«, hozzá fogott volna maga is e jövedelmező iparág műveléséhez. Lám, ma már másképpen gondolkoznak sokan. Látva, hogy az erdővidékről jött munkás fekete sereg¹⁸ minden ősön tekintélyes keresetre tesz szert, mellyel nyugodtan vonul vissza a téli szállásra, Jenőfalva és Dánfalva lakosságának jókora része neki fogott a tégl- és cserépkészítéshez, úgy, hogy jövő évben kizárólag székellyek fogják vetni a téglát.”¹⁹

A 19. század végi kivándorlás, az amerikázás lázában a nagybaconi cserépvető a munkával szembeni alázat és az itthoni boldogulás példájává vált a *Székelly Nemzet* újságírója szemében: „A fedél-cserép- és téglavetetés meglehetősen lendületet vett néhány év óta. Gyorsan is szaporodnak a vármegye községeiben a cseréppel fedett épületek. Hanem egy nagyon különös jelenséget nem hagyhatok felemlítés nélkül ezen ipar űzése körül. A csíki ember máig is tisztességén alulnak tartja cserepet készíteni, téglát vetni. Beáll szívesen üzlettulajdonosnak s beléveszti sokszor egy ilyen vállalatba fél vagyonát, de hogy ő maga fogjon neki a mesterségnek olyant még nem ismertem. A szomszéd Erdővidék székellyei otthon a cserépvetést mint házi ipart űzik s kivétel nélkül onnan kerülnek Csíkba is az

17 Orbán 1868.

18 A nagybaconiak szerint a helyi cigányság seprűkötéssel foglalkozott. Téglavetéssel, ritkábban cserépvetéssel csak távolabbi vidékeken. „Cigány cserepet Baconban nem vetett. A cigány az cigány volt, lehet, hogy kötött seprűköt, simított régi faházat sárral. Ennyi volt a nagybaconi cigánynak a szerepe. Eljártak cserépvetni, téglavetni más helyekre, mert például Szárhegyre, oda is elmentek Nagybaconból cserépvetni.” Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

19 Cserépipar Csíkmegyében. *Székelly Nemzet*, 1883. I. évf. 40. sz.

ezen ipart űző mesterek. A téglavetést, azt már kizárólag a cigányoknak hagyjuk. A csíki székely napokig elpipázik nyári esős idő alkalmával a cserépvető színben s gyönyörűséggel nézi, a míg a bacsoni székely feleségestől s egész háznépéstől szorgalmasan hordja szét az állványokra a nyers cserepeket, de hogy ő annak készítését megtanulni csak legkisebb kedvet is érezne, olyant nem is láttam. [...] Ezt mi itthon meg nem fejthetjük másként, mintha őszintén azt mondjuk, hogy a mi székely napszámosunk inkább szeret vándorolni, mint komolyan dolgozni.”²⁰ Ekkoriban az 5 hónapos nyári idő alatt egy ember feleségestől és felnőtt fiával együtt 200-300 forintot tudott megkeresni cserépvetésből. Viszonyításként ekkor egy pár tehén 110 forint, egy mázsa búza 8 forint volt.²¹

1895-ben Pap János, az ungvári agyagipari szakiskola igazgatója a kereskedelemügyi m. kir. Miniszterhez a háromszéki agyagipar fejlesztése tárgyában beküldött jelentésében azt írta, hogy „Szeptember 26-án tehát N.-Bacsonba utaztam, a hol egy kifejlett és szépen virágzó háziipar jellegű házfedél cserép indusztriát találtam. [...] A lakosság szegényebb része született cserép készítő, kik az intelligensebb osztály és jobb módú paraszt gazdák szolgálatába állva, igen ügyesen és gyorsan készítik a fedélcserépeket. Az anyag általában jónak mondható – annak megválasztásában, kidolgozásában, égetésében a férfiak, a cserép készítésében az asszonyok, leányok, a szárító csűrbe való behordásban a gyermekek eléggé gyakorolt kész mesterek, úgy hogy a megyében itt-ott szórványosan elhelyezett fedél cserép készítő telepeken a környéken mindenütt n.-bacsoni emberekkel dolgoznak.”²²

Ezen túlmenve, a szakértő teljes meglepéssel nyugtázta a bacsoni cserépvető gazdák hozzáértését és termelési eljárásait. „A gyártás a maga nemében annyira tökéletes, hogy azon alig lehet változtatni valamit. Nagyobb gyáraink is a legnagyobb részt így állítják elő a fedélcserépeket.”²³ Ugyanő pedig a Romániába átköltöző berecki fazekasok miatt hanyatlásnak indult felső-háromszéki fazekas-

20 Csíkvármegye közgazdasági állapotai és a székely kivándorlás. *Székely Nemzet*, 1891. IX. évf. 80. sz.

21 Lásd Csíkvármegye közgazdasági állapotai és a székely kivándorlás. *Székely Nemzet*, 1891. IX. évf. 80. sz.

22 Agyagipar Háromszéken, *Székely Nemzet*, 1895. XIII. évf. 13. sz.

23 Agyagipar Háromszéken, *Székely Nemzet*, 1895. XIII. évf. 13. sz.

ság megmentésében is szerepet szánt volna a szakmájukat magas szinten művelő baconi cserépvetőknél: a berecki „fazekasok szomorú helyzetén véleményem szerint úgy lehetne leginkább segíteni, hogy ha Bereczk jó módú község egy ügyes n.-baczoni vagy bodoki cserép vető családot némi áldozattal áttelepítene Bereczkre, a mely család az itt élő 7-8 fazekasnak tanítómestere lenne.”²⁴

Gépesített kézműipar?

Az erdővidékiek tudják, hogy „valamikor Nagybacsonba csak a pap nem vette a cserepet, más mindenki vette”²⁵. Nem csoda, hogy közgazdasági és politikai értekezésekben, fejlesztési tervekben időről időre felbukkant a cserépvető ipar támogatásának igénye, javaslata, a gépesítés lehetősége: „[...] azon megyében, a hol oly tömérdek építési anyag hever parlagon; és még is építési iparunk pang. Hogy egyebet ne említsünk, ott van egy fontos építési iparágunk, a tégl- és a cserépgyártás, mely iparágat, egy kis erkölcsi és anyagi támogatással, ezereket és százezereket jövedelmező iparaggá fejleszthetnők. Csak egyetlen egy községünk, Nagy-Baczon képes volna évenként több millió kitűnő cserepet a hazai, sőt külföldi piacra bocsátani – ha ezen iparaggal foglalkozó egyszerű székely testvéreink egy kis erkölcsi és anyagi támogatásban részesülnének.”²⁶

Az anyagi támogatás azonban az igények szintjén maradt, akárcsak a piacra jutást megkönnyítő erdővidéki vasútvonal terve. „Annyi jó minőségű agyag előfordulása mellett Háromszéken csak néhány községben foglalkoznak az agyagiparral. [...] Az agyagnak házfedő cserepekre való feldolgozásával leginkább Nagy-Baczonban és Bodokon foglalkoznak. Előbbi helyen ezen iparág meglehetősen fejlett s a készítmények tekintetében egész Háromszék megyét felülmúlja. Közvetlen vasúti összeköttetés igen sokat lendítene a nagybaczoni cserépiparon.”²⁷ „Ajánlom a vasútvonal megállapításánál tekintettel lenni arra,

24 Agyagipar Háromszéken, *Székely Nemzet*, 1895. XIII. évf. 17. sz.

25 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet. Vette – értsd: vetette.

26 Megyei közlemények. Háromszék megye törvényhatósági közgyűlése, *Székely Nemzet*, 1883. I. évf. 152. sz.

27 Háromszék agyagipara. *Székely Nemzet*, 1883. I. évf. 195. sz.

hogy például Nagy-Bacson cserép-, mész- és faszállításával is akkora forgalmat képes csinálni, hogy az összes Olt völgye messze elmarad mögötte.”²⁸

A gépesítési törekvések politikai hasznát is rejtették, legalábbis azok számára, akik ki tudták használni a baconi cserépiparból élők reményeit. 1883. december 27-én, karácsony harmadnapján délelőtt 11 órakor Incze József parlamenti képviselő beszámoló beszédet tartott Borbély András baconi gazda udvarán, melyre a templomból kijövő népet meghívták. „Én is azért jöttem, hogy mint papjuk a szószékről, úgy én is e pitvar lépcsőjéről felkiáltok: íme, hirdetek néktek nagy örömet, mely az egész n.-bacsoni cserépvető népnek nagy öröme léssen! Fáradozásaimnak sikerült a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter urat az önök részére megnyerni, igen, bírom mindkettőnek azon ígését, hogy jövőre nagyobb gondot fognak fordítani az önök iparágára s azoknak szélesebb körben leendő forgalomba hozatalára; mindketten kilátásba helyeztek egyelőre egy 8 lóerejű sárverő gőzgépet, s ha az megérkezik, önöknek annyi sárt ver, hogy ha még az egész község, meg a papjuk is vetné a cserepet: nem győznék naponta fölvetni az elkészített finom agyagot. (500 torok: éljen, brávó!) Még többet is mondok: az is kilátásba van helyezve, hogy a cserépipar után fizetett adót ha egészen el nem engedik is, de oly csekély mennyiségre fogják leszállítani, hogy számba se jön. [...] Meg fogja venni önöktől a cserepet az állam, az összes állami vasutak mentén zsindeellyel fedett indó és őrházaknak zsinde helyett – a mint önök olyan találóan szoktak mondani – veres cseréppel borítása végett. E szerint már a jövő évadban.”²⁹

Ismerik Nagybaconban a szót: az ígért szép szó, s a bolondnak öröm. Az 1906-ig megjelenő *Székely Nemzet* további lapszámaiban nem találtunk beszámolót a szóban forgó sárverő gép megérkezéséről, csupán a nagybaconi iparosok egy ismételt kéréséről – az ígért után 14 esztendővel: „A téglák és cserépkészítés terén semmi újabb mozzanat nem észleltetett. A nagybacsoni cserépkészítők egy gőzgép által hajtható agyagyúró gép adományozását kérelmezik a kereskedelemügyi miniszter úrtól.”³⁰

28 A háromszéki vasút. *Székely Nemzet*, 1886. IV. évf. 161. sz.

29 Lássatok, halljátok és csodálkozzatok III. *Székely Nemzet*, 1884. II. évf. 4. sz.

30 Háziiipar a Székelyföldön, *Székely Nemzet*, 1898. XVI. évf. 170. sz.

A cserépipar számottevő technológiai fejlődése nemhogy a 19. században nem történt meg, de a 20. században sem ugrott nagyot. Pedig a feladatra alkalmas gyártósort hozzáértő szakember ki is jelölte. „A Nagy-Bacsonból magammal hozott agyag égetési kísérletei arról győztek meg, hogy a fennemlített árucikkek gyártására az alkalmas leendő, és azok készíthetése végett Wanniek & Comp. Gépgyár által Brünneben készített, Th. Grocke rendszerű kitűnő és általam ismert, működésben látott 0 sz. téglasajtoló gépet ajánlhatom.”³¹

Addig is, egyes cserépvető gazdák igyekeztek házi alkalmatosságokkal megoldani a sárral való ellátottságot, s amennyire lehetett, megkímélni az emberi munkaerőt. Leggyakoribb megoldás az volt a 20. század első felében, hogy egy hengeres edényből, többnyire káposztáskádból alakítottak sárkeverő-gyúró gépet oly módon, hogy késekkel ellátott függőleges tengelyt szereltek belé, melyet lovakkal vagy tehenekkel jártattak körbe, így őrölve le, pasztásítva az agyagot. „Régebb olyan kád vót, fából, s mind a rendes káposztáskád, abrancssal körbevée, s abba mentek a kések. Utóbb ezt osztán valahonnan a Gazmetantól szokotálták, ezt a kádat. A csövet. S akkor belémodifikáltuk azt a tengelyt. Hát ez az őrlőgép apámnak az apjáéktól errefelé volt használatban. Vagy a dédnagyapjától.”³²

A szocializmus időszakában a helyi termelőszövetkezet keretében működő három cserépzüzem vezetése még az 1960-as évek végén is csak tervezte a gépesítést, egy cserépvető gép beállításával.³³

Kézi vagy gyári?

A baconi cserépgyártó háziipart nemcsak a fejlesztések, hanem a piaci terjeszkedés és a minőség terén is kötötte a rossz értelemben vett tradíció. Annak ellenére, hogy a 19. század végén nagybaconi cserépvetői százai termelték a

31 Agyagipar Háromszéken, *Székelv Nemzet*, 1895. XIII. évf. 15. sz.

32 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet. *Gazmetan* – állami gázvállalat; *szokotálták* – szerették; *belémodifikáltuk* – átalakítva beleszereltük.

33 Féder 1969.

tetőfedő anyagot, a munkafolyamat nem vált könnyebbé, a termelési kapacitás elérte korlátait, a szállítási nehézségek miatt területileg sem lehetett terjeszkedni. Jelentős akadályt és hátrányt jelentett, hogy a termelés csupán idényjelleggel zajlott, mert a huzatos cserépszínekben a hideg évszakban nem lehetett dolgozni. Az építészetben a növényi alapanyagokról az éghetetlen cserépre való áttérés pedig javában zajlott. A felvevőpiac igényeire a gyáripár fejlesztései választ adtak. A gyári cserép jelentette konkurencia az újságok reklámfelületein az 1880-as évektől már jól nyomon követhető.

„A Köcher & Copony-féle cserépcsűrben Prázsmáron kapható jól kiegészített cserép, ezere 10 frt 50 krért, téglá, ezere 9 frtért, három évi jótállás mellett.”³⁴

„A Bodok községben gyártott fedélcserépek az anyag jósága folytán még jobbak, mint a n.-bacsoniak cserepei.”³⁵

„Építők és építtetők figyelmébe! Újonnan berendezett cserépgyáramban készült lapos és kupás cserepek nagy mennyiségben, jutányos árban kaphatók. Jóság és kitűnő tartósságért kezességet vállalva ajánlom. Domián Mihály cserépgyáros, Zalán.”³⁶

„Saját érdekében csak Bohn-féle nagyikikindai és zsombolyai cserepet fogadjon el és utasítson vissza más silány minőségű cserepet, mert csak a Bohn-féle cserép jutányos, szép és szakszerű fedőanyag. Tessék mintát és árjegyzéket kérni. Bohn cserép-gyár Zsombolya.”³⁷

„Értesítés. Van szerencsém a nagyérdemű közönséget értesíteni, hogy a Muschong J. és Társai (ezelőtt Bohn és Társai) lugosi gőztégla- és cserépgyárak képviselőjét átvettem, s ennél fogva a közkedvelt 253-as és 272-ös dupla hornyolt átfedő cserepet vörös és kátrányozott minőségben raktáron tartom és gyári árban árusítom. Kívánatra a cserépfödést is elvállalom jutányos árban. A 253-as cserépből egy lapméterre csak 15 darab kell és teljesen mészkömentes anyag. Szíves pártfogást kérve, vagyok teljes tisztelettel Pap Lehel épít. vállalkozó [Sepsiszentgyörgy].”³⁸

34 *Székely Nemzet*, 1884. II. évf. 27. sz.

35 Agyagipár Háromszéken, *Székely Nemzet*, 1895. XIII. évf. 15. sz.

36 *Székely Nemzet*, 1898. XVI. évf. 119. sz.

37 *Székely Nép*, 1909. XXVII. évf. 88. sz.

38 *Székely Nép*, 1909. XXVII. évf. 39. sz.

A fentebb idézett ungvári agyagipari szakiskola igazgatója a baconi cserép beszükkült lehetőségei közt a szomszédos Romániát is piacként vizsgálta, ám arra a következtetésre jutott, hogy „Romániában kiváló előszeretettel nyúlnak a bádóg fedélzethez, minek oka abban rejlik, hogy házaik s főleg a fedélzet gyenge szerkezete nem bírja meg a súlyos fedést.”³⁹

A nagybaconi cserépgyártás változatlansága, a gyáripár előretörése és termékeinek javuló minősége a 20. század elején már világossá tette, hogy a manufaktúráis keretek között végzett cserépkészítés fölött elszállt az idő. Ahogy a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 1910-es jelentésében írja: „A cserépgyártás nagy hiányt képez területünkben. A háziiparilag készített nagybaconi cserép immár nem elégíti ki a kényesebb igényeket.”⁴⁰

Az 1930-as években a gyáripár végleg rávert a nagybaconi cserépkészítőkre. Nagyobb cserépből kevesebb kell egy tető befedéséhez, kevesebb faanyag, mert ritkább a lécezés, kisebb átfedéssel használják, s ezért könnyebb maga a tető is, s a tetőfedés még a gyári cserép magasabb ára mellett is olcsóbb, mint a kézzel vetett, apróbb méretű cseréppel.

A leszűkkült termelői aktivitás még mindig elegendő volt ahhoz, hogy Sepsiszentgyörgy, Udvarhely, Csíkszereda, Brassó körzetét felvevőpiacnak tudja. A megmaradt klientúra döntésének hátterében sokáig az a meggyőződés állt, hogy a baconi cserép jobban „föd”, mint a gyári, a szél a havat nem fújja be a padlásra és nem kapja le a tetőről.⁴¹ A környező településeken a baconi cserép továbbra is fogalomként élt tovább, egyet jelentett a minőséggel.

A cserépvetők jelentős része áttért más foglalkozásra, mások – kb. 300 személy – Erdély-szerte városi cserépgyárakban helyezkedtek el.⁴² A legidősebbek még most is emlékeznek, hogy az 1940–50-es években még mindig „kijárt a faluból vaj hatvan-hetven család. Ami csak avval dolgozott örökkétig, met szégyenebb rendű emberek vótak, nem vót birtok, s evvel tudta megkeresni a kenyeret”⁴³.

39 Agyagipar Háromszéken, *Székely Nemzet*, 1895. XIII. évf. 15. sz.

40 *Jelentés* 1911, 54.

41 Seres 1971.

42 Seres 1971.

43 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

Nagybacon cserépkészítőire az üzleti megrendelések mellett a közügyek terén is számítani lehetett. A 20. századi lapokban több cikk tanúskodik arról, hogy nehéz sorsra jutott embertársaikat, időnként egyházközségeket segítettek ki a bajból adományokon keresztül.⁴⁴

De hogyan készül?

a) A téгла

A hagyományos téгла- és cserépvetés családi üzemszervezetben zajlik. Általában a települések külterületein található a külszíni agyaglelőhelyek, bányák, ahonnan a termék alapanyagát biztosítják. A sárkészítéshez sok vízre van szükség, 1000 darab téгла átlagban egy köbméter vizet igényel.

A fele-fele arányban agyagot és homokot tartalmazó föld kitermelése után néhány száz téglára elegendő mennyiséget átkapálnak, bő locsolás mellett lapáttal többször felszeletelik, átforgatják, régebb mezítláb megdagasztották a sárat, hogy érjen meg. Az így előkészített anyagot a formázópad alá talicskázzák. A mosópadra emlékeztető szétterpesztett lábú asztal/pad közepén áll a vízestál, amelyben a sáros kéz leöblítésére és a téгла tetejének lesimítására használatos víz áll. Ha két személy dolgozik a téгла vetésével, a pad két szélén dolgoznak. A pad alá hordott sárból a két tenyér élével metszik le a téglához szükséges mennyiséget, amelyet a padra helyezett formába gyúrnak, ügyelve arra, hogy a sár a sarkokat jól kitöltse, ne maradjon üres rész az anyagban. A téгла méretét és alakját adó deszkakeretet a falubéli asztalosok készítik szabvány méretűre, a hagyományos nagybaconi téгла mérete például 6,5 x 12 x 25 cm. A nyers téгла alját a munkás kéznyomása alatt maga a pad formálja egyenesre, tetejét vizes kézzel lesimítják, majd a keretbe pontosan illeszkedő, *levélnek* nevezett lapoc-kával fedik le, s innen lendületes mozdulattal az előre megtisztított, homokkal

44 Erdővidéki Hírlap, 1928. IV. évf. 11.sz.

felszórt földre teszik, a levéllel a keret alján kinyomva *kivetik* a téglát. Minden darab elkészítéséhez két derékhajlítás tartozik, „ha vetünk ezeret, kétezeret kell hajolni”⁴⁵. Egy jó téglavető egy nap alatt 1000-1200 téglát tud kivetni.

A hagyományos kézi téglavetés mellett gépesített falusi téglagyártásra is akad példa. A téglaprés lényegében egy őrlő szerkezet, melyet villamos- vagy dízelmotor hajt, s lényegesen megkönnyíti az alapanyag előkészítését. Kapacitását jelzi, hogy ideális működtetéséhez legalább 10 ember kell, akik egyes fázisokat elvégeznek: ketten-hárman lapátolják a tölsérébe a sarat és a vizet, egy személy szelődróttal méretre vágja a gépből folyamatosan toluló sarat, mások száradni fektetik a friss téglát. A préstégla szabályosabb, mint a kézzel vetett, másik előnye, hogy egyetlen nap alatt elkészül egy katlanra való mennyiség. Égetése, felhasználása ugyanaz, mint a kézzel vetett tégláknak.

Kivetés után egy-két napig szikkad a téglá, majd amikor már felvehető, alakját megtartja, a bangétoknak előkészített helyen élükre állítva, egymásra épülő hosszú sorba rakják, 8-10 sor magasságban, 4-5 méter hosszan. Időjárástól függően így *feketén* (égetetlenül) 1-3 hónapig szárad, esős időben takarják, mert a víztől újra sárrá alakul.

Amint elkészült egy égetésre érdemes mennyiség, a szorosan egymás mellé állogatott téglákból katlant építenek, melynek alján kiképeznek 3-4 méretesebb tüzelőlyukat. A 10-12 000 téglából csonkagúla alakúra kiképezett katlant – mivel a külső sor téglá nem ég ki rendesen – kívülről körbeépítik korábbi égetésekből származó, kevésbé sikerült vagy égetetlen darabokkal, amelyre még *tokot húznak*, azaz vékonyan körbetapasztják téglának való sárral, hogy a hő ne szökhessen meg a réseken. Minden tüzelőnyílásba külön gyújtanak be, majd hevíteni kezdik fűrészüzemi fenyőhulladékkal, bontott csűrök, istállók régi faanyagával. A tüzet folyamatosan kell táplálni legalább 48 órán keresztül, amíg pirosra ég a téglá, s ezalatt legkevesebb 15 erdei köbméter fát használnak el. Miután befejezik az égetést, tégladarabokkal beépítik a tüzelőnyílásokat, majd sárral betapasztják, hogy lassan hűljön ki. A kiégett katlant majd csak a vásárlók érkezésekor fogják megbontani, egy nagyobb katlan téglá egy kisebb ház felépítéséhez elegendő.

45 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

b) A cserép

A cserépvetők nyersanyaga nagyjából a téglavetőkével azonos, megmunkálása azonban sokkal igényesebb. „Hát annak jó föld kell. Szikány es legyen, homok es legyen mégös benne, ne szikány legyen. Ha szikány, akkor elszárad a száradásnál, s azé kell a homok belé.”⁴⁶ A homokos agyagot külszíni lelőhelyről kapákkal szakítják, nagyobb tételt *bolinder*rel, homlokrakodóval emelnek a traktor utánfutójára. „Ott amikor odamenyen a bányába, maga azt mondja, hogy ez nem, e nemigen, met ez igen szikány, ez nem lesz jó, a másik viszont füvenyes vagy forogványos, az azért nem. Hát azt meg kellett válogatni ezelőtt, meg es válogatták. Most nem válogassák. Most a bolindert állítsák neki, s osztán jó, amilyen jó, olyan jó.”⁴⁷

Bár ez is idénymunka, a cserépvető mesterek már hónapokkal előtte tervszerűen készülnek a cserépgyártásra. A tavaszi cserépvetéshez a földet és a tűzifát a gondos székely gazda már ősszel beszerzi. A földet a település külterületeiről, szekérrel szállítja haza, hogy a sárccsináló „gép” köré halmozva a téli fagy és csapadék szétmállassza, megkésztse, a farakásokat a fagy és a szél jól égethetővé szárítsa. Az eljárás szakszerűségét az agyagipari szakiskola igazgatója sem vitatta: „Az anyag kiteleltetése és az azzal járó előnyök ismereteseik lévén előttük, ezen irányban sem javasolhattam nekik semmi különöset.”⁴⁸

Valamikor mezítláb taposták finomra, kiszedegetve a szemcséket, kavicsokat, a 20. század derekától már a *sárccsináló* géppel gyúriák megfelelő finomságúra az alapanyagot. A föld előkészítése férfimunka. Aratókapával, csákánnyal vékony rétegenként levágják a beáztatott agyagot, többször átforgatják, majd a befogott állat hajtotta kések alaposan leörölik és átgyúriák a masszát. Megkészültekor az alsó részén kinyitják az ajtót, melyen keresztül fokozatosan kigyúródik a sár. Innen egy fából készült szelőlapáttal kocka formájú, szállítható méretű darabokat vágnak le, s szerre behordják a cserépszín asztalára, ahol a cserépvető keze alá, megformálásra kerül.

„Olyan gyermek vótam, hogy elfáradtam, míg a sárt csináltam. Felültettek a ló hátára. Me lóval csinálták ezelőtt. Ló vót mindenütt. Egy gonosz ménlő vót.

46 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

47 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet. *Bolinder* – homlokrakodó gép.

48 Agyagipar Háromszéken, *Székely Nemzet*, 1895. XIII. évf. 13. sz.

Olyan rúgós vót, hogy nem lehet elmondani. Há nem rea tettek fel, a másikra. Lerúgott a másikról! Belé a gödörbe. Engemet mint gyermek. [...] Máskor fel vót szerelve a bárka a lórúdra. A géprúdra. Az ott ugye, ott lipinkáztatott a ló, s én belészunnyodtam, s akkor apám merítette a friss vizet, loccsantott szembe, s akkor én sírtam, s megvert. Anyám mondta: – Hagyj békít, Sándor, a gyermeknek, met a még kicsike, ne ijesztgesd a vízzel! – Nyissa ki a szemit, s hajtsa a lovat! [...] Úgyhogy ilyenek vótak az életbe! Mind jó vót, met fiatalok vótunk.”⁴⁹

A cserépvetésre a *cserépcsűrben* vagy *cserépszínben*, egy leszedhető oldal-deszkákkal felszerelt faépületben kerül sor. A csűr lényegében egy polcokkal sűrűn berendezett szárító, melyben egyszerre 6-8000 cserép szárad, mindegyik külön deszka lapockán. A cserépvető gépies munkáját a cseréphordó biztosítja, ő gondoskodik, hogy társa keze alatt legyen minden szükséges anyag, majd a kész darabokat is ő helyezi el a szárító polcain. Az asztal közepére felhalmozzák a másfél-két tonnányi sarat, amelyből 2000-2500 darab cserép készül, mellette homok, edényben víz, rakásba szedett szárítólapocka is el van helyezve.

A munka a csűr közepén felállított, földbe mélyített, oszloplábú, méretes asztal négy sarkán kiképzett tőkéken zajlik. A tőke deszkából készül, erre helyezik a vékony vaspántból készített cserépformát, melybe egy cserépre való sarat helyeznek. Ezt két tenyérrel rutinos mozdulattal belegyúrnák a formába, ráragasztják a cserép fülét (makkját), majd egy simítófával lehúzzák a formából kitüremkedő sárfelesleget, melyet visszacsapnak az asztal közepére. A cserép friss felületét laza mozdulattal meghintik homokkal, hogy ne ragadjon a szárítódeszkához, majd a tőkére erősített formaruha segítségével átfordítják a formából a lágy cserepet a szárítódeszkára, s már viheti is a cseréphordó valamelyik polcra. „Érdekes, hogy a formáknak minden cserépvetőnél megvolt a rovása, úgyhogy 2-3-4 csak cserepet vetett, ő bármikor tudta ellenőrizni, hogy igenis, ha a cserépnek a minősége nem olyan volt, amilyen kellett: bog volt benne, vagy nem volt lesimítva rendesen, nem tudta letagadni. Egytől felfelé számozva, s az számon volt tartva, hogy az melyiknek a száma, melyik vette avval a cserepet.”⁵⁰

49 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

50 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

A cseréptető gerincére kupáscserép kerül, amely lényegében egy hosszában hajlított cserép. Ezt szintén vasból készült formába gyúrnak, jóval keményebb sárból, majd a formáját megtartó, kupolaszerűen kiképezett szárítónyeregbe helyezik, a folyamat végén pedig egy szeggel lyukat szúrnak az elejére, amely majd a felszegezésére fog szolgálni.

„Régen a cserépvetők ezerszám dolgoztak, úgy mondták. Az úgy van, hogy amennyi a cserépnek pirosson az ára, [annak] egy százaléka a vetés. Ezelőtt úgy vót, de most nem; most a nem elég. Most kéne az ára az ezer cserépnek, a vetésért. Hát ezelőtt úgy működött, hogy amíg így megvették, s ez az ürítés⁵¹ még odatarozott a vetéshez. Azt a kellett leürítse, aki vette. De az most nem működik. S még egy másik dolog se: vettem ezer cserepet, arra ötvent rea kellett vetni. Aki ezer cserepet vetett, a vetett ezerötvenet. Az útra, úgy mondták. Az sincs már.”⁵²

A cserépcsűr méretétől és polcrendszerétől függően egyszerre legalább 6000 darab cserép szárad, ez a folyamat nyáron legkevesebb két-három hétig, tavasszal és ősszel egy-másfél hónapig is eltarthat. A csűr leszerelhető oldallapjaival szabályozni lehet a száradás mértékét, biztosítani lehet az optimális szellőzést.

A *katlanyozásnak* vagy *katlanyászásnak* nevezett fázisban a szárított cserepek kiegészítésére készülnek fel. A cserépkészítés épített katlanban történik, mely a cserépcsűrhez lehetőleg közel, magasított alapra felhúzott téglalap alapterületű téglalapú épület. Cserépteteje szintén magasított, téglából épített lábakon nyugszik, nincs felfalazva, s egy szakaszon a kiugratott tetőrész külön szellőzést, füstelvezetést biztosít. *Katlanyozáskor* több segítségre is szükség van. Egy-két ember a magas polcokról adogatja le a szárítódeszkákat a cseréppel, hárman-négyen pedig 10-14 darab cserepet egymásra helyezve a katlanhoz hordják a mester keze alá. A szárítás közben elrepedt, hibás darabokat egyszerűen visszadobják a sár csináló gép tövébe, ahol majd beáztatva újragyúrnak és ismét felhasználják.

A katlan előkészítését és megrakását maga a mester végzi. Alul élükre állogatva több sorban 5-600 darab téglát helyez el, amelyekből kiképezi a katlan alját teljesen átszelő 3-4 tüzelőnyílást. Miután a katlan belsejében egyenletes szintet alakított ki, elkezdődik a cserepek berakása faltól falig, sűrű rendbe,

51 Ti. a szárítócsűr polcainak ürítése katlanberakáskor.

52 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

hosszában és keresztben is kötésbe rakva 15-20 darab kerül egymás mellé. A nap végére embermagasságig felrakott, színültig töltött katlan készül el, a 9-10 élére állított cserépsor összesen 10-12 000 darabot számlál. Tetejére fojtásnak lapjukra fektetett szárított téglák kerülnek.

Minden tüzelőlyukba külön gyújtanak be. Előbb a katlan egyik oldaláról, majd azt betapasztva a másíkról tüzelik meg a cserepeket. Az égetés átlagban egy hétig tart, az első napokban lassú tűzön izzasztják, szikkasztják a cserepeket, az utolsó három nap fokozott tűzzel égetik ki. „Az égetésivel, avval nagyobb baj van. Több, több türelem kell. Oda olyan ember kell, aki osztán mégis benne vót. Met ha nem úgy tüzel, akkor ebből mind kupás cserepeket csinál. A tűz meghajtsa úgy, hogy az mind görbe lesz. De milyen hamar meghúzza, az anyja iskoláját!”⁵³

Miután a tüzelést befejezték, beépítik a nyílásokat, s a katlan tetejére a lefojtásra szánt téglarétegre az égetés végén néhány centi vastagságban földet szórnak, hogy a lassú kihülés során a nagy hőtől szép piros színt nyerjen a cserép. Ahogy napjaink cserépvetői mondják: „hát e nehéz munka, s mocskos munka. De őseink megbírták, nekünk es meg kell!”⁵⁴ A cserépegétes rentabilitása a mindenkori konjunktúráról függött: 1895-ben a drágább és távolabb lévő barnaszén helyett az olcsó és elérhető nyírfát használták cserépegétesre,⁵⁵ ugyanott 1969-ben a téglát a költséges fa helyett az immár sokkal olcsóbb barnaszénnel égették ki.⁵⁶

Díszített tetőcserepek?

Cserépforgatáskor, régi házak bontásakor gyakori, hogy feliratos vagy díszített tetőcserép kerül az ácsok kezébe, de magán- és közgyűjteményekben sem ritka a díszített cserép. Az udvarhelyi Haáz Rezső Múzeum munkatársai egy kiad-

53 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

54 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

55 Agyagipar Háromszéken, *Székelv Nemzet*, 1895. XIII. évf. 14. sz.

56 Féder 1969.

ványt is szenteltek a témának, melyben nem kevesebbet állítanak, mint hogy a „több cserépen fellelhető rendszertelen vonalvezetés arra készítet, hogy ezen tárgyak esetében ne keressük a karcolások funkcionalitását. Be kell érni azon tényszerű magyarázattal, miszerint sok esetben a »díszítést« pusztán unalom vagy különösebb szándék nélküli rajzolás keltette.”⁵⁷

Nagybaconi terepmunkánk alatt utánajártunk ennek a felvetésnek, és a szakemberekkel egybehangzó véleményt ismertünk meg olyan adatközlőtől, aki maga is „díszített” tetőcserepet. „Ez a cseréphordónak csak egy olyan hobbi volt, hogy amikor leültek ebédelni, ő azalatt az idő alatt odaállott a cserépvető asztalhoz, s vett egy pár darab cserepet, s ő azt kidíszítette. Azzal a simítóval, amivel lesimították, ha rátette úgy a ráma szélére, vizezte, úgy kezdte onnan egy helyről, akkor egy olyan pávafarok vagy valami olyasmi alakult ki. Gyermekkorban én is hordtam cserepet s csináltam ilyent. Na s akkor beleírtak dátumot vagy szöveget, itt van, egy olyan fájin fráma van beleírva, hogy az ritkaság.”⁵⁸

Az egyes díszítések mesterenként nagyon változóak, és sok esetben a készítő pillanatnyi hangulatát, egyéni ötleteit tükrözik.⁵⁹ Kuszto Vilmos baconi gyűjtő feliratos tetőcserepei között a legkorábbi datált darab 1863-as, s több olyant is őriz, melyeken *rigmus* szerepel: „*Jóska, Ferenc, Róza, Juliska, jertek bé mert eszünk*. Hát ezt a cseréphordó azalatt az idő alatt, amíg készítették a reggelit oda, vagy az ebédet, addig írta. [...] Szárhegyről kaptam egy olyan cserepet, van egy olyan cserép, hogy: *1936-ba vette egy 16 éves kislány Nagybaconba*. Hát ő cseréphordani vót elszegődve, na s pontosan az a néninek az unokája az, aki most a legminőségibb cserepet veti.”⁶⁰

57 Demeter – Miklós 2005, 30.

58 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

59 Demeter – Miklós 2005, 34.

60 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

Összefoglaló helyett

A híradások szerint a nagybaconi cserépgyártás 1969-től új szakaszba lépett. Bedő Béla termelőszövetkezeti brigádos javaslatára az állami gazdaságban 3 cserépvető központot alakítottak ki, melyek a szövetkezet legjövedelmezőbb részlegeivé váltak, 50%-os önköltséggel dolgoztak. A legnagyobb közülük a gépesített lányi-kerti volt, ahol a 60 000 darabos szárító körül 9 munkás dolgozott présgéppel, naponta 4-5000 kerek végű prés cserepet állítva elő. Az innen kikerülő *hódfarkú* cserép helyi adatközlőnk szerint „még mindig megéri a most készülő gyárit”⁶¹. A második cserépgyár, a baromkerti, 5 munkással, hagyományos módszerekkel működött, akárcsak a csinódi, a 3 munkással. Az itt előállított hegyes végű cserepet többnyire régi emlékművek, emlékházak restaurálásánál használták. 1971-ben az évi terv 566 000 darab cserép volt. A szövetkezeti gyárakon kívül ebben az időben mintegy 10 régi katlan volt a faluban.⁶²

Az 1990 utáni modernizálási hullámmal beinduló építkezések fellendülést hoztak a nagybaconi cserépipar számára. A családi cserépszínek megszorodásával a cserépvetők lényegében archaikus tudáshoz és évszázados technológiához nyúltak vissza. Akkor még azt mondták: „jó pénzes munka a cserépvetés. Akkor jó, mikor piros, s jönnek, viszik, s fizetik. Na az, az egy jóleső dolog az aztán”⁶³.

Sokat idézett agyagipari szakértőnk szerint jelentése alapján a 19. század végén előítéletekbe ütközött a szövetkezeti tömörülés gondolata – mint írta, nagy nehézséget okoz egy elárúsító szövetkezet létrejöttelében a székely nép bizalmatlansága és a vele született idegenkedés minden társulás és közös meggyezés iránt⁶⁴ –, így nem csoda, hogy a szocialista szövetkezeti élet tapasztalata után a rendszerváltást követően senki sem kívánt közös cserépipart fejleszteni, mindenki egyéni boldogulását kereste.

61 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

62 Seres 1971.

63 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

64 Agyagipar Háromszéken, *Székely Nemzet*, 1895. XIII. évf. 14. sz.

Ismét bebizonyosodott, hogy annak, hogy a helyi adottságból jövedelmező kisipar születhessen, az emberi leleményesség, a kezdeményezőkészség, az akarat és a kapaszkodás a feltétele. A 90-es években felfutott legnagyobb helyi magánvállalkozások cserépvetők tucatjait foglalkoztatták, évente félmillió cserepet is előállítottak, melyre szerte Erdélyben, de még a Kárpátokon túli területeken is igényt tartottak.⁶⁵ „Mi kellett a baconi cserép tartósságához? Minőségi föld, minőségi munka, s az az iparos, aki olyan garanciát mert vállalni, hogy annak múltja legyen.”⁶⁶

Három évtizeddel a rendszerváltozás után azonban a gyáripár cifra termékei immár a cserép hazájában is uralkodóvá váltak. Napjaink öreg cserépvetőinek nagy bánata, hogy a fiatal nemzedék már nemhogy nem készíti, de nem is szívesen használja a régi fajta baconi tetőcserepet. „Van nekem egy onokám, épített valami házat. Azt mondtam: – Ne búsulj, met a cserepet megvessük és álljuk! Azt mondja az egyik nap: – Nagytata, a pénzt ide kéne adja – aszongya –, hát nem ilyeneket veszek! Úgyhogy ilyen világot élünk! A baconi cserepet már nem földik fel...”⁶⁷

65 Sylvester 1994.

66 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

67 Saját gyűjtésből származó interjúrészlet.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Cseri 1997.** Cseri Miklós: Építőanyagok és szerkezetek. In: Füzes Endre – Kisbán Eszter (szerk.): *Magyar néprajz IV. Életmód.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997. 102–139.
- Demeter – Miklós 2005.** Demeter István – Miklós Zoltán: *Nyikó menti díszített tetőcserepek.* (Múzeumi Füzetek 25.) Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2005.
- Fazakas – Szabó T. 2009.** Fazakas Emese – Szabó T. Attila (szerk., jegyz., bevez.): Tetőcserep. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. XIII.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009.
- Féder 1969.** Féder Zoltán: A melléküzemág – nem mellékes. *Megyei Tükör*, 1969. április 19., 67. sz.
- Fehér 2011.** Fehér János: *A nagybaconi református templom.* (Híres Helyek 2.) Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2011.
- Furu 2011.** Furu Árpád: *Udvarhelyszék népi építésze.* Gloria, Kolozsvár, 2011.
- Kinda 2017.** Kinda István: *Hagyományos népi mesterségek Háromszéken és Erdővidéken.* Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2017.
- Kinda 2019.** Kinda István: Bányászok, mészégetők, rockerek Erdővidéken. *Acta Siculica 2018–2019.* Sepsiszentgyörgy, 2019. 361–366.
- Konsza 2008.** Konsza Johanna: A nagybaconi cserép- és téglagyártás. In: [Pozsony Ferenc (szerk.)]: *Népi mesterségek Háromszéken.* Kovászna Megyei Művelődési Központ – Regös Ifjúsági és Közművelődési Egyesület, Sepsiszentgyörgy, 2008. 71–76.
- Murgóalji 1881.** Murgóalji: A nagy-baczoni cserépipar. *A Nemere nagy nap-tára a közönséges 1881-ik évre*, I. évf. (1881). Nyomatott Bernstein Márk gyorsajtóján Seps-Szentgyörgyön, 30–32.
- Orbán 1868.** Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból.* I. Ráth Mór Bizománya, Pest, 1868.
- Scheint 2012.** Scheint, Daniel G.: *Az erdélyi székelyek földje és népe. Természeti, politikai, statisztika és történelmi szempontból (1833).* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2012.

Seres 1971. Seres András: Nagybaconi agyagipar. *Megyei Tükör*, 1971. július 18., 383. sz.

Sylvester 1994. Sylvester Lajos: Nagybaconi cserepesek. *Háromszék*, 1994. június 3., 1145. sz.

Tóth 2011. Tóth Szabolcs Barnabás: *A háromszéki önkéntes tűzoltók múltja és jelene*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2011.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Jelentés. Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének 1910. évi közgazdasági viszonyairól. Kiadja a Kereskedelmi és Iparkamara, Marosvásárhely, 1911.

NREL. Nagybaconi Református Egyházközség Levéltára, I/2. Rendeletek tára (1775–).

RNL KMO. Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, Nagybaconi Református Egyházközség Anyakönyve 1823–1848. F 105, 86. kötet.

SAJTÓFORRÁSOK

Erdővidéki Hírlap, 1928. IV. évf. 11. sz.

Székely Nemzet, 1883. I. évf. 40., 152., 195. sz.

Székely Nemzet, 1884. II. évf. 4., 27. sz.

Székely Nemzet, 1886. IV. évf. 161. sz.

Székely Nemzet, 1891. IX. évf. 80. sz.

Székely Nemzet, 1895. XIII. évf. 13., 14., 15., 17. sz.

Székely Nemzet, 1898. XVI. évf. 119., 170. sz.

Székely Nép, 1909. XXVII. évf. 39., 88. sz.

Clay industry in Nagybacon (Erdővidék, Transylvania)

ABSTRACT: Brick and tile making developed from a folk craft into a small-scale industrial activity and then into a manufacturing industry. Its Hungarian name is a vernacular form of making bricks and tiles for construction, derived from the movement of unrolling, overturning and throwing bricks and tiles from a mould.

The activity involves kneading the mud, made by mixing clay and sand in the right proportions with water, into a mould, drying it and then firing it in a kiln. Tile and brick making are parallel industries; the products are often manufactured within the same factory organisation.

In Háromszék County, large-scale brick-making was practised in several settlements: Őrkő, Bereck, Torja, Bodok, Nagyborosnyó were all famous brick-making sites. The nickname of the village of Nagybacon, 'Sároshátúak' (muddy backed), also links this characteristic activity to the settlement, as Bacon is the best known settlement for tile and brick making. Some say that the origins of the craft are lost in the mists of time, while others date the establishment of tile-making in Bacon back to between three and four hundred years ago. However, historical sources discredit the dating of the origins back to many centuries ago.

KEYWORDS: pottery, fire, clay industry, tradition, season

MELLÉKLET*

* A fényképek a szerző felvételei.

1. kép. Cserépcsűr Nagybaconban

2. kép. A cserépcsűr belseje, polcokon száradó nyers cserepekkel

3. kép. Lapockán száradó cserép

4. kép. A cserépégető katlan berakása

5. kép. Díszített cserép

KINDA ISTVÁN

IPAR ÉS NÉPMŰVÉSZET HATÁRÁN: SÍRKŐFARAGÓK MŰVÉSZETE A KIS-KÜKÜLLŐ MENTÉN

KIVONAT: A hagyományos felfogás szerint a sírjel a halott sírjára helyezett új test – fejfa, bálvány –, ahová a lélek megtérhet. Díszítése a halott nemét, korát, rangját, foglalkozását jelezte, az írástudás elterjedésével pedig a szimbólumok nyelve egy új médiummal egészült ki, a prózai vagy verses epitáfiumokkal. Viszonylagos késői megjelenése ellenére a kő sírjel nagy változáson ment át egy bő évszázad alatt. Néhány évtizedes fáziskéséssel az általános művészeti irányzatok jellemzői is megjelentek a paraszti sírköveken, akadt köztük a barokk, rokokó, klasszicizmus stílusjegyeit magán viselő példány is. A Havadtőn dolgozó 18–19. századi kőfaragók naiv és művészi kivitelezésű munkái egy székelyföldi közösség értékszemléletét, világlátását, az emlékállítás idealizált és gyakorlati megvalósulásának buktatóit, sikereit, törekvéseit is elénk helyezik. Formaviláguk, stílusuk, díszítményeik révén fokozatosan a helyi kultúra termékeivé váltak.

KULCSSZAVAK: sírjel, Kis-Küküllő mente, kőfaragás, naiv művészet, jelkép

Közösség és temető

Az emberi közösségekben a születés magában hordozza az elmúlás bizonyosságát is. E természeti törvény felismerése és felfogása, a halál gondolatával való foglalkozás, a halálra való készülés, majd az elhunyttra való emlékezés külön-

bözteti meg az embert a többi élőlénytől.¹ A halál tudata kultúraformáló erő, mindazokat az ismereteket, szokásokat, rítusokat és intézményeket, amelyek a halállal és az elmúlással kapcsolatosak, az adott társadalom kultúrája kodifikálja, az egyén ezekkel a kultúrát jellemző jelekben találkozik. A társadalom eligazítást nyújt és időről időre felméri tagjai körében a halálkép világképbe történő ágyazottságát, az élők és a holtak viszonyáról alkotott tudást és ismereteket, cselekvési stratégiákat.² A paraszti közösségek önálló elképzelésein alapuló népi vallásosság olyan rítusokat, képzeteket termel és tart fenn, amelyeket az egyház képtelen teljes egészében integrálni, ezért a halállal és a halottal kapcsolatos eljárásokban elfogadott, megtűrt és tiltott viselkedések egyaránt előfordulnak.³

A paraszttemetőkkel foglalkozó kutatók közül sokan párhuzamot vontak a falu és a temető, élők és holtak térfele, élő falu és halott falu között.⁴ Ennek a megfigyelésnek köszönhetően ismerték fel, hogy a temetők voltaképpen az élő települések képére vannak kialakítva, a városi temetők keskeny útjaikkal a várost, a falusi temetők szabadon kanyargó ösvényeikkel a falu térszerkezetét idézik. Élet és halál a tradicionális kultúrákban nem válik élesen szét egymástól, a halottak település közepére vagy peremére pozicionált térfelét gyakran látogetták, az ide ültetett fák és füvek hasznát számban tartották.

László Gyula szerint a régi temető lényegében egy olyan halott falu, amelyben az élő falu gazdasági és társadalmi törvényei hatnak, Balassa Iván megfigyelésében a temető egy olyan közösség, melyben az élő közösségben működő sajátosságok, szabályok érvényesülnek.⁵

A temetők dombokra, száraz magaslatokra történő helyezése már az Árpád-korban kialakult. Az elhunytakat azzal a szándékkal temették magasabban fekvő helyekre, hogy megvédjék a talajvíz vagy az áradások ellen. „Az élő el tud menekülni, ha jön az ár, de a halott nem” – magyarázták az okokat.⁶ Másrészt a halottak figyelemmel követték az élőket, ellenőrizték, hogy megfogadták-e

1 Kunt 1995, 83.

2 Kunt 1995, 31., 34.

3 Vö. Kunt 1995, 89.

4 Balassa 1989.; Kunt 1995.; Péterfy 2005.

5 Balassa 1989, 72.

6 Kunt 1995, 229.

tanácsaikat, útmutatásaikat, segíthették is őket. A temetőket legtöbbször a településtől keleti irányban alakították ki, hisz a hiedelmek szerint az északi oldal a gonosz szellemek tanyája.⁷

A Kis-Küküllő és a Nyárád, valamint mellékfolyóik völgyeiben fekvő települések többségén a jelenlegi köztemetők kialakulása két-három évszázaddal ezelőttre tehető, helyenként az elhunytak anyagi helyzete és a több felekezet alapján több temető is használatban volt. Balavásáran például 1864-ig a szegényeknek külön temetőjük volt. Az újparasztokat (cigányok) a temető szélében helyezték végső nyughelyre, a zsidók minden faluban elkülönülten temetkeztek.⁸

Erdély-szerte szokásban volt – a közigazgatási tiltás ellenére –, hogy azokon a településeken, amelyeken a családi telkek a temetőig nyúlnak, a saját kertbe temetkeztek, így például Havadtőn, Nagykenyén, Bözödön, Bözödújfaluban, Ravában, Ádámoson és sok más faluban. Havadtőn 1882-ben özvegy Kiss Andrásné született Csiszér Zsuzsánna elhalálozási dátuma után az anyakönyvvezető a temetés helyeként megjegyezte: „saját kertje”.⁹

Telken kívüli családi kertben is találunk sírkerteket, Havadtőn ilyen a Kovács-temető, Nyárádszentmártonban a Rozsnyay-sírkert, Nyárádgálfalván a Csiki és Fekete családok sírkertje. Sokfelé a határ dombos részén elszórtan fekvő családi kertekbe, másutt a szőlőben levő családi sírokba, vagy egykori földjeik végébe, valamint a közös temető körüli családi sírkertekbe temetkeznek.¹⁰ Havadtőn a dombra rúgó telkeknél egy-két sírból álló családi temetők is léteznek.

A társadalmi hovatartozás hangsúlyozása elsősorban a temetőn belül elfoglalt hely, később a halott emlékére készült sírjel minőségében jutott kifejezésre. Az utóbbi két évszázadban a társadalom tagolódása a temetőben is megnyilvánult a nemzeti és családi temetkezésekben, a rokonság igyekezett egymás mellé temetkezni, így családi, nagycsaládi csoportok alakultak ki, olykor a szomszédság tovább élését is meg lehet figyelni a székelyföldi temetőkben, ahol

7 Balassa 1989, 16.

8 Kunt 1987, 217.

9 MMÁlt HRA I.

10 Adorjáni 1986, 63.; Péterfy 2005, 222.

a sírokat nem sorban, hanem csoportosan ássák.¹¹ A házastársak egymás mellé temetése a 17–18. században az igények változása miatt vált szokássá, Havadtón a 19. században már ritkán hantolták egymástól távolabb a házastársakat.¹²

Korábbi századokban a temetőket kapuval, kerítéssel, árokkal vagy sövény-nyel választották el a külső területektől. Napjainkban a legtöbb temetőt bekerítik, helyenként a természetes környezet – árok, domb, erdő – eleve elhatárolja a temetőt. Havadtón a régi köztemető két árok által körbefogott domboldal, az alsó szélét pedig a határba vezető út választja el a kertektől.

Székelőföld paraszti temetőiben a sírok tájolása kelet–nyugat irányú, ám némely településen – például Nyárádgálfalván és Ravában – helyi sajátosságként észak–dél irányban temetkeznek. A felhantolt sírt minden esetben megjelölik. Sok évszázados szokás szerint régebben az elhunyt fejéhez vagy lábához emlékjel gyanánt fát ültettek, ezt az aktust egyes kutatók az ősi hitvilág életfa motívumával is összefüggésbe hozzák. Tény viszont, hogy a régi temetők ma is tele vannak gyümölcsfákkal – szilva, dió, alma – és díszfákkal – akác, orgona, bukszus. Térségünk egyes településein a 20. század első évtizedében a sírokat csak az egy éves gyászidőt követően kapálták fel, virágot – rózsza, viola, szegfű, nefelejcs, liliom – ültettek a sírra,¹³ máshol engedték, hogy a természet visszahódítsa, benője a fű. A virágágyások készítése általánosan a 20. század közepétől terjedt el,¹⁴ de a hozzátartozók elhalásával néhány évtized karbantartás után valamennyi sír újra befüvesedik.

A sírjel a halott sírjára helyezett új test – fejfa, bálvány –, ahová a lélek megtérhet, díszítése a halott nemét, korát, rangját, foglalkozását jelezte, az írástudás elterjedésével pedig a szimbólumok nyelve egy új médiummal egészült ki, a prózai vagy verses epitáfiumokkal.¹⁵

A Kis-Küküllő mente és Székelőföld sírköves településeinek temetőiben legkorábbi a 18. századtól maradtak fenn datált sírkövek. Péterfy László szerint korábban is lehettek terméskövből állított egyszerű sírjelek; azokat csupán

11 Balassa 1989, 72.; Adorjáni 1986.

12 Lásd Keszeg 2008, 318.

13 Sámuel 1918, 104.

14 Péterfy 2005, 25.

15 Adorjáni 1986.

jelként, felirat és alakítás nélkül helyezték a sírokra. Kutatásai során az 1960–70-es években több ilyen kő is fellelhető volt a Kis-Küküllő és a Nyárád menti temetőekben, melyeknek az ősi hiedelem szerint a halott lelkét megkötő szerepük volt.¹⁶ Havadtön a régi köztemetőben még négy évtized múltán is találtunk néhány olyan méretesebb görgeteg követ, amely – ismerve a temető talaját – bizonyára nem a temetődomb agyagos talajában „termett”, hanem máshonnan került oda.

Falvakon is legkorábban csak az előkelőbb származású halottaknak állítottak sírkövet patakból kiemelt lapos, faragatlan kő sírjelet, melyre rávésték a halott nevét.¹⁷ Egyes településeken a 18. század végi, máshol a 19. század harmadik-negyedik évtizedéből datált sírkövek számítanak réginek. Sámuel Aladár Kisküküllő vármegyében legrégebbiként az 1707-es oláhocsárdi követ említi.¹⁸

A viszonylagos késői megjelenése ellenére a kő sírjel nagy változáson ment át egy bő évszázad alatt. Néhány évtizedes fáziskéséssel az általános művészeti irányzatok jellemzői is megjelentek a paraszti sírköveken, akadt köztük a barokk, rokokó, klasszicizmus stílusjegyeit magán viselő példány is.¹⁹ A 19. század végén és a 20. század elején a jobb módúak már terméskőből vagy gránitból, a valóban tehetősek carrarai márványból állítottak sírkövet szeretteiknek.²⁰ Kunt Ernő hívja fel a figyelmet, hogy a sírköveken többféle kódolási mód egymásra rétegződése figyelhető meg, a térbeli tagolás, a forma és a díszítés később síkdíszítményként a felületre vitt szimbólumokkal bővül, a szöveg pedig a szimbólumok kiüresedése után került a köré, majd azt újabban a fénykép egészítette ki.²¹

Kunt Ernő szerint a társadalom annyira magától értetődőnek és természetesnek találta saját fennállását, annyira bízott hagyományai erejében, hogy nem akart mindenáron kiterjeszkedni az időben, ezért sírjeleit nem készítette időálló anyagból.²² Érvelése a fejfás temetőkre igaz lehet, látnunk kell azonban, hogy

16 Lásd Péterfy 2005, 15.

17 Péterfy 2005, 68–70.

18 Sámuel 1918, 104.

19 Balassa 1989, 54.

20 Sámuel 1918, 104.

21 Kunt 1987, 232.

22 Kunt 1987, 235.

egyes falusi közösségekben az utóbbi évszázadokban egyre szélesebb körben igényelték a vésett-faragott kő jelentette síremléket, a tehetős személyeken kívül a szegényebbek is szerényebb köveket állítottak hozzátartozóik sírjára.

Sírkőfaragás a Kis-Küküllő mentén

A Kis-Küküllő völgye a 19. század végén erdélyi viszonylatban is elhanyagolt-nak számított, amellet, hogy a térség alsóbb része bővelkedett bortermő területekben, valamint a mezőgazdasági és erdei termékek mellett a parajdi só is komoly keresletre tartott számot. A térségben nem alakultak ki városok, s így hiányzott a tőkeerős polgárság, amely megfelelő súllyal igényelhetette volna az infrastrukturális fejlesztéseket. Abban a vállalkozásban, amely során végül a térség szóba jöhetett vasútépítési szempontból, a vármegyei terület nagybirtokosainak volt jelentős szerepe.²³

„Az infrastruktúra fejlesztések történetében a vasútépítés volt az első olyan vállalkozás, amely hatással volt a hagyományos társadalmi érintkezési formákra, megváltoztatta az emberiség tér és idő fogalmát. A vasút átalakította az általa érintett természeti és emberlakta táj képét. A gőzmozdony diadalmas útjában a XIX. század embere a gazdasági és társadalmi gondok megoldását látta.”²⁴

A két világháború közötti időben az úthálózat erőteljesen leromlott, teljesen elhanyagolt volt, többségük kavicsolt, beton- vagy aszfaltburkolat még nem létezett a vizsgált térségben, útépítési munkálatok nem történetek a Székelyföldön.²⁵ A települések jobb esetben kövezett földút kötötte össze; ez az időjárási viszonyok szerint volt könnyebben vagy nehezebben járható.

Az Észak-Erdély visszacsatolása után megjelentetett Székelyföld-monográfia közlekedési viszonyokat bemutató képe 1941-ben meglehetősen elmarasztaló: a „bőségesen felszínre kerülő agyag nemcsak azzal nyom bélyeget e vidékre,

23 Gidó 2007.

24 Gidó 2010, 141.

25 Gidó – László 2006, 26.

hogy itt fejlődött ki legjobban a fazekasság,²⁶ hanem esős időben mindenki tapasztalhatja az agyagos talaj visszatartó, vendégszerető természetét. Ezért csúfolják a környékiek e vidéket a sok agyaga miatt »Szikonyország«-nak!²⁷

A népszámlálási adatok szerint Havadtő népessége az 1950–60-as években tetőzött 1024 személlyel, azóta fokozatosan csökken a létszám, 2002-re 877-en,²⁸ 2011-re 857-en maradtak a faluban²⁹ – kevesebben, mint 1850-ben. A lakosság alapfoglalkozása a földművelés és az állattartás, de már a korábbi századokban is sok mesterember került ki a közösségből, akik a térség falvaiban ácsként, kőművesként, asztalosként dolgoztak. A 19. században többen erdőléssel, famegmunkálással, kerékkészítéssel keresték kenyerüket. A terméskőfaragó szakma helyi megjelenése a 18–19. század fordulójára tehető.

A kőfaragás mint falusi kismesterség a kézművesség, a háziipar és a népművészet határán mozgó hagyományos tevékenység. A mesterség körébe tartozik mindennemű olyan munkavégzés, amely a kő megmunkálására irányul, és amely során építkezéseknél használatos elemek, emlékjelek vagy használati tárgyak készülnek. Specialista művelője a *kőfaragó*, akit eredetileg kőművesnek neveztek, de később a fogalom a falrakó építőmesterek jelölésére szűkült.³⁰ A középkori oklevelekben emlegetett *kővágó* pedig kőfejtőt, kőbányászt jelölt, aki előkészítette a kőfaragó számára a szükséges kőtömböket, de gyakran végezte mindkét tevékenységet ugyanaz a személy. A kővágó és a kőfaragó kifejezések egyben megjelölték a két különálló munkafázist, a kő kitermelését és megmunkálását, azaz minőségileg is elkülönítették a durvább és a finomabb, művészi munkát.³¹

A Kárpát-medencében az üledékes (homokkő, mészkő), a vulkáni eredetű (andezit, bazalt) és az átalakult (márvány) kőzetek kitermelését és felhasználását egyaránt végezték. A népi kőfaragók főként gyakorlati szakértelemmel bír-

26 A 10 kilométerre fekvő Makfalván.

27 Dávid 1941, 16.

28 Az adatok forrása: Varga é. n. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/msetn02.pdf> Letöltés: 2021. augusztus 17.

29 www.recensamantromania.ro/rezultate-2/ Letöltés: 2021. augusztus 17.

30 Filep 1980, 296–298.

31 Juhász 1991, 630.

tak: a feltárt kő tulajdonságai (színe, összetétele, keménysége) és felhasználási módja szerint pontosan megkülönböztették a kőzetek fajtáit, a geológiai (tudományos) elnevezéseit azonban legtöbbször nem ismerték.

A kőfaragás Kárpát-medencei kialakulásában a minőségi nyersanyagot biztosító bányák játszották a legfontosabb szerepet, a szakemberek elsősorban a bányák szomszédságába tömörültek, ahol kőfaragó műhelyek, központok jöttek létre. Erdélyben – pl. Homoródjánosfalván – már a rómaiak idején művelték a kőbányászatot.³²

Orbán Balázs a Nyárad és a Küküllő fölé magasodó Bekecs-hegy alatti települések leírásánál kitér a kőfaragásnak kedvező természetföldrajzi adottságra: „a Bekecsen másutt is nagy mennyiségben fordul elő azon finom szemcsés trachyt-porphir, mi könnyen idomítható levén, fölséges épületanyagot nyújt; hogy a régiebb időkben, valószínűleg már a – jó épületanyagokat szakértőleg felkutató – rómaiak korában is műveltettek itt bányák, arról több a rómaiak modorában nyitva mívelt kőbánya-mélyedés tanuskodik. Sőt a *Faragó kútjánál* mutatják azon kőbányákat is, honnan a berekereszturi templom köveit kivágták.”³³

Havadtót és térségét a Kis-Küküllő és az abba szaladó kisebb patakok mentén televény homokos talaj, a domboldalakon omladékos, sárga agyagos talaj jellemzi, a dombok gyakori alkotóeleme a réteges szerkezetű homokkő, a pala, a homok és a szikla.³⁴ A kövecses domboldal rendszerint „nagyon szorgalmas művelés s szakadatlan trágyázás által lesz termelővé, sőt vizenyős években így is meghiusítja a gazda reményeit”.³⁵ A Kis-Küküllő termékenyebb tere is csak kettős fogattal volt művelhető a 19. században, másutt négyes fogatra is szükség volt a szántáshoz.³⁶

Péterfy László szerint a kovás vagy meszes tartalmú üledékes származású homokkő előfordulási területe átszeli a két Homoród, a Nagy- és Kis-Küküllő és a Nyárad és mellékvizeinek völgyét. A homokkő sávokban lelhető fel, dom-

32 Juhász 1991, 621.

33 Orbán 1868–1873. <http://mek.oszk.hu/04800/04804/html/161.html> Letöltés: 2021. augusztus 17.

34 Vö. Kozma [1879] 2008, 137.; Bartos 2005.

35 Orbán 1868–1873.

36 Kozma [1879] 2008, 137.

bok oldalában, suvadásokban, patakok medrében, mélyebbre nyomott eke által megakasztva. Építőanyagként templomok, cintermek, tornyok falazásához használták, de számos példát találni kerékvetőként, kapuoszlopként, küszöbként, malomköként, asztallapként hasznosított homokkőre, s a 19. század elejétől a 20. század közepéig ez volt az alapanyaga a faragott népi sírköveknek is.³⁷

A havadtói református egyház iratai között Péterfy egy 1862-es bejegyzésben találta azt a presbitériumi utasítást, amely kimondja, hogy „senki követ ne hordjon kereskedés végett, amíg az egyház kőkerítése meg nem lesz.”³⁸ Terméskövek értékesítésével, építkezéseknél történő felhasználásával több esetben is foglalkozik a helyi egyházvezetés a meglévő jegyzőkönyvek tanúsága szerint. Többször is arra utasítják a híveket, hogy meghatározott mennyiségű követ szállítsanak az egyházi építkezések céljára. Az 1877. augusztus 6-i gyűlésen arról határoztak, hogy le kell bontani a parókiához tartozó régi csúrt és az istállókat, hogy hozzáfoghassanak az újak építéséhez, akik pedig a kirótt 3 szekér követ nem szállították le, azokat fel kell szólítani, hogy teljesítsék kötelezettségüket.³⁹ Kevéssel később újra előkerült a téma, mivel az építkezéssel nem haladtak a tervek szerint: a református hívek összesen 57 szekér kő elmaradást kellett volna bepótoljanak.⁴⁰ Másfél évtizeddel később arról találunk információt, hogy a templom mellé felhúzott különféle építmények – sütőház, cinterem – tűzveszélyessége miatt a szomszéd kifogást emelt, a presbitériumi állásfoglalás azonban egyértelművé teszi, hogy az említett épületek terméskőből készültek: „S hogy az említett épület tűzfészek lenne azt merőben tagadjuk, mert csaknem az egész épület termés kőből van építve, egy kis nem veszélyes helyen levő falat kivéve, cserépfedél alá téglakéményel.”⁴¹

A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota című nagy ívű gazdasági monográfiájában Kozma Ferenc a kőfaragást is megemlíti a 19. század utolsó negyedének háziiparai sorában. Maros-(Torda)-megyében, ahová Havadtő

37 Péterfy 2005, 14.

38 Péterfy 2005, 15. A szóban forgó jegyzőkönyvnek azóta nyoma veszett, az adatot nem sikerült leellenőrizni, kontextualizálni.

39 HRE Pj 1876–1898, 18.

40 HRE Pj 1876–1898, 22.

41 HRE Pj 1876–1898, 302.

is tartozott az adott korban, csupán Havad települést említi a szerző, egyetlen kőfaragóval. (Leltárába az engedéllyel rendelkező mesterek kerültek, akik adót is fizettek jövedelmük után.) A szomszédos Udvarhely megyéből több információja is van, tudomása szerint Jánosfalva, Énlaka, Remete, Gepes falvakban is foglalkoznak a kő megmunkálásával.⁴² Árak tekintetében eléggé borsosnak találjuk a faragott sírköveket. Amikor egy pár csizma 2–10 forint, egy szekér vasalással együtt 16–45 forint, egy hízott sertés 30–60 forintot ért, egy közelebbi vidékre szállított és ott felállított sírkőért 30–100 forint közötti összeget kért el a faragó.⁴³ Péterfy nagykendi adatközlője szerint a 20. század elején terméskövel a Kis-Küküllő völgyéből a havadtőieken kívül a csöbiek és a ravaiak, a Nyárad mentéről a szentimreiek és a bedeiek is kereskedtek.⁴⁴

Kőfaragók a 19. században

A kőfaragás fortélyainak ismerete mellett még egy fontos képesség birtokában kellett annak lennie, aki sírkőfaragásra adta a fejét: tudnia kellett írni és olvasni. Havadtón 1857-ben és 1869-ben végeztek népszámlálást. Ez utóbbi családlapos íveibe az alfabetizáció kérdése is bekerült, így megtudjuk, hogy a 19. század második felében a faluban igen alacsony volt az írástudók száma. A lajstromba vett 674 személy közül csak 78-an voltak írástudók (11,57%) – ám köztük számolnunk kell az iskolába járó gyermekekkel, lányokkal, valamint két-három népesebb zsidó család valamennyi tagjával –, 596 fő (82,94%) pedig analfabétaként került nyilvántartásba.⁴⁵

Sebestyén Károly a háromszéki Árkos faragott sírkövei kapcsán úgy vélte, hogy a 18–19. században hirtelen feltűnő foglalkozás a székelyek körében azoknak a katonáknak köszönhető, akik a napóleoni háborúkban külföldi példákkal szembesülve szerencsét próbáltak szülőfalujukban is a kőfaragással.⁴⁶ Saját adataink is

42 Kozma [1879] 2008, 312.

43 Kozma [1879] 2008, 312–313.

44 Péterfy 2005, 14.

45 MMÁLt Na 1870.

46 Sebestyén 1907, 110., lásd még Szőcsné Gazda 2012.

megerősítik az idegenben látott példák alapján kipróbált mesterség gondolatát, Havadtő kiemelkedő kőfaragója például a szülőfalujától távol honvédként szolgált 1848-ban – bár mives sírköveket korábban is faragott. Műveltségéről a falu egykori papja is elismerőleg nyilatkozott időskori visszaemlékezéseiben: „A vén nyugdíjas 48-as honvéd kőfaragó Menyhárt Károly, aki mellesleg olvasott ember volt, ezen kívül festegetett is – az összes magyar királyokat, erdélyi fejedelmeket mind lefestette pléhtáblára – elnevezett engem világhódító Nagy Sándornak, a macedónok királyának. Ismerte jól a magyarok történelmét – egy ideig falusi tanító és jegyzője volt a községnek – gyakran tartott nekem előadásokat a történelemből, a 48-as szabadságharcról, Bem tábornokról és Petőfiről, a piski, vízaknai, segesvári csatákról, amiket áhítatos lélekkel hallgattam, hisz többet tudott, mint a mesterünk.”⁴⁷

Meglepő adatra bukkantunk a fent idézett önéletírásban. Nagy Sándor, Havadtő későbbi lévita tanítója, majd református egyházának papja gyermekként, 10–12 éves korában, apja ezermesterség iránti szenvedélyét örököelve maga is kipróbálta a kőfaragást, sőt, mint írja, kisebb, mives sírköveket is faragott. „Máskor meg ellestem a szomszédunkban levő kőfaragó munkáját. Az öreg Samu cigány csinált nekem kőfaragó szerszámokat s hozzáfogtam a kőfaragáshoz. Elég csinos, kisebb sírköveket faragtam – virágos fejjel és szép betűkkel.”⁴⁸ Ha hihetünk ennek a visszaemlékezésnek – az eddigi ellenőrzött adatok szerint semmi okunk kételkedni –, akkor az ismertté vált kőfaragók mellett számolnunk kell olyan egyéni próbálkozásokkal, amelyek a temető hivatásosok által készített kövei közé vegyülve megnehezítik a mesterek azonosítását. Ráadásul a legtöbb kőfaragó nem látta el aláírással, mesterjeggyel munkáját, így az azonosítás tekintetében jórészt sötétben tapogatózunk. A felekezeti hovatartozás sem volt mérvadó, a kőfaragók a más vallású elhunytak számára is készítettek sírkövet, így a református kőfaragó katolikus és görögkatolikus falubelije számára is elkészítette a síremléket.

Havadtő régi temetőjének a feltárással 421 darab homokkőből faragott régi sírkövet vehettünk nyilvántartásba és elemezhattünk felirataikat, sajátos jegyeiket. Péterfy László kötete és a terepmunka alapján tucatnyi sírkőfaragó munkái lelhetők fel a havadtői temetőben, egy részük egyértelműen kontár,

47 Nagy 2018, 22.

48 Nagy 2018, 23.

egyszeri alkalomra vett kézbe kőfaragó szerszámot. Időrendi sorrendben alkotásaik szerint az alábbi alkotókat és alkotói szakaszokat különböztettük meg:

1. 1795-től több ismeretlen;
2. 1821–1848 Szopos István armalista;
3. 1840–1893 Menyhárt Károly segédtanító;
4. a 19. század második felétől a szakirodalom szerint: idős Kerekes János;
5. 1892-ből E. K. monogram (sem 1857-ben, sem 1869-ben nincs E-vel kezdődő családnév, így elképzelhető, hogy máshol készült a kő);
6. 1898-tól M. A. szignó (véltetően Menyhárt Andrásról van szó);
7. a 19. század végén a szakirodalom szerint: Menyhárt Árpád (Menyhárt Károly fia)
8. a 19–20. századok fordulóján Kerekes Mihály (Kerekes János fia);
9. a 20. század első felében a szakirodalom szerint: Menyhárt András (Menyhárt Károly unokája);
10. a 20. század első évtizedeiben a szakirodalom szerint ifj. Kerekes János alkotott, de az anyakönyvek szerint idős Kerekes Jánosnak nem volt János nevű fia);
11. idegenben készült kövek idegen mesterei.

Jelképek és motívumok

Havadtő régi temetőjének kutatása nyomán megállapítható, hogy a 19. század első felében a sírkőállítás a család részéről jelentős anyagi erőfeszítést, a kőfaragó részéről szakmai kihívást jelentett – bár az alfabetizációs állapotokat látva valószínűleg nem a nyelvezet, hanem a forma és a díszítmény lehetett az, ami alapján a kőfaragót szakmailag megítélte a helyi közösség.

A kőfaragás helyi megjelenését követően a 19. század második felében állított kövek változatossága arra utal, hogy a sírkőfaragók gazdag kínálattal és alkalmazkodó készséggel igyekeztek megrendelőket szerezni.⁴⁹ Egészen a 19. szá-

49 Péterfy 2005, 38.

zad végéig érezhető a kövek üzenetén, művészi vagy puritán kivitelezésén, hogy az elhunyt személy milyen helyet foglalt el a társadalmi hierarchiában. Havadtő 18. század végétől vezetett egyházi anyakönyveiben 1834-től megjelent az elhunyt származása is: a kategorizálás valószínűleg az anyakönyvet vezető beszőlő lelkész ambícióját tükrözte. Az *armalista*, *sellér*, *Szabad Szekel* megnevezések azonban csakhamar eltűntek az anyakönyvekből, jól nyomon követhetően a feudális berendezkedést felszámoló 1848-as szabadságharc évétől. A 19. század második felében az elhunyt társadalmi státusát és vagyoni helyzetet a *marhás gazdák* és *gyalogszerekek* kifejezésekkel érzékeltették.

A felhasznált kőanyag több típusú homokkő, ritkább esetben andezit vagy trachit. A faragás technikájára a 19. század első felében a vésés jellemző, Menyhárt Károly sírkövei közül több domború faragással készült a század közepén. Abból, hogy csak az ő művein találkozunk a domború faragással, arra következtethetünk, hogy a konkurens kőfaragók nem tudták művészetüket hasonló tökélyre fejleszteni.

A betűtípusok igen változatosak. A legkorábbiak közt is találunk kézírásos megoldást, de szálkás, talpas antikva betűkkel feliratozott köveket is. Egy erősen degradálódott, trombitás anyagalt ábrázoló kő utolsó betűtöredékei gótikus jellegű fraktúr írásjelekre engednek következtetni.

A köveken alkalmazott díszítőmotívumok közt a leggyakoribb a virágornamentika. A legkorábbi virágos díszítmény megfogalmazása a Menyhárt Károly és a Szopos István sírkövein nagyjából azonos: a kő felső felén egy középre helyezett tulipánból két oldalra nyíló két tulipán, valamint a kő két oldalán felfuttatott szárból középre nyíló két tulipán díszítmény tűnik fel több kövön is. (1. kép)

Menyhárt kövei néhány év leforgása alatt hatalmas változást mutatnak: a faragó mind a kő alakjában, mind díszítményében teljesen egyedi hangot ütött meg; ezeket kortársai nem utánozhatták. A korai köveken a növényi ornamentika számtalan variánsában megtalálható a köveken: az indás, leveles, virágos díszítés mellett olaszorsóból kinövő virágcsokor, valamint cserépbe helyezett virág is több követ díszít.

Malonyay Dezső népművészeti monográfiájában megjegyezte, hogy „ritkaság számba megy a malomfalvi temető egyik sírkövének egyik alakos díszítése,

mely arckép akarna lenni”. Balassa Iván egyediként tekint arra a Királyfalván álló kőre is, amelyet Kós Károly közölt, melyen egy férfejet véstek a sírkő felső részébe.⁵⁰

A havadtői temetőben több antropomorf ábrázolású sírkő is megtalálható, egy kérdéses példány kivételével mind Menyhárt Károly munkái. A legkorábbi vélhetően az 1844-ben tüdőgyulladásban elhunyt Tar János megyebíró sírköve, a „jo honfi Hiv Férj Gondos gazda és Apa, 6 évig erélyes és kies Tornyunkat buzgo szorgalomal építettő Megye Biro” emléke a templomtorony domborművével és az elhunyt arcképével díszített egyedi alkotáson került megörökítésre. A Taar Mihály emlékére készített, 1852-es datálású munka különlegesen gazdagon faragott.⁵¹ (2–3. kép) Az ezt követő három évtizedből nem maradt fenn antropomorf alkotás, de az 1880-as évek közepén több darab is készült. 1885-ben saját apja, Menyhárt „Mozses” emlékére állított mindkét oldalán faragott remeket, a hátoldalon apja profilból ábrázolt bajuszos arcképe egy kerek rámban/kiterjesztett félholdban jelenik meg, alatta a magyar címerpajzs a nemzeti hovatartozást és elköteleződést jelzi az utókor számára.

„Kerekes Péter emberi alakot idéző sírköve szintén 1885-ben készült, s bár körplasztikának tűnik, valójában dombormű, mely nem biztos, hogy a Menyhárt Károly alkotása” – vélekedett a faragászati technikákban otthonosan mozgó Péterfy László.⁵²

Mitra Juliánna két éves és három hónapos kisgyermek valószínűleg az 1880-as évek végén hunyt el, a dátum utolsó két száma lekopott a szépen faragott sírkövérről. A koronamotívum szoros rokonságot mutat a Szent Korona-ábrázolásokkal. Alatta egész alakos, mindkét kezében virágot tartó szoknyás, hosszú hajú lány látható.

Bálint János volt m. királyi honvédhuszár számára 1889-ben készült el kisebb méretű, ám kivitelezésében annál díszesebb sírköve: fő motívuma egy lovon ülő csákós, bajuszos huszár.

50 Balassa 1989, 71.

51 A kő a továbbiakban részletesebben is ismertetésre kerül.

52 Az alkotást Péterfy Menyhárt Károly fiának, Jánosnak tulajdonítja. Lásd Péterfy 2005, 90. A levéltári anyag és a feleség sírkőfelirata egybecsengően arról tanúskodik, hogy Károlynak egyetlen fia érte meg a gyermekkort, Árpád.

A fentebb említett trombitás angyalt ábrázoló kő felirata teljesen levált, az alsó részen látható betűtöredékek magas művészi erővel megalkotott munkára utalnak. A szárnyakkal ellátott angyal a felirat fölötti mezőben lebeg. A kő alsó peremén még kivehető az M. K. monogram.

Menyhárt Károly kézírása, melyet az 1850-es évektől az egyházi jegyzőkönyvekben is megtalálunk, ugyanazzal a kalligrafikus kézírásos vonalvezetéssel lett az általa készített kövekbe is bevésvé, ha éppen nem iniciálékkal rövidítette nevét. Hasonló kézírással csak kortársa, szomszédja, Szopos István dolgozott. Szintén Menyhárt Károlyra utal néhány motívum, mely számos kővén feltűnik: az epitáfium után két oldalról behajló, két-két liliomszerű levél; a feliratmező két alsó szélébe vagy az alá faragott három-három befele néző levélből álló apró kompozíció; a kő két peremén diszkréten felfele futó hullámszó, leveles inda.

A feliratok nyelvi megfogalmazása nem mindig egyedi: a szokványos adatok – elhalálozás ideje, név, életkor – olyan szófordulatokba vannak foglalva, amelyek ugyanazon mesterre engednek következtetni. Legkorábbi köveinken a dátum és a név után az „x év után e sírbe tétetet” formula olvasható, kicsivel később az „itt nyugszik e világból kimult XY életének x esztendejében”-típusú szövegek terjedtek el.

Temetőkutatásunk során érdekes információk is felszínre kerültek. Egy 1869-ben elhunyt számára készített újabb stílusú kő bemélyített szövegmezeje egy korábbi sírkő feliratának és díszítményének félig-meddig sikerült eltüntetésével lett kialakítva. Az újabb kő biztosan nem Menyhárt Károly munkája, a korábbi viszont valószínűleg az volt. A kő újrahásznosítására a megbízást vélhetően a családtól kapta a kőfaragó, akinek a rendelkezésére nem újonnan szerzett alapanyagot, hanem egy néhány évtizeddel korábban elhunyt „rég” sírkövét bocsátották. A kő fején, vállain és a domború részeken jól kivehető az egykori virágornamentikás díszítés: a kő két szélén felfele futó vésett vonal a kő nyakán befele hajlik, ez a két szár tartja a központi motívumot, a Menyhárt Károlytól és Szopos Istvántól ismerős tulipánt. A kő új motívuma egy szívből kinövő virág, két oldalra lehajló két-két levéllel és egy-egy bimbóval. Felirata:

ELHERVATT A / VIRÁG MÉG BIMB / BO KORÁBA / SZOMBATI JÚ
/ LIÁNNA 8 ÉV / VES KORÁBA TÉ / TETET E SIR BA / 1869CEDIK ÉV /
ELSŐ NAPJÁN.

Az epitáfium stílári és ortográfiai megoldásai is kétséget kizáróan egy újabb kőfaragó mellett szólnak, vélhetően Kerekes János munkája.

Köveink díszítményének egy csoportját a foglalkozásra utaló eszközök szerepeltetése jelenti. Leggyakrabban az eke, gazdasági szerszámok csokra, szőlőtőke jelenik meg a földműves sírkövén, a honvédek síremlékei keresztbe tett kardot és puskát ábrázoló díszítményűek. Az olvasott, tanult személyek – Menyhárt Károly apja, Mózes, Király István lévita tanító, Gáll Gábor pap – státusát nyitott könyv szimbolizálja. (4. kép) Egyetlen sírkövön kőfaragásra utaló szerszám is feltűnik, egy kétélű csákány egy virág/nap társaságában, a felirat azonban a kő porózussága és rétegzettsége miatt erősen lekopott, nem tudjuk, ki nyugszik alatta.

A sírkövek a legtöbbször nem a temetés napján kerültek a hantra, hanem az első évfordulón, esetleg évekkel, egyes példák szerint akár több évtizeddel később is állíthatták azokat. Az időbeli távolság és a hivatalos okiratok szűkössége miatt megeshetett, hogy évekkel is elvették a kövek datálását, a születés vagy a halál idejét, az évszámok tehát nem minden esetben pontosak.

Varga Mihály és felesége, Nagy Mária egymás mellett álló sírköveit két különböző mester készítette. A korábban elhunyt asszonynak Menyhárt Károly faragott rendkívül díszes síremléket 1851-ben, VARGA MI / HÁLYné + NaGY / MÁRIA + életének 48 / ESZTENDEIben SEP / 3 Kán 1851 / I: M:KÁ: felirattal. (5. kép) A férj szinte három évtizeddel élte túl asszonyát, 1879-ben halt meg, s számára már vélhetően Kerekes János készítette a puritán, egyszerű sírkövet. Felirata: VARGA MIHÁLY / NYUGÓSZIK e SRBA / AKI MEGHÓLT 74 ÉV: / VES KÓRÁBA 1879BE / ÁPRI 13a : ÖZVEGYEN / ÉLT 32 ÉVEKET. Bár kettejük halála között 28 év eltérés van, a hálás utókor emlékezete szerint apjuk 32 évig volt özvegy. Példánk annak a szemléltetésére is kiváló, hogy a többnyire még oralitáson alapuló másfél-két évszázaddal ezelőtti lokális társadalom által *kőbe vésett* adatoknak körültekintéssel érdemes hitelt adni.

A vésett és domború faragással kialakított motívumok, díszítmények mellett már a 20. század második évtizedének a végén megjelent egy új médium az emlékállítás és üzenetközvetítés terén: egy 1918-as datálású homokkőből faragott sírkő felső díszítményének már csak a helye látszik: megjelent az első téglalap alakú fénykép a sírkövön. Bizonyára nem véletlen ez az újító lépés:

a fénykép Kerekes János sírkőfaragó felesége síremlékének központi díszítménye, a domborfaragott virágkoszorú által közrefogott kép bizonyára városon készült, porcelánra égetett arckép lehetett.

A temető falura néző oldalán, közel a mezőre vezető úthoz egy különleges sírkőpár vonja magára a figyelmet. A szimmetrikus, két méternél is magasabb műkő obeliszk mellett egy régi stílusú, homokkőből faragott sírkő található. Mindkét kő ugyanazokról a személyekről szól: Gáll Gábor és neje, Tar Eszter sírkövei. A régebbin nem szerepelnek az elhalálozási dátumok. Ebből arra következtetünk, hogy azt még élükben készítették, a motívumokból sejtethetően még a 19. század utolsó két évtizedében. A nagy valószínűséggel Menyhárt Károly által készített kő fő motívuma a kezében nyitott könyvet tartó palástos alak, alatta ekét húzó két ökör látható. Felirata két szövegtükörbe szedett, a bal oldalon a férfi, a jobb oldalon a felesége rövid élettörténete elevenedik meg. A motívum magyarázatát a versbe szedett szövegben találjuk:

ITT NYUGSZIK / GÁLL GÁBOR / SZÜL: 1842BEN / SZEP: 15ÉN / 30
ÉVIG VOLTAM / PAP. AZTÁN / GAZDA LETTEM / DE A PALÁS / TOMAT
VÉGIG / MEG ŐRIZTEM / M:H:

A felesége egyes szám első személyű vallomása a következő:

ITT NYUGSZIK / TAR ESZTER / SZÜL: 1845BEN / OKTÓBER 16N /
EGÉSZ ÉLETEM / BE AZ ERÉNYT / KÖVETTEM S / JUTALMUL EGY / JO
FÉRJ BOL / DOGÍTOTT EN / GEM M: H:

A jó anyagi helyzetű család leszármazottjának reprezentációs igényeit a több évtizede elkészült homokkő sírjel már nem elégítette ki, ezért az 1920-as években elhunyt szülei emlékére modern obeliszket készíttetett. A végtelenül leegyszerűsített műkő felső felében egy nyitott könyv utal a tanult emberre, alatta a szöveg már harmadik személyben beszél az elhunytakról:

ITT / NYUGSZIK / GÁLL / GÁBOR / SZENGELICEI / REF. LELKÉSZ
/ SZÜL. 1842 / SZEPT 15 / M. H. 1922 / MÁRCIUS 18 / «» / ÉS NEJE / TAR
/ ESZTER / SZÜL 1845 / OKT. 17 M. H. / 1924. OKT. 13 / NYUGALMOK /
LEGYEN / CSENDES / «»

Az egyértelműen reprezentatív céllal készült kövek mellett olyanok is vannak, amelyek a kőfaragó vagy az elhunyt barátainak, falustársainak kegyességéből lettek felállítva. Dombrádi Mihály nap százas 20. század első felében készí-

tett sírköve különleges alakja, szövegének tartalma és versbe szedett volta miatt is jellegzetes, de azért is, mert megörökíti Kerekes Mihály kőfaragó, továbbá Havadi András és Szakács György „köves” nevét, valamint az adományozás tényét – amint írja, ha lett volna rokon, a sírkő árát, azaz néhány ezrest kértek volna.

ITT NYUGSZIK DOMRÁDI / MIHÁLY EGY HIV SZOLGA A / KI HAVADTŐN MINDEN JÓ / GAZDÁNAK VOLT A NAPSZÁMOSA / A MÉG JOL TUDOT DOLGZNI / MINDEN KI KAROLTA VÉNSÉ- / GIBEN SENKI SE ÁLHATA E / SIR KÖVET IRTA KEREKES / MIHÁLY HAVADI ANDRÁS KÜL / ÉS SZAKÁCS GYÖRGY KÖVES / ATÁK EGY PÁR EZERESEIT / LET VOLNA ROKON KÉRIK / VOLNA.

Nem csupán Gáll Gábor pap volt az, aki még életében elkészíttette saját és neje sírkövét. Csiszér János és felesége legyező alakú sírköve már az utolsók közé tartozik, az 1930-as évek közepéről. Ekkor már valószínűleg ifj. Kerekes János és Kerekes Mihály kőfaragó dolgoztak még homokkőből, de már megjelentek az új, műkő vagy öntött beton sírjelek is.

A sírkőfaragók az egyéni munkák mellett nagyon sok hasonló vagy egyforma követ készítettek. Bizonyára nagy újításnak számított a két világháború között, amikor a temetőben felállították az első műkőből készült síremléket. Bandi András 1942-es feliratú sírköve cementes-mozaikos homogén, szemcsés anyagból készült, amely nehezen tartja meg a vésett feliratokat, a betűk élei lekerekedtek, nehezen olvashatóvá váltak. Az 50-es évektől aztán teljesen átálltak a cementes, mozaikos, márvány felhasználásával készült síremlékek készítésére, s ezzel feledésbe merült egy archaikus vonásokat tovább örökítő foglalkozás.

Zárszó

A Havadtőn dolgozó 18–19. századi kőfaragók naiv és művészi kivitelezésű munkái egy székelőföldi közösség értékszempontját, világlátását, az emlékéllátás idealizált és gyakorlati megvalósulásának buktatóit, sikereit, törekvéseit is élénk helyezik. Formaviláguk, stílusuk, díszítményeik révén fokozatosan a helyi kultúra termékeivé váltak.

A sírkőfaragás helyi megjelenésétől számított egy évszázadon keresztül, nagyjából a 19. század végéig az élők és a holtak világában azonos szimbólumokon keresztül fejezték ki az együvé tartozást, a falu és temetője valójában együtt jelentett emberlakta közösséget. Nagy társadalmi és lelki átalakulások vezettek oda, hogy a paraszti világ meghitt, néma gyásza a 20. század első évtizedeire egyre szabványosabb, üzenetükben is nagy szavakat közvetítő gyázpompával cserélődött fel, ebben a külsőségeknek egyre nagyobb lett a szerepe. Falusi temetőnkben is érezhetővé válik már a két világháború között, hogy „a gyáripár és az industrializmus kora legkönnyörtelenebbül a holtakkal bánik el: en gros siratja őket és méretek után szabja az árakat. A halálban mindnyájan egyenlők vagyunk és ennek a hasznát leghamarább a sírkőgyárosok vonták le, akik sietve szüntették be az egyéniséget.”⁵³

53 Nádai 1914, 187–188.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Adorjáni 1986.** Adorjáni Rudolf: Temetési szokások a maros-küküllői unitárius egyházkörben. *Keresztény Magvető*, 1986. 4. sz. 214–230.
- Balassa 1989.** Balassa Iván: *A magyar falvak temetői*. Corvina Kiadó, Budapest, 1989.
- Dávid 1941.** Dávid József (szerk.): *Székelyföld írásban és képen*. „Kaláka” Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1941.
- Filep 1980.** Filep Antal: Kőfaragás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 3. K–NÉ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 296–298.
- Gidó 2007.** Gidó Csaba: A kis-Küküllő-völgyi vasút a Monarchia korában. *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*, VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 178–210.
- Gidó 2010.** Gidó Csaba: Vasútépítő munkások és vállalkozók Székelyföldön. *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*, X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 141–158.
- Gidó – László 2006.** Gidó Csaba – László Márton: Észak-Erdély és Magyarország 1940. évi gazdasági fejlettségének összehasonlítása. *Limes*, 18. évf. (2006) 2. sz. 19–41.
- Juhász 1991.** Juhász Antal: Kőfejtés, kőbányászat, kőfaragás. In: Domonkos Ottó (főszerk.): *Magyar néprajz III. Kézművesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 620–636.
- Keszeg 2008.** Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet*. Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2008.
- Kozma [1879] 2008.** Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Hasonmás kiadás. Székely Nemzeti Múzeum – Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda, 2008.
- Kunt 1987.** Kunt Ernő: *Az utolsó átváltozás*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Kunt 1995.** Kunt Ernő: A halál antropológiájához. In: Zakariás Erzsébet (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1995. 83–91.

- Nádai 1914.** Nádai Pál: *Az élet művészete*. Franklin, Budapest, 1914.
- Nagy 2008.** Nagy Sándor: *Kispalástos küzdelem (1887–1966)*. Szerk., bevez., jegyz., előszó: Kinda István. Székely Nemzeti Múzeum – Pro Havadtő Egyesület, Sepsiszentgyörgy, 2018.
- Orbán 1868–1973.** Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I–VI*. Pest és Budapest, 1868–1973. Forrás: mek.oszk.hu. <http://mek.oszk.hu/04800/04804/html/161.html> Letöltés: 2021. augusztus 17.
- Péterfy 2005.** Péterfy László: *Marosszék régi sírkövei*. A Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2005.
- Sámuel 1918.** Sámuel Aladár: Kisküküllő vármegye református népének temetkezési szokásai. *Ethnographia*, 29. évf. (1918) 91–106.
- Sebestyén 1907.** Sebestyén Károly: Háromszéki sírkövek. *Néprajzi Értesítő*, VIII. évf. (1907) 1–2. sz. 105–110.
- Szőcsné Gazda 2012.** Szőcsné Gazda Enikő: Falhoz állított múlt. *Háromszék*, 2012. november 2.
- Varga E. é. n.** Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Kovászna, Hargita és Maros megye*. TLA – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest – Csíkszereda, é. n.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- HRE Pj 1876–1898 – Havadtői Református Egyházközség. Presbiteri jegyzőkönyv I/2. 1876–1898.
- MMÁLt HRA – Maros Megyei Állami Levéltár, Anyakönyvi fondok, 1013-os és 1014-es dosszié. Havadtői Református Anyakönyv I. 1788–1861.; II. 1862–1883.
- MMÁLt Na 1870 – Maros Megyei Állami Levéltár, Népszámlálások fond, 204-es dosszié. Népszámlálási adatok, 1870.

On the boundary of industry and folk art: the art of gravestone carvers in the Kis-Küküllő region

ABSTRACT: According to the traditional interpretation, a grave marker is a new body - a headstone, an idol - placed on the grave of the dead, where the soul can return. Its decoration indicated the sex, age, rank and occupation of the deceased, and with the spread of literacy, the language of symbols was supplemented by a new medium: prose or verse epitaphs. Despite its relatively late appearance, the stone grave marker underwent a major change in the course of a century. After a delay of a few decades, the characteristics of the general artistic trends also appeared on peasant gravestones, including examples of Baroque, Rococo and Classicist styles. The naive and artistically executed works of the 18th-19th century stone carvers active in Havadtő show the values and worldview of a Szekler (Székely) community, the pitfalls, successes and aspirations of the idealised and practical realisation of commemoration. Through their form, style and decoration, they have gradually become products of the local culture.

KEYWORDS: grave marker, Kis-Küküllő region, stone carving, naive art, symbol

MELLÉKLET

**Homokkőből faragott sírkövek
a havadtői régi református temetőben***

* A fényképek a szerző felvételei.

1. kép. Taar Mihály megyebíró sírkövének első oldala foglalkozásra utaló gazdasági szerszámokkal

2. kép. Taar Mihály megyebíró sírkövének háta életfa alatt ülő szarvassal és pergamentekercset olvasó keleti vonású emberalakkal

3. kép. Király István lévita pap és ügyvéd sírköve Bibliával és kardot markoló kar ábrázolással

4. kép. Varga Mihály és felesége föld alól előkerült gazdag díszítményű sírköve

5. kép. Tar Jánosné sírköve a havadtői kőfaragás útkereső első periódusából

KINDA ISTVÁN

CSÁNGÓTELEP TÁRSADALMA ÉS KULTÚRÁJA

KIVONAT: A Kászoni- és a Felsőháromszéki-havasok találkozásánál, a Felsőháromszéki-medence felső, hegylábi peremére települt Esztelnektől további 10–12 kilométerre fenn a hegyekben, ahová az urak is csak szép időben jártak fel vadászni, az 1930-as években a Gyimesek túlnépesedett völgyeiből útnak induló, új otthont kereső csángó családok találtak egy havasi részt, mely a megtelepedésre megfelelőnek tűnt. Ennek az Isten háta mögötti, a Torok-patak, Lassúág-patak, Székely út-patak által szabdalt, 1000 méter tengerszint feletti magasságot meghaladó területnek az alatt fekvő székely falvakban élő tulajdonosai az 1930–1940-es években még szívesen túladtak távoli, nehezen megközelíthető kaszálóikon, a gyepet, szőrfüvet vagy épp semmit termő lápos, mocsaras, palás helyeiken. Ezeket a gyimesi otthonkereső „jövevények” vásárolták fel olcsón, egy jobb élet reményében.

A havasi tanya „keresztlevelét” a Gyimesfelsőlokról 1935-ben érkezett első telepesek, Baczoni András és idős Baczoni János „állították ki”, létrehozva a vízvásalstón túl, ahonnan a patakok már Moldva felé szaladnak a bővizű Úz folyóba, Kovászna megye legkisebb települését, a hat évtizeden át saját állandó lakossal rendelkező Csángótelepet.

KULCSSZAVAK: csángó, kirajzás, Gyimes, pásztorkodás, falualapítás

1. Gyimesi kirajzások

A 20. század első évtizedeiben az Erdély és Moldva határán húzódó Gyimes nagy kiterjedésű, jó fűvű legelőkből és meredek kaszálókból álló domboldalai elérték a maximális kapacitást; e fölött már nem tudták a túlnépesedett völgy lakosságát és állatállományát eltartani, s az öröklődés révén egyre jobban elaprozódott családi birtokokra érkező újabb és újabb nemzedékek kénytelenek voltak a kivándorlást választani.¹

Háromkút lakatlan völgye, mely a gyimesközéploki templomtól közel 30 kilométerre húzódik, az első világháborút követően kezdett benépesedni. 1920 táján az Unió Erdőipar által eladott birtoktömböt 40 csángó család közösen vásárolta meg. A völgyben lassan megjelentek a nyári szénagyűjtés idejére felállított ideiglenes szállások, majd azokat fokozatosan állandó lakhatásra alkalmas házak váltották fel, köréjük istállókat, csűröket emeltek, és kialakult egy stabil alapnépesség. Míg 1929-ben még csak 3 állandó család élt odafent, 1938-ban már 15 család élt életvitelszerűen és további 70 ideiglenesen – ez azt jelenti, hogy a forgalmas nyári hónapokban félezerrel is több ember lakta a völgyet.²

A gyimesi csángók nemzedékek óta tartó sajátos életvezetése az állattenyésztésen, pásztorkodáson túl nemigen engedett teret más foglalkozás melletti elköteleződésnek – az állattenyésztéstől való részleges elszakadást és képzettségen alapuló ipari elhelyezkedést majd csak egy következő nemzedék valósította meg. Kirajzásuk iránya is lényegében újabb, pásztorkodásra alkalmas területek irányába történt, olyan közelebbi-távolabbi szomszédos székelyföldi havasokra, ahol nagy kiterjedésű, a székely gazdák által kihasználatlan, sokszor értéktelennek tartott erdei legelők voltak. Egyes becslések szerint a 20. század második harmadában három évtized alatt legalább kétezer gyimesi csángó szivárgott be – azaz vissza – Székelyföldre, valamint olyan távolabbi erdélyi térségekbe, ahol a helyiek nem szorultak rá arra, hogy a

1 Vámszer 1977a, 194.

2 Vámszer 1977a, 197.

nehezen elérhető és művelhető, elhanyagolt, olykor a terméketlenség határát súroló dűlőket használat alá fogják.³

Kevéssel beérő, takarékos életmódjuk miatt a gyimesi családok mostoha körülmények között is megteremtették a szükséges életfeltételeket. Mivel ott-hon, a Gyimes völgyében nem volt szokatlan a hegyek által körülzárt térben a nomadizáló, magányos életmód, nem idegenkedtek attól, hogy pásztorként fent a havason vagy az erdőkben, emberektől távol, a semmi közepén átmeneti szállást, majd fokozatosan állandó otthont teremtsenek.⁴ Volt, aki kezdetben csak bérbe vette a legeltetésre alkalmas birtokot, de legtöbbjük, amint tehetett, meg is vásárolta azt. A határtalan havasokon a térbeli terjeszkedésnek nem volt akadálya, így a lehetőségeket mérlegelő első telepesek hamar rokoni, baráti családokat is átcsábítottak az „ígéret földjére”, a néhány száz méteres körzetben kialakuló szomszédságukba. Szívós munkabírásuk, kitartásuk és szorgalmuk rendre meghozta az első eredményeket: a kosarazással, trágyázással feljavított feltört legelőhelyek fokozatosan teret engedtek néhány alapvető gabona és kapásnövény több-kevesebb sikerrel történő meghonosításának, megtermelésének.

2. Csángótelep – Gyertyános

A Kászoni- és a Felsőháromszéki-havasok találkozásánál, a Felsőháromszéki-medence felső, hegylábi peremére települt Esztelnektől további 10–12 kilométerre fenn a hegyekben, ahová az urak is csak szép időben jártak fel vadászni, az 1930-as években a Gyimesek túlnépesedett völgyeiből útnak induló, új otthont kereső csángó családok találtak egy havasi részt, mely a megtelepedésre megfelelőnek tűnt.⁵ Ennek az isten háta mögötti, a Torok-patak, Lassúág-patak, Székely út-patak által szabdalta, 1000 méter tengerszint feletti magasságot meghaladó területnek az alant fekvő székely falvakban élő tulajdonosai az 1930–1940-es években még szívesen túladtak távoli, nehezen megközelíthető

3 Vámszer 1977b, 60.

4 Vámszer 1977a, 199–200.

5 Czegő 1970, 3.

kaszálóikon, a gyepet, szőrfüvet vagy épp semmit termő lápos, mocsaras, palás helyeiken. Ezeket a gyimesi otthonkereső „jövevények” vásárolták fel olcsón, egy jobb élet reményében.

A térség természetföldrajzi környezete egészen különleges. „A Lassúág vize a Gombásbérc és a Lassúág patakának összeömléséből keletkezik, olykor mederben meanderezve, máskor rejtve, szétterülve a növényzet között folyik, innen a vízfolyás sebességére utaló, igen hangzatos elnevezés is. Valójában a hideg vizek, források biztosítanak életlehetőséget az alacsony hőmérsékletet kedvelő jégkorszaki maradványnövényeknek, éltetik a lápokat. Botanikusoknak mindeképpen paradicsom ez a vidék, ugyanis olyan ritkaságok találhatók itt, mint a harmatos hegyekessége, szibériai hamuvirág, kék csatavirág, háromlevelű vidrafű, kerek levelű harmatfű, fűzlevelű gyöngyvessző, tőzegeper stb.”⁶

A havasi tanya „keresztlevelét” a Gyimesfelsőlokról 1935-ben érkezett első telepesek, Bacsoni András és idős Bacsoni János „állították ki”⁷ létrehozva a vízvásalstón túl, ahonnan a patakok már Moldva felé szaladnak a bővizű Űz folyóba, Kovászna megye legkisebb települését, a hat évtizeden át saját állandó lakossal rendelkező Csángótelepet.⁸ A megtelepedettektől érkező hírek hatására nemsokára a Gyimesekből újabb családok indultak útnak, hogy szerencsét próbáljanak, s még a második világháború után is újabb családok érkeztek a fennsíkra.

„Az akkor sűrű erdőkkel borított térségben először kalibát építettek ideiglenesen, majd a nyár vége felé fenyőszálakból kör alaprajzú, földdel és fakérgekkel borított kúp alakú burdét. A következő években égetéssel, irtással kitágították a tanyájuk körüli helyet, hogy állatállományuk számára legeltetésre alkalmas területet nyerjenek.”⁹ Az erdőkben elszaporodott vadak nem kímélték sem a növényt, sem az állatot. A termést a vaddisznók, az állatokat a medvék dézsmálták. Ami mégis jövedelmező volt, megélhetést biztosított az itt élők számára, az az állattartás volt. A nagy, kiterjedt legelőket egészen az erdőig felnyúló

6 Mózes 2001, 25. A földrajzilag a Nemere-hegységhez tartozó területből 66 hektár 2007-től Natura 2000 élőhelyvédelmi terület.

7 Tófalvi 1974, 98.

8 Magyari 1977, 2.

9 Pozsony 1990, 100.

kerítéssel vették körül. Ezeken belül legelt a ló, a szarvasmarha és a disznó, azon kívül csak a baromfi merészkedett.¹⁰ Nyáron szénacsinalással foglalkoztak, melyet lombtakarmánnyal is kiegészítettek. A férfiak különböző fakitermelő vállalatoknál dolgoztak, s fizetésük egy részét élelmiszerekben – lisztben, cukorban, sóban kapták kézhez. Az asszonyok és a leányok főként otthon, esetleg a lenti falvak némelyikében csemeteültetvényekben dolgoztak, és így egészítették ki jövedelmüket. Táplálékukat gyűjtögetéssel és vadászattal pótolták. Nyáron különböző ehető gombákat, gyógynövényeket, erdei gyümölcsöket gyűjtöttek, majd aszalással, füstöléssel tartósították.¹¹

A havasi tanyavilág a létrejötte utáni egy-két évtizedben *csángótelep*, majd *Csángótelep*, *Csángófalu* néven vonult be a köztudatba. A szomszédos Esztelnek római katolikus plébániájához tartozó családok lakhelyét az anyakönyvekbe is ezen a néven vezette be az emberélet nagyobb fordulói – keresztelésen, esketésen, temetésen – az odafenti helyszínen szolgáló plébános. 1966-ban azonban egy új településnév jelent meg az anyakönyvekben és a hivatalos dokumentumokban: *Gyertyános*. A szocialista közigazgatás ugyanis az 1960-as években már önálló faluként jegyezte a telepet, s a névadó bizottság önkényesen Gyertyánosnak keresztelte, ez állt a falutáblán is, bár gyakorlatilag semmi köze sem volt a gyertyánhoz, az nem él meg ilyen magasságban. Az itt élők is csak a külvilág követeitől tudták meg, hol is élnek ők valójában, hisz ők mindvégig úgy tudták, hogy Lassúágban vagy Csángótelepen van a hazájuk.¹²

A kis település az 1960-as években élte virágkorát. Egyes visszaemlékezők szerint 18 család lakott odafent, mások 24 házsámra emlékeznek. Tény, hogy a Bacsoniak, Tankók, Bodorok, Ambrusok családjainak telkei egy-egy tömbben, egy-egy patakvölgyben helyezkedtek el. Az 1950-es években önerőből iskolát építettek gyermekeik számára, az oktatáshoz a tanerőt Esztelnekről kérték. A néhány évente egymást váltó tanítók közül az „esztelneki tanítónő”, Bálint Ibo-lya két ízben összesen több mint 10 évet tanított odafent. A települést 1970-ben meglátogató sepsiszentgyörgyi újságíró, Czegő Zoltán az iskolát ekként mutatta

10 Lackovits 1995, 62.

11 Bővebben lásd Pozsony 1990, 100–102.

12 Sylvester 1993.

be: „Az iskola egyetlen tanteremből s a tanító szobájából áll. A szoba hideg így egy órákor, hétfőn, mert most érkezett a tanító. Hétfőn jön, szombaton megy Vass Zoltán Esztelnekre. Egy hétre való cigarettát pakol ki, táskarádiót. Az ágy alatt – egy fejsze... Három éve tanít, télen is egyedül jár ki. Mondja, néha az ajtót sem lehet kinyitani a hótól, s ő egyedül jövőget fölfelé. Ezért tanít hétfőn délután, mert hajnalban elindulni Esztelnekről – nem bátorság, hanem vakmerőség. A három osztályban: I., II. és IV-ben összesen nyolc gyermek tanul, egy szobában. A tanterem egyik harmadát egy kis színpad foglalja el. Ott lehet műsort tartani. Jobban hiányoznak viszont az iskolából a szemléltetőeszközök. Ezeknek a tanyai gyermekeknek még a tankönyv látványa is csoda, a képeken számukra elképzelhetetlen gépek, városok, templomok, öltözékek, épületek láthatók, melyekről semmi előzetes tapasztalatuk nincs. Ha valahol szükség van az iskolai szemléltetőeszközök fokozott használatára, akkor a tanyákon a leginkább, ahol tabula rasa gyermeklelkek ágaskodnak az értelem felé.”¹³

Az 1960-as években azonban a modernizáció életvitelük újragondolására készítette a tanyán élőket. Az Esztelneken megalakult kollektív gazdaság, a beszolgáltatási kvóták szorítása és a szaporodó ellenőrzések a földterületek és az állatállomány kontroll alá vonását eredményezték, és lényegében a megélhetés szélére sodorták a csángó családokat. Mindeközben a csángótelepi iskolát elvégző, az Esztelneken, majd a Kézdivásárhelyen továbbtanuló fiatalokat elcsábították a városok, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Brassó ipari vállalatainak könnyebbnek ígérkező munkalehetőségei. A gyermeklétszám csökkenése miatt a településen megszűnt az alsó tagozatos iskola, s ez a körülmény a költözést fontolgató gyermekes szülők döntését nagy mértékben elősegítette. A fiatalabbak Kézdivásárhelyen ipari vállalatoknál kaptak munkát, s tömbházakba költöztek. A középkorúak az immár ismerősök – keresztszülők, tanyaszomszédok, kuncsaftok által lakott a szomszédos Esztelnekre és Kurtapatakra húzódtak le, ahol főleg pásztorkodással kezdtek foglalkozni. Az idősek közül többen fokozatosan elhaltak, s odafent, a telepen temették el őket.¹⁴

13 Czegő 1970, VI, 3.

14 Pozsony 1990, 100–102.

A telep utolsó lakója Tankó Imréné Farkas Erzsébet volt, aki 1996-ban, 86 éves korában hagyta el a fennsíkot. Pozsony Ferenc néprajzkutató az 1980-as években több ízben is meglátogatta a zordon havasok közt egyedül élő özvegy-asszonyt. Ő akkor így látta a helyzetet: „Az 1980-as évekre már csak egy állandó lakosa maradt Gyertyánosnak, Tankóné Farkas Erzsébet. Négy lánya – Annus, Teréz, Ilona és Ágnis – Kászonban, Esztelneken és Kézdivásárhelyen alapított családot. Hetente egyszer több mint 10 kilométert gyalogolva látják el édesanyjukat élelmiszerekkel, aki 77 évesen még két fejőstehenet eltart. Egymagában él a Keleti-Kárpátok bércei között téli hóviharakban, tavaszi és őszi esőzések idején, amikor a telep megközelíthetlenné válik, s az utolsó emberi lélek is több mint 10 kilométerre található.”¹⁵

Az egykori lakosok leszármazottjai napjainkban szétszóródva élnek a környékbeli településeken. Csángótelep/Gyertyános kapcsán ahány korábbi újság-cikk, esszé, szaktanulmány, helyszíni vélemény, visszaemlékezés – annyiféle adat, statisztika. Kutatásunkban ezek közt szerettünk volna meghatározott módszertan szerint rendet tenni, valamint a felkutatható írott források alapján megrajzolni az egykori település társadalomnéprajzi és gazdaságtörténeti képét.

3. Csángótelep az emlékekben

Kutatásunkban olyan Esztelneken élő emberekkel készítettünk interjúkat, akik odafent születtek vagy fent éltek Csángótelepen, és akik *lenti emberként* jól ismerték a telepi életet. A beszélgetések során megpróbáltatásokból, örömekből, kitartásból, újrakezdésből kovácsolódó különleges sorsok és életutak rajzolódnak ki, melyek együttesen határozzák meg és mutatják be Csángótelep egykori mivoltát, társadalom- és gazdaságtörténetét.

15 Pozsony 1990, 100–102.

3.1 „Gyimesfelsőlokon születtem 1939-ben. 3 éves voltam, mikor 1942-be a szülők idetelepültek. Gyimesből azért jöttek el, mert nem volt semmijük. Itt erdei kaszálók voltak, ahol állattenyésztéssel tudtak foglalkozni.

Baczoni András volt az első telepes, a 30-as években telepedett ő oda, s akkor elmondta, hogy itt könnyebben meg lehet élni, s úgy jöttek egy pár család '42-be. Ki ahogy tudott, hajlékot építettek, a területet megvették. Négy hektár volt, amit a szüleim megvettek.

Én iskolába egy évet jártam, '52-be. A szülők vettek ábécéskönyvet, ceruzát s füzetet, s ők tanítottak. Írni-olvasni tudtam, III. osztályba jártam egy évet, akkor Pinti Ferenc volt a tanító. Utoljára 3 gyermek volt az iskolában, azután bezárták az iskolát, mert nem volt gyermek.

22 éves voltam, mikor elmentem, négy évet szolgáltam egy családnál Bukarestben. Főzni Bukarestben tanultam meg, háztartást végezni, gyermeket gondozni, ez volt a feladat. A fizetés 200 lej volt 1960–65 között.

Gyökeres növényeket meg lehetett termelni, rozsot, árpát kenyérgabonának, pityókát, egyebet nem, mert korán esik le a hóharmat. A gabonát lent megvettük, megőröltettük, s felvittük lisztként. Gyalog, nagyobb csomagot szekérrel, kisebb csomagokat háton. Róka, medve mindig volt, de nem támadtak rá az emberre.

A férjemmel gyermekkorunktól ismertük egymást. Közösén építettük a házat, az 1960-as években, de aztán eladtuk, s elköltöztünk az apósék házába.

Szerettem ott fenn, ott nőttem fel, de nehezebb volt ott az élet. Aztán az emberek leköltöztek. 1993-ban jöttünk le, mi voltunk az utolsók. Édesanyám maradt fenn utolsónak, de aztán *gút*¹⁶ érte, akkor lehoztuk, s még élt itt 3 hónapot.

A fiam a barátjával gondoza odafel a teheneket. A szénacsinálás régen 2 hónapot tartott, most a fiamék két nap alatt megcsinálták, lekaszálták, bérakták. Amíg tudok, géppel még valamit varrok, mellényt kötögetek a fiamnak. Van örököse a háznak.”¹⁷

3.2 „Szüleim 1940-ben jöttek el Gyimesből, mert nem volt megélhetőség és nem volt hely. 1940–44-ben fiatalon költöztek ide, a gyimesi földet eladták, itt

16 Gút (tájnyelvi szó): gutaütés, agyvérzés, stroke.

17 Molnár Jánosné Tankó Terézia, 1939.

vettek földet és építettek. Nem sokat meséltek Gyimesről, s a rokonságot sem tartották a gyimesiekkel, én sosem jártam ott. A nagyszülőket nem ismertem, apám mesélt róluk, csak így emlékszem.

Hárman voltunk testvérek, mind itt születünk. A gyermekélet nehéz volt abból a szempontból, hogy nem volt villany, s messze volt a falu, 7 kilométer. Odafele az első iskola a mi házukba volt, a tanító is ott lakott: én csak átléptem, és ott is voltam az iskolában. Az első tanító szentléleki volt, Pinti Ferenc. Apámék egy konyhát adtak oda, és ott lakott. Az iskolai berendezés mi volt: régi fajta kétülékes pad, fekete tábla, térkép, golyós számológép. Nem tanultunk tovább, mert a szülőknek nem volt módjuk rá, hogy fizessék a továbbtanulást, maradtunk négy osztállyal. Katona nem voltam, a fülemmel meg voltam operálva, nem hallottam.

A szüleim állattenyésztéssel foglalkoztak, nem volt fizetésük. Lovas szekérrel jártak le vásárolni a faluba, nem volt rendes út, máskor lóháton hordták az élelmet.

16 évesen apámmal jártam dolgozni Brassóba a *sántierre*¹⁸, ott voltam 25 éves koromig. 25 évesen nősültem, az asszony 16 éves volt, dormányfalvi. A szülők összejárások voltak, apám adott apósomnak kaszálót, nyáron jöttek fel a Csángótelepre szénacsinálni, ott ismerkedtünk össze.

Apósom gyimesi, anyósom tiszta román volt. A feleségem nem tudott magyarul, én nem tudtam románul. A ferences atya esketett össze, nagy esküvő volt. A házasság után még 3 évet fenn laktunk, azután 1975-be jöttünk Esztelnekre, az apai ősbe lakni.

Később Polyánban dolgoztam a S.M.T-nél¹⁹, traktoristaként.

Öt gyermekünk és 6 unokánk van. Volt, hogy tettek megjegyzéseket a csángó származásra, de mi számba se vettük. A nagyobbik fiúunk haragudt, ha mondták neki, hogy hallgass, te csángó!

Népviselet csak a szülőknek volt. 1990 után cigányok megvették a régi festett tulipános bútrokat.”²⁰

18 Sántier (átvétel románból): építőtelep.

19 S. M. T. (román mozaikszó): Stațiunea de Mașini Tractoare, azaz Traktor- és Gépállomás.

20 Tankó József, 1946.

3.3 „Hevederorrán, Körösbérc alatt születtem. Eredetileg vasút volt, azon szállították le a fát, azon a helyen csak mi laktunk. Édesanyám torjai, édesapámék Gyimesből jöttek Kászonba, s aztán költöztek Lóbércbe.

Az első beköltözők: Baczoni András, Baczoni János (apám), Tankó Péter. Azután jöttek: Tankó Imre, Bodor István, Molnár Géza, Tankó Fülöp, Timár Péter, Bodor Imre, Tankó Béla. Legkésőbb az Ambrusok költöztek fel, ők is Gyimesből jöttek. 25 házszám volt.

A rokonságot nem ismerem, nem jártam soha Gyimesben. Az idősök, amelyek onnan jöttek, kihaltak, a fiatalok már nem tartották a rokonságot. Az ideköltözés szekérrel történt, tulipános ládába hozták, amijük volt. Itt csináltak asztalt, széket, ezt-azt.

Úgy mondják nekünk: csángók. Voltak, akik haragudtak emiatt. A település neve Csángófalú, azután lett később Gyertyános. Gyertyánfa sincs, s mégis Gyertyánosnak nevezték. Úgy mondták, hogy megyünk a csángókhoz fel.

Temető fent is van a felsőknek, s akkor ide lent is, csak úgy elhanyagolódott, minden tönkre ment, még a helye sincs meg, a keresztek kitörték. Ott vannak eltemetve a halva született testvérek, édesanyám édesapja, s akkor még 4–5-ön vannak.

Édesanyám a borvíztöltődében dolgozott, ott találkoztak apámmal. Házasság után csordapásztorok voltak, sok állatjuk volt. Télen az erdőn fát vágta, az erdésznek dolgoztak. Kicsi leányka voltam, s mentünk a bátyámmal ketten nyáron a csordával, vigyáztunk 80–90 tehénre. Sokszor elszalasztottuk a marhát a kaszálókba, a lápszéleken etettünk, de sokszor megcsaptuk a kaszálót.

Tankó Péteréknél volt az iskola, oda jártunk. Pászka, Kerecsi Feri I. osztályban, Szentlélekről Pinti Feri, Elekes Balázs Kurtapatakról, III–IV-be ő tanított.

1960-ban építettek iskolát, úgy került fel Bálint Ibolya. A férje erdész volt. Volt, hogy a férje is felment, volt, hogy szekérrel hozták fel. Szindarabokat tanultunk, táncot, volt egy hegedűs s volt egy gardonos, aki zenélt. A fiatal házaspárok is játszottak a szindarabban, Szentgyörgyön is felléptünk. Csángós öltözetünk volt, jöttek a Gyimesből, s volt ilyen ruhájuk, elkértük kölcsönbe a csángóktól, nekünk nem volt saját. Volt, aki elment Gyimesbe, s onnan hozott férfi öltözeteket.

Az osztályban voltunk vagy 12-en. Hazafelé eljátszodtuk az időt, későre értünk haza, s a tanítóbácsi jött, s mondta édesanyám: – Tanító úr, el kéne korábban engedni, mert lámpavilágnál nehezen tanulnak. Másnap a tanító likra szedett, hogy nem értünk haza.

1961-be elmentem, szolgáltam Kézdin s Kovásznán családoknál, utánam jött Pinti tanító bácsi, kerestek gyermek mellé, s elvittek. Kovásznán pedig állatorvos volt az asszonyom, a férje pedig gyermekorvos. A 16 évesnek megmagyarázták, mit csináljak: ételfőzés, bevásárlás, a leánykára ügyelni, hogy ne legyen egyedül otthon. Megmagyarázták, mit kell csináljak, ha nem, bémentem a szomszédba, s megkérdeztem, hogy ebbe mi jár s mi kell. A fizetség 150 lej volt hónapjára, s szállást, étkezést kaptam. A pénzt magamnak elvásároltam, elköltöttem staférungra – ágynemű, párna, paplanra. Aztán édesanyám beteg lett, s hazamentem.

Otthon nem volt akkora főzés, ünnepnapokon jobban főztünk, máskor pedig volt tejesmálé s túrósmálé. Édesanyám hetenként lejött, s vásárolt egyedül szekérrel. Hozott aszaltszilvát, eldugta a padlásra, de mi megkerestük bátyámmal, s szedtük le azokat, mikor nem voltak honn. Csokoládét azt nem láttunk, gimbambuc, így mondták. Még én is jöttem le teli szekér fával.

24 éves voltam, mikor férjhez mentem. A férjemnek az első feleségétől volt egy kétéves leánya. 1981-be jöttünk le, a nagyobb fiam Esztelnekre járt iskolába, s örökké sírva ment el, a leányom is iskolai bentlakásban volt utoljára.

Akkor itt megvettünk egy nagy zsindelyes rossz házat, '81-ben építettük a csúrt, s '83-ba a házat. Az állatokat lehoztuk, tavasszal felhajtottuk, odafel szénát csináltunk, ősszel jöttünk haza. 2005-ben villámcsapás miatt leégett a csűr. Fent nem adjuk el a házat, az unokák is feljárnak.”²¹

3.4 „Az erdőn” születtem, odafent, Csángóföldön. A szülők Gyimesben születtek, Felsőlokon. Fiatalon kerültek ide, friss házások voltak, mikor ideköltöztek. Megélhetőség miatt jöttek el otthonról. Nagyapámék jöttek először, nagyapámnak volt kazánja, cséplőgépe, cirkulája, kőmalma is fenn a Csángótelepen. Az

21 Bacsoni Károlyné Timár Teréz, 1947.

erdőn termeltek. Két hektár földön gazdálkodtak, volt szántó, kaszáló. Rozsot, zabot, árpát, pityókát is termeltek maguk és az állatok részére. Szekérrel jöttek le a hegyről vásárolni, *premandáztak*²², máskor gyalog, a hátikon vitték fel – anyám is a hátizsákkal gyalog.

A fakitermelés miatt csak szombaton jöttek haza. Eleinte két ember fűrésszel vágta a fát, azután alakult, került *druzsha*²³, s azzal. Dormány felől jöttek a románok, ökrökkel húzták bé a fát az erdőről, vágta essze méterbe, az ökrökkel hordták bé. Csináltak kocsit, s ott hordták le Dormány felé a fát.

A háztartást a feleség végezte. A ház körül volt veteményes, udvar. Pénz az állatteladásból jött. A borjút, disznót levágták, az öreg tehenet leadták. A húst lesütve tartósították, a tejből sajtot csináltak saját szükségletre. A gyermekek edessége cukorka, serbet, dzsem, pityókacukor, halva volt akkor.

Régebb nem volt kaszálógép, kézzel, éjjel még a holdvilágon is kaszáltunk, hazajöttünk az iskolából, s mentünk fel, hogy segítsünk apáméknak. Sokat nem ültek a tanítók, egyik jött a másik ment. Bálint Ibolya volt a legtöbbet, télen is járt fel. Egyes lovunk volt kocsiszánnal, mint gyermekek szeretünk szánkázni, jöttünk elejibe a tetőre, felültettük, felvittük, s mikor jött haza, szombaton, akkor lehoztuk a tetőig. A fel-le utazás szekérrel 2 órát tartott.

Vakációba a gyermekek etették a teheneket az erdőbe, elég messze elmerészkedtünk, még sötétbe is kerestük az elmaradt teheneket. Volt úgy, hogy a tehén az erdőn megbornyúzott, másnap a bornyúval jött haza.

A kollektív alatt összeírták az állatokat. Apám magyarázta, hogy voltak kecskéink, a csűrbe széna volt berakva, a csűr földjére s az istálló fölé, a kecskék járogattak oda bé. Mikor jöttek összeírni, apám béengedte a kecskéket, azok felszökdöstek az istálló fölé, ott rágogattak, csendbe voltak, s nem írták fel. Mikor elmentek, akkor engedte ki.

Az állatokat le kellett szerződni, ahogy telt az idő, nem szabadott vágni. Kezdett nehéz lenni az élet, szigorodott a helyzet, és az emberek kezdtek lekötözni a faluba. Lebontották a házat, lehozták, s lent újraépítették. Voltak nézet-

22 Premandázás/prémondázás (átvétel románból): a heti ételmiszer-fejadag felvétele.

23 Druzsha (átvétel románból): láncfűrész.

eltérések a csángók és a mások között, de a csángó családok közt is volt rivalizálás. A népviselet még egy darabig megmaradt.

Dolgos emberek voltak, jó szakemberek voltak a csángók között. Apámék, ahogy kezdett megszűnni a munka, elkerültek Brassóba, a sántieren dolgoztak, ritkán jártak haza.

Azok, akik korábban erdőmunkások voltak, azok tovább folytatták a gazdaságot, lent kész lakást vettek, a fenti megmaradt. Nyáron fent voltak az állatokkal, télire lejöttek az állatokkal együtt a faluba. A fiatalok már nem maradtak fent, szakiskolába mentek, s már nem mentek vissza a telepre.”²⁴

3.5 „Szüleim Gyimesközéplokról érkeztek 1944-ben, de mindenki onnan jött, aki ott fent lakott. A háború idején az erdőben s itt-ott laktak, s azután építettek, s jöttek a többiek is. Legtöbb 23 család volt ott fent. A házakat 1944 után építették, nem volt ott semmi. Mindenkinek volt külön kútja, a víz minősége nem volt egyforma. A háború miatt jöttek el Gyimesből, nagy szegénység volt. Gyalog jártak Kászonon keresztül, ismerték az utat, a borvizet is onnan hordták.

A férfiak az erdőn dolgoztak, Dormány felé jártak le Veresvízen. Az aszsonyok rendezték az állatgondozást, nevelték a gyermekeket, termelték a kendert, tilolták, szőttek-fontak. A húst megtermelték maguknak: tehént, disznót, tyúkot mindenki tartott. Pénz az állatok eladásából került, de erdei gyümölcsöt, gombát is szedtek, ezt leadták, s jó pénzt kaptak belőle. Szerre jöttek le vásárolni minden családnak, az egész falunak, lovasszekérrel vitték fel egy héten egyszer.

Az erdőkitermelés akkor is szigorú volt, nem lehetett szabadon gazdálkodni. Aztán nagyapám vett gőzgépet, gőzgéppel hajtatták meg a cséplőgépet, a *cirkulát*²⁵, később apám dízelmotort szerzett.

A fenti világ neve eleinte Csángótelep volt, majd a Gyertyános nevet kapta. A három osztályt ott fent jártam, a negyediket Polyánban. Ötödiktől itt jártunk Esztelneken, az öregek befogadtak, mindenkinek került valaki, aki befogadta, az ösztöndíjból kifizettük a kovártélyt.

24 Tankó Kálmán, 1953.

25 Cirkula (latinból, többszörös közvetítéssel): kőfürész.

Régen a fentiek csak egymás között házasodtak. Nekem egy rend dédnagyapám s dédnagyanyám volt – másnak kettő: ez hogy lehet? – Hát édesapám és édesanyám unokatestvérek voltak. Nagy lakodalmakat tartottak, az ifjú pár az utóbbi évtizedekben főleg használati cikkeket kapott ajándékba.

A házak távol voltak egymástól, de azért télen esténként jártak egymáshoz. Vasárnapokon, ünnepnapokon összegyűltünk, színdarabot tanultunk Bálint Ibolya tanítónénivel. Zenekar is volt odavalósi zenészekkel, hegedű, gardon volt a hangszer. Még *ringlispírt*²⁶ is csináltak saját kezűleg: egy jó vastag fát beleástak a földbe, tetejére egyet keresztül, egy nagy szeggel lefogatták, s mint a hintának, két felől láncot köttek s húzták körbe-körbe.

A falusiak szerették a fenti embereket. Hátrányos megkülönböztetés régebb nem volt, de most már van. Mikor nősültem, elkötték az utat, s volt ilyen, hogy nem engedjük be a faluba.

1962 után a földeket elvették, s a fiatalok elmentek, ez volt az oka, hogy elnéptelenedett a falu. A fiataloknak nem volt megélhetőségi lehetőség, ezért leköltöztek a faluba, utána az öregek is lejöttek. Lent telket vásároltak, és itt építettek. Ahhoz, hogy kapjanak lent építkezési engedélyt, a fenti háznak felét le kellett bontani.

A férfiak odafel még késsel borotválkoztak, amit nadrágszíjon fentek. A régi viseletet megtartották, de nem mindenki viselte. A gyimesi kapcsolat végleg megszakadt.”²⁷

3.6 „Csángótelepen születtem. Anyámék Gyimesfelsőlokról származtak mind a ketten, 1944-be jöttek ide. Gazdálkodással foglalkoztak, erdőmunkásként dolgoztak.

Az I–IV. osztályt a telepen jártam, Bálint Ibolya volt a tanítónéni. Esztelneken lakott, hétfőn jött, szombaton ment haza, szerette itt a telepen. Összevont osztály volt 10–11 gyermekkel. Az osztályteremben gázlámpával világítottunk. Az iskola most is megvan, be van kerítve. Az V–VIII. osztályt Esztelneken végeztem.

26 Ringlispír/ringlispíl (átvétel németből): körhinta.

27 Tankó László, 1958. Tankó Kálmán, 1953 testvére.

Az iskola volt a központ, oda gyűltünk össze mulatozni, volt hegedű és gordonka muzsika. Nagy lakodalmakat tartottak, volt, hogy a legény és a leány is fenti születésű volt. Lakodalom, keresztelők alkalmából az asszonyok kalákába jártak főzni.

A pap minden vasárnap feljött. A temetőbe kb. 10 sír lehet, akik Gyimesből jöttek, és itt haltak meg.

5–6 hektár földön gazdálkodtak, a megvásárolt földeket a lentiek adták el. Az udvaron ház, csűr, disznópajta, kemence, favágószín volt építve. Minden családnak külön kútja volt.

Tíz éves korom óta kaszálok. Fát az erdőből gyűjtöttük. Pénz az állatok eladásából volt. Kerti veteményt, murkot, zöldséget, krumplit termeltek. Minden héten valaki lejött egyszer-kétszer bevásárolni. Édességhez, gyümölcshez nehezen juttunk hozzá, a lentiek sokszor adtak gyümölcsöt.

A legnépesebb 30 házsám volt. 1962 után a fiatalok elmentek. A földeket elvették, ez volt az oka, hogy elnéptelenedett a falu. Mi 1971-be költöztünk le ide, a kollektív elvett a földekből, kicsi föld maradt, csak az maradt, ami be volt kerítve. Az öreg szülők már nyugdíjasok voltak, s ők is lejöttek, mert mi már munkába jártunk ide le Kézdire, odafenn már nem volt megélhetőség.

Három gyermekem van, járnak odafel, de esztelnekinek tartják magukat. A fenti házat, kerítéseket rendszeresen javítottuk. Idegenek is vettek meg házakat hétvégi házaknak.

Nem volt nagy különbség a családok között. Egyik a másiknak segítettek, kaszálni is kalákába jártak. Az öreg szülőknek még volt népviseletük, de nekünk már az sem.”²⁸

3.7 „A tanítóképzőt Székelyudvarhelyen végeztem 1948-ban, akkor szűnt meg a képző. Akkor volt egy törvény, hogy a kulákok nem szabad tanítsanak. S kitettek engem a tanügyből. A szövetkezetről dolgozott a férjem, erdész volt, s akkor én is odakerültem négy évet, s a négy év után megkaptam a tanítói állást.

28 Tankó Ernő, 1954.

Csángótelepen először 4 évet tanítottam, 1962–1966 között, s akkor eljöttem Csángótelepről. Nem tudtuk, hogy a titulár poszt²⁹ megszűnik. S akkor nem volt mit csináljak, hogy visszakapjam a titulár posztot, újra elmentem a Csángótelepre 1972-ben. Én télen hazajártam, két-három hetente lejöttem, s itthon is a háztartást vezettem. Ha esett, ha havazott, menni kellett. 1977-ben jöttem le végleg. Utána Esztelneken még 7 évet tanítottam, s innen mentem nyugdíjba 1984-ben. Akkor töltöttem be az 55-öt, úgy, hogy nem volt megszakadás, s mentem is nyugdíjba.

I–IV. osztály közötti gyermekeket tanítottam ott fent. Az első évben 15 gyermek volt. A fiúcskák inkább gyengébbek voltak a tanulásba, a leánykák inkább jobbak. Olyan nagy dolgot nem csináltunk: tanultunk, voltunk fellépni karénekkal is, voltunk táncdalfesztiválra is. Az énekek, táncok az övék voltak, ők az ők stílusukat s mindent tudtak, csak a fegyelmet kellett tartani, s megmondani mégis, hogy hogy. Én voltam a tanító. Volt saját viseletük, de aztán azt is eladták, mire észrevettük.

A férfiak jártak az erdőbe, fát döntöttek, s az asszonyok a gyermekeket nevelték, teheneket, tyúkot, pulykát, disznót tartottak, csinálták a vaját, sajtot, ez volt a táplálék. Itt lent – Esztelneken – kapták a kenyeret, cukrot, málélisztet jegyre. Pénzüik abból volt, amit ők eladtak. Szép lakásuk volt. Jó lelkűek voltak, s tiszták. A pap feljárt keresztelni. Az én időmben 24 házsám volt, olyan 90 forma lélekszámmal. A népszámláláskor mindig beírták, hogy csángómagyar.

Jó is volt, s nehéz volt, aki benne volt, csak az tudja.”³⁰

29 Titulár poszt (átvétel románból): címzetes állás.

30 Bálint Ibolya, 1929. Bálint Ibolya (1929–2021) tanítónővel élete utolsó fél évében sikerült interjút készíteni esztelneki otthonában. Ő volt Csángótelep gyermekeinek az oktatását a leghosszabb ideig, 11 évig ellátó tanügyi káder.

4. Csángótelep az egyházi anyakönyvek szerint

A gyimesi csángók számára a nyelv mellett a római katolikus vallás a legfontosabb identifikációs tényező. Az Esztelnek fölötti havasra történő letelepedésükkel ugyan elveszítették a rendszeres templomlátogatás és szervezett vallásgyakorlás lehetőségét, ám a nagyobb ünnepeken és az emberi élet jelentősebb fordulóin kivétel nélkül megszervezték a papi jelenlétet: vagy ők jöttek le a faluba, vagy a papot szállították fel helyszíni szolgálatra. Csángótelep lakói az esztelneki római katolikus plébános, ritkábban a zárdában élő ferences atya szolgálatait vették igénybe. Keresztelési, házassági és elhalálozási adataikat ezért az esztelneki plébánián őrzött matrikulák őrzik. Kutatásunkban a személyi/családi vonatkozások mellett azért kaptak nagy szerepet az anyakönyvek, mert azokban a hivatalos iratokban kísérlik meg először a helybeliek megnevezni a településük határában kialakuló kolóniát – egyre egyértelműbb és következetesebb módon. Az alábbiakban tehát az anyakönyvekből megismerhető adatokon keresztül a Csángóteleppel kapcsolatos névtani és demográfiai jelenségeket vesszük számba.

4.1 *Matricula baptisatorum*

Az esztelneki katolikus plébánián vezetett keresztelési anyakönyv³¹ adatai alapján a következő demográfiai ív rajzolódik ki:

Az első gyimesiek megtelepedését követően az 1940-es években a hegyen lakó családokban 7 gyermek született. 1942-ben Tankó András születési helyeként még Esztelneket jegyezték fel, majd 1945-ben Baczoni Ferencet *Esztelnek – Heveder* lakhellyel írták be. Az ugyanebben az esztendőben megkeresztelt Tankó András *Esztelnek* Ø lakhellyel rendelkezett.

31 *Matricula baptisatorum* 1929–. Római Katolikus Plébánia, Esztelnek.

A következő évek anyakönyvi bejegyzései során a plébánosnak improvizálnia kellett ahhoz, hogy megkülönböztesse a Gyimesből érkezett és a hegyen lakó híveit a faluban élőkől. A fentebb közölt interjúban megszólaló Baczoni Károlyné Timár Teréziát 1947-ben szintén *Esztelnek* Ø lakhellyel jegyezték.

Az 1950-es évek elején a Tankó és Bodor családokban több gyermek született, őket esztelneki lakhelyüként tüntette fel a plébános. *Csángófalva* neve 1958-ban jelent meg első ízben az anyakönyvben, Tankó Fülöp és Péter újszülött ikrek lakhelyeként. A következő években a Timár, Ambrus, Bilibók családok kereszteltek gyermeket, lakhelyként hol *Csángófalva*, hol *Csángófalu* néven jegyezték be a telepet. Az 1950-es években 8 csángótelepi gyermeket kereszteltek meg.

1960-ban Bodor Terézia *Csángófalu* nr. 0 házszám alatt született.

1966-ban új településnév bukkant fel az anyakönyvben: *Gyertyános*. Tankó Albert szülőfaluja ekkor *Esztelnek* – *Gyertyános* formában került rögzítésre. Az 1960-as években – amikor a telep népessége elérte a demográfiai csúcsot – 20 gyermeket kereszteltek, ebből 9 Csángófalu, 11 Gyertyános településen lakott.

Az 1970-es években a születések száma az elvándorlással arányosan csökkent: már csak 6 gyermeket kereszteltek Molnár, Tankó vagy Baczoni család-névvel, Esztelnek vagy Gyertyános születési hellyel. Az 1980-as években már csak egyetlen újszülöttet kereszteltek Csángótelepen.

Összesítve a fentieket: az Esztelnek fölötti havason élő családok kötelékében az 1940–1990 közötti fél évszázadban 42 gyermeket kereszteltek meg. Az 1960-as évektől kezdődő, majd az 1970-es években felgyorsuló elvándorlás, népességvesztés mértékét jól jelzi az ezekben az évtizedekben keresztelt gyermekek hovatarozása. A Csángótelepen előforduló családneveket viselő csecsemőket egyre többször immár kurtapataki, esztelneki, kézdivásárhelyi, brassói lakhelyű szülők „hozták haza” a keresztség felvételére.

A gyimesi kirajzás az esztelneki katolikus plébánia keresztelési anyakönyvét a tárgyalt időszakban legalább 86 fővel gyarapította, ebből 42 fő odafent, a telepen született.

4.2 *Matricula copulatorum*

A katolikus plébánia házassági anyakönyvei³² az 1957–1988 közötti időszakból tartalmazznak csángótelepi vonatkozású információkat.

Az 1957-ben összeadott első csángó pár tagjai Gyimesközépleken, és Csüágenesen születtek, házasságuk évében mindketten 23 évesek voltak. 1958-ban két esküvőre került sor: az egyik pár tagjai Gyimesfelsőlokon és Csüágenesen születtek, 23 és 17 évesek; a másik pár Gyimesfelsőlokon és Illyefalván született, 21 és 22 évesek voltak egybekelésük évében.

1961-ben dormánfalvi és gyimesfelsőlaki, görög keleti és római katolikus 24 és 20 évesek keltek egybe, s ugyanabban az évben csügési és gyimesközépleki 24 és 23 évesek is megesküdtek. 1963-ban került sor az első olyan esküvőre, amelyen 16 éves korában férjhez ment az első, Csángófaluban született hajadon, egy 24 éves csügési férfihöz. Ugyanabban az esztendőben egybekelt még egy Gyimesbükkön és Gyimesközépleken született, 27 és 25 évesekből álló ifjú pár is. 1969-ben egy Csíkbánkfalván és Csomortánban született, Csángótelepre költözött, 23 és 21 évesekből álló ifjú pár esküdt meg katolikus szertartás szerint, s ebben az évben kelt egybe egy Kézdivásárhelyen és Gyertyánosban született, 23 és 21 éves fiatal pár is.

1970-ben egy gyimesfelsőlaki 35 éves férfi vett feleségül egy Gyertyánosban született 18 éves lányt, s ebben az esztendőben került sor két gyimesközépleki születésű 34 és 33 éves fiatal egybekelésére is. 1972-ben gyertyánosi 24 éves férfi a Bákó megyei Újfaluból hozott magának 20 éves – moldvai csángó – feleséget. Hosszú kihagyást követően 1988-ban került sor az utolsó esküvőre: 29 éves kászonjakabfalvi férfi vette feleségül Gyertyánosban született 25 éves menyasszonyát.

Harmincegy esztendő alatt tehát összesen 13 házasság kötöttett gyertyánosi lakhelyű fiatal részvételével, ezek közül 4 olyan esküvő volt, amelyben Gyertyánosban született lányt vettek feleségül.

32 *Matricula copulatorum I–II. Római Katolikus Plébánia, Esztelnek.*

4.3 *Matricula defunctorum*

Az elhalálozási anyakönyv³³ bejegyzései szerint az Esztelnek fölötti tanyavilág sem úszhatta meg, hogy a keresztelők és esküvők mellett az emberélet utolsó fordulópontjára, a halálra ne kerüljön sor.

1948-ban még Esztelneken temették el a Gyimesfelsőlokon született, 66 éves korában elhunyt Balla Barbarát. 1957-ben a Bodor család által elveszített 4 hónapos Andrást szintén az esztelneki katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra.

Az 1940-es években odafent is temetőkertet nyitottak, s itt helyezték örök nyugalomra az első betelepülőként érkező Baczoni Andrást – akit 1944-ben egy asszony miatt bajonéttal halálra szűrt egy katona –, és ide temették később a feleségét is. 1961-ben mellettük került elhantolásra egy gyimesfelsőlaki születésű, krónikus vesegyulladás következtében elhunyt 60 éves asszony, Tankó Anna is. 1963-ban a sírkert újabb hanttal gyarapodott: a Gyimesfelsőlokon született Ambrus Borbála a matrikula szerint heveny májsorvadásban, gombamérgezés következtében hunyt el, 21 éves korában. 1969-ben a gyimesközéplaki születésű Molnár Géza akasztotta fel magát, 63 évesen, miután nem tudta ágyhoz kötött betegségét elviselni, feldolgozni.

1958-ban Gyertyános egy másik patakában, a *Tankók felől* is temettek. A Tankó család 3 nap eltéréssel veszítette el 6 hónapos ikreit, Fülöpöt és Pétert, akikért Csángófalva új temetőkertjében fohászkodott a plébános. 1960-ban az agyvérzésben elhunyt, Gyimesfelsőlokon született 67 éves Tankó Barbarát hantolták el odafent. 1971-ben a gyimesfelsőlaki Baczoni Jánost 77 éves korában agyvérzés vitte el. 1972-ben a gyomorrák következtében elhunyt 64 éves Ambrus Imrének adtak végtisztességet, s ugyanott temették el 1973-ban a 63 éves korában érszűkületben meghalt Tankó Fülöpöt is.

Összegezve: az esztelneki katolikus plébános által vezetett halotti anyakönyv szerint Csángófalva két sírkertjében 11 elhunyt nyugszik.

33 *Matricula defunctorum 1946–1976*. Római Katolikus Plébánia, Esztelnek.

5. Csángótelep a hivatalos cenzusok szerint

A hivatalos népszámlálás adatai szerint a település állandó lakosság száma a következők szerint alakult: 1956: 63 fő, 1966: 76 fő (magyar), 1977: 45 fő (ebből 28 román, 17 magyar), 1992: 4 fő (ebből 3 román, 1 magyar), 2002: nincs állandó lakosa a falunak, 2011: 3 lakos (magyar).³⁴

A kézdiszentkereszti polgármesteri hivatal levéltárában őrzött, az 1971–1975-ös évekre szóló gazdasági összeírás³⁵ értékes és mindmáig a legteljesebb adatokkal szolgál Csángótelep egykori gazdasági potenciálja felméréséhez. A családlapos felmérés a háztartásban együtt élő családtagok nevét, születési idejét, ritkán foglalkozását is jelzik; a birtokolt földterület típusait és mennyiségét, a háziállat-állomány összetételét, a ház és egyéb épületek főbb adatait – mikor, miből építették, hasznos felülete, valamint a szocialista fejlődés mértékét mutató tartós ipari cikkekkel való ellátottságot rögzíti – ez utóbbi kategória azonban valamennyi családnál üresen maradt, egyetlen kerékpár került listára.

Az adatok összesítésével kirajzolható Csángótelep egykori, a hivatalos államapparátus által látott képe.³⁶ Eszerint az adott periódusban egyidejűleg 20 lakóház 27 háztartásában 93 személy élt. Az összlakosságot a következő családok tették ki: a legnépesebbek a Tankó családnévűek 41 taggal, őket a Bodor (15 fő), az Ambrus (13 személy), a Baczoni (9 fő), a Molnár (8 fő) és a Timár (5 fő) követte, a listára 1–1 személyt jegyeztek László és a Fodor családnévvel. A

34 Varga E. é. n. A népszámlálások adatfelvételére általánosan jellemző volt az erőszakos elrománosításra törekvő szocialista éraban, hogy adott térségben, közösségben a kérdezőbiztosok önkényesen jelölték meg a megkérdezett etnikai hovatartozását. Csángótelep lakossága lényegében az első telepestől számítva gyimesi csángómagyar, melybe csupán néhány román származású személy – jellemzően nők – került be házasság útján, s a későbbiekben nyelvileg asszimilálódott a csángó közösségbe.

35 Consiliul Popular al Comunei Poian, satul Cărpineni: *Registru agricol pe anii 1971–1975*. Vol. IX.

36 Az interjúk némelyikéből kiviláglik, hogy az állatok összeírásánál és a leadási kvóták betartásánál, ha lehetőség adódott, érvényre jutott a gazdák igazságérzete és magához való esze.

legnépesebb családok is a Tankók közül kerültek ki: két háztartásban is találunk 8–8 személyt – a két szülő mellett hat gyermeket.

A kizárólag fából épült, zsindellyel fedett 20 lakóház mellett 17 fából készült, zsindelyezett istálló szolgált a vagyont képviselő nagyállattállománnyal, mely adott időmetszetben 49 tehénből és 20 lóból állt, ezek mellett a csángó gazdák számos sertést, juhot, kevés kecskét, nyulat, méhcsaládot is tartottak. A lovak viszonylag magas száma ellenére szembetűnő, hogy csak 3 szekér került bevallásra, olyan körülmények között, hogy a telep megközelítése, élelmiszerezéssel, takarmánnyal és áruval történő ellátása a fent lakók számára csak gyalog, lóháton vagy szekérrel volt lehetséges. Csángótelep lakosságának magántulajdonába összesen 37,36 hektár terület tartozott. A birtok mérete szerinti összehasonlításban a legvagyonosabb gazda Tankó János Imre 62 éves családfő volt 7,71 hektár földdel – nagy része kaszáló, ezen kívül volt 10 tehene és 2 lova. A mérleg ellentétes oldalán Fodor Borbála 80 éves egyedül élő asszonyt találjuk, akinek a nevében mindössze 0,05 hektár földterület és egy 12 négyzetméteres lakóház volt, állatokat nem tartott. Az összeírás *egyéb* jelzésű rovatába került földterület kertet és udvart jelöl.

A családi gazdaságokra jutó földbirtok mennyisége az összeírás 4 évében szinte egyáltalán nem változott, de az 1973–74-es állapot eléggé hiányos a családok egy része esetében. Bevégzetlen, hiányos felmérésre is gondolhatunk, de valószínűbb az, hogy a családok elköltözésének egyik hullámát látjuk kibontakozni az 1970-es évek elején.

6. Összefoglalás

A gyimesiek terjeszkedése révén a 20. században több *csángótelep* is kialakult Csíkbán, Gyergyóban, Szilágyságban, Mezőségen, Háromszéken.³⁷ Az 1935-ben megjelent első telepés nyomán szűk évtized leforgása alatt Csángótelep fiatal, életerős családokkal, bőséges gyermekáldással virágzó tanyavilággá – sőt,

37 Bárh 2004, 95.

külön postai irányítószámmal rendelkező faluvá³⁸ nőtte ki magát. 1966-tól az esztelneki katolikus pap már Gyertyános néven vezette adatlapjaikat. A hivatalos népszámlálás adatai szerint erre az időszakra, az 1960-as évekre esik a telep demográfiai csúcsa, 76 állandó magyar lakóval.³⁹ Láthattuk, hogy a részletesebb mezőgazdasági összeírás során még az 1970-es évek elején is 93 fő adatait vették fel. Nem csoda, hogy valamennyi visszaemlékező, egykori lakos is más-más ház- és népességszámot ad meg, hiszen az erdei vágterek, a havasi legelők és völgybéli falvak megélhetési lehetőségei közt lavírozó csángótelepi lakosságot, és a hozzájuk csatlakozott moldvai, gyimesi és háromszéki idénymunkások hovatartozását sokszor még a tanyavilág lakói sem tudták egyértelműen meghatározni. Sajátos módon éppen ezekben az években kezdődött meg az elvándorlás, hiszen az itt született fiatal nemzedék már továbbtanulási szándékkal előbb a szomszédos Esztelneken és Polyánban, majd kézdivásárhelyi, sepsiszentgyörgyi és brassói szakiskolákban készült fel az állami ipari szektorban kiszemelt munkahelyekre. Döntésük az adott korszak lehetőségei mentén alakult: az állami gazdaságok és városi gyártelepek ekkor kezdték feltölteni állományukat betanított munkásokkal. A háromszéki falvak fiataljai mellett a világra nyitott Csángótelep új generációja is részt követelt a fejlődő világ javaiból, melynek egy-egy markáns szeletét a továbbra is kiáramló gyimesi patak völgyek népessége bírta.⁴⁰

A kirajzás ívétől függetlenül közös a Gyimesből származó csángótelepi és háromszéki családokra, hogy az új otthont kereső generációtól született fiatal nemzedék teljesen elszakad nagyszülei hazájától, a beilleszkedés érdekében tett erőfeszítéseik pedig lelkük legbelsőbb rétegeibe szorítják a csángó származástudatot. Mint ahogy a 20. század első felében Gyimes, úgy a 20. század második felében Csángótelep is kibocsátó közösséggé vált. Az innen elköltözöttek egy

38 A Román Szocialista Köztársaságban 1974-ben vezették be a postai irányítószámokat. 1975-ben a *Megyei Tükör* is a lakosság tudomására hozta a Kovászna megyei kódokat. Ezek között találjuk Gyertyánost a 4090-es számmal. Lásd: Postai irányítószámok bevezetése. *Megyei Tükör*, 1975. január 31., 1289. szám, 7.

39 <http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=154>.

40 Bővebben lásd a Csángótelep/Gyertyános témájú megjelent cikkeket, az általunk eddig megismert teljesség igényével: Czegő 1970.; Czegő 1982.; Tőfalvi 1974.; Magyarai 1977.; Pozsony 1987.; Pozsony 1990.; Sylvester 1993., 2000.; Lackovits 1995.; B. Kovács 2000.; Mózes 2001.

része napjainkban a hegylábi falvakban keresi boldogulását, míg a fiatalabbak – szüleik, nagyszüleik nyomdokán járva – új otthont építenek Magyarország, Németország, Dánia, Izrael, Kanada, az Amerikai Egyesület Államok és Ausztrália sokat ígérő földjén.

Csángótelep első telepese 1935-ben érkezett, utolsó lakója 1996-ban távozott a havasról. A gyimesi csángók átmenetinek bizonyult háromszéki telepelye organikus, önállóan szervezett módon 61 évet állt fenn.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- B. Kovács 2000.** B. Kovács András: Csángótelepi kísérlet. *Háromszék*, 2000. febr. 8., 9. (12. évf., 2873., 2874. sz.)
- Bárth 2004.** Bárth János: *Úz-völgyi magyarok. Településnéprajzi és népesedés-történeti tanulmány.* Bárth Társadalomtudományi BT, Kecskemét, 2004.
- Czegő 1970.** Czegő Zoltán: A névtelen tanya (I–IV). *Megyei Tükör*, 1970. okt. 18., 25.; nov. 3., 8. (3. évf., 151., 157., 163., 169. sz.)
- Czegő 1982.** Czegő Zoltán: A névtelen tanya. In: Czegő Zoltán (szerk.): *Kapu-állító II. Antológia.* Sepsiszentgyörgy, 107–118.
- Lackovits 1995.** Lackovits Emőke: Csángók tanyája a havason. In: Lukács László (szerk.): *Íme az én népem. Lackovits Emőke – Lukács László – Varró Ágnes előadásai a Magyar Rádió „Kis magyar néprajz” sorozatából (1984–1990).* (A Szent István Király Múzeum Közleményei B. 40.) Székesfehérvár, 1995. 62–64.
- Magyari 1977.** Magyari Lajos: Fent, Lassúágnál... *Megyei Tükör*, 1977. március 1. (10. évf., 1591. sz.)
- Mózes 2001.** Mózes László: Ősz a Lassúágban. *Háromszék*, 2001. október 3. (13. évf., 3379. sz.)
- Pozsony 1987.** Pozsony Ferenc: Természetközponitú világ. *TETT*, 1987/2, 11. évf., 42. sz., 75–78.
- Pozsony 1990.** Pozsony Ferenc: Gyertyános – egy Gyimesből kirajzolt település. *Honismeret*, 1990. (18. évf.) 5–6., 100–102.
- Sylvester 1993.** Sylvester Lajos: Gyűjtsunk gyertyát Gyertyánosnak. *Háromszék*, 1993. július 3. (5. évf., 910. sz.)
- Sylvester 2000.** Sylvester Lajos: Él ez a falu. *Háromszék*, 2000. február 15. (12. évf., 2879. sz.)
- Tófalvi 1974.** Tófalvi Zoltán: Gyertyános tanítónője visszatért. *Dolgozó Nő – Családi Tükör*, XXX. évf. (1974) 3. sz., 98.
- Vámszer 1977a.** Vámszer Géza: A gyimesi csángók. In: Vámszer Géza: *Életforma és anyagi műveltség. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930–1975).* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 194–199.

Vámszer 1977b. Vámszer Géza: A csíki juhászat, In: Vámszer Géza: *Életforma és anyagi műveltség. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930–1975)*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 55–99.

Varga E. é. n. Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1852–2011*.

<http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=154> Utolsó letöltés: 2021. 04. 27.

Society and culture of Csángótelep

ABSTRACT: In the 1930s, at the junction of the Kászón and Felsőháromszék Mountains (today: Cașin and Vrancea Mountains, Romania) 10-12 km up in the mountains from Esztelnek, settled on the upper, mountainous edge of the Felsőháromszék Basin, where gentlemen used to go hunting only in fine weather, Csángó families, on their way from the overpopulated valleys of the Gyimes region (today: Ghimeș, Romania) found a part of the mountain that seemed suitable for settlement. In the 1930s and 1940s, the owners living in the Székely (Szekler) villages below were still happy to sell their remote, inaccessible reapers, their marshy, swampy, shaley places, which grew grass, fur grass or nothing at all this godforsaken area, cut off by the Torok, Lassúág and Székely út streams, and more than 1000 metres above sea level. These lands were bought up cheaply by 'newcomers' from Gyimes looking for a home, in the hope of a better life. The first settlers from Gyimesfelsőlok, András Baczoni and János Baczoni Sr., who arrived in 1935, 'issued' the 'birth certificate' of the farmstead in the mountain, creating the smallest settlement in Kovászna County (today: Covasna, Romania), Csángótelep, which for six decades had its own permanent residents, just across the watershed from where the streams already flow towards Moldavia into the wide river Úz.

KEYWORDS: Csángó, exodus, Gyimes, herding, village foundation

MELLÉKLET*

* A fényképek a szerző felvételei.

1. kép. Csángótelep látképe a távolból

2. kép. Nyári szállás a Lassúágban

3. kép. Legelő borjak a lápban

4. kép. Lakatlanná vált ház

5. kép. Elvadult sírkert Csángótelepen

TÁNCZOS VILMOS

HOGYAN IDÉZIK A TÁRGYAK A MÚLTAT? EGY CSÍKI GAZDASÁG PÉLDÁJA

KIVONAT: A tanulmány egy csíki parasztgazdaság fennmaradt tárgyállománya kapcsán arra a kérdésre keresi a választ, hogy a régi tárgyak hogyan idézik fel az elmúlt időt. Mi kell ahhoz, hogy a múltidézés egy tudományos szövegben minél teljesebb, hitelesebb és emberibb legyen? A szerző amellet érvel, hogy a tárgyak jelentései nemcsak a történelmi korok általános gazdasági és társadalmi viszonyaival kapcsolatosak, hanem a tárgyakat használó emberek személyiségéről, egyéni viselkedésformáiról is árulkodnak. A jelentések feltárása akkor hiteles, viszonylag teljes és életszerű, ha a kutató a tárgyakhoz nyelvi interpretációt is rendel, mindenekelőtt tárgytörténeteket. A tárgyak tapasztalati valósága és a hozzájuk kapcsolt narráció egymást erősíti.

KULCSSZAVAK: néprajz, dialektológia, néprajzi tárgy, muzeológia, narráció és vizualitás, Székelyföld

„Dejszen ami elmúlt, az meghalt, elveszett –
Virrasztója is úgy jár: az emlékezet.”
(Arany János: Toldi estéje)

Jelen tanulmányban egy csíkszentkirályi parasztgazdaság fennmaradt tárgyállományát vizsgálva arra a kérdésre keresem a választ, hogy a tárgyak hogyan idézik fel az elmúlt időt. A múltra való emlékezés akaratlanul, úgymond spontánul

is mindig megtörténik, amikor az emberek egy-egy régi tárgyat kézbe vesznek, használnak, de minket most elsősorban a kérdés kutatómódszertani vonatkozása érdekel: mi kell ahhoz, hogy a múltidézés egy tudományos szövegben minél teljesebb, hitelesebb és emberibb legyen? A régi tárgyakról író néprajzkutatonak természetesen vizsgálnia kell a múlt tárgyaihoz való, előbb „spontánnak” nevezett, ugyancsak mulandóságra ítélt emberi viszonyulásokat, megnyilvánulásokat is, sőt ezek a tudományos munka kiemelten fontos forrásai, úgyhogy a jelen tanulmány következtetéseinek alapját is voltaképpen ezek képezik.

1. „A mi életünk egy múzeum.”

„A mi *életünk* egy múzeum” – mondta 87 éves édesapám 2016-ban nem sokkal halála előtt. A kijelentést akkor még átvitt értelemben fogtam fel, azaz úgy gondoltam, hogy életviláguk „elmaradottságára”, új világból való kiesettségére utal vele a rá jellemző öniróniával. Később, amikor halála után a portán – székelyül: *az életben* – lévő tárgyi hagyatékkal részleteiben is szembesültem, megbizonyosodtam arról, hogy ez a kijelentés nemcsak metaforikusan, hanem valóságosan is igaz: őseim telkén a szó szoros értelmében is gazdag néprajzi tárgyi hagyatékhalmazódott fel. Magam is ebben *az életben* nőttem fel, később is sok időt töltöttem itt, használtam is a tárgyak jelentős részét, de a családi tárgyi hagyatékh valódi gazdagságát csak akkor mértem fel, amikor hozzáfogtam a tárgyak rendezéséhez, fényképezéséhez, leltározásához és a róluk szóló történetek felidézéséhez.

2. Milyen tárgyakból áll a „múzeum”, és miért kell számba venni azokat?

A szóban forgó tárgyi hagyatékh egy mintegy 2500 négyzetméteres beltelek gazdasági- és lakóépületeinek különböző tereiben található. (1. kép) Az *első udvar* közepén van a *ház*, ez a telek, az élet központja. (2. kép) Ez a fagerendákból

összerótt, az első világháború után épült kétosztatú lakóépület egy *ház* nevű nagyszobából (3. kép), egy *szoba* nevű, az előzőnél kisebb helyiségből, valamint az utóbbiból leválasztott, edénytárolásra szolgáló kis ódálházból és *kamarából* áll – mindegyikben bútorok és a szobabelsők szokásos tárgyi eszközeinek (ruházkodás, étkezés, a családi emlékezet tárgyai stb.) sokaságával. Az első udvar közepén, a lakóházzal szemben áll egy ugyancsak kétosztatú külön épület: egyik része a *gabonás*, a másik pedig a *nyárikonyha*. (4. kép) A *gabonás* mindekenelőtt a gabona tárolására használatos *gabonakarok* (gabonátároló ládák) (5. és 6. kép) otthona, de itt kapnak helyet egyéb eszközök (*dagasztótekenyők*, *bévetőlapátok*, *csebrek*, *kasok*, *mosófazekak*, *mosópad*, *tekenyők*, *dézsza*, *túrós-dézsza*, *zsírosbödönök*, *küpillő*, *lámpák*, *kerti szerszámok* stb.) is. (7–20. kép) A *nyárikonyhát* a Székelyföldön sokfelé most is *sütőnek* (Csíkbán: *sütő*) nevezik, hiszen ez a helyiség eredetileg – nálunk is – csak a szabadban álló *kemence* (21. és 22. kép) és a *vasfüttő* (kályha) (23. kép) fölé emelt, ún. *bankláb*on álló egyszerű födél volt, amely alá később hevenyészett vagy időtállóbb oldalfalakat is emeltek, és így végül a sütés-főzés helyszínén egy zárt helyiség jött létre. A *nyárikonyha* mai zárt terében a *füttő* és a *kemence* körül bútorok is fellelhetők (*asztal*, *székek*, *konyhaasztal*, *tálos*, *vízpad*, *ágy*, *mosdószek*, *mosdótál* stb.), rajtuk sok edénnyel és a sütés-főzés egyéb tárgyi eszközeivel. (23. kép) A *nyárikonyha* és a *gabonás* közös padlástere, a *konyha híjja* a régi tárgyak valódi múzeuma (24. kép): ide kerültek fel a gyapjúfonás és -szövés, valamint kenderfeldolgozás eszközei (*guzsaly*, *orsók*, *matolla*, *fonókerek*, *csöllő*, *tekerőlevel*, *bordák*, *nyistek* [nyüstök] stb.). Ezek az 1950-es évek óta nincsenek már használatban. (25–32. kép) Ugyancsak a *konyha híjában* vannak egyéb, már nem használt tárgyak is: régi *gabonakarok*, *lisztesládák* (6. kép), a téli fűtésre használt *mosztos(kályha)* és tartozékai (34., 35., 36. kép), egy 1875-ös évszámot viselő festett *padláda* (37. kép), kiérlelt *juh- és báránybőrök*, papírsákokban tárolt *lúdtoll* (38. kép), *üvegkorsók* (39. kép), *üstök* (40. kép) stb. Az 1980-as években rongyszőnyegszövésre még használt *osztováta* (szövőszék) szétszedett állapotban nem itt, hanem a *ház híjában* található. (41. kép)

A *hátussó udvaron* lévő *csűrben* (42. kép) a *csűr közén* áll az *egészvágás szekker* (szekér) (más néven: *hordó szekker*, *nagy szekker*, *lajtorjás szekker*) (43. kép) a hozzá tartozó tárgyakkal (*járom* [44. kép], *kötőrúd*, *lekötőlánc* és *lapockák*,

üllésdeszka, kerekék [45. kép], [nagy] бүтүдесzkák, szánélők és szánutók), az odor (a csűr rekeszének) a fájához oda vannak támasztva a széncsinálás eszközei (kaszák, a széna- és ganyéhányó vasvillák), csűrkapu belső oldalán szegeken lógnak a fagereblyék. A csűr elülső falára akasztották a másik kettősjármot, az egyesjármot, a földmérésre szolgáló hosszalót (46. kép), oldalfalára (bütejire) a pityókahúzóató jármot a szájkosarakkal együtt és a disznyóperzselőt (47., 48. és 49. kép). Kint a csűrkapu sarkánál áll a fahúzó csákány, a csákány, csaptattyúkarók, egy vaslapát és ezek felett egy nagy cigánszegezen lógnak a kisebb-nagyobb láncok (46. kép). A csűr sarkánál a csűr gerezdjibe sok fa- és vastárgy, alkatrész van feltűzve (például: kapavasak, fejszevasak, gereblyefogak, kaszakanták stb.). (50–52. kép) A csűr oldalához tapadó színalja vagy lefödés (53. kép) a favágás eszközeinek (favágókecske, fészük [fejszék], harcsafűrész, félkézfűrész, favágócsutak, fabot stb.) tárolóhelye. (54–58. kép) A színalja külső nagy gerendáján szegeken lógó, vasazat gyűjtőnévvel megnevezett eszközkészlethez olyan vastárgyak tartoznak, amelyek a szekér, szán és más gazdasági eszközök egyes részeinek javításához, helyettesítéséhez szükségesek (például: külső és belső tángyérkarikák, marokvesszők, kereksegek, bornafogak [boronafogak] stb.) (59. és 60. kép). A színalja az eső és nap ellen védelmet nyújt a szántás fontos eszközeinek. Itt áll középen a félvágás szekér (kicsi szekér), oldalt pedig az eke, a borna (borona), a tajiga, a tézsolla (fogatoláshoz használt rúd) (61–65. kép), fémdobozokban a tengelykenéshez használt degenyeg (szekérkenőcs) (66. kép) stb. Ugyancsak a szín alá kerülnek a gazdálkodás funkciót veszített tárgyai, például a kendertörésre használt két tiló (33. kép), a régi szántalpak, szekerkerek, a csebrek szállítására alkalmas korcsilyák (szánkószerű, fából készült, széles tetejű szállítóeszköz) stb. A színalja belső, csűr melletti oldalán áll a szerszámospad (53. kép) rajta satuval. Az aprószerszámok (kalapács, harapófogó, csipőfogó, kicsi- és nagygyalu, kézvonó, nagy- és kicsifűrük (fűrök), cóstok (colstok), olló, ládák, szeges dobozok, állatok csengettyűi stb.) magán a szerszámospadon és a csűr gerendái közé vagy a gerendák összerovási helyénél az ún. csűr gerezdjibe beszúrva található. (67–70. kép)

A csűr részét képező istállóban (42. és 71. kép) viszonylag kevés tárgy van, ezek jobbára a tehéntartás eszközei. Oldalt a polcon ott van még a fejőszék (72. kép), a tehenvakarók (tehénvakarók), a tehényógyítás különféle eszközei, juh-

nyíró ollók, a polc alatt néhány *vider* (veder), a falon a *szíjostor*, az jászolhoz kötve a *tehen fejire való láncok*, a jászlak előtt két *itatócseber*, oldalt a fal mellett egy *malotásláda* (73. kép). Régen szegre akasztva itt lógtak az *istállólámpák* (74. kép) is, ezek a villany bevezetésével funkciójukat veszítették. Az istálló előtt található a *ganyédomb* a *ganyéhányás* eszközeivel (*ganyéhányó lapát* és *-villa*, *ganyéverő lapát*, *ganyélémerő vider*, *vesszőseprű*) (75–77. kép), mellette a *juhok szálláshelye*, valamint a *tyúk- és lúd-pajta* (78. kép).

Ezeknek a tárgyaknak egy része saját készítésű eszköz, azaz házimunka eredménye, de a tárgyállomány nagyobbik része a háziipar mesterembereinek (szövőasszonyok, kosárfonók) és a szakképesített kézműves iparosoknak (kovácsok, kádárok, kerekések, kőfaragók, szabók, asztalosok, bádogosok stb.) a munkája, vagy pedig boltból vásárolt gyáripari termék (vasszerszámok, edények, öltözet, lámpák, bútorok stb.).¹

A tárgyállomány semmilyen vonatkozásban nem nevezhető teljesnek, ami természetes. Egyetlen parasztgazdaság sem rendelkezik a gazdálkodáshoz szükséges összes tárggyal, és a gazdaságban meglévő tárgyak történetileg is állandóan változnak. Ez az egyik végkövetkeztetése a magyar néprajzi szakirodalom legkimerítőbb tárgymonográfiájának, Fél Edit és Hofer Tamás *Az átányi parasztember szerszámai* című könyvének is. („Olyan ház nincs, ahol minden volna, nem létezik gazdaság a faluba, amelyik ne volna ráutalva a másikkra.”)²

A tárgyak fenti felsorolása tehát csupán jelzésértékű. Azt hivatott illusztrálni, hogy az *életben* máig megmaradt régi eszközkészlet alkalmas egy a közel-múltban eltűnt életvilág gazdálkodásának megjelenítésére és a tárgyakkal élő ember élő arcának felvillantására.

1 A parasztgazdaságok használati tárgyainak tipológiájához lásd Gazda 2008, 43–50. és Fél – Hofer 2016.

2 Fél – Hofer 2016, 330.

3. Miért maradtak meg a régi tárgyak?

A tárgyak, amíg használatban voltak, éltek a maguk életét, ehhez pedig hozzátartozott a javításuk, újakkal való helyettesítésük és végső pusztulásuk is. A ma is meglévő tárgyak tehát korántsem jelentik a gazdaság „teljes” történeti tárgyállományát, hiszen a tárgyak bizonyos része az idők folyamán eltűnt, megsemmisült. De a megmaradt állomány így is tekintélyes, és mintegy százötven év retrospektív távlatában reprezentál egy időben változó életvilágot. Ez a házi „múzeum” ma már mégis egyedinek mondható, hiszen a paraszti világ hagyományos tárgyi világa általában – ritka kivételektől eltekintve – áldozatává lett a modernizációnak, és ez a székel „életek” tárgyállományára is érvényes. Jogos tehát a kérdés: vajon miért maradt meg mégis itt, ebben az „életben” együtt ez a sok száz régi és újabb tárgy?

A hagyományos paraszti életforma ezen a vidéken akkor szűnt meg, amikor az egyéni föld- és erdőgazdálkodást a közösségi földművelés váltotta fel: 1959-ben előbb ún. „társulások” alakultak önkéntes alapon, majd az 1962-ben erőszakosan megvalósított kollektivizálással csaknem teljesen megszűnt az egyéni földbirtoklás. Ezt követte az ország és ezen belül a szűkebb vidék „szocialista iparosítása”. Az 1960-as és 1970-es években a közeli megyeszékhelyen, Csíkszeredában és a környék falvaiban is olyan jelentős ipari létesítmények jöttek létre, amelyek teljesen átalakították a hagyományos életvilágot. A korábbi gazdálkodási eszközök bizonyos része funkcióját veszítette (ilyen volt például a kenderfeldolgozás, a szövés-fonás eszközkészlete), más tárgyak viszont továbbra is használatban maradtak, ugyanis „a mezőgazdaság szocialista átalakítását” végül is nem sikerült a felülről elképzelt formában és ütemben megvalósítani. A vidék kollektivizált falvaiban végső soron egy hibrid gazdálkodási forma jött létre mind a tulajdonjogi viszonyokat, mind a munkavégzés formáit, mind a technikai eszközöket illetően. A határt közösen művelték, de a kollektív gazdaságban megállapított éves „napiegységet” teljesítő személyek az első években 25 ár (2500 négyzetméter), majd később csak 15 ár földet kaptak személyes használatra, és a tagok a kaszálókat is *részbe* használhatták, azaz a faluhoz közelebb eső területeken a megszáritott széna- és sarjűmennyiség 2/3 részét, a távolab-

biakon „csak” 1/2 részét kellett beszolgáltatniuk. Ezek a körülmények lehetővé tettek egy korlátozott mértékű otthoni állattartást is (általában 2-3 disznó, 4-5 juh, egy vagy két tehén, ritkábban egy ló, kisebb baromfiállomány stb.), ami a kollektív gazdaságok fokozatos tönkremenésével a megélhetés szempontjából egyre fontosabbá vált. Ilyen körülmények között a gazdálkodás régi eszköz-készletének bizonyos része továbbra is használatban maradt, például a házi kis- és nagyállattartás, a közös juhtartás, a szántás-vetés, a zöldségtermesztés tárgyi eszközei, a sütés-főzés tárgyi világa.

A már nem használt tárgyaktól való végleges megválásnak az itt vizsgált tárgyalománnyal szemben nem volt sürgető kényszerítő körülménye: idősödő szüleim egy idő után maguk maradtak egy olyan telken, amely a hozzátartozó épületekkel együtt elég nagyra bizonyult a régi tárgyak megőrzésére, és így a „hátha még jó lesz valamikor” elv érvényesítését semmi nem korlátozta. A tárgyak bizonyos részét egy ideig még használták, másik részét pedig félretették. Így ma bizonytalan vagyok abban a kérdésben, hogy múzeumként vagy élő valósággént kell-e erre a tárgyi világra tekinteni.³ A portán egy valamikori élő valóság változott fokról-fokra múzeumi reprezentációvá („*a mi életünk egy múzeum*”), de ez a tárgye gyűjtemény sok vonatkozásban őrizi még valamikori élő jellegét, mert részben ma is használatban van.

4. A hagyományos időtapasztalat: az állandóság érzete és a tárgyi világ

A vizsgált tárgyalománnyal szemben fennmaradásának van egy általánosabb, kultúrtörténeti magyarázata is, amellyel ugyancsak számolnunk kell. Amint ezt már sokan leírták, a középkori világkép még nem ismerte a valahonnan valahová

3 A dilemma kapcsán itt jegyzem meg, hogy a múzeumi tárgyak identitásának „lebegtetése” tudatosan is előidézhető: előfordul, hogy a skanzenek a hagyományos tárgyak múzeumi reprezentációját élő valósággá változtatják (például régi mesterségek műhelyeit rendezik be, ahol a látogató is részt vehet a fogyasztható, megvásárolható termék előállításában).

tartó idő képzetét, és minden változást az örök és tökéletes idő megromlásaként értelmezett. Az olyan szellemi mozgalmak, mint a *reformáció* vagy a *reneszánsz* – amint erre a *re-* előtagok is utalnak – mindig a helyes útra való visszatérést, az egyetlen és változatlan örök időbe való integrálódást akarták megvalósítani. Még a *revolúció* szó történeti etimológiája is ezen a régi szemléleten alapszik, amikor még egy forradalom is a régihez való visszatérést jelentette.

Az idő először az újkorban, erőteljesebben csak a 18. században nyert történelmi minőséget, és vált a történelem dinamikus motorjává⁴, de ez a reformációtól eredeztethető szemlélet, sokáig nem hatotta át azokat a paraszti társadalmakat, amelyek még századok múltán is őrizték a középkor világképét, és ennek részeként az időhöz való viszonyulás régi formáit. Minél konzervatívabb volt egy társadalom, annál inkább.

A hagyományos világban az örök időhöz örök tárgyak tartoznak. Régen a tárgyak maguk is kifejezték az idő állandóságát. Egy-egy tárgyat addig javítottak, amíg ez csak lehetséges volt, helyettesítésükre csak a legvégső esetben került sor. Erre nézve kifejező a 79., 80. és 81. számú képeken látható *szemetlapát*, *erdőlő nadrág* és *mezőre járó neccek* példája. Ezek a tárgyak ma talán a mélyszegénység dokumentumaiként hatnak, pedig ismételt megújításukat nem ez indokolta. Édesanyám azért javította meg őket újra és újra, *mert megújíthatók voltak*, és az a tárgy, amelyik erre még alkalmas, nem eldobható. A hagyományos világ embere, mivel a tárgyakra mint az örök és változatlan világ képviselőire tekint, nehezen szokik hozzá az eldobhatóság gondolatához. Egy-egy tárgyat régen nem azért cseréltek le, mert helyette jobbat, újabbat akartak, hanem azért, mert a használat vagy egyéb okok miatt használhatatlanná vált, és helyette ilyenkor egy ugyanolyan kellett funkcióba állítani. Nagypám egész életében fehér *posztóharisnyá*-ban járt, és ebből a ruhadarabból mindig csak kettőt használt: egy ünnepit és egy viselőt. Amikor a viselő elhasználódott, az ünneplővel helyettesítették, ehelyett pedig újat csináltattak. Nagyanyám az elkopott régi cseregéit maga újrászötte, és ezzel egyúttal meg is újította azokat. (82. kép)

4 Erről lásd Koselleck 2003, 369.

A hagyományos világ tárgyai formájukat, anyagiságukat tekintve hosszabb időtávlatban is állandók voltak. A régi, megbízható mesterségbeli hagyományok megkérdőjelezése fel sem merült, az esetleges technikai vagy az anyagiságot érintő változások a lényegét nem érintették. Ezért a régi korok emberei, amikor hirtelen a fogyasztói társadalomban találták magukat, nem tudták olyan gyorsan magukévá tenni ennek szemléletét, mint ahogyan ma ezt a változó világ megkövetelte tőlük. Az idős emberek ezért őrizgetik gondosan az egyszer megvásárolt, de már használhatatlan tárgyaikat – például elavult mobiltelefonjaikat, háztartási gépeiket, televízióikat és ezek alkatrészeit stb. –, és nem tudatosul bennük, hogy ezeket a tárgyakat a termelők eleve fogyasztásra szánták.

Az ipari forradalom előtt a tárgyakhoz való viszonyt az állandóság tisztelete és igénye határozta meg: a régi világ rá volt kényszerítve a tárgyak kijavítására, ma ehelyett a selejtezés az uralkodó magatartás.⁵ A hagyományos ember nehezen tudja megszokni, hogy otthontalanná lett egy olyan kiüresedett világban, amelyben minden eldobható. Állandóságra vágyik, mert ebben nőtt fel, és ennek hiánya ijesztő számára. Sőt a tárgyak eldobásában barbárságot, civilizálatlan magatartást lát, a selejtezést az ember nembeliségével – például az emberi munkával – szembeni tiszteletlenségként értékeli. A hagyományos világban a tárgyhasználatot és az életvitelt alapvetően a monotónia és a minták tisztelete jellemezte, ami egyszersmind az egyetlen lehetséges kulturált magatartás is volt. „A monotónia megmarad a civilizált élet legősibb minőségi fokának.” – írja George Kubler.⁶ Jean Baudrillard pedig még radikálisabb, amikor a régi tárgytól mint öröktől fogva létező adottságoktól való megválást, a selejtezést szakrális dimenzióba helyezi, és a régi vallásos világértelmezés tagadásaként, csődjeként fogja fel: „A technikai társadalom programjának megélése magát a Genezis gondolatát kérdőjelezi meg. Ez a származás és a »lényeg« elhagyását jelenti, azon lényegét, amelynek a régi bútorok még konkrét szimbólumai voltak; [...] ez már nem egy adott, hanem egy gyártott – leigázott, manipulált, felmért és ellenőrzött – *meghódított* világ ideája.”⁷

5 A selejtezésről kifejtetten: Kubler 1992, 122.

6 Kubler 1992, 120.

7 Baudrillard 1987, 18.

5. Miben van a régi tárgyak ereje?

A régi tárgyak bizonyos vonatkozásokban minden más médiummal szemben verhetetlenek. Magam is sokszor tapasztaltam meg a digitális világban felnőtt gyerekek, fiatalok régi tárgyak iránti őszinte érdeklődését. Vajon miben van a tárgyak ereje? 1. Mindenekelőtt abban, hogy *valódiak*, olyanok, mint a törvényszéki bűnjelek. A megfogható tárgy valamire nézve mindig bizonyító erejű. A tárgyak az eltűnt idő hiteles tanúi. 2. A tárgyak továbbá érzékszerveinkkel világosan felfoghatóak, vagyis van fenomenológiájuk. Nemcsak láthatók, hallhatók, tapinthatók, megszagolhatók, hanem olykor még ízlelhetők is (például ételek, italok), egyszóval életszerűek. Van olyan médium – ilyen például az igényes szépirodalom vagy film –, amelyik csak vágyik, és több-kevesebb sikerrel törekszik erre az életszerűsége.

6. Hogyan tanúskodnak a tárgyak? A nyelv és a tárgy egymásra utaltsága

Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című nagy hatású könyvében azt írja, hogy a múlt felidézésének első feltétele, hogy a múlt ne tűnjön el nyomtalanul, azaz létezzenek rá vonatkozó konkrét bizonyítékok a jelenben.⁸ Nos, a múlt tárgyai kétségkívül ilyenek, sőt kérdéses, hogy a múltnak egyáltalán vannak-e olyan „bizonyítékai”, amelyek a tárgyaktól teljesen függetlenek. Ha belegondolunk, a személyek és közösségek kulturális emlékezetének egészét alkotó mindhárom Jan Assmann-i emlékezeti alakzatnak (mimetikus emlékezet, kommunikatív emlékezet, tárgyak emlékezete)⁹ van valamilyen tárgyi feltétele, vonatkozása: minden múltat idéző mimézis tárgyakkal történik; a nemzedékeket összekötő kommunikatív emlékezet narratívái voltaképpen bizonyos helyekhez és szemé-

8 Assmann 1999, 32.

9 Assmann 1999, 19–21.

lyekhez kötődő tárgyakról szólnak; a minket körülvevő tárgyak pedig egészen nyilvánvalóan utalnak a múlt valamely korszakára.

Egy régi tárgy megléte szükséges, de nem elégséges feltétele a múlt felidézésének. A tárgyak csak akkor *tanúskodnak* valamiről, ha tudatosan a múlt emlékeiként viszonyulunk hozzájuk. Sőt még ez sem elégséges: a múlt valódi tanúivá csak akkor lesznek, csak akkor reprezentálnak egy letűnt világot, ha a múltból ránk maradt tárgyakról nyelvileg is tudunk valamit mondani, akármi-lyen keveset, de mégis valamit. Nyelvi magyarázatok nélkül a múlt tárgyainak nincsen értelmük. Ilyen magyarázat lehet egy tárgyhoz kapcsolható elbeszélés, azaz egy fabulat vagy memorat értékű narratívum, de lehet csupán egy múltbeli élethelyzet egy-két szóban, sőt akár csak egyetlen nyelvi kifejezésben történő megidézése is. A legminimálisabb elvárás a tárgy nyelvi megnevezése. A múzeumi kiállított tárgyak esetében legalább egy megnevező múzeumi felirat feltétlenül szükséges, de ez korántsem elégséges: minél képszerűbb, részletesebb, egy-egy életvilágot minél teljesebben felidéző narratívumokra van szükség, hogy a reprezentáció minél teljesebb, életszerűbb, hitelesebb legyen.¹⁰ A „klaszszikus” néprajzi múzeumok, amelyek halott tárgyak tömkelegét tartalmazzák, épp ezért unalmasak. Nyelvi értelmezés, kontextualizáció, „sztori” vagy legalább valamiféle használati helyzetre való nyelvi utalás nélkül a legszebb tárgy is érdektelen, semmitmondó. Egy számunkra ismeretlen néprajzi tárgy, amelynek a nevét sem tudjuk, értelmetlen. De ha a valódiság és érzékelhetőség nagy erejével rendelkező tárgy és annak kellőképpen részletes nyelvi megjelenítése egyetlen fogalomra olvad össze, a múzeumi reprezentáció is életszerűvé, emberivé és így érdekessé, ismerőssé válik.¹¹ Ilyenkor a tárgyak valóban hatalmas erővel hitelesítik saját történeteiket, valósággá teszik a narratívumokat, amelyek a tárgyak nélkül mindig, még a legtárgyilagósb tudományos szövegek esetében is őrzik a „csak fikció” gyanúját. Másfelől a tárgyak megnevezése, a rájuk vonat-

10 Azt, hogy a történetek létezővé, jelenvalóvá tehetnek egy már elmúlt világot Keszeg Vilmos a narráció egyik alapfunkciójának tartja (Keszeg 2011, 53–54.).

11 Az elmúlt években a csíkszeredai Csíki Székely Múzeumnak és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumnak voltak történeteket elmesélő interaktív, multimediális néprajzi kiállításai; ezek hangsúlyosan törekedtek az életvilág összetett és autentikus bemutatására. Ezek értékelését lásd Molnár 2018.

kozó kor- és társadalomkép, de legfőképpen a róluk szóló emberi történetek aktivizálják a tárgyak valódiságának hatalmas erejét.

A néprajzi tárgyak és a róluk szóló narratívák vonatkozásában is érvényes lehet az, amit George Kubler a művészettörténet képei és a róluk szóló szövegek kapcsolatáról, az a képek önmagukban való értelmezhetetlenségéről mond: „Az ikonológiában a szó megelőzi a képet. Az ikonológus számára a szöveg nélküli kép sokkal nehezebben kezelhető, mint a kép nélküli szöveg. [...] Az elemzés akkor a legsikeresebb, ha egy szövegét vesztett képet kell újra egye-síteni a szöveggel, amelynek eredetileg többé-kevésbé közvetlen illusztrációja volt.”¹² Ugyancsak idevágó, a múlt tárgyaira vonatkoztatva is elgondolkodtató párhuzam a történész Reinhart Kosellecknek az a gondolata, miszerint a meg-történt történelmi események és ezek nyelvi megfogalmazásai mindig „egy-másba fonódnak”, de voltaképpen „nincsenek fedésben”, azaz nem mindenről szól a nyelv, ami valaha megesett¹³: egy ránk maradt régi tárgy, amelynek nincs semmiféle nyelvi háttere, „támogatottsága”, ugyanúgy nélkülözi a valódi léte-zést, mint egy olyan valóban megtörtént múltbeli esemény, amelyről nem szól a nyelv.

A nyelv nélkül maradt tárgyaknak ez az értelmetlen árvasága kétségkívül nagy kihívást jelent a múlt kutatói számára. A 83. számú képen látható tárgy-együttesről nyelvi háttérmagyarázat nélkül ma már vélhetően nagyon kevesen tudják megmondani, hogy mi célt szolgált valaha, és a múltnak melyik szeletét idézi fel. Nos, a képen a keleti Székelyföld 1970-es és 1980-as évekbeli egyik fontos gazdasági tevékenységének, a *malotázás*nak néhány tárgyi eszköze lát-ható, egy valamikori gazdag, ötletesen innovatív és változatos tárgyakból álló népi tárgyegyüttes néhány megmaradt, de már pusztulófélben lévő darabja. A tárgyak értelmezéséhez szükség van a társadalmi-gazdasági háttér ismeretére, a tárgyak emberi dimenzióit pedig a *malotázás* történetei idézik fel. A megér-téshez ismernünk kell mind a *malotázás* gazdasági-társadalmi, mind az emberi vonatkozásait. Amint előbb erről már szó volt, a kollektív gazdaságban dolgozó és az előírt éves „napiegységet” teljesítő kollektivisták az 1960–1980-as években

12 Kubler 1992, 190–191.

13 Koselleck 2003, 303–304.

egy kicsiny, 15 ár földterületet kaptak személyes használatba, és a kaszálókat „részibe” is használhatták, ami korlátozott állattartást is lehetővé tett. Erre az embereknek a kommunizmus végső győzelme felé tartó „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” egyre mélyülő szegénysége, áruhiánya miatt nagy szükségük is volt, de a fenti „hibrid” tulajdonjogi viszonyok között állataik megfelelő takarmányozását nehezen tudták megoldani. Emiatt az Alcsíki-medence közepén, Csíkszentsimonban létrehozott, nagy termelőkapacitással működő, kukoricát és burgonyát feldolgozó keményítő- és szeszgyár¹⁴ melléktermékéért, a *malátáért* – román eredetű kölcsönszóval: *borhotért* – nemcsak Al- és Felcsíkról, hanem Gyimesből, sőt Gyergyóból is naponta 20–30 éven át nagy számban érkeztek ló- és tehénfogatok, kézi vontatású kisebb járművek, ritkábban a mezőgazdasági állományoktól bérelt traktorok. A gyárhoz vezető utakon minden irányban hosszú szekérsorok kígyóztak, voltak, akik a gyakran mínusz 20–30 fokos hidegben egy-egy teljes éjszakát is a sorban töltöttek, hogy reggel 7 órakor a gyár területére bejuthassanak. Belépés után egyes fogatosok a forró, friss, de nagyon híg malátát tartalmazó óriási tartályok gumicsövei alá igyekeztek, mások a gyárudvaron lévő mintegy 40 x 40 méter kerületű, 3–4 méter mélységű, betonból kiöntött emésztőgödörből rakodtak meg. Némelyik gödörben frissebb, más gödörben pedig egészen bűzös, romlott állapotú gyanús termék volt, és ezek körül tolongtak a szekerek a tengelyig és az állatok szügyéig érő sártengerben. A *megrakodás* embertelen körülmények között zajló, meglehetősen veszélyes, sok balesetet is okozó tevékenység volt¹⁵, és a népi leleményesség legváltozatosabb technikai megoldásaival zajlott, amelyeket a néprajztudomány már soha nem fog számba venni. A messziről jött emberek célja az volt, hogy távoli otthonaikba, minél értékesebb, azaz minél szilárdabb állagú és minél frissebb, azaz minél kevésbé bűzös takarmányt vigyenek, ezért az óriási emésztőgödörben való „halászásnak” és a kihalászott anyag helyszíni megsűrésének legváltozatosabb formáit, eszközeit találták ki. A már nem friss, állott

14 A napi 60 tonna kukoricát és 160–180 tonna burgonyát feldolgozó gyár gazdasági tevékenységét archív fényképekkel mutatja be Sándor Cecília tanulmánya (Sándor 2019.).

15 Saját vigyázatlanságom és balesetem idevágó történetét (a már megrakott szekér ráfos keze fél lábam lábujjait az aszfalton kilapította) az *Elejtett szavak* című könyvemben megírtam. Lásd Tánczos 2008, 39–41.

malátával teli – vagy olykor már kiürülőfélben lévő – hatalmas betongödröket elválasztó betonpárkányok mintegy fél méter szélességűek lehettek, és ezen a nagyon keskeny felületen elhelyezett hordók, csebrek, vedrek, ládák, zsákok, mindenféle fém- és vászonszűrők sokasága között emberek egyensúlyoztak kezükben tele edényekkel, amelyekkel valahogy a saját szekereikhez próbáltak eljutni a sártengeren át, majd onnan a párkányon elfoglalt helyükre visszatérni. Engem ennek a nyüzsgő tevékenységnek az emberi dimenziója, nevezetesen az egymás iránti tisztelet és szolidaritás élménye ragadott meg: „*Vigyázzunk, emberek! Ügyeljünk egymásra, emberek!*” – hallottam minduntalan az ilyenszerű figyelmeztetéseket. A 83. számú képen egy láncra fűzött, kilyuggatott, tehát szűrésre is alkalmas *vetőt*, egy 200 literes *vashordót* (ezekből egy *félvágás* *sze*-*kérre* rendszerint 4-5 darabot helyeztek), a kivágott tetejű hordók befedéséhez szükséges *nájl*onokat és az autóbelsőkből szabott *lekötő gumikat*, valamint egy otthoni istállóbeli tárolásra alkalmas *vasládát* látunk, a házi eszközkészlet többi része azóta elveszett.

A *malotázás* tárgyi eszközkészletéhez hasonlóan a gyáriparhoz kapcsolt, de mégis „népinek” nevezhető tárgy a *mosztos(kályha)*, valamint ennek kiegészítő tartozékai (*mosztosbetét*, *tőtőfa*, *vasbot*). (34–36. és 3. kép) A környék falvaiban sokfelé a téli fűtést a bükkfát feldolgozó helybeli hordó- és parkettgyár melléktermékére, a *mosztra* alapozták, és ennek megfelelő kályhákat alkalmaztak.

A tárgyak gazdaságtörténeti kontextushoz való kötöttségét példázhatjuk a „klasszikus” néprajzi tárgyakkal, például a *jármokkal* is. Az ökrösjárom nagyobb, durvább volt, mint a tehénfogató, és a kollektivizálás előtti szebb időket idézi, amikor a család még nem kényszerült a tejelő tehenek járomba fogására. Az első világháborút megelőző békeidőkben a nehezebb *terüket* (terheket) ökörrrel vontatták, de a gyorsabb közlekedéshez lófogatot is használtak. A csűr oldalára akasztott *egyes járom* (46. kép) is egy pontosan behatárolható történelmi kor beszédes tárgyi emléke. Az 1962-ben megtörtént erőszakos kollektivizáláskor a mezőgazdaság tárgyi eszközeit a faluban összeszedték és összetörték, még a lovak jórészét is agyonverték. Az emberek ekkor gazdasági eszközeik értékesebb darabjait megpróbálták elrejtve megmenteni, például a csűrökben szénában eldugni, és csak a gyengébb eszközöket beszolgáltatni. Apám ekkor, miután családja földek és jobbára gazdasági felszerelés nélkül maradt, a helyi

kőbánya kőtörő- és vagonrakó munkása lett („*Amikor a föld mellől féreállítottak, elmenekültem, mert azt gondoltam, hogy most étlén mind halunk meg.*”), de miután a kollektivizálás kezdeti lendülete alábbhagyott, és a fentebb meghatározott hibrid (értsd: félig közösségi, félig személyi használatban lévő földeken végzett munkán alapuló mezőgazdasági) munkavégzés kezdett kialakulni, gyári rakodómunkásként is folytatta a gazdálkodást. Életformája más vonatkozásban is hibrid lett (félig ipari, félig mezőgazdasági munkás; értelmezésében: „*én két poszton vótam rabszolga*”), ezért újra megpróbált a teherszállítást lehetővé tevő fogatra szert tenni. Ez kezdetben, 1964–1965 táján csak egy *egyes tehenfogat* erejéig sikerült, amelyhez *egyes járom* tartozott. A két rúd közé befogott egyetlen tehen csak a *félvágás szekeret* (53., 61., 62. és 84. kép) bírta el, de később, az 1960-as évek vége felé – és ettől kezdődően egészen 2011-ig, végső lebetegedéséig – már újra két tehenet tartott, ezeket már az *egészségás* (más névvel: *hordó* vagy *lajtorjás*) *szekérbe* (43. kép) is be lehetett fogni, és így a *kettős járom* (44. kép) is újra használatba került. A *pityókahúzatás* (burgonyasorok földel való feltöltése) sajátos műveletéhez külön járomtípus, az ún. *pityókahúzó járom* (47. kép) tartozott, ez a burgonyasorok egymás közötti bevett távolságához igazodott. A szánnal való közlekedés a *téli járommal* történt, ez a *szántalpak*kal együtt az 1990-es években a klímaváltozás miatt vált fokozatosan használhatatlanná, valamint funkciótlaná és egyúttal a valamikori „nagy havak” és „nagy hidegek” emléktárgyává. („*A téli járom keskenyebb. Nyári járommal egymást verik belé a marhák a hóba, nyüszkölnek.*”)

Vannak olyan tárgyak is, amelyek az elmúlt történelmi idő bizonyos korszakai mellett idézik a családi múltat is, és a családi kommunikatív emlékezet alakzatai kapcsolódnak hozzájuk. Az ilyen relikvia-tárgyak múltidéző érzelmi töltete a távoli múlt esetében kevésbé erős, a közelmúlt esetében viszont a tárgyakhoz kapcsolódó érzelmi töltet intenzív is lehet.¹⁶ A legerősebb akkor, amikor egy nemrég meghalt személy hátrahagyott tárgyainak „apró”, de na-

16 Ilyen hiányt idéző tárggyűjtést, főleg családi fényképeket elemez William A. Christian egyik tanulmánya, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy a már meghalt családtagokkal való kapcsolattartás technikái a távollevő, de még élő személyekkel folytatott kommunikációt veszik-e alapul. A párhuzam megalapozott, hiszen mindkét kommunikáció tárgyak révén valósul meg (Christian 2009.).

gyon emberi narratívái idézik fel az elhunyt személyiségét, és az illető személy hiányát jelenítik meg (nincs már meg, aki használta őket!). Ellenkező véglet, amikor az emberek egyáltalán nem ismerik már egy tárgy történetét, és mivel az illető tárgy jelentés nélkülivé, értéktelenné lett számukra, ezért rendszerint ki is dobják azt. Ez történik például a régi családi fényképekkel.¹⁷

Az elemzett tárgyállományban is sok tárgynak van ilyen memento mori, illetve hiány vonatkozása és egyúttal relikvia jellege. Csűrünkben az *odor* fenekeiben annak a *hordószeke*nek a törött oldallajtórái hevernek, melyeket még dédapám, az 1915-ben meghalt Tánczos Sándor készíttetett, pontosabban részben saját maga készített, vélhetően még az 1870-es években. (85. kép) A szekérlajtórjak mérete meghökkentően impozáns, ami a befogott igásállatok erejéről (négy ökör?) és egyszersmind a parasztgazdaság akkori erejéről is tanúskodik. A ma is meglévő *hordószeke* (*nagyszeke*, *egészvágás seke*) (43. kép) több részét nagyapám, Tánczos Mózes saját kezűleg készítette az 1940-es évek második felében. („*A vak mit váj, abba jár. Olyan lajtorját csinált Tánczos Sándor nagyapám, amilyent tudott, s osztán édesapám es.*”) Ez a *nagyszeke* örzi nagyapám halálának emlékeztétét is. 1950 őszén, betakarításkor apámmal ketten *répalapít* (cukorrépa levelet) hordtak haza az új szekérrel, amikor nagyapám a szántóföldön a szekér mellett hirtelen „jaj, a fejem!” felkiáltással a fejéhez kapott, és a súlyos agyvérzés következtében másnap meg is halt. A családi emlékezet szerint a szélütés után egy nagy könnycsepp gördült le az arcán. A mezőről az általa készített új lajtorjás szekéren vitték haza, és a koporsóját is ez a szekér vitte ki a temetőbe. Így lett ez a réginel könnyebb, tehenek által is húzható *nagyszeke*, amely ugyancsak 2011-ig volt használatban, jelentős gazdasági funkciói mellett a családi kommunikatív emlékezetnek is fontos emléke.

Meglátásom szerint a gazdasági tárgyak családi emlékeztet idéző funkciója sohasem tolakszik előtérbe, mindig diszkréten megmarad a gazdasági funkciók háttérében, és csak mintegy háttértudásként örzi a család történetének egy-egy eseményét. Az ősökhez köthető használati tárgyak a hétköznapiakban sohasem válnak kultikus ereklyetárgyakká, megmaradnak egyszerű eszközöknek,

17 Christian 2009, 248.

és csak az emlékezés kiemelt, meghitt pillanataiban, épp az ősök tárgyaihoz kapcsolt narratívumok által tesznek szert valamiféle, akár szakrálisnak is nevezhető többletjelentésre. Ez azonban soha nem túldimenzionált, rendszerint nem is mitikus. De a tárgyakhoz kapcsolt emlékezés, a tárgy és a narratívum egymást erősítő kapcsolata mégis létezik: dédapám impozáns szekérajtótorjai az első világháború előtti családi nagygazdaságot, az új hordószekér nagyapám 1950-ben történt hirtelen halálát, az egyesjárom apám kollektivizálás utáni, 1960-as évekbeli egzisztenciális riadalmát idézik. A történetek és tárgyak viszonya kölcsönös: a narratívumok adnak jelentést, értelmet a halott tárgyaknak, ezek pedig „cserében” a történetek hitelességét igazolják.

7. Az idő tárgyakba sűrített rétegei

A múlt fennmaradt – és amint előbb láttuk, a valódiság és az érzékelhetőség hatalmas erejével rendelkező – tárgyainak ideje mindig jelen idő: mindig most nézzük őket, minden rájuk vonatkozó emléket a jelenbe hozunk, és a jelen értékrendje szerint állapítjuk meg értéküket a jövő szempontjából. Reinhart Koselleck *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája* című könyvének címe és a mű alapgondolata ebben az összefüggésben is sokatmondó: a múlt a jövő aszimmetrikus ellenfogalma, és a két dimenziót épp az kapcsolja össze, hogy a múlt tárgyakban, nyelvi kifejezésekben megragadható időtapasztalatai olyan jelenbeli tapasztalati teret hoznak létre, amelyre az emberek a jövő tervezésében is támaszkodhatnak, sőt erre a jövő elvárásai horizontja is ráépíthető.¹⁸

A tárgyak világa olyan médium, amely azonnal és teljességben láttat. Ez olyan kivételes képesség, amellyel sem a szöveges, sem a képi narráció nem rendelkezik. Ha belépünk egy térbe, amely régi tárgyakkal van tele (például múzeumba, régi szobába, hagyományos élettérbe stb.), azonnal és minden oldalról egyszerre érzékeljük a jelen lévő elmúlt időt. De ez az érzékelés megtevesztő lehet, mégpedig azért, mert elsősorban érzéki, nem pedig intellektuális jellegű.

¹⁸ Koselleck 2003.

Ezért, miközben érezzük a tárgyak jelenvalóságának performatív erejét, mindig tudatosan arra kell gondolnunk, hogy ezek a tárgyak sűrítetten és rétegzetten idézik fel egy összetett múlt korszakait, George Kubler terminusával: időszekvenciáit. Az idő rétegeit mindig ki kell tudni olvasni a tárgyakból, ezeket semmiképp nem szabad egymásra csúsztatni, amint ez gyakran megесik például a múzeumi kiállítások rendezésekor. Egy-egy tárgyeegyüttes vonatkozásában az egyidejű jelenvalóság ereje, látványa könnyen becsaphat bennünket, ugyanis a valódiság és érzékletesség erős hatása alatt hamar megfeledkezhетünk arról, hogy voltaképpen az egyszerre érzékelt tárgyak is elbeszélést valósítanak meg, mégpedig az elmúlt történeti idő szekvenciáinak elbeszélését.

De végső soron a tárgyi látványvilág pillanatnyi idejének és a tárgyakhoz kapcsolódó narratívumok elbeszélő idejének egymásba játsása nagyon szerencsés: miközben egy muzeológus egy-egy kiállított tárgyról mesél, vagy ha ezt a narrációt a látogató feliratokon, múzeumi katalógusban stb. olvassa, a régi életvilág egy-egy helyzete a látvány azonnali idejében és az elbeszélés lineáris idejében egyszerre idéződik fel előtte.¹⁹ A jelen vizsgált tárgyeegyüttes esetében a *gabonás* padlásán lévő 1875-ös feliratot viselő festett *padláda* (37. kép), az 1894-ben leégett régi csűr megmaradt szenes deszkái és a csűr feliratos szemöldökfája (86. kép), a csűrkapuzár (87. kép), az istállóajtó előtt a bejárat részévé lett régi malomkö, a régi *hordószekér* hatalmas *oldallajtóirjai* (85. kép) és maga a később derékszögben átfordított, újjáépített csűrépület (42. kép) is a „régі magyar világ” nagy családi gazdaságát idézik. A családi emlékezet szerint az *odor* fáit kیهезett hadilovak rágták meg mélyen az első világháború idején, amelyek ennek következtében el is pusztultak. Arról, hogy ki ásta a telken lévő mély kút (88. kép), nincsen emlékezet. Egy csonkán megőrződött *cséphadaró* a kézi cséplés és ugyanakkor a Szászvidéken és az Ó-Romániában zajló hajdani idénymunkák tárgyi emléke. (89. kép) A telken még álló, de már kihalófélben lévő két *veresbelű körtefát* (1. és 4. kép) egy Tódor János nevű személy oltotta az első

19 Itt jegyzem meg, hogy a vizualitás és a szöveges narráció médiumainak szóban forgó különbségére először a preromantika művészetelmélete irányította rá a figyelmet a 18. században. G. E. Lessing a *Laokoón, vagy a festészet és a költészet hatáiról* című híres tanulmányában 1767-ben máig ható érvénnyel állapította meg, hogy a vizuális művészet térben, a szépirodalom pedig időben ábrázolja a tárgyát.

világháború után, aki súlyos börtönbüntetést töltött magánzárkában az 1889. szeptember 14-én történt szemerjai postakocsi-rablásban való részvételért. A fák oltásakor az azidőtájt még fiatal házas nagyapámnak arra a kérdésére, hogy nehéz volt-e a börtönben, így válaszolt: *„Amíg a cellámban megvolt a pók, addig nem volt annyira nehéz. Néztem, hogy hogy szövi a hálót. De amikor elpusztult a pók, akkor nehéz lett a rabság, erősen nehéz.”* A száz évvel ezelőtt elhangzott kérdésnek és a rá adott válasznak két haldokló körtefa a tanúja.

Néhány kisebb, jelentéktelennek ható tárgy (egy hajlított tonett szék, két dohányos és egy olajos doboz) a román királyi családnál Sinaia szolgáló rokonainktól származik. A szín alatt heverő, szétesőfélben lévő katonaláda (90. kép) egyik történetében benne van az apám munkaszolgálatra való 1951-ben történt bevonulását megelőző idő reményekkel, váglyakkal és félelmekkel teli világtárgy-élmése, amikor a falu népe nem akarta elhinni azt, ami történt, hanem titokban hallgatta a Szabad Európa Rádiót, várta az újabb háborút és az amerikaiak érkezését.²⁰ Az emlékek sora folytatható egészen a házba alig egy hónappal ezelőtt beszerelt internet modemig. Aki ismeri a tárgyak apró kis narratíváit, mintegy 150 évnyi idő rétegeivel találkozhat.

8. A tárgyakba sűrített emberi viselkedés

A tárgyakban és a hozzájuk kapcsolódó elbeszélésekben rejlő múltbeli tapasztalathoz mérhető a tárgyakhoz kapcsolható antropológiai tapasztalat jelentősége is. Mit tett velük, hogyan élt velük az ember? Mit mond a tárgy az emberről? – ez a kérdés mindig érdekes, és a jövőre nézve olykor, de nem mindig fontos is.

Nagyapám *hordószekerét* (43. kép) nézve egy „egyszerű” múzeumi látogató nem láthat egyebet egy szekérnél. Idegen marad mindaddig, amíg valamennyire be nem avatják a szekér által képviselt kultúrába. Egy-egy tárgyhoz kapcsolt történet – például a nagyapám haláláról szóló elbeszélés – már valami jelentést ad a *hordószekérnek*, azaz valamelyest már bevilágít az általa megidézett múlt-

20 A történet részletes elbeszélését lásd Tanczos 2008, 132–133.

beli időbe. A jelentés gazdagodhat, kiegészülhet olyan további történetekkel, amelyek a szekerhez hozzárendelnek egyéb személyiségvonásokat. Egy néprajzi tárggyal szembesülő idegen beavatása végső soron olyan mélységű, amelyen mértékben ismeri annak a világnak a működését, amelyből az illető tárgy származik. A *hordószekér* esetében például jó, ha a látogató tisztában van azzal, hogy egy szekeret készítő parasztembernek milyen tudással kell rendelkeznie. Nagypám például tudta, hogy a tehénszekér rúdja könnyű nyárfából készül (a lószekéré erős bükkfából), hogy a jármot juharfából, a tengelyt és a párnát ugyancsak bükkfából, az oldallajtórját fenyőfából, a benne lévő lajtorfafogakat pedig mogyorófából kell kifaragnia, és tudta azt is, hogy a kerekesnek, akitől a szekérekerekeket megrendeli, a kerékagyhoz nyárfára, kerékfalhoz bükkfára, a fentőkhöz (küllőkhöz) kőrisfára van szüksége, amit neki, a megrendelőnek kell előkészítenie, megszáritania és a mesterhez odavinnie. Termőföldjeik, eszközeik és az ezek használatát lehetővé tevő tudásuk birtokában őseim a maguk kis birodalmában autonóm emberek voltak, nem függtek senkitől.

Vannak olyan tárgyak, amelyekhez egy valamikori emberi viselkedésforma és az ezt kifejező történet olyan intenzív erővel tapad hozzá, hogy a tárggyal való szembesülés mindig és azonnal felidézi a vele kapcsolatos múltbeli eseményt. Gyakran „apró”, jelentéktelennek ható történetekről van szó, de ezek a kis történetek az emberi viselkedés szempontjából mindig hordoznak valami-féle jelentést. Nézzünk néhány ilyen eseménytörténetet.

A vajköpülő (*küpillő*) (15. kép) pusztá látványa családunk minden tagjában egy régi, 1930-as évekbeli gyermekcsínyt idéz fel. Egy szomszédos családbeli gyerek valami bűnt, kihágást követett el, és a vajat köpülő nagyanja azzal fenyegette, hogy ezt a szüleinek beárulja. A gyerek a büntetéstől való félelmében úgy kezdte zsarolni a nagyanját, hogy odalépett a köpülőhöz, és kilátásba helyezte, hogy ha most nyomban nem ígéri meg a tettéről való hallgatást, azonnal kihúzza a tejföllel tele köpülő dugóját: – Mondja-e meg??? Mondja-e meg??? Kihúzom a küpillő dugóját!!! – Feszült helyzet keletkezett, de mivel a nagymama nem engedett, a gyerek a fenyegetését egy hirtelen merész mozdulattal beváltotta, és a tejföl kifolyt. A jelenet egy olyan lélektani helyzetről szól, amely nem ismeretlen a gyermekpszichológiában. – Elég bátor vagyok ahhoz, hogy ezt a rosszat megtegyem? – fordul meg sok kamasz fejében ma is. – Bűnei

elhallgatásával lehetek-e cinkosa az unokámnak? Engedhetek-e a gyermeki zsarolásnak? – kérdezi ma is sok nagymama.

Ha az erdőn fával megrakott szekeret láncok segítségével leszorító, a teljes faállományt összetartó *csaptattyúkaró*król esik szó, a faluban sokan azonnal megidézik azt a régi, megrázó történetet, amikor az egyik falubeli fuvarozó férfi a szekér felborulása következtében a *csaptattyú* és a farakomány közé szorulva lelte halálát. (*Csaptattyú, csaptattyúkaró*: Erdöléskor a fával megrakott szekér lekötésére szolgáló vastagabb, erősebb fa vagy karó, amellyel a farakományt átkötő láncot csavarással megszorítják.) Az esemény önmagában is tragikus volt, de az tette igazán megrendítően emberivé, hogy a rakomány alatt fekvő szerencsétlen ember ebben a reménytelen helyzetben bicskájával elröptette a vastag kemény fából készült *csaptattyúkarót*, hogy a lekötött rakományt valahogy felszabadítsa, és önmagát megmentse, de nem járt sikerrel. Az erről szóló történetet voltaképpen nem a megtörtént tragédia, hanem annak emberi dimenziója tette a kulturális emlékezetben hosszú életűvé.

A tárgyállomány rendezésekor olyan tárgyakkal is találkoztam, amelyeknek rendeltetését nem ismertem, és természetesen nem is tudtam ezeket megnevezni. Néhány, vékony spárgával (*siritett cérnával*) átkötött pálcakötegről (92. kép) a 86 éves édesanyám magyarázta meg, hogy ezek a disznóöléskor készített *csavarthús* füstölésére szolgáltak. A magyarázatot követően helyes technikával újra is kötötte az általam korábban szétszedett és szakszerűtlen módon átkötött pálcákat, miközben elmesélte a *csavarthúshoz* kapcsolódó gyermekkori emlékei történeteit. Kiderült, hogy családjukban egy-egy disznóvágáskor 4-5 ilyen felfüstölt *csavarthús* készült rendszerint karácsony előtt, és mivel finom, kivételes ételféleségről volt szó, csak nagyobb ünnepeken vették elő. Első ilyen alkalom az édesapja, Gál Balázs nagyapám február eleji névnapja volt, amikor a köszöntő komákat sült *csavarthússal* vendégelték meg. Ezt a farsangi időre eső napot a család öt gyermeke előre várta, hiszen tavasszal még a télen füstölt szalonnát sem volt szabad addig megkezdni, amíg „a kakukk meg nem szólalt”.

Tárgy és élethelyzet kapcsolata akkor a legerősebb, ha maga a tárgyhoz kapcsolódó különleges, ritka élethelyzet, emberi viselkedés magyarázza meg az adott tárgy megőrzését. Nemcsak a magaskultúrában, hanem a paraszti kultúrán belül is létezik ilyesféle „muzeologizálás”: egy tárgyat az emberek meg-

őrizhetnek pusztán azért is, mert kifejez valamit, őrizi valaminek az emlékét. Nagypám az erdőn, Lucs mellett talált egyszer egy tehén lábára való vaspatkót (93. és 94. kép), amely a szokottnál jóval kisebb mérete miatt vált annyira emberivé és jelentésselivé számára, hogy hazahozta, itthon a tárgy jelentését az akkor még gyermek apámnak is megmagyarázta, aki a patkót tovább őrizte, és a rá vonatkozó tudást később átadta nekem is. Nagypám meggondolkodtató kérdése a talált tárgyra vonatkozóan így hangzott: – Vajon milyen állat, mekkora üsző tartozott ehhez a feltűnően kis méretű patkóhoz, és vajon milyen nehéz élethelyzet, nyomorúság kényszerítette ennek a még fejletlen állatnak a gazdáját arra, hogy ezt a patkót erre a kicsi állatra ráverje, és vele a csíki kemény télben *erdőljön*? – A választ nem ismerjük, de az élethelyzet biztosan létezett, mert ilyesmiben nagypám és apám nem tévedett. A fiatal tehénke lábára felvert kiccsi patkó (*marhavas*) a téli *erdőléshez* volt feltétlenül szükséges.

A régi világot a vashiány általánosan jellemezte, és ez a hiány az emberi viselkedésformákat is alakította. Ha vaspatkó nem volt, télen a marha körmébe csak szeget ütöttek, amit *jégszegnek* neveztek. Az ún. *fakókerek* olyan vas nélküli kerék volt, amelynek csak kerékfala volt, ráf nélkül. Az *erdőlő* fogatos mindig vitt magával az erdőre fúrót is, hogy ha megomlik a kereke, meg tudja javítani. Egy az erdőtől ma már távolabb eső határrész *Tajigahagyó* neve arról árulkodik, hogy valaha itt lehetett az erdőhatár. Ezen a helyen a *szekecutót* (*tajiga*) elhagyták, és a *szekecelővel* a vashiány miatt csak kis területet húzattak be idáig, ahol végül aztán megrakodtak.

Összegzés

Végezetül próbáljunk meg összefoglaló igénnyel is válaszolni a tanulmány címeiben és bevezetőjében felvetett kérdésre:

1. A múlt tárgyait vizsgáló kutatónak keresnie kell az önmagukban halott tárgyak egykori jelentéseit; ezek egyfelől a történelmi korok általános gazdasági és társadalmi viszonyaival kapcsolatosak, de ezzel egyidejűleg a tárgyakat használó emberek személyiségéről, egyéni viselkedésformáiról is árulkodnak.

2. A tárgyakba sűrített jelentések mindaddig el vannak rejtve a kultúrában idegen emberek előtt, amíg a tárgyak számukra halottak, azaz nem hordoznak érdemleges jelentéseket. Az idegen beavatása az elmúlt idő életszerű, antropomorf felidézésével történik. Ez csak akkor lehetséges, ha a kutató a tárgyakhoz nyelvi interpretációt is rendel, mindenekelőtt tárgytörténeteket. A tárgyak tapasztalati valósága és a hozzájuk kapcsolt nyelvi narráció egymást erősíti.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Assmann 1999.** Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Baudrillard 1987.** Baudrillard, Jean: *A tárgyak rendszere.* Gondolat, Budapest, 1987.
- Christian 2009.** Christian, William A.: Jelen lévő távollévők: transzcendencia egy középnyugat-amerikai háztartásban. In: Vargyas Gábor (szerk.): *A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig.* (Studia Ethnologica Hungarica XI.) L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 2009. 233–252.
- Fél – Hofer 2016.** Fél Edit – Hofer Tamás: *Az átányi parasztember szerszámai.* (Kárpát-Háza Könyvek) Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Néprajzi Múzeum – Méry Ratio Kiadó, Budapest, 2016.
- Gazda 2008.** Gazda Klára: *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 4.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2008.
- Keszeg 2011.** Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája. Egyetemi jegyzet.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 7.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2011.
- Koselleck 2003.** Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája.* Atlantisz, Budapest, 2003.
- Kubler 1992.** Kubler, George: *Az idő formája. Megjegyzések a tárgyak történetéről.* Gondolat, Budapest, 1992.
- Molnár 2018.** Molnár Beáta: Variációk múzeumi autentikusságra három székellyöldi kiállítás kapcsán. *Erdélyi Múzeum* 80. (2018) 2. 174–184.
- Sándor 2019.** Sándor Cecília: Ipari fellendülés Csíkszentsimonban. A Keményítő- és Szeszgyár története az 1940–1975 közti időszakban. *Korall* 76. (2019), 69–94.
- Tánczos 2008.** Tánczos Vilmos: *Elejtett szavak. Egy csíki székelly ember nyelve és világképe.* Bookart, Csíkszereda, 2008.

How Do Objects Evoke the Past? Example of a Homestead in Csík County

ABSTRACT: The study seeks to answer the question of how old objects evoke the past, in relation to the surviving objects of a homestead in Csík (Ciuc) region (today in Harghita county, Romania). What is required to make the evocation of the past in a scientific text as complete, authentic and human as possible? The author argues that the meanings of objects are not only related to the general economic and social relations of historical periods, but also reveal the personalities and individual behaviours of the people who used them. The exploration of meanings is authentic, relatively complete and lifelike if the researcher also assigns linguistic interpretation to the objects, above all narratives about them. The experiential reality of objects and the narrative associated with them, reinforce each other.

KEY WORDS: ethnography, dialectology, traditional folk objects, museology, narration and visuality, Székelyföld (Szeklerland)

MELLÉKLET*

* A fényképek a szerző felvételei.

1. kép. Az élet (porta) épületei és térbeosztása: ház, csűr, nyári konyha, kert, első udvar, hátussó udvar.

2. kép. Az első udvar közepén álló, fagerendákból összerótt, kétszertatú tornáncos ház az élet (porta) központja. A tornáncoszlopokon csillag motívumok, a székely népművészet jellegzetes jelképei. A ház első világháború után épült.

3. kép. A nagyszoba (*ház*) belseje és az *ódalház* bejárata. A kétosztatú lakóház egy ugyancsak *ház* nevű nagyszobából, egy *szoba* nevű, az előzőnél kisebb helyiségből, valamint az utóbbiból leválasztott, edénytárolásra szolgáló kis *ódalházból* és *kamarából* áll.

4. kép. Az *első udvar* közepén, a házzal szemben áll egy ugyancsak kétsztrtú külön épület, amelynek egyik része a *gabonás*, a másik pedig a *nyárikonyha*.

5. kép. *Gabonakarok* (gabonatároló ládák) a *gabonásban*.

6. kép. Lisztesládák a gabonás híjában (padlásán).

7. kép. Dagasztótekenyő.

8. kép. Kenyérsütéskor használt *bévetőlapátok*.

9. kép. Fűzfavesszőből font *nagykasok*.

10. kép. Kicsi *füleskasok* a *gabonásban*.

11. kép. Mosófazakak és mosótekenyő.

12. kép. *Mosópad.*

13. kép. *Dézsa.*

14. kép. Túrósdézsza.

15. kép. Küpillő.

16. kép. Petróleumlámpa (gázlámpa).

17. kép. Disznyóölőcseber és húsvágódeszkák.

18. kép. Zsírosbödönök.

19. kép. *Disznyóhólyag* (túró tárolására).

20. kép. Kaszaverő-kalapács és üllő.

21. kép. Kemence és vasfűtő a nyárikonyhában.

22. kép Kemence, tárgyak a kemence tetején, bévetőlapátok, tekenyők, gázlámpa (petróleumlámpa).

23. kép. Vasfűtő (kályha), tálos, mosogatóasztal, vízpad a nyárikonyhában.

24. kép. A *nyárikonyha* és a *gabonás* közös padlástere, a *konyha híjja* a régi tárgyak múzeuma: ide kerültek fel a gyapjúfonás és -szövés, valamint kenderfeldolgozás eszközei (*guzsaly, orsók, matolla, fonókerek, csőllő, tekerőlevel, bordák, nyistek* stb.), amelyek az 1950-es évek óta nincsenek már használatban.

25. kép. A gyapjúfonás és -szövés, valamint a kenderfeldolgozás eszközei.

26. kép. Két *guzsaly*.

27. kép. Orsó.

28. kép. Matolla.

29. kép. *Fonókerek.*

30. kép. Csőllő.

31. kép. *Tekerőlevel.*

32. kép. Bordák és nyistek.

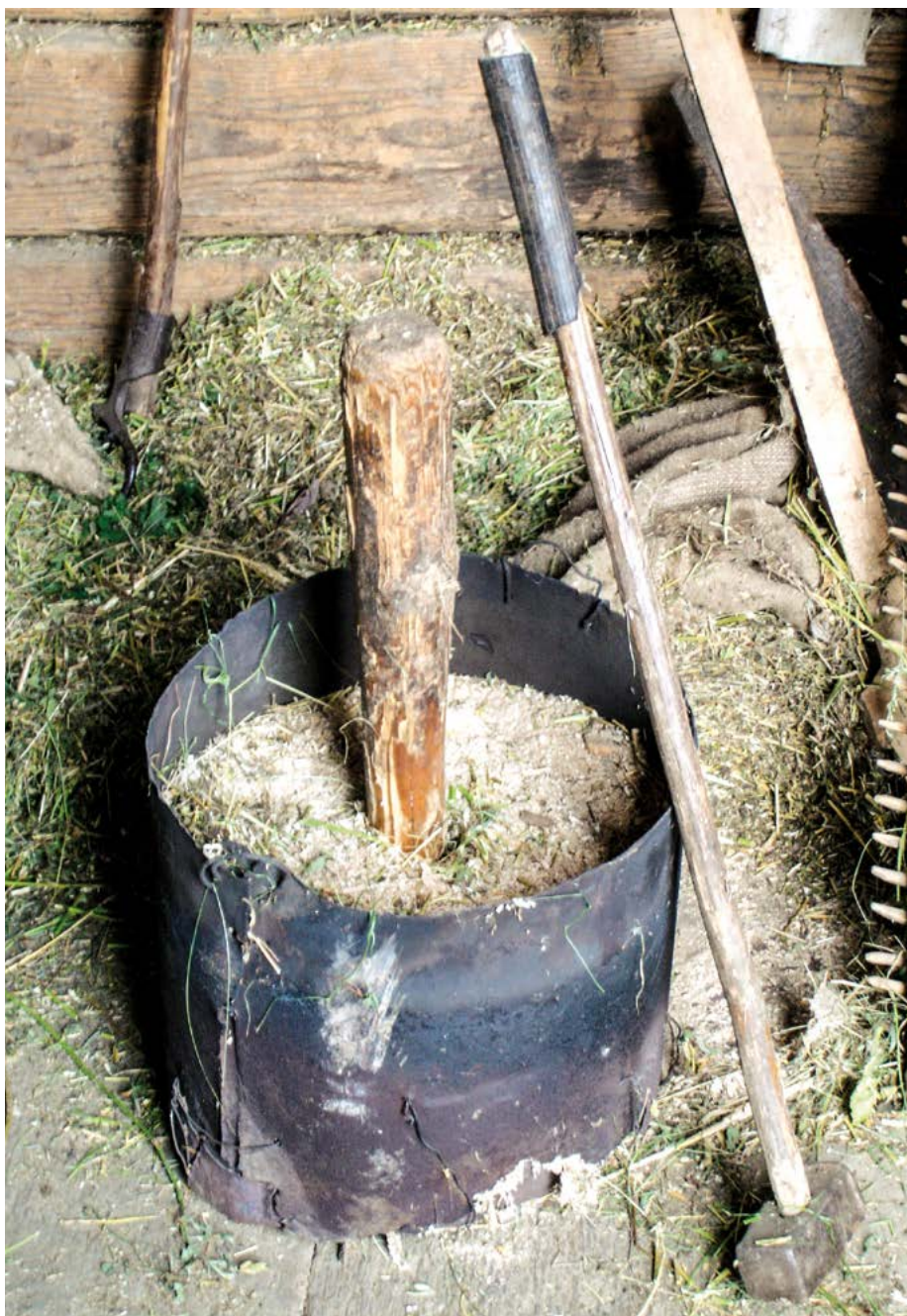
33. kép. Két tiló. A kenderfeldolgozás eszközei az 1960-as évek óta nincsenek használatban.

34. kép. A téli fűtésre használt *mosztos(kályha)* és tartozékai: *kürtőcső*, két *mosztosbetét*, *mosztostőtő fa*, és a *moszt* (fűrészpor) bedöngölésére szolgáló *vasbot*.

35. kép. Mosztosbetét, mosztostőtő fa és vasbot.

36. kép. *Mosztal (fűrészporral) töltött mosztosbetét és vasbot.*

37. kép. Festett *padláda* a *gabonás* padlásán 1875-ös felirattal.

38. kép. Papírsákokban tárolt *lúdtoll* a *gabonás*ban.

39. kép. Üvegkorsók a *gabonás* padlásán.

40. kép. Szappanfőzésre használt üst.

41. kép. Az osztováta szétszedett állapotban a ház híjában (padlásán) található.

42. kép. A hátussó udvaron lévő csűr részét képezi az istálló is. Az 1964-ben átépített épület elülső téglafalán és az istállóajtón Nap-motívumok találhatóak.

43. kép. Egészvágás szeker (más néven: *hordószeker*, *nagyszeker*, *lajtorjás szeker*) a kettős járomba befogott tehenekkel a csűr előtt a hátussó udvaron.
(1990-es évek)

44. kép. *Kettős járom*. Részei: *járomfej*, *járomaljfa*, két *járompáca*, két *bordica* (a járom középső lapos belfája), *járomvas* (a szekerrúd végén), *kűszküllő* (a járomvasat szorítja bele a szekerrúd, vasból készül, olykor *vonószíjju* helyettesíti). (1990-es évek)

45. kép. Ráfos kerekek a csűrközín.

46. kép. A csűr elülső boronafalára akasztott láncok, kettős járom, egyes járom, földmérésre szolgáló hosszaló.

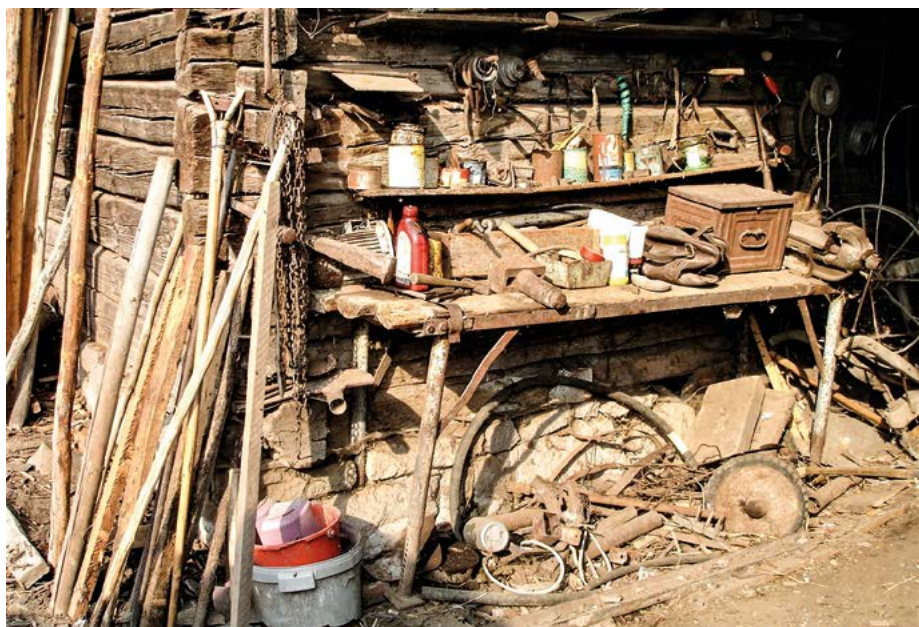
47. kép. A csűr oldalfalára (*bütejire*) akasztott *pityókahúzó járom*, alatta *disznyóperzselő*. A *pityókahúzás* (burgonyasorok földdel való feltöltése) sajátos műveletéhez külön járomtípusra van szükség.

48. kép. *Disznyóperzselő*.

49. kép. *Pityókahúztáskor a tehenek szájára szájkosarat tesznek.*

50. kép. A csűr sarkánál a csűr gerezdjibe és a csűr boronái közé sok fa- és vastárgy, alkatrész van feltűzve (például: *kapavasak, fejszevasak, gereblyefogak, kaszakanták* stb.).

51. kép. Vas *boronafog* elhelyezve a *csűr gerezdjibe*.

52. kép. Gereblyenyel, törött gereblyefej, félig elkészített gereblyefogak.

53. kép. A csűr oldalához tapadó színalja vagy lefödés a favágás eszközeinek (favágókecske, fészük, harcsafűrész, félkézfűrész, favágócsutak, fabot stb.) tárolóhelye. A színalja belső, csűr melletti oldalán áll a szerszámospad rajta satuval.

54. kép. Favágókecske, kézfűrész és harcsafűrész.

55. kép. Favágókecske, favágócsutak, favágófészű a favágón az ölfa előtt.

56. kép. Ez a fejszefokból készült *hasittóik* (hasítóék) a fahasításakor végzett nehéz testi munkáról tanúskodik. Az acélból készült szerszám foka a súlyos csapások alatt elkopott és kirojtosodott.

57. kép. Az erdőlés szerszámai: harcsafűrész, fészű, fahúzócsákán, erdőlő láncok.

58. kép. A *fabot* a bükkfa hasítására szolgál. A fába vert vaséket vagy fejszét fabottal ütik.

59. kép. A vasázat gyűjtőnévvel megnevezett eszközkészlethez olyan vastárgyak tartoznak, amelyek a szekér, szán és más gazdasági eszközök egyes részeinek javításához, helyettesítéséhez szükségesek (például: külső és belső tángyérkarikák, marokvesszők, kerekszegek, bornafogak stb.)

60. kép. A szekérekerekek *vasazatához* tartozó tárgyak. Jobb szélén a tehenek *vasaltatására* szolgáló *marhavasak*.

61. kép. *Félvágás szeker (kicsi szeker) a hátussó udvaron.*

Az 1990-es évek elején készült felvételen átmeneti állapot figyelhető meg: a jármű hátul még a régi hagyományos *ráfos kerekekkel*, elől már az ezeket felváltó *gumis kerekekkel* van ellátva.

62. kép. Félvágás szeker (kicsi szeker) mezőre induláskor gumis kerekekkel. A felvétel 2011-ben készült, amikor már a hagyományos ráfos kerekek nem voltak használatban.

63. kép. Vasfogú borna az ölfa előtt a hátussó udvaron.

64. kép. Szántáskor a földet fordító ekevas előtt az eke vonógerendájára erősített *hosszúvas* (csoroszlya) hasította a földet.

65. kép. *Faeke* és vasból készült *eketajiga* a szín alatt.

66. kép. A tengelykenéshez használt *degenyeget* fémdobozokban tárolták.
Régen az Ó-Romániából jött szekeres *degenyegesektől* vásárolták.

67. kép. Az *aprószerszámok* a szerszámospadon és a csűr gerendái közé vagy a gerendák összerovási helyénél az ún. *csűr gerezdjibe* beszúrva találhatók.

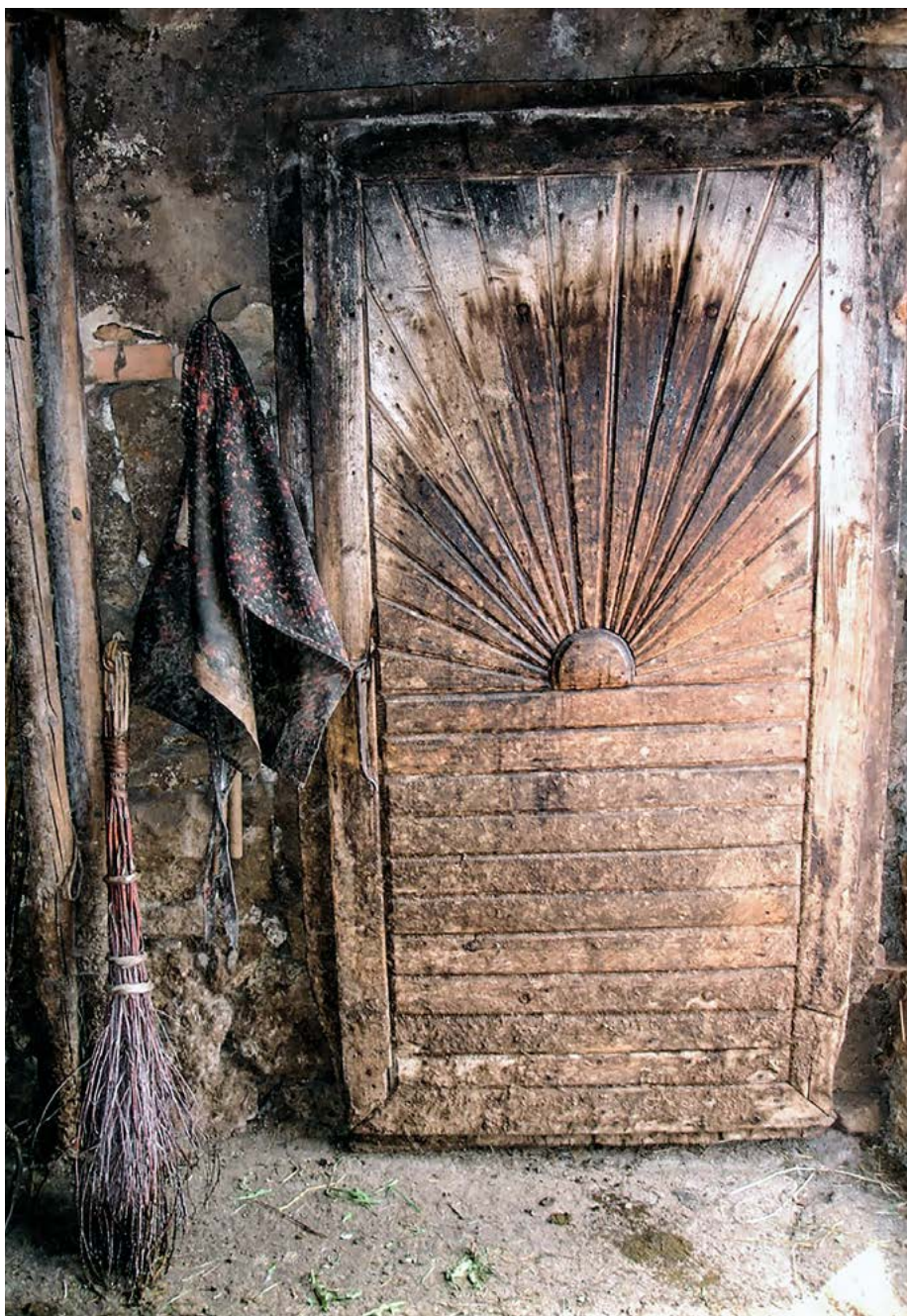
68. kép. Nagy ácsfúruk és kicsifúruk.

69. kép. Hidegkovács szerszámok: kőhányó villa, ásóvas, lapátvas, kapavas, ekevasak.

70. kép. Tehenek nyakára köthető csengettyük.

71. kép. Istállóajtó Nap-motívummal.

72. kép. Fejőszék.

73. kép. Istálló belseje.

74. kép. *Istállólámpa* (viharlámpa).

75. kép. *Ganyédomb.*

76. kép. A ganyédomb mellett ganyéhányó lapát és -villa, ganyélémerő vider, vesszőseprűk.

77. kép. *Ganyéhordó talicska.*

78. kép. Az istálló mellett a juhok téli szálláshelye, valamint a tyúk- és lúdpajta.

79. kép. Egy-egy tárgyat addig javítottak, amíg ez csak lehetséges volt, helyettesítésükre csak a legvégső esetben került sor. Erre nézve kifejező a 79., 80. és 81. számú képeken látható szemetlapát, erdőlő nadrág és mezőre járó neccek példája.

80. kép. Erdőlő nadrág.

81. kép. Mezőre járó neccek.

82. kép. Házilag szőtt cserge.

83. kép. A malotázásnak néhány tárgyi eszköze: vasláda, vashordó, láncra kötött vető(szűrő), malotásvidrek, lekötőnájlakonok és lekötőgumik.

84. kép. Félvágás szeker gumikerekekkel.

85. kép. A csűrben az *odor* fenekében régi *hordószeke*r törött ódallajtórjai még a 19. században készültek.

86. kép. A csűr feliratos szemöldökfája 1895-ből.

87. kép. Csűrkapuzár.

88. kép. A gémeskút kútgéme és kútostora még ma is fából van.
Régen a kútágas, a kútkáva és a kútvider is fából készült.

89. kép. A csonkán megőrződött *cséphadaró* a kézi cséplés tárgyi emléke.

90. kép. Széteső félben lévő régi *katonaláda*.

91. kép. Kovácsoltvas *bárd* díszítőmotívumokkal.

92. kép. A disznóöléskor készített *csavarthús* füstölésére szolgáló, vékony spárgával (*siritett cérnával*) átkötött pálcaköteg.

93. kép. *Tehen lábára való vasak* (patkók). A *vasaltatásra* főként a téli erdőlések idején került sor. Nyári időben fennállt az a veszély, hogy a marha körmére felvert vasakat a sár leszaggatta, és az emiatt megsérült körmű állat nem tudott tovább járni.

94. kép. *Tehenek vasalására szolgáló vasakat* (patkókat) a helybeli kovácsok készítették.

II. TÁJNYELV

TÁNCZOS VILMOS

EGY CSÍKI SZÉKELY FALU (CSÍKSZENTKIRÁLY) KÉSZÜLŐ TÁJSZÓTÁRA

**(szerkesztési elvek és mutatóvány:
a lóttartás tájnyelvi kifejezései)**

KIVONAT: Mintegy két évtizede foglalkozom egy csíki falu, Csíkszentkirály székely tájnyelvének gyűjtésével és a nyelvi anyag szótárszerű rögzítésével. A folyamatban lévő munka kiterjed mind a tájszók, mind a szónál nagyobb nyelvi szerkezetek (szólások, közmondások, helyzetmondatok, köszönésformulák, káromkodások, fohászkodások, csúfolók, szállóigék, népi rigmusok stb.) gyűjtésére és egy tájnyelvi szótárba való besorolására.

Jelen beszámoló ismerteti a terepmunka módszereit, a készülő szótár szerkesztési elveit és a szócikkek szerkezetét. Ezt egészíti ki egy mutatóvány, amely egy adott témakörre, a lóttartásra vonatkozó tájnyelvi kifejezések szócikkeit tartalmazza.

KULCSSZAVAK: nyelvjárások, dialektológia, tájszó, proverbium, Székelyföld, lóttartás

A gyűjtés célja és módja

A magyar nyelvtudomány néhány kitűnő tájszótárral rendelkezik¹, de a legköltőibb és a szókincs nagyságát tekintve is bizonyára a leggazdagabb magyar nyelvjárásnak, a székelynek még nincsen ilyen kézikönyve. Ennek természetesen sok oka van: a nyelvjárás gazdagsága, az adott élethelyzetekhez alkalmazkodó metaforikus élőnyelvi kifejezések változatainak sokasága, a dialektus nyelvtörténeti határainak bizonytalansága. Az okok közé tartozik az is, hogy a székelyek nyelvével foglalkozó 19–20. századi nyelvészeti munkák tömkelegét még áttekinteni is nehéz, nemhogy a bennük fellelhető adatmennyiséget feldolgozni. Mindez azonban nem menti fel a székely tájszótárral adós magyar nyelvtudományt.

Ma, a számítógépes dialektológia (dialektometria) korában elképzelhető, hogy egy nyelvészekből, néprajzkutatókból álló munkacsoport – a nyelvi gyűjtésekre mint a részmunkákra alapozva, továbbá nyomtatásban megjelent vagy archívumokban őrzött írott történeti forrásanyag, például a 19–20. századi néprajzi és nyelvészeti gyűjtések felhasználásával, esetleg újabb élőnyelvi gyűjtéseket is végezve – elektronikusan feldolgozza ezt a hatalmas adatmennyiséget, és az így létrejött adatbázis alapján elkészít majd egy olyan tájszótárt is, amely ha nem is lesz teljes, de kellőképpen gazdag és a székely nyelvjárás egészére nézve reprezentatív lesz. Ilyen nagyszabású tervről azonban egyelőre nincs tudomásom, mindenesetre egyre nő azoknak a magyar nyelvészeknek a száma, akik ma informatizáltan dolgoznak fel székely nyelvjárási adatokat (is).²

Örvendetes, hogy az utóbbi években, évtizedekben több helyi, általában egy-egy székely falura, sőt nagyobb gyűjtési körre kiterjedő nyelvi gyűjtés is

- 1 Itt mindenekelőtt Csűry Bálint *Szamosháti szótárára* (1935), Penavin Olga *Szlavóniai (kórógyi) szótárára* (1967), Imre Samu *Felsőőri tájszótárára* (1973) és legújabban a Péntek János által szerkesztett két szótárra, *A moldvai tájnyelv szótárára* (2016–2018) és a *Kalotaszegi tájszótár*ra (2021) gondolok.
- 2 A digitális technikát a székely nyelvjárás vonatkozásában az elmúlt években Cs. Nagy Lajos alkalmazta eredményesen. A budapesti Geolingvisztikai Műhely kutatói (Vargha Fruzsina Sára, Bodó Csanád, a kolozsvári doktorandusz Both Csaba Attila és mások) ugyancsak informatizáltan dolgoznak fel székely nyelvjárási adatokat.

elkészült³, de a végeredményt tekintve egyikükről sem mondható el, hogy akár csak megközelítőleg is tartalmaznák egy-egy helyi nyelvváltozat élőnyelvi szókészletének és állandó nyelvi kifejezéseinek viszonylagos teljességét. Továbbá vannak olyan, a Székelyföld egészének vagy csak egy-egy falujának, tájegységének szókincsét tartalmazó munkák is, amelyeknek gyűjtési és szerkesztési elvei nem elég világosak, illetve megbízhatók.

Magam alcsíki szülőfalum, Csíkszentkirály élő nyelvének szótárszerű rögzítésével, mégpedig a táji szókincs, valamint az állandósult szókapcsolatok, azaz a szónál nagyobb nyelvi szerkezetek szótárban történő rögzítésével mintegy két évtizeddel ezelőtt kezdtem el foglalkozni. Úgy gondoltam, hogy a meglévő nyelvtudományi eredmények, valamint a ma már történetinek minősülő közelmúltbeli vagy régebbi írott források feldolgozását, szótározását bárki szakszerűen és hatékonyan végezheti, de az élőnyelvi gyűjtés a nyelvközösséghez nem tartozó nyelvészek számára már problematikusabb. A szókincs bizonyos részeit, a kutató által előre meghatározott fogalomköröit – például a népi mesterségek szakszókincsét, a helyneveket, az állat- és személynéveket stb. – egy meghatározott ideig tartó terepmunka keretében viszonylagos teljességgel bárki fel tudja gyűjteni, de ha a mindennapi élet szókincséből és kifejezőkészletéből is minél gazdagabb anyagot akarunk gyűjteni, vagyis a nyelvi rendszer egészét célozzuk meg, ehhez hosszas, éveken át tartó kutatói jelenlét szükséges. Továbbá hasznos, ha a gyűjtő maga is jól ismeri az adott nyelvjárást, az ideális helyzet pedig az, ha a kutató maga is tagja az adott beszélőközösségnek.⁴

Amikor mintegy két évtizeddel ezelőtt, az új évezred küszöbén mindez tudatosult bennem, úgy éreztem, hogy meg kell próbálkoznom egyetlen székely falu, mégpedig csíki szülőfalum, Csíkszentkirály élő nyelvének szótárszerű rögzítésével mind a szókincs, mind az állandósult szókapcsolatok vonatkozásában. A felismerés jegyében a 2000-es évek elejétől alkalmi, de éveken át folytatott nyelvi gyűjtésbe kezdtem. Amikor hosszabb vagy rövidebb időszakokat töltöttem a szülőfalumban, szüleimmel, rokonaimmal, szomszédok-

3 Erről összefoglaló igényvel, adatokkal: Péntek 2020, 28–29. A csíki nyelvjáráskutatás történetéről összegzően: Csomortáni 2020.

4 Ugyanígy vélekednek a nyelvészek is. Lásd Hajdú 1986, 3.

kal, falusfeleimmel beszélgetve, mindig tudatosan figyeltem a nyelvre is, és a tájnyelvi szavakat, kifejezéseket lehetőleg rögtön feljegyeztem. A hang- vagy videomagnóval végzett néprajzi gyűjtéseim szövegjegyzésekor ugyancsak külön kiírtam a népi szövegekben felbukkanó tájszavakat is. Továbbá nagyon gyakran előfordult, hogy különböző élet- és beszédhelyzetekben saját magamnak is eszembe ötlöttek jellegzetes helyi tájnyelvi kifejezések. Ez utóbbi gyűjtési módszert ugyancsak hitelesnek vélem, hiszen születésem óta magam is tagja vagyok a faluközösségnek. A kultúrán belüliség kétségkívül előnyös volt a gyűjtés szempontjából, hiszen így a velem vagy jelenlétemben folytatott beszélgetésekben olyan jellegű nyelvi megnyilatkozásokra is sor került, amelyek külső, kivált városi, „műveltebb” idegen előtt nem hangozhattak volna el. Mindig törekedtem arra, hogy a gyűjtéssel – az általában kézzel történő egyszerű feljegyzéssel – ne zavarjam meg a természetes beszédhelyzetet, és ez hellyel-közzel sikerült is. Kérdőíves gyűjtési módszert egyáltalán nem alkalmaztam.

Az ilyen módon írásban – vagy ritkábban hang-, sőt videófelvételeken is – rögzített nyelvi anyagot folyamatosan számítógépbe vittem, egyre bővítve a készülő helyi tájszótár anyagát. Mind maga a gyűjtés, mind a számítógépes szerkesztés sok örömet okozott számomra, mert a szavakkal való bíbelődés, a jelentések árnyalt világával való tudatosabb szembesülés a megismerés lehetősége is volt, és anyanyelvjárásom sokszínű gazdagságára ébresztett rá.

Az így gyűjtött nyelvi anyagból néhány kisebb közleményt az évek során már megjelentettem⁵, első számú adatközlőm, a 2016-ban 87. életévemben elhunyt édesapám nyelvi megnyilatkozásait, metaforikus kifejezéseit pedig az *Elejtett szavak* című, 2008-ban megjelent könyvem mellékleteként adtam közre.⁶

5 Tánczos 2008b., 2015., 2016., 2017., 2019. és 2022.

6 Tánczos 2008a.

A szótár tartalma

A tájnyelvi szótárak egy adott regionális tájnyelv szókészletének egészét tartalmazzák, a tájszótárak pedig csak a helyi jellegű tájszókat, vagyis az olyan szavakat és állandó nyelvi kifejezéseket, amelyek nincsenek meg a magyar köznyelvben. A készülő csíkszentkirályi tájszótár az utóbbiak közé tartozik. A szótárba felvett szavak többsége ugyanilyen vagy hasonló hangalakban, illetve jelentésben természetesen megtalálható más székely falvak nyelvében, sőt olykor más magyar dialektusokban is. A „csíkszentkirályi” jelző tehát nem jelenti azt, hogy az illető nyelvi kifejezés máshol nem fordul elő, hanem csupán azt, hogy ebben a faluban biztosan megvan.

A készülő tájszótár mindenekelőtt a közösségben ma élő nyelv szavait és állandó nyelvi kifejezéseit tartalmazza, de megfelelő adatolással a falu nyelvének történeti adatait is tervezem majd beépíteni. Lehetőségeim szerint igyekeztem feljegyezni az általam valamelyes mértékben ismert népi mesterségek szakszókincsét is (például szénagyűjtés, állattartás, juhgazdálkodás)⁷, de a helyi hagyományos népi kultúra sok fontos területéről hiányosak az ismereteim (például kőfaragás, csíki festékes szőnyegszövés, gasztronómiai tudás stb.). A már eltűnt vagy eltűnőfélben lévő népi mesterségek szakszókincsének viszonylag teljes körű összegyűjtése olyan időigényes feladat volna, amelyre a terepmunkának ebben a szakaszában nem vállalkozhatom.

Itt jegyzem meg azt is, hogy a közölt nyelvi anyagot illetően semmiféle „szűrés”, szerkesztői öncenzúrát nem alkalmaztam, azaz a nyelvi hűség és teljesség jegyében a szótárba felvettem a durva stílusminőségű kifejezéseket, káromkodásokat vagy a mai ideológiák szerint nem elfogadható, „rég” értékítéleteket tartalmazó állandó nyelvi kifejezéseket is.

⁷ A kaszálás csíkszentkirályi szakszókincsét egyik írásomban már közöltem (Tánczos 2019.). Ez a kisebb munka tudatosította bennem, hogy egy-egy ilyen terület tájnyelvi kifejezéseinek a viszonylagos teljesség igényével történő számbavételéhez is hosszú időre van szükség.

A szócikkek szerkezete

A szótár a tájszavakat alfabetikus rendben címszóként közli. A címszó egyaránt lehet valóságos tájszó (amelynek mind a szó hangalakja, mind jelentése eltér a köznyelvitől), jelentés szerinti tájszó (amelynek csak jelentése tér el a köznyelvitől, hangalakja nem) vagy csak alak szerinti tájszó.⁸ Sőt, gyakran előfordul az is, hogy egy adott címszónak sem a tájnyelvi hangalakja, sem a tájnyelvi jelentése nem különbözik a köznyelvitől, de címszóként való felvétele mégis szükséges volt, ugyanis az illető lexéma olyan táji jellegű állandó nyelvi kifejezésekben fordul elő, amelyeket a szótárban ennél a köznyelvi szónál volt célszerű feltüntetni. Az ilyen nem tájnyelvi, hanem köznyelvi címszavak (*farol*, *gyeplő* stb.) szögletes zárójelben vannak. A címszavak szófaji hovatartozását csak akkor adom meg, ha ezt valamilyen sajátos körülmény, például a kettős szófajiság – például: *hízbeli* ~ *hájcbeli* ~ *hajszbeli* (mn v. fn) – indokoltá teszi. Ilyenkor az ismert rövidítéseket (fn = főnév, mn = melléknév, i = ige stb.) használom.

A szótárban az összetételeket – amennyiben valóban tájnyelvi szóképzleti alapegységről (lexémáról) van szó – önálló címszóként kezelem. Ennek megfelelően az igék igekötős alakjai is külön-külön címszóként jelennek meg. Ezt az indokolja, hogy az igekötős igéknek nemcsak saját hangalakjuk, hanem saját jelentésük is van, és legfőképpen sajátos állandó nyelvi kifejezésekben fordulnak elő. Ezért messzemenően indokolt az igei alapszótól megkülönböztetve külön kezelni őket, ahol csak utalás történik az adott igekötőkre, amelyek az illető igével összetételt alkotva minden tekintetben önálló, teljes értékű lexémát hoznak létre.

A szócikkben a kövér betűvel szedett **címszó** után félidézőjelben a helyi jelentés körülírása, majd idézőjelben és kurzív betűvel egy vagy több példamondat következik. Többjelentésű tájszók esetében a jelentések és a hozzájuk tartozó egyéb információk (példamondatok, magyarázatok stb.) számozva követik egymást. Ha a címszó nagyobb frazeológiai egységekben (szólások, köz-

8 A tájszó fogalmáról és osztályozásáról: Péntek 1972.

mondások, helyzetmondatok, köszönésformulák, káromkodások, fohászkodások, csúfolók, szó értékű szólások, időjárási megfigyelések, szállóigék, népi rigmusok stb.), igei kifejezésekben és rövidebb nyelvi szerkezetekben, például külön- vagy egybeírt összetételekben is előfordul, ezeket **Fr.**, **Kif.** és **Sz.** jelzés után a megszámozott jelentésegységen belül kövérített kurzív betűvel adom meg, ugyancsak tisztázva és amennyiben szükséges, külön példamondatokkal is illusztrálva ezek jelentését. Ha a címszó egésze vagy valamely része néprajzi vagy valamilyen nyelvi magyarázatot igényel, ezek **Nr.** és **Ny.** rövidítések után normál betűvel következnek a szócikk vagy az ezen belüli jelentésegység végén. A gyakorító igealakokat (**Gyak.**) és a kicsinyítő névszói alakokat (**Kics.**), ahol ez a szokványostól való eltérés miatt szükségesnek látszik, ugyancsak megadom.

A címszavakban – más szótárakhoz hasonlóan – az igék alanyi ragozású alakjait adom meg, de a köznyelvtől való eltérések esetében néhol szükségesnek mutatkozott a tárgyas alapalak feltüntetése is (*hajlitt–hajlittsa, gyóntat–gyóntassa*). Abban az esetben, ha egy-egy szó ragozásának tájnyelvi paradigmásora erősen eltér a köznyelvitől, az ilyen címszavakat követően ezt is szükséges volt megadni. Ilyenek például a személyes névmások tájnyelvi ragozott alakjai (*ëngëm~ingëm, töllem, véllem, enyim* stb.).

A lejegyzés során a legfőbb elvem az volt, hogy mindig az élő nyelvjárási ejtés pontos visszaadására törekedtem, de csak az ún. „nagyolt” nyelvjárási lejegyzést alkalmaztam. Megtartottam a kétféle *e* hang jelölését, azaz a nyílt *e* mellett mindig jelöltem a székelyben jelentéseket megkülönböztető zárt *ë* hangot is ([ti] *mënték* ~ [ők] *mëntek* ~ [vízből, bajból valakit] *menték* [utóbbi csak Háromszéken]). Jelöltem a köznyelvitől eltérő hosszúságú magán- és mássalhangzókat, de egyéb részletektől (például a félhosszú, kissé labiális/illabiális ejtés stb. jelölésétől) eltekintettem. Nem jelöltem a részleges hasonulásokat (például nem követtem az *eszt, aszt* típusú jelölést), az összeolvadásokat (például nem *hajcsa*, hanem *hajtsa*) és a csak ejtésben érvényesülő teljes hasonulásokat (nem *szájjon*, hanem *szálljon*), hiszen a szóelemző írásmód elvének megfelelően ezeket a mássalhangzó-egymásrahatásokat a köznyelvi írásban sem jelöljük. Ugyanígy nem jelöltem a magánhangzóközi helyzetben általánosan jelen lévő hangürtöltő *j*-t (nem *fijaji*, hanem *fiai*). A sztenderd magyarhoz hasonlóan megtartottam az *ly*-t, amelynek a székely nyelvváltozatokban mindig *j* a hang-

értéke (nem *o*jan, hanem *o*lyan). Jelöltem viszont a magánhangzóközi helyzetben Csíkban gyakran hosszan ejtett mássalhangzókat (*reglőtakarítottás, immád-ságos*), a szókezdő szótagban gyakran megnyúló magánhangzókat (*szűgyhám, ügyes*), hiszen ezek helyi tájnyelvi sajátosságok.

Lévén, hogy az élő nyelv állandó változásban van, és ez a változás ma a Székelyföldön is a bizonyos régiesebb nyelvi jelenségek visszaszorulását, sőt teljes eltűnését is jelenti, így a gyűjtés során a beszédhelyzet függvényében magam is egyaránt találkoztam mind az archaikusabb, mind a mai magyar köznyelv hatását mutató ejtészváltozatokkal. Ilyen esetekben a címszavakban mindkét (vagy adott esetben ennél is több!) ejtészváltozatot közlöm, előbb a régiesebb, eltűnőfélben lévő, majd az újabb, terjedőben lévő alakváltozatot adva közre (*csitkódzik ~ csitkózik*).

Minden szótár betűrendbe állított szavak és kifejezések gyűjteménye. Maga a nyelv ellenben, amelyből a szótár építkezik, és amelyet reprezentálni hivatott, nem ismeri az alfabetikus rendet, hanem a maga törvényei szerint egyetlen összefüggő rendszerként működik. Ezért a jelen szótár szócikkeinek végén található *utalásoknak* (→) igen nagy a szerepük, hiszen a szótár használója így juthat el a szócikkben megvilágított nyelvi jelenséggel kapcsolatban álló más nyelvi jelenségekhez. A szótárban található utalások kétséggkívül növelik a szótár redundanciáját, de a minél jobb használat érdekében ezekre nagy szükség van. Annál is inkább, mert munkámat nemcsak nyelvészeknek, néprajzkutatóknak és más szakembereknek, hanem az érdeklődők szélesebb körének szánom, akik eligazítása mindenképpen szükséges. A szótárban egy-egy szócikk végén a következő utalástípusokkal találkozunk:

- a. Mivel a szótár címszavainak egy része olyan tájszó, amelyeknek hangalakja erősen eltér a köznyelvi hangalaktól, és az illető szó lexéma volta csak ebben a tájnyelvben nyilvánvaló, ezért a megkereshetőség érdekében ilyen esetekben szükséges volt a megfelelő alfabetikus helyen a köznyelvi alakokat is felvenni a szótárba, és itt utalni a címszóként szereplő tájnyelvi lexémára. Például: [össze-] → össze- (igekötő), [**csirke**] → csürke, [**kulcs**] → kócs stb.
- b. Az igei címszók végén utalás történik az összes igekötős összetett szóra, amely az igei alapszóból származik, és amely a szótárban önálló címszóként

szerepel, továbbá utalunk az igei alapszóval összefüggő más igei tájszókra is (**berrög** (juh) → *mög~, bërgik, bërrëghetnék*).

- c. Arra a címszóra, ahol egy adott állandó nyelvi kifejezés (szólás, közmondás stb.) részletes magyarázata megtalálható, minden benne szereplő, meghatározó fontosságú főnévnél (másik címszónál) történik utalás. Az utalásnál zárójelben maga az állandó kifejezés is megtalálható, de itt csupán tájékoztató jelleggel, magyarázat nélkül. Például: [**bör**] → állat (*Ha állatot tartasz, rúdat és tarts a bőrnek!*)
- d. Gyakran találunk utalást olyan további címszavakra is, amelyek a szócikkben szereplő szó jelentését még inkább megvilágítják. Ez különösen a néprajzi jelenségek esetében fontos, ugyanis a tágabb kontextuális összefüggés ismeretében még pontosabbá, árnyaltabbá válik egy-egy szó, kifejezés jelentése. Például: **ekekabala** → **fëlkabaláz**; **hajtókert** → **hitës**.
- e. Ha egy tájszónak olyan alakváltozatai vannak, amelyek a szótárban egymástól távolabb esnek, akkor az alakváltozat(ok)nál utalunk a címszóként szereplő „főnek” minősített alakváltozatra, ahol a magyarázat is megtalálható. Például: **hájcbeli** → **hízbeli**.

A szócikkek megszerkesztésének ez a módja *A moldvai magyar tájnyelv szótára*⁹ szerkesztésekor Péntek János által alkalmazott módszerhez és általában a kolozsvári nyelvöldrajzi iskola szótárszerkesztő gyakorlatához, elveihez áll a legközelebb.

Miért van szükség egy ilyen szótárra?

A szótárszerkesztés munkáját ma is folyamatosan végzem, sőt ennek a munkának igen jelentős része még hátra van. Tudatában vagyok annak is, hogy egy ilyen szótárt befejezni soha nem lehet, de egy idő után mégis le kell majd zárnom. A szótár anyaga jelenleg mintegy 600 ezer betűleütés, de ez a terjedelem jelentősen növekedni fog a már kézzel feljegyzett nyelvi gyűjtéseim anyagának

9 Péntek 2016–2018.

további bevezetésével és a kifejezetten Csíkszentkirályról szóló, nyelvi szempontból is hiteles más néprajzi gyűjtések, valamint más történeti nyelvi adatok feldolgozásával.

Tudatában vagyok annak is, hogy a nyelv nem a szótárakban, hanem az élethelyzetekben él. A szótárak mindenekelőtt a nyelvészek és más kutatók számára készülnek, és magát az élő nyelvet nagyon kevésbé befolyásolják. Ennek ellenére a szótáraknak, így a nyelvjárási szótáraknak is, akár a nyelvtudományon kívül is megvan a maga szerepe, jogosultsága. Jó, ha a tájnyelvi kifejezéseknek van olyan adattára, amelyben mind a nyelvész, mind a kultúra iránti „egyszerű” érdeklődő megtalálja azt, amit keres.

Mutatvány – A ló tartás tájnyelvi kifejezései¹⁰

[állat] **Fr. *Ha állatot tartasz, rúdat és tarts a bőrnek!*** 'aki állatot tart, akár mikor számíthat az állat elhullására, pusztulására is'

bégyöz 'büszkén, hivalkodóan jár, kelletti magát, magára vonja a figyelmet' (ló, női személy) „*A ló se mind ló. Az úton úgy bégyöznek, s mikor a nehez terüvel mēnni kell, curukkolnak.*” „*A lőányok mind ott bégyöztek az úton vasárnap délután.*”

béhajt – behajtsa 'elhajt állatot a tilosból' „*Ha a marhákot a hitésék behajtották a vetésből a hajtókertbe, fizetni kellett értik!*” → **hajtókert**

bézör ~ bézür 'mohón iszik' (állat vagy ember) „*A tehen szonnyas, erőst zőri bé a vizet.*” „*Égy befaló falást nem étt, csak zőrté bé a pálinkát.*”

bogárodzik ~ bogározik 1. 'legyek, bögölyök csípései miatt ide-oda futkos' (állat, leginkább szarvasmarha) 2. 'ide-oda szaladgál' (gyerek) „*Hova a sújba bogárodzol annyit?!*” → **el~**

[bőr] **Kif. *A bőre a rúdra kerül.*** 1. 'elpusztul, megdöglik' (állat) 2. 'meghal' (ember) (durva)

→ **állat** (Ha állatot tartasz, rúdat és tarts a bőrnek!)

cocó 'ló' – Gyermeeknyelvi szó.

¹⁰ A mutatvány nem tartalmazza a témával érintkező területek, fogalmi körök nyelvi anyagát (például közlekedés, szállítás, gazdálkodás, ruházkodás stb.).

cocókázik 1. 'lovagol' 2. 'lószekérrel szekerezik' 3. 'járművel ide-oda jár' (gúnyos) „*Vajon még meddig cocókázunk?!*” – Gyermeknyelvi szó.

cocókáztat ~ cocóztat – cocókáztassa ~ cocóztassa 1. 'lovon sétáltat' 2. 'lószekérrel szekereztet' 3. '(járművel) magával visz' „*Akkor kellett cocókáztatni Szērédába, amikor neki kedve szottyant.*” – Gyermeknyelvi szó.

curuk(k)! (lónak) – Ló hátráltatására használt szó. **Kif. Curuk(k) hátra!; Hí curuk(k)!**

curuk(k)ol 'hátrál' (ló, ember) → **hátra~, ki~, neki~, oda~, vissza~**

curuk(k)oltat – curuk(k)oltssa 'hátrálásra kényszerít' (lovat) → **hátra~, ki~, neki~, oda~, vissza~**

csá! 'jobbra tarts!' (állatterelő szó: ló v. szarvasmarha számára) – Változatai: *csa!*
csa-csa!

csábeli ~ csás 'bal oldalra befogott, tehát jobbra forduláskor ostorral ösztökölt állat' (ló, tehén, ökör) → **hízbeli**

csára 'jobbra' (ló v. szarvasmarha mozgására vonatkoztatva) „*Szűk a hely, csára tudsz csak befordulni.*” → **hájcra**

[**csikó**] → **csitkó**

csitkó 'csikó' **Nr.** A kiscsikót a sörényébe font piros szalaggal védik a szemmel való rontástól (igézéstől).

csitkóddzik ~ csitkózik – csitkóddza ~ csitkózza 'csikózik' „*Mikor csitkóddzik a kancád?*” → **mög~**

csitkóddzó ~ csitkózó 'vemhes' (ló)

csitkol (vkivel) 'idősebb vagy tekintélyesebb személlyel jár, nem marad el tőle' (leginkább gyermek) „*A gyermek örökké ott csitkolt az anyjával.*” „*Én nincs mit ott csitkoljak a pappal, méhet házszéntélni a cigányokhoz egyedül és!*”

csök(e) ~ csög(e) 'ló nemi szerve' „*Ha a lovat csípi a légy, füstöltni kell mellette, s valaki legyezze a csökit.*”

csökbér ~ csögbér 'nemi közösülés fejében a férfinak nő által adott fizetség' „*Marikának az agyán van a porckopás, hogy képes ilyen drágán megfizetni annak a románnak a csökbért.*”

déllő ~ dérlő 'állatok déli pihentetésére szolgáló bekerítetlen, általában árnyékos hely legelőn' – **Ny.** Az *l* helyetti *r*-es ejtést helyi nyelvjárási sajátosság magyarázhatja. Analógiák: *alsó ~ assó ~ arsó, első ~ erső, Karsa.*

ekekabala 'ekecsúsztató' **Nr.** A szekér kímélése céljából, amikor ekével mentek szántani, a szekeret nem vitték ki a határba, hanem az ekét „felkabalázták”: két karóból kecskelábat készítettek, úgy, hogy a karók egyik végét összeillesztették. Ezzel az *ekekabalának* nevezett V alakú alkalmatossággal az ekét felemelték, hogy ne a földön csússzon, amíg kiérték a szántóföldre. → **félkabaláz**

elfarol 'nem akar húzni, félreáll' (ló v. szarvasmarha)

elfartal (vmi mellől) 1. 'a farát félrehúzza vmi mellől, pl. nem veszi fel a terüt' (ló v. szarvasmarha) 2. 'gyáván, sunyin félreáll vmi mellől' „*Végül elfartalt mindénki, s én egyedül maradtam.*”

elhibádzik ~ elhibázik 'terméketlenné, magtalanná lesz' (állat, asszony) „*Égy olyan sportoló, súlyemelő nő osztán végül nem hibádzik-ë el a sok sportolástól?*” → **hibás**

[**farhám**] 'lőhám hátsó, faron fekvő része' **Kif. Farhamba ül.** 'megmakacsolja magát' „*A gyermek farhamba ült, még csak azétt sem akar tanulni.*” – **Nr.** A húzni nem akaró makrancos ló beleült a farhamba, megmakacsolta magát.

farkal (vki után) 'követ valakit, nem marad el tőle' „*A gyermek egész nap ott farkalt az anyja után.*” – Úgy követi, mint a fark az állatot: ide oda jár, de tőle nem marad el.

[**farok**] **Fr. Farka válogassa** (= válogatja!) **a szitát.** 'az eredet, az alapanyag meghatározó jelentőségű, különbség van a dolgok között; rossz alapanyagból nem készülhet jó dolog' **Nr.** A fátýolszita készítéséhez lószőrt használtak. A lószőr milyensége döntő módon határozta meg a belőle készült szita minőségét. A szólást a különbségtétel érzékeltetésére használják. **Kif. Félbogozza a farkát [s elményén].** 'büszkén, magát kicicomázva elmegy' „*Égy darabig dógozott velünk, de osztán egyszer csak félbogozta a farkát, s elmënt.*” **Nr.** Az ünnepi fogatba (pl. lakodalomba) befogott vagy ünnepi lovaglásra felkészített ló farkát befonták, „félbogozták”, és úgy indultak el vele.

[**farol**] 'a farát félrefordítja, nem akar húzni, farol' (ló v. szarvasmarha) „*Farol a ló.*” → **el~, félre~, helyre~, ki~, oda~, vissza~**

fartal 'farol' (ló v. szarvasmarha) **Kif. Farta, nye!** Állatterelő indulatszó, a tehenet állítják így félre. → **el~, félre~, helyre~, ki~, mēg~, oda~, vissza~**

fartaltat – **fartaltassa** 'lovat v. szarvasmarhát hátraleptet' → **helyre~**, **mög~**,
oda~, **vissza~**

félhámoz (lovat) 'ráhelyezi a hámot, felszerszámoz' „A lovak fél vannak hámoz-
va, lehet indulni.”

félkabaláz 'ekekabalára helyez' → **ekekabala**

féllovász[ol] (vkit vmire) ~ **féllovássza magát** (vmire) 'felbiztat, fellelkesít vkit
vmire' „Féllovászoltuk magunkot, hogy mënjünk el mü és nyaralni a Büdös-
be.”

fél[l]refarol 1. 'nem akar húzni, félrefarol' (ló v. szarvasmarha) 2. 'nem a közös
ügy érdekében tevékenykedik, külön utakon jár'

fél[l]refartal 'félrefarol' (ló v. szarvasmarha) 1. 'a farát félrehúzza vmi mellől,
pl. nem veszi fel a terüt' (ló v. szarvasmarha) 2. 'nem áll ki állhatatosan vmi
mellett, feladja előző álláspontját, helyzetét'

[gyeplő] **Kif. Bécsapja/béëngedi a gyeplőt a lovak közi.** 'szabadjára enged, nem
tart féken' „Amelyik a gyeplőt a lovak közi béëngedi, az sonyorog, kénlódik s
szënved.”; **Tartsa a gyeplőt.** 'féken tart' „Ha a gyeplőt nem tartod szorossan,
ez a kölyök félül egészen a fejedre.”

[hág(ik) – hágja] 'nagyobb állat hímje (csődör, bika, kos) nöstényével pároso-
dik' → **mög~**

hágat – **hágassa** 'nagyobb nöstényállatot (főként kancát) pároztat' → **ki~**, **mög~**
hághatnék 'párosodhatnék' (csődör) → **sárlik** (kanca)

hájç 'előre tarts!' (állatterelő szó; ló számára)

hájç, hí! 'előre indulj' (állatterelő szó; ló számára)

hájçbeli → **hízbeli**

hájçra ~ **hájçsra** 'balra' (csak lóra használva) → **csára**

hájçsbeli → **hízbeli**

hajtókert 'a tilosban legeltetett és a hitesek által behajtott lovak vagy más ál-
latok megőrzésére szolgáló, a falu köztulajdonában lévő kert' „Ne keresd a
lovam, / met bé vagyon hajtva, / szënkirályi hajtókertbe / szépen szól a csëngő
rajta.” (népdal) → **hitës**

[hám] → **farhám**, → **szűgyhám**

hátracuruk(k)ol 'hátrál' (ló, ember)

hátracuruk(k)oltat 'hátrálásra kényszerít' (lovat)

helyrefarol 1. 'felveszi a húzáshoz megfelelő pozíciót' (ló v. szarvasmarha) 2. 'felhagy az ellenkezéssel, elfoglalja a helyét'

helyrefartal 1. 'a helyére áll' (ló v. szarvasmarha) 2. 'visszatér eredeti álláspont-jához, helyzetéhez' „Az Istennek se akart helyrefartalni, úgyhogy végül ki kellett rugni.”

hibás 'terméketlenné, magtalaná váló' (állat, asszony) → **elhibázik** ~ **elhibázik**

hités 'határpásztor' **Nr.** Aki „hitet tett”, az felesküdt a feladat elvégzésére.

hízbeli ~ **hájcbeli** ~ **hajszbeli** (mn v. fn) 'jobb oldalra befogott, tehát balra forduláskor ostorral ösztökélt ló' „A hízbeli mellé csábelit fogtak bé örökké.” „A hízbeli mēnyēn a sánc széjjin, s a csábeli mēnyēn az út közepin. Ez így van, akár marha, akár ló.” **Nr.** A hízbeli terminust szarvasmarhákra (tehén, ökör) is használják, a hájcbeli csak lóra érvényes. Arany János Toldi című költeményének IV. énekében: „Itt hagynád a Bimbót s Lombárt a hajszását, / Kiknek hét vásáron sem találni mását?” → **csábeli**

jártást/jártásba vész(ēn) 'határozottan, gyorsan megy vmi felé' (szarvasmarha vagy egyéb állat) „A tehenyēk ēgy darabnēg jól ēttek itt, de osztán ēccēr mēg-indultak, s jártást vették vót, úgyhogy alig értem vót ōköt utol.”

kabala → **ekekabala**, → **csērkaabala**

kabalahúgy 1. 'kanca vizelete' 2. 'állott, poshadt v. meleg ivóvíz' „Ēn ebből nem iszom, met ez tiszta kabalahúgy!”

[kár] **Kif. Kárré vall (vmit).** 'kár éri, elpusztul valamije' (leginkább állat) „A kancám lába eltörött, kárré vallottam.”; **Kárt vall.** 'kár éri' „Sok kárt vallottunk, de kilábaltuk.” **Nr.** A székely faluközösség az egyént ért nagyobb károkat részben vagy egészen megtérítette. A kárbevallás után erre kijelölt személyek (ún. *kárlátók*) bizonyosodtak meg a bevallás valóságtartalmáról.

kárvallott 1. (mn v. fn) 'olyan személy, akit kár ért' 2. (mn) 'kárrá vallott, elpusztult (nagyobb állat)' **Sz. kárvallott állat** „A kárvallott állat húsából ne ēgyél, mert a gyermeknek a testyin kijő az, amibe mēgszēnvedett az az állat.” **Nr.** Érintkezésen alapuló mágiáról van szó. → [kár] (*Kárré vall.*)

késefa 'hámfa' „A kesefával ütték vót mēg (= agyonütötték).”

késleg 'csak a hámfával' „Csak úgy késleg jöttem a lovaimval.” – **Nr.** Akkor használják a kifejezést, ha a hámba befogott, felszerszámozott ló után még nem

kötötték oda a szekeret, szánt, ekét stb., de már közlekednek vele.” → **félhá-moz**

kicuruk(k)ol ’kihátrál’ (ló, ember)

kicuruk(k)oltat – kicuruk(k)oltassa ’kihátrálásra kényszerít, késztet’ (lovat)

kifarol 1. ’nem akar húzni, félrefordítja a farát’ (ló v. szarvasmarha) 2. ’nem vesz részt tovább vmiben, félreáll vmi mellől’

kifartal 1. ’farát áthelyezve elhagyja a helyét’ (ló v. szarvasmarha, pl. igavonás-kor nem veszi fel a terüt) 2. ’nem vesz részt tovább vmiben, félreáll vmi mellől’

kihágat – kihágassa ’nagyobb nőtényállatot (főként kancát) pároztat’ „A lova-mot kihágattam.”

kóst ’takarmány’ „Van-é elég kóst a csúrbé tavaszig?” **Sz. ződ kóst** ’zöldtakar-mány’

[kötőfék] **Kif. Kihúzzák a kötőféket a fejiből.** ’szabad lesz, elbocsátják (pl. a munkahelyéről)’ „Szegénnek mahónap húzzák ki a kötőféket a fejiből.”

[ló] **Fr. A ló és szívesebben elményen háromszor herehordani, mind éccer a lakadalomba.** – A lónak lóherehordáskor bőségesen enni adnak, a lakodalomban pedig csak hajtják, és hetvenkednek, ágálnak vele.; **A lovat s az asszont úgy szeresd, hogy ne tudja.** – Ti. visszaél vele, ha észreveszi a feltétlen szeretetet.; **A lónak s a fehérnépnek ne higgy!; Immádságos könyved lennék, de lovad nem!** – Durva fogatosra mondják, aki nem használja az imakönyvét, és kegyetlenül bánik a lovával.; **Ha egy lovad van, a másik te vagy.** ’az egyeslovas embernek a másik ló helyett is dolgoznia kell’; **Ha nem kergetsz, kiviszlek a világból!** ’meg kell kímélni a lovat, emberségesen kell bánni vele, és akkor jól szolgál’; **A ló ha kettőt szarik egymásra, az egyik adósság.** ’a lovat állandóan hajtani, használni kell’; **Vagy a ló szájának vagy a ló lábának, de valaminek örökké mēnni kell.** ’ha a lovat nem hajtják, akkor etetni kell’ – A ló tartásnak csak akkor van haszna, ha hajtják az állatot.; **Elfut vele a ló.** 1. ’elhiszi magát, gögös lesz’ 2. ’vmilyen káros szenvedély rabja lesz’; **A ló se mind ló.** ’a látszatra egyformán hasznos, értékes dolgok sem egyformán hasznosak, olyan is van, amelyik teljesen használhatatlan’; **A ló és megbotlik, pedig négy lába van.** ’bárki tévedhet’; **Ésszeállnak, mind a lovak az árnyékba.** ’vadházasság, törvénytelen kapcsolat férfi és nő kö-

zött'; *Amelyik ló visszafelé húzza a szekeret, avval nem érdemés.* 'válassz olyan társat, akivel közösek a céljaid'; *Amelyik ló jobban húz, azt ütik.* 'azt dolgoztatják, aki amúgy is jól dolgozik'; *Úgy elveri, mind szódás a lovát.* 'nagyon megveri'; *Annyit kér egy lóért, mind az ördög az anyjáért.* 'drágán árulja a lovát' (vásárban); *A lovat, ha nem jól tartod, a karó s a csákány a hátodot megéjszi.* 'a rosszul tartott gyenge lóval nehezebb a fogatos munkája' „Ez Tánczos Káruj bá mondása vót, ő sokat járta lóval az erdőt.”; *Beléjött, mind a ló a fingásba.* 'megszokta, rutinosan végzi'; *A fejeérnépet fasszal [s lovat zabbal] nem lehet megijeszteni.; Krisztus urunk az elszállt legényétt s az egyeslovas embérétt nem szénvedett [, me szénved az magáétt eleget].* 'a felesége családjánál élő férj sorsa nehéz'; *Március a kehés lovat s a kehés embért megvallassa.* 1. 'a márciusi hideg időben előjön a betegség' 2. 'a télutó legyengíti a beteg embert és a beteg állatot, kérdésessé válik a túlélésük'; *Ha ló nincs, a számár és jó.* 'a gyengébb megoldást is el kell fogadni'; *Légy ügyes, mind apád, / lopd el a más ember lovát!* – Rigmus. Gúnyos. A lólopást erkölcsileg nagyon negatívan ítélték meg.; *Néz belé, mind a varjú az üress lófejbe.* 'már kiürült edénybe vagy egyéb, valamikor értékes dolgot tartalmazó tartályba néz, ott még valamit keres'; *Vöröss kutya, vöröss ló, vöröss ember egy se jó.* 'a vörös hajú ember rosszféle'. *Sz. akaratos ló, fejér ~ fehér ló, fekete ~ fekete pej ló, kehés ló, kesely lábú ló, makrancos ló, piros-pej ló → gyeplő* (Bécsapja/béngedi a gyeplőt a lovak közi.)

lócsics! ~ **lócsicst!** 1. 'semmi' „Azt kapsz, lócsicst!”; 2. 'tagadás, tiltás' „– *Én elmennék most valahova...* – *Lócsicst! Nem mész most te sehova!*” – Verbális gesztus, amelynek jelentése lehet tagadás, tiltás, legyintés stb.

[lófasz] **Fr. Van, akinek a lófaszt a hátába vágják, s mégis a seggibe szökik!** 'van, aki mindig szerencsés, minden előnyére válik, még a kezdeti szerencsétlenség is javára fordul, a sors nem tud kárt okozni neki'; *Kerthéz/falhoz vert lófasz.* 'bágyadt, gyenge, beteg, esetleg másnapos' (személy) „*Akart vóna dógozni ő és, de olyan vót, mind egy kerthéz vert lófasz.*” „*Olyan gyenge, mind a falhoz vert lófasz.*”; *Lófasz [s esti fény]!* – Helyzetmondat, abszurd kép. Egyfajta verbális „legyintés”, gesztus. Körülbelüli jelentése: 1. 'nem lesz abból semmi, nem válik be, nem történik meg' 2. 'nem ér semmit!'; *Ketyég, mind a lófasz a tokjába.* – Abszurd kép. Jelentése: 'nagyon ideges, reszket'.

lóganyé 'lótrágya'

lóhalálába 'sietve' „Idejött nagy lóhalálába, éppen csak megmondta, s futott és el.”

[**lőháton** ~ **lőhátról**] **Kif. Lőháton mēnyēn.** 'gyorsan halad, múlik' „Lőháton mēnyēn az üdő.”; **Lőháton ~ lőhátról vēszi.** 'könnyen, komolytalanul nem-törődöm módon vesz valamit, oda se figyel' „Lőháton van véve az és, ami itt bent a faluba van, hát még az erdön!”; **Lőhátról beszél.** 'dölyfösen, sietve, nyeglén beszél'

lópocogó 'pöfeteg' (gomba)

lópor (csak kifejezésekben) **Kif. Benne van a lópor. ~ Lóporos.** 1. 'rosszféleség, kutyaság van benne' 2. 'makrancos, kiszámíthatatlan természetű' „Látod-ē milyen kicsike, s má hogy benne van a lópor!”

lórúd 'lovasszekér rúdja' „Apósomot a lórúd vége a kapuhoz odaütte vót, s osztán egy életén keresztül síndétt.”

mēgcsitkódzik ~ mēgcsitkózik 'megellik (ló)'

mēgfartal (vkinek) 'a farát odafordítja közöseléshez' (állat, női személy) „A mű legényünk búghetnék, s a magik lējánnya, ha mēgfartalna neki.” (paródia, lakodalmi ritusszöveg)

mēgfartaltat (vmit, vkit) 1. 'hátraléptet, visszahőköltet' (lovat v. szarvasmarhát) „Fartaltasd mēg egy kicsitt a lovadot.” 2. 'visszafordít, visszaléptet vkit' „Mű itt hējába szökdösünk, met kicsin vagyunk, s osztá végül münköt és mēgfartaltatnak.”

mēghág 'nagyobb állat hímje (csődör, bika, kos) nőtényével párosodik' – **Nr.** A hiedelemvilágban a „meghágás” az ördög tulajdonsága, az emberi test birtokbavételét jelenti. A felcsíki Csíkszentdomokoson a haldokló mellett így fohászkodnak: „Menj ki én lelkem a testből, szabadíson meg az Úrjézus a Sátán karmaiból, hogy ne hághasson meg!” (Balázs Lajos csíkszeredai néprajzkutató gyűjtési adata)

mēghágot – mēghágassa 'nagyobb nőtényállatot (főként kancát) pároztat' „A ló mēg van-e hágotva?”

mēgkantéroz (vkit) – mēgkantérozza 'elvarázsol, elbájol' „Iré nēni úgy mēgkantérozta Adélkát, hogy a lējánka mindēn vasárnap odajő hēzza.” – **Nr.** A veszélyes női hiedelemlények (boszorkányok, szépasszonyok) kantárt ütöt-

tek a férfiak fejébe, és ezzel elvarázsolták, például lóvá változtatták őket, majd lovagoltak rajtuk.

[**mégpatkol**] **Fr.** *Még lehet mēnet közbe patkolni.* 'lassan, lomhán, lustán jár' **nekicuruk(k)ol** 'valami mellé odahátrál' (ló, ember)

nekicuruk(k)oltat 'valami mellé odahátráltat' (lovat) „*A buglyának jól neki kell curukoltatni.*”

[**odafarol**] **vmihez/vkihez** 1. 'helyes pozíciót vesz fel a húzáshoz, pl. a farát a rúd mellé teszi' (ló v. szarvasmarha) 2. 'odaáll vmi mellé' „*Osztán mégēs odafaroltattak münköt és, s muszáj vót béállani a kollektivbe. Akartuk vagy nem, de végül csak (= mégiscsak) odafaroltunk.*”

odafartat (vhová) 1. 'odafarol' (ló v. szarvasmarha) 2. odaáll vki/vmi mellé

odafartaltat (vmit/vkit vmihez/vkihez) 1. 'lovat v. szarvasmarhát a farát össztökélve a helyére állít' 2. 'odaállít vkit vkihez v. vmi mellé'

pacérozik ~ pacírozik 1. 'vidáman futkosik' „*Pacéroztak a bornyúk, amikor kicsaptuk.*” „*A ló az udvaron pacérozik.*” 2. 'büszkén, fellengzősen járkál' „*Ott pacíroztak az úton vasárnap a nagymise után.*”

[**paripa**] **Fr.** *A száz pēngős paripa és mēgbotlik.* 'bárki követhet el hibát'

[**patkó**] **Kif.** *Kotyog rajta a patkó.* 'beteges, halni készül'; *Lerúgja a patkót.* 'meghal'; *Ėsszerugja patkót (vkivel).* 'konfliktusba kerül vkivel' → **mégpatkol**

[**patkószög**] **Fr.** *Úgy mēgütlek, hogy egy hétig patkószöget fingsz!* (tréfás fenyegetés)

regló 'legelő' „*A lovam ki van csapva a reglóre.*”

reglótakarítás 'legelőtakarítás' „*Reglótakarittani vótunk, akkor történt.*” **Sz.** *tavaszi reglótakarítás* **Nr.** A székely faluban kötelező társasmunka volt a legelők kora tavaszi, hómenés utáni takarítása. Ilyenkor fejszével kivágták a legelőn felnövő bokrokat, például a borókafenyőt.

[**sárlik**] (kanca) 'ivarzik, kimutatja a párosodásra való készségét, közöszlenni akar' - Ilyenkor váladék jön el tőle, agresszív.

[**szőr**] **Fr.** *Kényēs a szőre.* 'sértődékeny' „*Az anyóssának igen kényēs a szőre, nem lehet neki akármit mondani.*”; *A szőrös felire esik.* 'szerencsés, jól sikerül neki vmi' „*Na, most az egyszēr mü és a szőrös felünkre estünk!*”; *Szörvel szőrt [cséről].* 'vmit mindentől odaad vmiért, amit ugyancsak minde-

nestül fogad el’ „A házból blokkba (= tömbházlakásba) kötözött, úgy, hogy szőrvel szőrt csérélt.” – A szolás eredetileg állatok egymással való elcserélésére vonatkozott.

szűgyhám ’a hám elülső, melli része’ **Kif. A szűgyhám feszül.** 1. ’akar valamit’ 2. ’nemi gerjedelem’ „A fiam má a lőányokhoz jár, met nála és a szűgyhám feszül.”

visszacuruk(k)ol ’meghátrál’ (ló, ember – átvitt értelemben is) „Innen nekünk most má nem lehet visszacurokkolni.”

visszacuruk(k)oltat ’hátrálásra kényszerít’ (lovat, embert – átvitt értelemben is) „Én biza tégedet most visszacurukkoltatlak, met ebből vásár nem lesz!”

visszafarol 1. ’nem akar húzni, visszahőköl’ (ló v. szarvasmarha) 2. ’visszatér korábbi álláspontjához, helyzetéhez’ (ember)

visszafartal 1. ’visszahőköl, visszafele indul’ (ló v. szarvasmarha) 2. ’visszatér korábbi helyére’

visszafartaltat ’lovat v. szarvasmarhát hátraleptet’

zabola 1. ’zabla’ 2. ’herpesz, a száj kipállása’ **Kif. Zabolás a szája.**

zabolavas ’zabla’

zabos ’mérges’ (ember v. állat)

zabostarisnya ’zabostarisznya’ **Fr. A ló és odfut, ahol a [zabos]tarisnyát ráz-zák.** 1. ’az emberek azzal tartanak, aki valamilyen jóval, jövedelemmel kecsegteti őket’ 2. ’félrelépés nemi kapcsolat magát kívántató, felajánló nővel’

zsámbás ’lábfájós, rossz járású’ (ló, ember) „A zsámbás ló és olyan, hogy nehezen indul meg, de ha megindul, beléjő.”

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Csomortáni 2020.** Csomortáni Magdolna: A csíki nyelvjáráskutatás történetének főbb mozzanatai. In: Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. (Énlaka-konferenciák VII.) Pro Énlaka Alapítvány – Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Pécsi Tudományegyetem, Énlaka – Budapest – Pécs, 2020. 125–134.
- Hajdú 1986.** Hajdú Mihály: Útmutató állandó szókapcsolatok gyűjtéséhez. *Honismeret*, XIV. (1986) 4. sz. (melléklet).
- Péntek 1972.** Péntek János: A tájszók leíró szempontú osztályozásáról. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XVI. (1972) 2. sz. 231–241.
- Péntek 2020.** Péntek János: A székely nyelvjárás kivételes helye és helyzete a változó időben. In: Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. (Énlaka-konferenciák VII.) Pro Énlaka Alapítvány – Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Pécsi Tudományegyetem, Énlaka – Budapest – Pécs, 2020. 23–34.
- Péntek 2016–2018.** Péntek János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára. I/1–2. Moldvai magyar – közmagyar rész. II. Közmagyar – moldvai magyar rész*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016–2018.
- Tánczos 2008a.** Tánczos Vilmos: Nyelvi képek, proverbiumok szótára. In: Tánczos Vilmos: *Elejtett szavak. Egy csíki székely ember nyelve és világképe*. Bookart, Csíkszereda, 2008. 259–350.
- Tánczos 2008b.** Tánczos Vilmos: 777 proverbium Csíkszentkirályról. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica 2008. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Sepsiszentgyörgy, 2008. 543–580.
- Tánczos 2015.** Tánczos Vilmos: Az emberi testre és a testiségre vonatkozó metaforikus kifejezések Csíkszentkirály szókincsében. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, LIX. (2015) 2. sz. 117–142.
- Tánczos 2016.** Tánczos Vilmos: A vallással és az egyházi élettel kapcsolatos állandó nyelvi kifejezések egy csíki falu (Csíkszentkirály) szókincsében. In: Bihari Nagy Éva – Keményfi Róbert – Marinka Melinda – Kavecsánszki Máté (szerk.): *Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 2016. 436–448.

- Tánczos 2017.** Tánczos Vilmos: Nyelvi megnyilatkozásokat jelölő tájszók és állandó szókapcsolatok egy csíki falu (Csíkszentkirály) szókincsében. In: Benő Attila – Fazakas Annamária (szerk.): *Stilus virum arguit – A stílus elárulja az embert. Köszöntő kötet Máthé Dénes 65. születésnapjára.* (Egyetemi füzetek 34.) Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2017. 162–178.
- Tánczos 2019.** Tánczos Vilmos: A kaszálás módja. In: Tánczos Vilmos: *Elejtett szavak. Egy csíki székely ember nyelve és világképe.* Bővített és javított kiadás. Hargita Kiadóhivatal – Székelyföld Alapítvány, Csíkszereda, 2019. 21–62.
- Tánczos 2022.** Tánczos Vilmos: Zoomorfizmuson alapuló metaforikus képek egy székely falu (Csíkszentkirály) tájnyelvében. In: Nagy Dóra–Nagy L. István (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet Évkönyve 2021.* (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai) Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2022. 425–458.

Forthcoming dialect dictionary of a Székely (Szekler) village (Csíkszentkirály)

(Editorial principles and excerpt: vernacular terms for horse-keeping)

ABSTRACT: For about two decades, I have been collecting the Székely regional language of a Csík village, Csíkszentkirály and recording the language material in a dictionary-like manner. This still ongoing work includes the collection of both regional words and language structures larger than words (sayings, proverbs, situational sentences, greeting formulas, curses, supplications, mockers, phrasal verbs, folk rhymes, etc.) as well as their classification into a dialect dictionary.

This report describes the methods of the fieldwork, the editing principles of the dictionary and the structure of the entries. This is complemented by an excerpt that includes entries on a particular topic, the dialect terms related to horse breeding.

KEYWORDS: dialects, dialectology, regional words, proverbium, Szeklerland (Székelyföld), horse breeding

III. A MOLDVAI MAGYAROK NÉPI KULTÚRÁJÁBÓL

SZÖNYI VIVIEN

A MOLDAI MAGYAROK TÁNCULTÚRÁJÁNAK ÁLTALÁNOS VONÁSAI

KIVONAT: A tanulmány a hazai táncfolklorisztika egyik elmaradását kívánja pótolni a moldvai magyarság tánc kultúrájára vonatkozó eddigi adatok és részeredmények összegzésével. A népcsoport táncélete és tánckészlete korábban nem tartozott a táncfolkloristák érdeklődési körének középpontjába, táncgyományaikkal – néhány szaktanulmány kivételével – csak érintőlegesen foglalkoztak a néprajzi leírások. A különböző forráscsoportokból származó ismeretek alapján a moldvai magyar településeken egy korábban jól szervezett, közösségileg működtetett táncélet rajzolódik ki előttünk. A nagyobb ünnepnapokhoz és az emberi életfordulókhoz kapcsolódó táncalkalmak mellett havi vagy heti rendszerességű multságok színesítették a társas szórakozás eseményeit. Tánckészlet tekintetében a középkori gyökerű, erős balkáni hatást mutató lánc tánckultúra határozza meg a tradicionális táncrendet, azonban a régió történeti hátterének, kulturális és társadalmi jellemzőinek együttes hatása miatt a repertoárba további táncrétegek, kis mértékben Kárpát-medencei páros-, nagyobb arányban pedig nyugat-európai kontratáncok is beépültek. Moldva tánc kultúrája napjainkban jelentős átalakuláson megy keresztül, melynek értelmezéséhez nélkülözhetetlen a korábbi táncgyományok felderítése, megismerése és elhelyezése az európai tánc történetben.

KULCSSZAVAK: táncélet, táncalkalom, táncdialektus, tánckészlet, moldvai magyarok

Jelen tanulmány célja a magyar táncfolklorisztika által fehér foltként számon tartott moldvai magyarság tánc kultúrájára vonatkozó eddigi ismereteink összegzése, némileg pótolva a tudományág ez irányú elmaradását, melyre Martin György korábban már felhívta a figyelmet: „A moldvai csángó magyarság nagy területen szétszóródott különböző csoportjainak tánckincséről keveset, táncéletéről pedig semmit sem tudunk, [...]”¹ Annak ellenére, hogy a moldvai magyarság számít a legkutatottabb néprajzi csoportnak a hazai néprajztudományban,² táncéletük és tánckészletük mélyreható vizsgálatára mostanáig nem született vállalkozás. A tánc házmozgalom, táncpedagógia és táncművészet keretei között kiemelt szereppel bír a moldvai zene- és tánc kultúra, mégis rendkívül kevés ismeretanyaggal rendelkezünk a táncok formai, tartalmi, stiláris és funkcionális sajátosságairól, a táncok szokáskörnyezetéről, valamint a tánc hagyományok és a helyi közösségek szociokulturális rendszerének kapcsolatáról.³ Mindezen hiányosságokból fakadóan a tudományos és művészeti interpretációk több esetben téves megállapításokra vagy félrevezető általánosításokra támaszkodnak. E tanulmány forrásai között a moldvai magyarság kultúrájára vonatkozó korai tudósítások és néprajzi leírások,⁴ valamint a rendszerváltás után meginduló táncfolklorisztikai gyűjtések eredményei említhetők.

A moldvai magyarok táncélete

A moldvai magyarság táncéletéről kevesebbet tudunk, mint tánckészletéről. Ez leginkább azzal magyarázható, hogy Moldvában kevesen végeztek hosszabb időtartamú táncfolklorisztikai terepmunkát, a témát érintő szervezett gyűjtések pedig elsősorban a táncok filmes rögzítésére irányultak. A néprajzi csoportról szóló korai beszámolók nem a tánc kultúrára fókuszáltak, a vidékre érkezők mégis gyakran említést tettek a táncélet egy-egy szegmenséről. Ezek a leírások

1 Martin 1990, 450.

2 Ilyés – Pozsony – Tánzos 2006.

3 Vö. Lipták 2014a, 40.

4 A régió magyar közösségeinek népzenejére és néptáncaira vonatkozó korai források összefoglalását lásd Ferkóné 2010.

az egykori moldvai táncélet forrásaiként értelmezhetők, emellett az adatközlők elbeszéléseivel is gyakran egybecsengenek, így közlésüket fontosnak tartom.

Az egyik legkorábbi leírás Gegő Elek 1838-ban kiadott könyvében olvasható, mely a moldvai katolikusok nyilvános táncalkalmainak helyszínéül a plébánia udvarát jelölte meg: „[...] nálok [ti. a moldvai magyaroknál] a' nősülést megelőző udvari és utczai táncz, melly az oláhoknál történni szokott, nincs divatban, sőt a' korcsmák helyett a' papok' udvarán mulatnak.”⁵ Kubinszky Mihály kalocsai kanonok 1868-ban tett klézsei látogatása kapcsán jegyezte meg: „Midőn megérkeztünk, épen vecsernyéről tódult ki az ünnepi ruhába öltözött falusi nép. »Tánczra legények és leányok!« mondá patriarchalis hangon az öreg Petrás. Nem is kellett több; szavára talpon állott a tágos papi udvarba összecsoportosuló szép ifjúság.”⁶ A tánc helyszíne kapcsán ugyanezt erősítette meg Rubinyi Mózes 1901-ben közzétett leírása a *hóra* nevezetű vasárnapi nyilvános táncalkalomról: „A *hóra* a legérdekesebb csángó néprajzi képek közül való. Bármilyen forrón süt le a moldvai nap, vasárnap délután összegyűl a falusi ifjúság az ő táncterén, a mely rendszerint a templom mellett van. Csoportosan közelednek a leányok a templom felé. Megállnak valami kis hűvös szigeten s várja ki-ki a babáját. Kivétel ritkán akad, mert a tizennégyen túl mindenkinek van.”⁷

A moldvai magyarok nyilvános táncalkalmait az adott faluközösség egésze figyelemmel kísérte, a táncosok ott tanúsított viselkedését ellenőrizte és véleményezte. 1934-ben Csűry Bálint ekképp fogalmazott: „Istentisztelet után végignézzük az ográdában (a parókia udvarán) az ifjúság táncát is, mely a kántor és a szülők szigorú felügyelete alatt folyik.”⁸ Jénáki Ferenc 1924-es bírófalvi tudósítása pedig egy komoly papi szankcióra is kitért:

„Húsvét hétfő után három vasárnapon keresztül azonban Gherăești-n nem volt tánc. Büntetésül betiltották. És mi volt az oka? Húsvét másodnapján a templom előtti szabad térről elmentek táncolni a közeli kocsmá elé, sőt, a legények közül többen nem is jöttek hitoktatásra. Az esperesplébános értesülvén

5 Gegő 1838, 52.

6 Kubinszky 2004, 84. Az itt említett pap Petrás Ince János (1813–1886) lehetett.

7 Rubinyi 1901, 172. Kiemelés a szerzőtől.

8 Csűry 2004, 203.

erről, odament és rögtön feloszlatta az egész társaságot. Másnap, húsvét harmadik ünnepén az idősebb férfiak egész tömege jött a plébániára. Azt hittem, néplázadás van. Az apák felháborodva az ifjúság viselkedésén, határozott hangon követelték, hogy a táncot bizonytalan időre tiltsa be. Úgy is történt. Azóta nem is volt tánc. A negyedik vasárnap aztán az egész legény és leánytársaság eljött a plébániára s megígérték ünnepélyesen, hogy ezután jól fogják magukat viselni, hitoktatásra pontosan megjelennek, szülőiknek engedelmeskedni fognak s ezen ígéretük megtartásának ellenőrzésére maguk közül bizottságot alakítottak, sőt még a templom földéltetének ők is hozzájárultak összegyűjtven ott rögtön nélkülözhető pénzüket. Erre aztán meg volt az engedély. Volt tánc is, de a hitoktatáson is ott voltak a legények is, a leányok is mind egy szálig. A vecsernye fél hétkor volt s aztán mindenki szép csendesén hazament.”⁹

Az idézetből kitűnik, hogy a helyi normák betartását nemcsak a plébános, hanem a közösség idősebb generációja is megkövetelte, ennek felügyeletét pedig a fiatalság részéről – a maguk közül választott „bizottságtól” – is elvárta. A klézsei fiatalok efféle tisztségviselőiről Ballagi Aladár történész már 1888-ban említést tett: „A fiatalság erkölcsére lányoknál a vatavicák, legényeknél a vatávok ügyelnek fel, kiket évenként közakarattal választanak vezéreikül a maguk soraiból.”¹⁰ Valamivel később, 1911-ben szabófalvi látogatása kapcsán Barabás Endre tanár is hangsúlyozta a helyi fiatal vezetők szerepkörét: „Az egyszerű papi ebéd elköltése után egyszerre csak a szobában termett egy diszesen felöltözött, szép, fiatal csángó pár – a vatávu és vatávica – (a falusi legények és leányok vezérei) és engedelmet kértek a délutáni templomozás utáni táncos összejövételre, még pedig magyar–románnal vegyes csángó nyelven.”¹¹

A moldvai magyar településeken a házasulatlan fiatalok egykori vezetői a *vatáv* (*vatávu*, *vatáb*)¹² és a *vatavica* (*vatávica*, *vetevica*, *vatazica*, *vatazsica*)¹³

9 Jénáki 2004, 168. Az idézetben említett Gherăești település magyar neve Bírófalva.

10 Ballagi 2004, 112.

11 Barabás 2004, 162.

12 A *vatáv* a román *vătaf* (ispán, kapitány, parancsnok, vezető, főnök) szó moldvai magyar tájnyelvi változata.

13 A *vatavica* a román *vătășică* (nyoszolyolány, gazdaasszony, kulcsárnő, ispán felesége) szó moldvai magyar tájnyelvi változata.

voltak, akik a legények és a leányok sorából lettek megválasztva (olykor többen is) nagyobb ünnepek alkalmával, a faluközösség szokásától eltérően húsvétkor,¹⁴ karácsonykor vagy újév idején. „Megbízatusuk” egy évre szólt, szerepük pedig a táncszervezésben is jelentős volt, hisz a *vatáv* intézte a zenészfogadást, kisebb csapatával ő felügyelte az egész táncalkalmat,¹⁵ a *vatazsica* a leányok vezetőjeként pedig a zenészek ellátásában vállalt feladatot. Laczkó István leírása szerint Lábnnyikban a *vatábok* külön beavatáson estek át: háromszor fél liter vizet meg kellett inniuk a falu központi kútjából.¹⁶ Gunda Béla 1948-ban végzett moldvai terepmunkái kapcsán szintén említést tett a legények vezetőjéről, azonban ő *kezesnek* nevezte a táncosok irányítóját.¹⁷

A további néprajzi és táncfolklorisztikai írások a moldvai táncélet kapcsán említést tesznek a nagyobb ünnepekhez (karácsony, újév, húsvét, templombúcsú) és az emberi életfordulókhoz (keresztelő, lakodalom) kapcsolódó táncalkalmakról, valamint a heti rendszerességű táncos összejövetelekről. A települések ünnepi mulatságai közül a búcsúk mindig is kiemelkedtek, hisz ilyenkor nemcsak a faluközösség, hanem a szűkebb régió katolikusai is részt vettek a templomi szertartáson és a táncmulatságon.¹⁸ Lokális szinten jelentősebb táncalkalmuk a *nuntának*¹⁹ vagy *menyekezőnek*, *menekezőnek* hívott lakodalom volt,²⁰ ahol már nemcsak fiatalok, hanem házások és idősebbek is bekapcsolódtak a táncba. Több helyen a *nuntát* egy-két héttel megelőzte a *szabogatás* vagy *szabás*, amikor a *nyirásza*,²¹ azaz a menyasszony barátnői és női rokonai varró és szövő munkával segítettek az észtre,²² tehát a hozomány elkészítésé-

14 Nagy 1981, 367.; Gunda 1990, 49.

15 Péterbencze 1993, 71.

16 Laczkó 1989, 41.

17 Gunda 1990, 49.

18 Vö. Bucşan 1977, 330.

19 A román *nuntă* szó jelentése esküvő, menyegző, lakodalom, zsvaj, zenebona, násznép, nászmenet.

20 Csűry 1930, 4–12.; Wichmann 1936.; Laczkó 1989, 42.; Domokos 1993.; Péterbencze 1993, 73–78.; Péterbencze 2019.; Péterbencze 2020b.; Sándor 1995, 930.; Kós 1997.; Könczei 2009, 1–2.

21 A *nyirásza* a román *mireasă* (menyasszony) szó moldvai magyar tájnyelvi változata.

22 Az észtre a román *zestre* (hozomány) szó moldvai magyar tájnyelvi változata.

ben.²³ Ilyenkor énekszó mellett gyakori volt a tánc is.²⁴ Az esküvőt megelőző napon külön a *nyirel*,²⁵ azaz a vőlegény és a *nyírásza* házánál *fülkét* vagy *vedrét* szerveztek.²⁶ Erre a közeli rokonságot hívták meg, s ekkorra már a zenekar is – két részre szakadva – megjelent az eseményen. Az esketés után szintén külön háznál folytatódott a lakodalom, majd a *nyírásza* kikérését követően, a násznép a vőlegény házánál mulatott. A következő napon az esemény az *izvárával*, más néven *palakányiával* zárult, ahova a fiatal pár már csak a lakodalom előkészületeiben és lebonyolításában segítőköt hívta meg egy közös étkezésre és mulatozásra.²⁷ A települések nagyobb ünnepnapjain és a lakodalmakban általában hivatásos zenészek, a környező falvakból származó cigány muzsikuskok szolgáltatták a zenét.²⁸

A tavaszi-nyári időszakban vasárnaponként *táncot*,²⁹ vagy más néven *hórát*,³⁰ *horbát*³¹ szerveztek,³² míg az őszi-téli időszakban *guzsalyost*,³³ *táncos guzsalyast* tartottak.³⁴ Előbbit szabadtéren rendezték meg, utóbbi helyszínéül pedig egy-egy ház nagyobb szobája szolgált, ahol a fiatalok előtt – néhány település esetében – a gyermekek táncalkalma, a *kicsi guzsalyas* is helyet kapott. Erre egy falubeli *sültüst*,³⁵ azaz furulyás legényt vagy idősembert fogadtak meg a *vatávok*. Őszől kezdődtek a napi rendszerességű esti *munkás guzsalyasok*,³⁶ ahol öt-hat leány a varrás és szövés mellett énekléssel, sokszor táncsal mulatta az

23 Kallós 1987.; Laczkó 1989, 42.; Péterbencze 1993, 74.; Gunda 1990, 48.; Kós 1997, 78.

24 Kallós 1987, 350.

25 A *nyirel* a román *mire* (vőlegény) szó moldvai magyar tájnyelvi változata.

26 Csűry 1930, 4.; Péterbencze 1993, 74.; Péterbencze 2020a, 191.

27 Csűry 1930, 12.; Péterbencze 1993, 75.

28 Péterbencze 1993, 71.; Sándor 1995, 929–930.; Németh L. 2009, 14.

29 Gunda 1990, 49.; Kós 1997, 76.; Péterbencze 2020a, 183.

30 Rubinyi 1901, 172. A román *horă* szó egy hagyományos körtánc típust jelöl.

31 Péterbencze 1993, 71.; Péterbencze 2020a, 183.; Sándor 1995, 929.; Könczei 2009, 1.

32 E táncalkalmat román nyelvterületen *hora* vagy *joc* néven ismeretesek (Giurchescu 1995, 45.).

33 A guzsaly olyan farúd, melyre fonás alkalmával a szöszet, kendert vagy gyapjút feltekerték. Szolnoky 1979, 329–330.

34 Csűry 1930, 3.; Laczkó 1989, 41.; Péterbencze 1993, 70–71.; Sándor 1995, 929.; Kós 1997, 73.; Könczei 2009, 1.

35 Pávai 1993, 15–19, 53.; Sándor 1995, 931.; Könczei 2009, 4.; Németh L. 2009, 4–5.

36 A lányok ezen közös munkásszokása több magyarlakta vidéken *fonó* néven volt ismeretes (Németh I. 1979, 197–199.).

időt. Itt megjelentek a legények is, akik közül valaki *sültivel*, dorombbal, esetleg harmonikával kísérte a táncosokat. Ilyen *guzsalyasból* egyszerre több volt a faluban, résztvevői általában egy leány szorosabb baráti vagy rokoni köréből kerültek ki.³⁷ Az eddig bemutatott táncalkalmak nevei,ínhelyei és időpontjai településenként eltér(het)tek, azon belül pedig generációk szerint változtak, alkalmazkodva a helyiek igényeihez és lehetőségeihez. A tradicionális többnapos lakodalmak mára egynaposra rövidültek, a fiatalok szórakozási helyeként pedig már a rendszerváltást megelőzően megjelent a falusi diszkó, helyi szóhasználat szerint a *diszkotyéka*.³⁸

A különböző táncalkalmak szokásai, valamint a táncszervezés rendje alapvető hasonlóságot mutat a Kárpát-medencei magyarság táncagyományyaival. A moldvai magyarok táncéletének egyik leginkább szembetűnő regionális vonása a táncalkalmak erős társadalmi ellenőrzéséből fakad, mely napjaikig is érezteti hatását. Moldvában a nyilvános táncos események a közösség reprezentatív alkalmai, ahol a táncban nemcsak a szórakozás vágya, hanem a táncosok társas viszonyai, státuszai, érték- és normarendszere is megmutatkozik. A kántor és a pap személye,³⁹ valamint a különböző generációk, az idősek és a fiatalság lokális szerveződése minden esetben hatással volt az egyes faluközösségek tánc kultúrájára. Ezek vizsgálatát településenként haladva, a sajátos mikrotörténeti kontextust figyelembe véve érdemes elvégeznünk.

A moldvai magyarok tánc készlete

Moldva tradicionális tánc kultúráját nagyban meghatározza történeti háttere (az Oszmán Birodalomtól való függés hosszú időtartama;⁴⁰ a térség átmeneti

37 Péterbencze 1993, 70.

38 Sándor Ildikó klézsei kutatása kapcsán említést tesz az 1960-as években létező *Joia tinere-tului* (fiatalok csütörtökje) elnevezésű táncalkalomról, melyet a falu iskolájában vagy kultúrotthonában szervezett meg a néptanács (Sándor 1995, 930.).

39 Szőnyi 2016, 193–194.; Szőnyi 2018, 45.; Szőnyi 2020, 163.

40 A Moldvai Fejedelemség 1489-ben, Ștefan cel Mare (III. István) uralkodása idején II. Bajazid oszmán szultán hűbéresévé vált. A töröktől való függés közel 400 évig fennállt a tér-

jellege, kulturális szempontból a Kárpát-medence és a Balkán határain helyezkedik el); a népi kultúra multietnikus környezete; valamint a földművelő falusi közösségek társadalomszerkezete. Moldva hagyományos tánckészletének alapját a *horă*, *sârba* és *brâu* lánctáncok jelentik, melyek tánc történeti szempontból a középkori Európában virágkorukat élő nyitott vagy zárt füzértáncokkal rokoníthatók.⁴¹ E táncréteg késői fennmaradása a régió és a falusi közösségek viszonylagos – a múlt század közepéig érzékelhető – elzártságára⁴² és a kulturális közvetítő (polgári, értelmiségi) réteg hiányára⁴³ vezethető vissza. Nyugat-Európából kiindulva a reneszánszkori páros táncdivatok lassan kiszorították a lánctáncokat a Kárpát-medencéből, ám összetett történeti, gazdasági és társadalmi folyamatok együttes hatására Kelet-Európa peremvidékén és a Balkánon a lánctáncok továbbra is fennmaradtak.⁴⁴ Bár Moldvában – vélhetően német és lengyel közvetítéssel⁴⁵ – a nyugat-európai kötött szerkezetű kontratáncok is megjelentek,⁴⁶ valójában sosem tudták átvenni a lánctáncok helyét a lokális repertoárokban. Mindezek miatt improvizatív jellegű páros és szóló táncokkal – melyek formai szempontból igen magas fejlettségi fokra jutottak Közép-Erdélyben⁴⁷ – a moldvai táncművészetben csak elvétve találkozhatunk.⁴⁸

Moldva táncművészetével dialektológiai szempontból a román táncfolklorisztika érintőlegesen már foglalkozott. Andrei Bucșan a múlt század máso-

ségben, hiszen csak 1877-ben mondták ki az akkori román állam – az 1859-ben létrejött Moldva és Havasalföld perszónáluniójának – függetlenségét. Halász 2020, 12.

41 Martin 1978, 9.; Giurcescu 1995, 269–270.

42 E tényezőt a magyarok esetében a népcsoport nyelvsziget-jellege tovább erősítette. Sándor 1995, 927.

43 Tánczos 1997, 2.; Halász 2020, 13.

44 Martin 1967, 123.; Martin 1978, 10.; Martin 1984, 354–355.; Giurcescu 1995, 269., 271.

45 Moldva északról Bukovinával határos, mely 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchia része volt. E vegyes etnikumú terület északi részén jelentős az ukrán, déli felében pedig a német és lengyel lakosság. Itt található a moldvai katolikusok legfontosabb búcsújáró helye, Kacsika (Cacica), ahol még napjainkban is német, lengyel, román és magyar nyelvű miséket tartanak a búcsú idején (augusztus 15-én).

46 Martin 1978, 12.; Martin 1990, 451. Lásd még Martin 1984, 354.

47 Martin 1990, 433.

48 Rituális szokáskörnyezetben megjelenő szólisztikus és rögtönzött férfitáncok között említendő a Klézsén és Somoskán ismert *cigányos* (Péterbencze 1994, 193.), valamint a Szabófalván egykoron járt „esküvői deszkatánc” (Csoma 2016, 536.).

dik felében végzett táncfolklorisztikai kutatások alapján Romániában 20 „koreográfiai tartományt”, azon belül pedig 118 „tánczónát” különített el.⁴⁹ A besorolást elsősorban morfológiai alapon, a táncok szerkezeti elemzése után végezte el,⁵⁰ figyelembe véve olyan további tényezőket, mint a táncok kísérőjelenségei (dallam, szöveg, viselet), társadalmi szokáskörnyezete vagy stilisztikai eszköztára.⁵¹ Mindezek alapján Moldova területén négy régió: Északnyugat-, Délnyugat-, Északkelet- és Délkelet-Moldva koreográfiai tartománya lett megnevezve.⁵²

A kutató e tartományokat hasonlóságai alapján további nagyobb területi egységekbe, „koreográfiai dialektusokba” sorolta, így elkülönítette egymástól a dunai, a nyugati, a kárpáti, a keleti és a macedoromán dialektust.⁵³ Ezek közül a *keleti* a Szeret és a Prut közé eső területet – ezáltal Moldvát – foglalja magába, több esetben szoros kapcsolatot mutatva az őt határoló – dunai és kárpáti – táncdialektusokkal. Bucşan megállapításai szerint a keleti koreográfiai dialektus északi felében a kötött szerkezetű páros táncok, déli felében pedig a nyitott vagy zárt lánctáncok a gyakoriak, míg csoport- és szóló táncokkal inkább csak rituális szokáskörnyezetben (pl. a téli alakoskodó szokások esetén) találkozhatunk. Külön kiemelte, hogy a térség egyik jellemzője a régi és új táncréteg egyidejű aktív használata a lokális táncrepertoárokban.⁵⁴

Bucşan egy másik írásában, mely az előzőekben idézett tanulmányhoz képest korábban jelent meg, ám valószínűsíthetően később készült,⁵⁵ már 24 koreográfiai tartományt és 125 tánczónát említ Románia területén. Ehhez képest jelentősebb módosítást jelent, hogy a dunai, nyugati, kárpáti és macedoromán

49 Bucşan 1977, 314.

50 Bucşan 1977, 315.; Bucşan 1973, 1013.

51 Bucşan 1973, 1013. A koreográfiai tartományok és zónák meghatározásának kritériumai több ponton hasonlóságot mutatnak Martin György táncdialektológiai szempontrendszerével. Lásd Martin 1990, 391–393.

52 Bucşan 1977, 315.

53 Bucşan 1977, 323., 325., 327., 330., 332.

54 Bucşan 1977, 330–332.

55 A kutató 1977-es tanulmánya valószínűsíthetően egy 1971-ben román nyelven publikált könyvének részletét mutatja be magyarul. Lásd Bucşan 1971.

dialektus mellett ötödikként már nem nevezte meg a keleti dialektusterületet.⁵⁶ Sajnos nem kapunk magyarázatot a változtatás okára, bár nem zárható ki, hogy adathiány miatt bírálta felül előzetes dialektuskonceptióját a kutató.⁵⁷

A román tánckutatók közül Anca Giurchescu is foglalkozott dialektológiai kérdésekkel. Bucşantól kissé eltérően az egyes néprajzi és adminisztrációs zónák határait vette figyelembe, így Nyugat-Moldvához sorolta Neamţ, Bacău és Vrancea, Kelet-Moldvához pedig Iaşi, Vaslui és Galaţi megyéket.⁵⁸ Ezen felosztás alapján a moldvai magyarok által lakott térség nagyobb része a nyugat-moldvai néprajzi zónához tartozik. Leírása szerint az itt élők tánckultúráját gazdag tánckészlet (településenként 18–25 tánc ismerete) jellemzi, táncrendjükben első a *hora*, melyet a *sârba* követ, s kisebb régióktól függően a szvitet egy kis körös vagy egy páros tánc zárja le.⁵⁹ Moldva nyugati és keleti felét az utóbbira jellemző népies műtáncok és polkafélék nagyarányú jelenléte miatt különítette el egymástól.⁶⁰

Moldva magyar közösségeinek táncagyományairól Martin György írt elsőként összefoglaló jelleggel.⁶¹ Táncaikat a magyar tánckultúra keleti dialektusához sorolta, jellemző vonásaik közül pedig kiemelte a középkorias kollektivitást, a motívumismétlő vagy strófikus, szakaszos, s mindenekelőtt kötött szerkezetet. Tánckészletüket három csoportra – körtáncokra, kör- és párostánc ötvözetekre, valamint páros táncokra – osztotta fel, melyekből egy-egy faluban több tucatot, néhol húszat-harmincat is ismerhetnek.⁶²

A táncélet bemutatásakor már utaltam a moldvai magyarságra vonatkozó korai beszámolók és leírások forrásértékére. Ezek közül több szövegben is

56 Bucşan 1973, 1014–1015.

57 Erről így vallott: „Igaz ugyan, hogy egyes területekről még igen hézagosak az ismereteink, különösen Moldva keleti részeiről, s az együttélő nemzetiségek táncainak a kutatása sem folyt kielégítő mértékben, [...]” Bucşan 1973, 1012.

58 Giurchescu 1995, 234.

59 Giurchescu 1995, 246.

60 Giurchescu 1995, 248.

61 Martin György *A magyar körtánc és európai rokonsága* című típusmonográfiájában nem vizsgálta a gyimesi és moldvai magyarság lánctánckultúráját. Mindezt azzal magyarázta, hogy sajátosságai alapján nem a Kárpát-medencei, inkább a balkáni, román körtáncagyományokkal rokoníthatók (Martin 1979, 193.).

62 Martin 1990, 450.

említést tettek a tánckészlet összetételéről. Elsőként Gegő Elek 1838-ból származó megjegyzése emelhető ki: „A' táncz, öltözet és más egyéb szokásokban is a' moldvánokat utánozzák. A' moldvánoknak két nevezetesebb tánczok van: körbeni, mellyben balról jobbra és viszont forognak, 's ezt chorának nevezik; és sorbani, mellyben rendben tánczol mindenki a' maga nemével, és ezt datsch-nak mondják. Mind a' kettőt gyakorolják a' magyarok is egykét cigány' hangaszata mellett; [...]”⁶³ Kubinszky Mihály 1868-ban készült beszámolójában már három klézsei táncról írt:

„A hegedűs helyét dudás pótolta, kinek oláhos nótájára balról jobbra hullámzó lejtéseket tett a közel 40-50 legényből, és ugyanannyi leányból alakított kör. Ez vala a „körtáncz”; de ezenkívül lejtettek még két másféle tánczot is. Egyik a csárdáshoz hasonló, és abból áll, hogy 3-4 legény és ugyanannyi leány külön-külön összefogódzik, jobbról balra, és megfordítva, sebesen forgatva egymást. A harmadik az úgynevezett „övtáncz,” mely a körtáncztól csak annyiban különbözik, hogy a tánczosok és tánczosnők külön-külön kisebb, de több kört alakítva, és öveikhez kölcsönösön fogódzva teszik a zene szerinti lejtéseket.”⁶⁴

A kalocsai kanonok vélhetően a *kezes* („körtáncz”), a *serény magyaros* („csárdáshoz hasonló” kis körös) és az *öves* („övtáncz”) táncoknak lehetett szemtanúja. Érdemes kiemelni, hogy utóbbi két táncnál egyértelműen utal a nemek tánc közbeni tagolódására. A 19. századi források közül utolsóként említhető László Mihály újságíró 1877-ben publikált cikke, melyben szót ejt *keringő* táncról, mivel azonban azt írja, hogy a csángóknál a páros táncok ismeretlenek, nála a *keringő* „körbe keringő” táncot jelenthet, azaz körtáncot és nem keringőt (valcert): „A csángó tánczok nem magyarok, de nem is oláhosak. Előfordul náluk a keringő és az úgynevezett kartáncz, melyben a legény és a leány külön ütemre lép. A páros tánczok a csángóknál ismeretlenek.”⁶⁵ A moldvai magyar táncstílusról és a páros tánc meglétéről elsőként Rubinyi Mózes vallott 1901-ben:

63 Gegő 1838, 52.

64 Kubinszky 2004, 84.

65 László 2004, 101.

„[...] a tánckarika pedig forog, mozog, ki-behorpad, de bizony az ember szinte keresi ebben a táncban a táncot. Berogyott térddel ugrándoznak a fiúk ide-oda, néha előre ugranak a körből, majd meg helyükre visszatérnek s a leányok mindenfelé utánok tipegnek. Van azután páros tánc is. Egy leány, egy fiú egymásba kapaszkodnak és így rengetik maguk alatt a moldvai földet. Gyakori az is, hogy két fiú táncol egy lánnyal. Mert a legény 13-14 éves korában már számít – valóságos gyerekek hordanak már géjtán-t⁶⁶ – és egész legényéletében táncol, míg a leány a húszon túl már vénleányszámba megy, s csak nézi a órát.⁶⁷ Így esik aztán, hogy sok a lány és mégis van – olyan hármastánc.”⁶⁸

Csűry Bálint 1934-ben már egyértelműen elkülönítette a páros táncot két másik körtáncától: „Még táncolják a csárdáshoz hasonló kettőst, de az öves, melyet egymás övébe fogózva, meg a kezes, melyet kézzel összefogózva járnak, körtánc, tehát román. Gyakori tánc a zidúka (= zsidóasszony) is.”⁶⁹ A *zidúka* nevezetű táncról sajnos nem tudunk meg ennél többet.

Összegezve az itt felsorolt forrásokat, a leírások alapján az 1930-as évekig a moldvai magyarság körében három táncforma létezhetett – körtánc (*chora*, *körtáncz*, *övtáncz*, *keringő*, *kartáncz*,⁷⁰ öves, *kezes*), sortánc (*datsch*) és páros tánc (*kettős*) – melyek közül a körtáncok jelenhették a táncrepertoár és a táncrend jelentősebb hányadát.

A népcsoport táncfolklorisztikai kutatásának megindulása előtt néhány néprajzi tanulmányban említés szintjén már felbukkantak moldvai magyar táncnevek. Külön település megjelölése nélkül, Gunda Béla négy moldvai táncot különített el az 1940-es évek végi gyűjtései alapján: *verbung* és *korogászska*, melyek szóló férfitáncok, valamint *floricsika* és *kezes*, melyek vegyes vagy egynemű páros táncok. Leírása alapján a *kezes* a táncrend fő részét jelenhette,

66 A *géjtán* vagy *gerdán* gyöngyös kalapdiszt jelentett, melyet egykoron a lány készített a szeretőjének (Nagy 1981, 400.).

67 A szerző korábban a teljes táncalkalomra hivatkozott *óráként* (Rubinyi 1901, 172.).

68 Rubinyi 1901, 172. A magyar nyelvterületen ismeretes egy másik hármastánc is, az erdélyi Mezőségen járt *szászska* vagy *szászkatánc*, melyet Martin György alkalmi jellegű bemutató táncnak tartott (Martin 1990, 437.).

69 Csűry 2004, 203.

70 László Mihály írásából nem derül ki egyértelműen a „kartánczról”, hogy kör- vagy sortánc-e, azonban biztosan nem páros tánc.

mivel ezt egy-másfél óráig is járták.⁷¹ Gunda nem volt tánckutató, így észrevételeit kisebb fenntartásokkal érdemes kezelnünk. Rajta kívül csak Martin György tett egy alkalommal említést a verbunk (*verbung*) mint táncnév vagy tánc típus moldvai magyar ismeretéről,⁷² a későbbieknek pedig arra sem találunk utalást, hogy a *kezes* kizárólagosan páros tánc lett volna. Ugyancsak az 1940-es évek végéről, Bogdánfalváról, Klézséről és Trunkról származnak a Kós Károly által gyűjtött táncnevek: *csárdás*, *polka*, *kettős*, melyek közül mindegyik vegyes páros tánc, valamint *menyasszonytánc*, melyről csak annyi derül ki, hogy a lakodalmi ajándékozást kísérő táncaktus.⁷³ Kós külön kiemelte, hogy a moldvaiak „többnyire páros táncokat járnak.”⁷⁴ A moldvai tánc kultúra ismeretében kissé ellentmondásos és talán félrevezető, hogy a tánc készletben egyetlen körtáncról sem tettek említést a kutatók, sőt, a szóló és páros táncok meglétét hangsúlyozták.⁷⁵

A táncfolkloristák közül elsőként Martin György összegezte a moldvai magyarok táncrepertoárját. A körtáncok csoportjába a *kezes*,⁷⁶ *öves*,⁷⁷ *hora la bătai*, *hóra máre*, *hóra unire*, *alunelu*, *botosánka*, *bulgarászka*, *korogyászka*, *hangu*, *zsido veszk*, *ráca*, *tulumba*, *garofica* és *oficerászka* táncokat; a kör- és páros-tánc-ötvetek csoportjába a *csimpojászka*, *hóra polka*, *lugosánka* táncokat;⁷⁸ míg a páros táncokhoz a *didój*, *árgyelánka*, *magyaros*, *csárdás*, *ruszászka*, *románka*, *keresel*, *floricika*, *tindija* és *sarampoj* táncokat sorolta. Külön kategóriaként jelölte meg a játékos páros táncokat, mint a *baraboj*,⁷⁹ a *pelenica* és a *mucika* nevezetű táncot, valamint a kivételesen előforduló szóló táncokat, mint

71 Gunda 1990, 49.

72 Martin 1952, 1.

73 Kós 1997, 89.

74 Kós 1997, 75.

75 Saját feltételezésem szerint, az itt felsorolt kérdéses esetek hátterében az állhat, hogy a kutatók elbeszélés(ek) alapján rekonstruálták a moldvai magyar tánc készletet, s nem vettek részt a helyi táncalkalmakon. A tanulmányokban nem kapunk választ e kutatómódszertani kérdésre.

76 A táncot a románok *hora de mâna* táncának felelteti meg.

77 A táncot a románok *sârba* táncának felelteti meg.

78 Martin 1990, 450.

79 A táncot településenként eltérő névvel illetik: *frumosica*, *pedureci*, *sziminok*, *musama*, *kezezsászka* vagy *kapra* (Martin 1990, 451.). A magyar tánc házmozgalomban *kecskés* néven terjedt el.

a *ciganyátszkat*, *ruszászkat*,⁸⁰ s a *kecske* vagy *kapra* nevezetű újévi állatalakoskodó szokás táncát.⁸¹ Elemzése szerint előfordulnak olyan általánosabb táncok (*kezes*, *öves*), melyeket számos különböző dallamra járnak, ugyanakkor vannak csak egyetlen dallamhoz kapcsolódó kör- (*alunelu*, *garofica*) és páros (*keresel*, *floricsika*) táncok is.⁸²

Martin Györggyel ellentétben, az 1990-es évek elején Moldvában terepmunkázó Péterbencze Anikó már helyszíni gyűjtések alapján állította össze több moldvai magyar település (Klészse, Somoska, Külsőrekecsin, Diószén, Lujzikalagor, Lészped, Pusztina, Trunk) táncrepertoárjának egységesített listáját. A falvak elkülönítése nélkül 31 táncról (*öves*, *virágtánc*, *kezes* vagy *édes Gergelem*, *lapos magyaros*, *hora studencilor*, *bulgáros*, *keresely*, *kedves útja*, *orosz tánc*, *tiszti sirba*, *hora uniri*, *hora mare*, *cigányos* vagy *bakkana*, *kettős*, *kecskés*, *zdrabuleanka*, *serény magyaros*, *tulumba*, *botosanka*, *cipik*, *korogyszka*, *csárdáska*, *tevelug*, *hojna*, *16-os polka*, *récés*, *tindia*, *saramoj*, *leu*, *parola*, *servetes*), továbbá 8 táncdallamról (*juhásztorok tánc*, *rekecsungalac*, *ardeleanka*, *csaszu*, *usa-kortuluj*, *banul maracsinej*, *alunylu*, *románca*) tett említést felsorolásában.⁸³ A kutató a táncok formai és zenei jellemzői alapján három csoportra – Kárpát-medencei, nyugat-európai és balkáni táncrétegre – tagolta a tánckészletet.⁸⁴

Péterbencze Anikó egy nemrégiben megjelent munkájában már jóval részletesebben jellemzi a moldvai magyar táncokat.⁸⁵ Formai sajátosságaik közül kiemeli a periodikus szerkezetet és az állandó tempót, a táncalkotásban csekélynek tartja a nemi különbségek⁸⁶ vagy az egyéni improvizáció szerepét.⁸⁷ A

80 A táncnév páros táncként is előfordul a felsorolásban.

81 Martin 1990, 451.

82 Martin 1990, 450–451.

83 Péterbencze 1994, 189–190.

84 Péterbencze 1994, 190. A csoportosítás alapját valószínűleg Martin Györgynek a gyimesi magyar tánckészlet elemzésekor alkalmazott azonos klasszifikációs eljárása adhatta. Lásd Kallós – Martin 1970, 208. Péterbencze a táncrétegek felsorolásán kívül nem határozta meg az egyes kategóriák jellemzőit.

85 Tanulmányát elsősorban a Klézsén, Somoskán és Külsőrekecsinben végzett kutatásaira alapozta (Péterbencze 2020a, 188.).

86 Péterbencze 2020a, 184–185.

87 Ez alól kivételt jelentenek a lakodalmi szokáskörnyezetben előforduló rituális táncok (Péterbencze 2020a, 186.).

települések hagyományos táncrepertoárjának és az egyes táncok formakészletének a rendszerváltástól datálható gyorsütemű átalakulását a magyarországi táncházmozgalom hatására meginduló tudatos hagyományőrzéssel, a falvak, táncsoportok, táncosok között megszaporodó érintkezések homogenizáló hatásával, az organizált *visszatanítás* jelenségével magyarázza.⁸⁸ A szerző 1994-ben publikált tanulmányához képest ebben az írásában újabb táncnevek is feltűnnek, mint például a lakodalomban rituális szereppel bíró *burkozó fátyoltánc*,⁸⁹ a *seprútánc* és a *tűz lángja*.⁹⁰

A moldvai magyar tánc hagyományokkal csak elnagyoltan foglalkozó munkák sorából kiemelhető Halász Péter legújabb kötete, melyben az alábbi táncneveket teszi közzé: *gergeltánc*, *öves*, *kettős* vagy *dedoj*, *banumarucsini*, *kezes*, *vert kezes*, *kecskés* vagy *musama*, *öreg magyaros* vagy *lapos magyaros*, *serény magyaros* vagy *magyaroska*, *botosánka*, *hojna* vagy *brasoviánka*, *szerba*, *bulgárjászka*, *tiszti szerba*, *keresel*, *virágtánc* vagy *floricika*, *ruszászka*,⁹¹ *románca*, *festeres tánc*, *zdrabuleánka tánca*, *cigányos*, *rókatánc*.⁹²

A moldvai tánczenét alaposan ismerő Lipták Dánielnek a lujzikalagori hegedűs, Gábor Antal repertoárját elemző tanulmányában találkozhatunk további táncdallam- és (véltetően)⁹³ táncnevekkel: *corăghește* vagy *corăghească*, *dorobănțește*, *țiğănească*, *öves*, *sârbă*, *serény kezes* vagy *fennjáró*, *lăița*, *mușama*, *rața*,⁹⁴ *serény magyaros*, *fredelușu*, *öreg magyaros*, *ardeleanca*, *banu mărăcine*, *csárdás*, *rusca* vagy *rusește* vagy *ruseasca*, *brașoveanca*, *cărășel*, *polca dreaptă*, *zdrăngăi*, *alunelu*, *pelinița*, *sârba studenților*, *floricica*, *pălăncuța*, *hangu*, *tulumba*, *de doi*.⁹⁵

88 Péterbencze 2020a, 188.

89 Péterbencze 2020a, 186. Lásd még Péterbencze 2020b, 88–89.

90 Péterbencze 2020a, 189, 190.

91 Halász 2020, 62, 63. A listában külön szerepel a *ruszászka* és a *ruszászka tánc*, melyek leírása alapján nem találom különbséget a két tánc között.

92 Halász 2020, 59–63. A felsorolásban aláhúzással jelöltem azon táncneveket, melyek a Martin és Péterbencze által közölt tánckészletben nem szerepeltek.

93 A moldvai településeken nem mindig esnek egybe a zenészek által használt dallamnevek a táncosok által ismert táncnevekkel.

94 Lipták 2014b, 47–49.

95 Lipták 2014c, 39–40. A felsorolásban aláhúzással jelöltem azon táncneveket, melyek a Martin, Péterbencze és Halász által közölt tánckészletben nem szerepeltek.

Az általam Somoskán végzett gyűjtőmunka eredményeként összeállított helyi táncrepertoárból⁹⁶ csak azokat emelném itt ki, melyek az eddigi felsorolásokból hiányoztak: *cuka*, *csuliándra*, *drumul drákoluj*,⁹⁷ *félöves*, *nyelu*, *oláhos*, *pálmáska*, *parola*, *valja kaszandrej*, *mokányeászka*,⁹⁸ *klopoca*, *podu*, *tangó*, *válsz*, *pinguin*,⁹⁹ valamint a Somoskán ismert, de nem táncolt külsőrekecsini *stice*.

A moldvai magyarság táncnévadási szokásai kapcsán már Martin György is felhívta a figyelmet egy kiemelten fontos jelenségre, miszerint az egyes táncokhoz kapcsolódó nevek településenként különbözőek lehetnek, s gyakran falun belül korosztályonként is eltérnek.¹⁰⁰ Mindez nagyban megnehezíti a kutatók számára a moldvai (magyar) tánckészlet tipologizálását az eddigi gyűjtések alapján, különösen akkor, ha az adott tánc mellé nem került publikálásra táncfelvétel vagy táncírás. A táncrepertoár felmérését emiatt érdemes településenként, azon belül pedig generációkként haladva elvégeznünk, lehetőség szerint egyidejűleg együttműködve a táncos és zenész adatközlőkkel, valamint a tánc- és zenekutató kollégákkal. A táncmatéria publikálása esetén nem hagyhatjuk figyelmen kívül a táncok formai oldalát reprezentálni tudó filmeket vagy kinetogramokat sem.

Az eddigi táncnévlistákból két dolog lehet szembetűnő az olvasó számára: a moldvai magyarok körében a hagyományos táncok száma igen magas,¹⁰¹ a táncnévadás pedig többnyire román nyelvű¹⁰² vagy a román táncnevek mold-

96 Összesen 58 különböző táncot neveztek meg a somoskai adatközlők, melyek közül néhányat több táncnévvel illettek.

97 A tánc több néven ismert, Martin Györgynél *garofica* néven, Péterbencze Anikó listájában *kedves útként* jelenik meg.

98 A tánc ezen felül *dedoj* (*de doi*) néven ismert.

99 A gyűjtést 2012–2013 között végeztem a településen, melynek eredményeit több tanulmányban, valamint a mesterszakos diplomamunkámban összegeztem. Lásd Szőnyi 2014a., 2014b. A repertoárba a település lakói által „hagyományosnak” tartott táncok kerültek be (így például nem lett lejegyezve a somoskai fiatalok által ismert és táncolt *manele*, melyet újabb, modern táncnak tartanak).

100 Martin 1952, 3.; Martin 1990, 450. Hasonló jelenség figyelhető meg a gyimesi magyarok körében is (Kallós–Martin 1970, 210.).

101 Ellentétben a Kárpát-medencei magyarság tánckészletével, ahol 4–5 táncfajtát ismernek településenként (Martin 1967, 118.).

102 Természetesen ez azon munkákban tűnik ki leginkább, ahol a kutató nem törekedett az adott táncnév magyarosítására, a román elnevezés lefordítására.

vai magyar tájnyelvi változatait használják. Martin György a gyimesi magyarok táncainak magas számát tánc kultúrájuk sajátos peremhelyzetével magyarázta. Gyimes a közép-európai (Kárpát-medencei) és a délkelet-európai (balkáni) táncrégió határán helyezkedik el, ennek köszönhetően a térség táncai magukon viselik mindkét kulturális régió jellemzőit.¹⁰³ A Kárpátoctól nem túl távol eső Moldova hasonló átmeneti zónának számít a már említett két európai táncrégió között, ez pedig magyarázatot ad a Kárpát-medencei, balkáni és közép-európai táncrétegek párhuzamos jelenlétére a vidéken.¹⁰⁴ Sándor Ildikó a kései stílustörténeti váltással indokolta a moldvai népzene és néptánc hagyomány gazdagságát. A régióban az 1930-as évektől megjelenő népzenei új stílus nem hozta magával a régies – alapvetően balkáni hatást mutató – lánc tánc kultúra eltűnését, hanem a különböző történeti rétegekhez tartozó táncdivatok felhalmozódását, egyidejű ismeretét és használatát eredményezte.¹⁰⁵

A moldvai zene- és tánc kultúra multietnikus eredetű és használatú, többnyire bolgár, cigány, lengyel, magyar, német, örmény, román, ruszin, török, ukrán és zsidó hatást figyelhetünk meg rajta.¹⁰⁶ Jelenlegi tudásunk szerint a magyarok már a 13. században megjelentek Moldvában,¹⁰⁷ így kultúrájuk az ott élő népcsoportokkal együtt formálódott. A 15. század óta a román nemzetiség túlsúlya nem vitatható a régióban,¹⁰⁸ a moldvai tánc hagyományokat mégis túlzás lenne etnikai alapon meghatározni, s egyszerűen románnak nevezni.¹⁰⁹ A helyi kultúrák etnikus jegyeinek elmosódása már a középkori belső migrációs folyamatok miatt megkezdődhetett,¹¹⁰ a 20. századi népmozgások,¹¹¹ valamint

103 Kallós – Martin 1970, 208.

104 Ennek ellenére a gyimesi és moldvai magyarok tánc készletének rétegzettségé nem azonos, hisz Gyimesben inkább a Kárpát-medencei, Moldvában pedig a balkáni gyökerű táncok túlsúlya jellemző. Vö. Kallós–Martin 1970, 210., 220., 226.

105 Sándor 1995, 927.

106 Martin 1996, 127.; Lipták 2014a, 41–42.

107 Tánczos 1997, 2.

108 Lipták 2014a, 41.

109 Vö. Lipták 2014a, 41–42.

110 Halász 2020, 16–21.

111 Itt elsősorban a moldvai férfiakat érintő munkamigrációra utalok. Lásd Lajos 2006, 179.; Ilyés 2008, 424.; Halász 2020, 20–23.

az intézményesített etnikai asszimilációs törekvések¹¹² pedig csak tovább fokozták az egységesítő erők hatását. A moldvai tánc kultúrán belül napjainkban már a modernizáció miatt megindult akkulturáció¹¹³ és a globalizáció okozta kulturális egyneműsödés¹¹⁴ tekinthető a legjelentősebb átalakító tényezőnek.

Moldva recens tánc kultúrájáról, a hagyományos tánckészlet változásairól és az 1980-as évektől megjelenő, az újabb szórakozási formákhoz (diszkotéka, diszkó) kapcsolható táncokról szinte semmit sem tudunk. Egy 1992-ben készült somoskai filmfelvétel arról árulkodik,¹¹⁵ hogy a falusi közösségek fiataljai már a rendszerváltás idején ismertek különféle könnyűzenei műfajokhoz tartozó táncokat. A felvételen hallható észak-amerikai eredetű 4/4-es ütemű diszkózene napjainkban inkább a városi szórakozóhelyeken fordul elő Moldva esetében. A jelenkori terepmunkák azt mutatják,¹¹⁶ hogy a régió rurális vidékein a *popular* népies műzene,¹¹⁷ valamint a balkáni gyökerű 9/8-os ütemű *manele* zene- és tánc kultúra¹¹⁸ vált szinte kizárólagossá a fiatalok körében.

Zárógondolatok

A tanulmány a moldvai magyarok hagyományos táncéletéről és tánckészletéről igyekezett összegző jelleggel írni, némi kitekintést engedve a tánc hagyományoknak a közelmúltban végbemenő átalakulására vonatkozóan. A térség magyar közösségeinek tánc kultúrája további kutatásokat igényel, elsősorban falvanként haladva, rávilágítva a kisebb-nagyobb regionális elkülönülésekre és a környező népcsoportokkal való kölcsönkapcsolatokra. Moldva gazdasága és társadalom-

112 Peti 2006, 145–147.

113 Tánczos 2010, 65.

114 Tánczos 1997, 9.

115 A film a Zenetudományi Intézet Népzene- és Néptánc kutató Osztályának archívumában található Ft.1425. számú jelzettel. Gyűjtők: Fügedi János, Felföldi László, Péterbencze Anikó, Papp Imre.

116 Vö. Peti 2006, 132.

117 Lásd bővebben Sándor 1995, 930., 934.; Chiseliță 2014, 154.; Lipták 2014a, 42.

118 Lásd bővebben Garfias 1984, 91–93.; Giurchescu–Rădulescu 2011.; Beissinger–Rădulescu–Giurchescu 2016.

szerkezete dinamikusan változik, és ez kihatással van a lokális tánc kultúrákra is. A korábban helyi szervezésű és közösségileg szabályozott táncélet megszűnt, a táncalkalmak száma lecsökkent, a tánctanulás gyakran intézményesített keretek között zajlik. A tánckészlet tekintetében a lánc tánc kultúra továbbra is fennmaradt, azonban az újabb zenei és táncdivatok egyre erősebben éreztetik hatásukat a falvak repertoárján. A közösségekben a táncoknak egyidejűleg több rétege, típusa, formája, stílusa, tartalma és funkciója él egymás mellett. A kutató szeme előtt zajló átalakulás értelmezése jelentős kihívást jelent, ugyanakkor nagyszerű lehetőséget is nyújt a kultúraváltozás belső szabályszerűségeinek és a közösségek adaptációs gyakorlatainak megfigyelésére, valamint a tradicionális és a könnyűzenei tánc kultúrák közötti kapcsolódások vizsgálatára.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ballagi 2004.** Ballagi Aladár: Részletek Ballagi Aladár történész A magyarság Moldvában című útleírásából. In: Vincze Gábor (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. (A Magyarságkutatás könyvtára 27.) Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest – Kolozsvár, 2004 (1888). 111–117.
- Barabás 2004.** Barabás Endre: Barabás Endre tanár beszámolója a Roman megyei csángó-magyarokról. In: Vincze Gábor (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. (A Magyarságkutatás könyvtára 27.) Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest – Kolozsvár, 2004 (1911). 158–162.
- Beissinger – Rădulescu – Giurchescu 2016.** Beissinger, Margaret – Rădulescu, Speranța – Giurchescu, Anca (eds.): *Manele in Romania. Cultural Expression and Social Meaning in Balkan Popular Music*. Rowman & Littlefield – Lanham – Boulder, New York – London, 2016.
- Bucșan 1971.** Bucșan, Andrei: *Specificul dansului popular românesc*. Academiei Republicii Socialiste Româna, București, 1971.
- Bucșan 1973.** Bucșan, Andrei: A román népi táncművészet tudományos kutatása. *Korunk*, 32. (1973) 7. sz. 1012–1017.
- Bucșan 1977.** Bucșan, Andrei: A román néptánc sajátosságai. In: Kaposi Edit – Pesovár Ernő (szerk.): *Táncstudományi Tanulmányok 1976–77*. Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, Budapest, 1977. 314–342.
- Chiseliță 2014.** Chiseliță, Vasile: Genurile muzicii populare instrumentale de dans din Moldova/Basarabia și nordul Bucovinei. Inovație și dialog european în epoca modernă. *Revista de Etnologie și Culturologie*, 16. (2014). 141–197.
- Csoma 2016.** Csoma Gergely: *A megkötött idő. Varázslások, ráolvasások, rontások, archaikus imák és népmesék Moldvából*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2016.

- Csűry 1930.** Csűry Bálint: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról.* (Erdélyi Tudományos Füzetek 27.) Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása, Kolozsvár, 1930.
- Csűry 2004.** Csűry Bálint: Részletek Csűry Bálint nyelvész moldvai útbeszámolójából. In: Vincze Gábor (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989).* (A Magyarságkutatás könyvtára 27.) Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest – Kolozsvár, 2004 (1934). 198–208.
- Domokos 1993.** Domokos Pál Péter: Csángómagyar lakodalom. In: Péterbencze Anikó (szerk.): „Moldovának szíp táiaind születem...” *Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia.* Csángó Fesztivál Kisebbségi Alapítvány, Jászberény, 1993. 91–94.
- Ferkóné 2010.** Ferkóné Pávai Réka: A moldvai magyar népzene és néptánc korai forrásai. In: Felföldi László – Müller Anita (szerk.): *Hagyomány és korszerűség a néptánckutatásban. Pesovár Ernő emlékezete.* MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 2010. 231–249.
- Garfias 1984.** Garfias, Robert: Dance among the Urban Gypsies of Romania. *Yearbook for Traditional Music*, 16. (1984). 84–96.
- Gegő 1838.** Gegő Elek: *A moldvai magyar telepekről.* A Magyar Királyi Egyetem betűivel az Academia költségein, Buda, 1838.
- Giurchescu 1995.** Giurchescu, Anca: *Romanian Traditional Dance.* Wild Flower Press, Mill Valley, CA, 1995.
- Giurchescu – Rădulescu 2011.** Giurchescu, Anca – Rădulescu, Speranța: Music, Dance, and Behaviour in a New Form of Expressive Culture: The Romanian Manea. *Yearbook for Traditional Music*, 43. (2011). 1–36.
- Gunda 1990.** Gunda Béla: A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: Néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál. In: Niedermüller Péter (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom.* Az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve XV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 37–87.
- Halász 2020.** Halász Péter: *Az első csóktól az első gyermekig. A párválasztás, a házasság és a gyermek a moldvai magyarok szokás- és hiedelemvilágában.* Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2020.

- Ilyés 2008.** Ilyés Zoltán: A moldvai csángók. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 418–425.
- Ilyés – Pozsony – Tánczos 2006.** Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos (szerk.): *A moldvai csángók bibliográfiája*. Online kiadás, 2006. <http://csangobibliografia.adatbank.transindex.ro/bibl.php?a=bibl> Letöltés: 2014. március 31.
- Jénáki 2004.** Jénáki Ferenc: Jénáki Ferenc hittantár tudósítása a gyerejesti csángó-magyarokról. In: Vincze Gábor (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. (A Magyarorsággutatás könyvtára 27.) Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest – Kolozsvár, 2004 (1924). 167–168.
- Kallós 1987.** Kallós Zoltán: Lakodalom előtti „szabogatás” a moldvai magyarok közt. *Ethnographia*, 98. évf. (1987) 2–4. sz. 350–359.
- Kallós – Martin 1970.** Kallós Zoltán – Martin György: A gyimesi csángók táncélete és táncai. In: Dienes Gedeon – Maács László (szerk.): *Táncstudományi Tanulmányok 1969–1970*. Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, Budapest, 1970. 195–254.
- Kós 1997.** Kós Károly: Moldvai csángó menyegző (1949). In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1997. 73–95.
- Könczei 2009.** Könczei Csongor: A moldvai csángómagyarok táncalkalmai. In: Tálás Ágnes Judit (szerk.): *Moldvai táncok – Klézse, Somoska*. Oktatási segédanyag – DVD. (A Kárpát-medence táncos öröksége IV.) Hagyományok Háza, Budapest, 2009. 1–4.
- Kubinszky 2004.** Kubinszky Mihály: Kubinszky Mihály kalocsai kanonok javaslatai a moldvai katolikus magyarok ügyében. In: Vincze Gábor (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. (A Magyarorsággutatás könyvtára 27.) Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest – Kolozsvár, 2004 (1868). 85–88.

- Laczkó 1989.** Laczkó István: Csángó népszokások a moldvai Lábnyikban. *Honismeret*, 17. (1989) 1. sz. 40–49.
- Lajos 2006.** Lajos Veronika: Modernizáció és társadalom a moldvai csángó közösségekben: kérdésfelvetések a migráció témakörében. In: Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók. Veszélyeztetett örökség, veszélyeztetett kultúrák*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006. 177–184.
- László 2004.** László Mihály: Részletek László Mihály újságírónak a moldvai csángókról írott cikkéből. In: Vincze Gábor (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. (A Magyarságkutatás könyvtára 27.) Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest – Kolozsvár, 2004 (1877). 99–101.
- Lipták 2014a.** Lipták Dániel: Egy moldvai csángó hegedűs dallamkincse I. *Folkmagazin*, 21. (2014) 1. sz. 40 – 43.
- Lipták 2014b.** Lipták Dániel: Egy moldvai csángó hegedűs dallamkincse II. *Folkmagazin*, 21. (2014) 2. sz. 47–49.
- Lipták 2014c.** Lipták Dániel: Egy moldvai csángó hegedűs dallamkincse III. *Folkmagazin*, 21. (2014) 3. sz. 39–41.
- Martin 1952.** Martin György: [Jelentés. Csángó népmesék.] Akt. 215. Kézirat, Egyházaskozár, Baranya megye. Zenetudományi Intézet Népzene- és Néptánckutató Osztály és Archívum, Budapest, 1952. 1–15.
- Martin 1967.** Martin György: Az improvizatív előadás szerepe a Kárpát-medence tánc kultúrájában. *Táncművészeti Értesítő*, (1967) 3. sz. 118–125.
- Martin 1978.** Martin György: A magyar és a román táncfolklór viszonya az európai összefüggések tükrében. *Művelődés*, 31. (1978) 2. sz. 9–13.
- Martin 1979.** Martin György: *A magyar körtánc és európai rokonsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- Martin 1984.** Martin György: Népi tánc hagyomány és nemzeti tánc típusok Kelet-Közép-Európában, a 16–19. században. *Ethnographia*, 95. évf. (1984) 3. sz. 353–361.
- Martin 1990.** Martin György: Magyar tánc dialektusok. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 390–451.

- Martin – Kallós 1970.** Martin György – Kallós Zoltán: A gyimesi csángók táncélete és táncai. In: Dienes Gedeon – Maácz László (szerk.): *Táncstudományi Tanulmányok 1969–1970*. Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, Budapest, 1970. 195–254.
- Nagy 1981.** Nagy Jenő: Öltözet. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *A moldvai csángó népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 360–417.
- Németh I. 1979.** Németh Imre: Fonó. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon. 2. F–Ka*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 197–199.
- Németh L. 2009.** Németh László: Magyar Népzene Moldvában. In: Tálás Ágnes Judit (szerk.): *Moldvai táncok – Klézse, Somoska*. Oktatási segédanyag – DVD. (A Kárpát-medence táncos öröksége IV.) Hagyományok Háza, Budapest, 2009. 1–23.
- Pávai 1993.** Pávai István: *Az erdélyi és moldvai magyarság népi tánczenéje*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993.
- Peti 2006.** Peti Lehel: A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek 27.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006. 129–155.
- Péterbencze 1993.** Péterbencze Anikó: Adatok a moldvai csángók folklórjához – Táncok és táncos szokások a Bákó környéki falvakban. In: Péterbencze Anikó (szerk.): „Moldovának szíp táiaiind születem...”. *Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia*. Csángó Fesztivál Kisebbségi Alapítvány, Jászberény, 1993. 68–90.
- Péterbencze 1994.** Péterbencze Anikó: Községi alkalmak és táncok Bákó környékén. *Néprajzi Látóhatár*, 3. (1994) 1–2. sz. 189–203.
- Péterbencze 2019.** Péterbencze Anikó: Átmeneti rítusok és a tánc kapcsolata a moldvai csángó-magyar lakodalom rendszerében. *Táncstudományi Közlemények*, 11. (2019) 1. sz. 48–68.
- Péterbencze 2020a.** Péterbencze Anikó: A moldvai csángó-magyar táncok jellemzői a Bákó környéki lokális közösségekben. In: Lanszki Anita (szerk.): *Tánc és kulturális örökség. VII. Nemzetközi Táncstudományi Konferencia a*

- Magyar Táncművészeti Egyetemen.* Magyar Táncművészeti Egyetem, Budapest, 2020. 183–193.
- Péterbencze 2020b.** Péterbencze Anikó: Tánc és rítus kapcsolata a moldvai csángó-magyarok körében. In: Péterbencze Anikó (szerk.): *Tánc és szakralitás. Tanulmányok a rituális táncok világából.* Csángó Fesztivál Alapítvány, Budapest, 2020. 87–117.
- Rubinyi 1901.** Rubinyi Mózes: A moldvai csángók múltja és jelene. *Ethnographia*, 12. évf. (1901) 4. sz. 166–175.
- Sándor 1995.** Sándor Ildikó: A hangszerkészlet és a táncélet változása Klézsén. *Ethnographia*, 106. évf. (1995) 2. sz. 927–936.
- Szolnoky 1979.** Solnoky Lajos: Guzsaly. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon. 2. F–Ka.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 329–331.
- Szőnyi 2014a.** Szőnyi Vivien: A moldvai csángó magyar táncok funkcionális és formai-stiláris változásai. In: Bolvári-Takács Gábor et al. (szerk.): *Alkotás – Befogadás – Kritika a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánc kutatásban.* Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 2014. 180–188.
- Szőnyi 2014b.** Szőnyi Vivien: A magyarországi táncmozgalom hatása egy moldvai csángó település tánc kultúrájára. In: Vajda Zoltán (szerk.): *Tehetőségek a tudomány horizontján. Válogatás a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara hallgatóinak tudományos munkáiból.* SZTE Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 2014. 295–309.
- Szőnyi 2016.** Szőnyi Vivien: Hatalom és erkölcs a moldvai csángó tánc kultúrában. In: Bolvári-Takács Gábor et al. (szerk.): *Tánc és Társadalom.* Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 2016. 190–196.
- Szőnyi 2018.** Szőnyi Vivien: The Social Embeddedness of the Dance Culture in a Moldavian Village. *Open Journal for Anthropological Studies*, 2. (2018) No. 2. 37–52.
- Szőnyi 2020.** Szőnyi Vivien: Adaptációs gyakorlatok a moldvai Magyarfalu tánc kultúrájában. In: Pál-Kovács Dóra, Szőnyi Vivien (szerk.): *A mozgás misztériuma. The Mystery of Movement.* L'Harmattan, Budapest, 2020. 152–172.

Tánczos 1997. Tánczos Vilmos: *A moldvai csángók lélekszámáról.* A Kulturális Innovációs Alapítvány Könyvtára. Kézirat, 1997. 1–26.

<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/moldva.htm> Letöltés: 2021. február 08.

Tánczos 2010. Tánczos Vilmos: A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008–2010-ben. *Magyar Kisebbség*, 15. (2010) 3–4. (57–58.) sz. 62–156.

Wichmann 1936. Wichmann Györgyné Hermann Júlia: Moldvai csángó megnyegző Szabófalván. *Ethnographia*, 47. évf. (1936) 1–2. sz. 57–65.

General Features of the Dance Culture of Moldavian Hungarians

ABSTRACT: The study aims to remedy one of the shortcomings of Hungarian dance folklore by summarizing existing data and partial findings on the dance culture of the Moldavian Hungarians. The ethnographic descriptions of the dance life and repertoire of this ethnic group have not been in the focus of interest of dance folklorists in the past, and their dance traditions have only been tangentially dealt with in ethnographic descriptions, with the exception of a few studies. Based on the information from various source groups, the study describes a formerly well-organised, communally operated dance life in the Moldavian Hungarian settlements. In addition to dance events linked to major holidays and personal anniversaries, monthly or weekly dance occasions were held to enrich the social entertainment. In terms of dance repertoire, the traditional dance order was determined by a chain dance culture with medieval roots and strong Balkan influences, but due to the combined influence of the historical background and cultural and social characteristics of the region, additional dance layers, including a few Carpathian Basin couples and a larger proportion of Western European contra dances, were also incorporated into the repertoire. The dance culture of Moldavia is currently undergoing a significant change, the interpretation of which requires the exploration and understanding of earlier dance traditions and their placement in European dance history.

KEYWORDS: dance life, dance occasion, dance dialect, dance repertoire, Moldavian Hungarians

SZÖNYI VIVIEN

MAGYARFALUSI NÉPSZOKÁSOK AZ ÓÉV UTOLSÓ NAPJÁN

KIVONAT: A moldvai magyarok téli ünnepköréhez tartozó népszokások között említhető a szilveszteri *urálás*, a *kecske* és a *medve* dramatikus játéka, az éneklés és a *prunkusor*. Az ó- és újév határán megjelenő köszöntőszokások még napjainkban sem tűntek el a faluközösségek életéből, fontos gazdasági, társadalmi és kulturális gyakorlatként hagyományozódnak tovább Moldvában. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a szokások szövegfolklorisztikai elemzése vagy rituális tartalma helyett azok társadalmi és gazdasági oldalát vizsgálja meg, elsősorban a szokást gyakorló gyermekek szocializációjának és a közösség társadalmi hálójának a szempontjából. Az elemzés egyetlen település, a moldvai Magyarfalu hagyományainak jelenkori változatait helyezi középpontjába a szerző által végzett helyszíni megfigyelések és terepkutatások során gyűjtött ismeretek felhasználásával.

KULCSSZAVAK: köszöntőszokás, moldvai magyarok, szilveszter, szocializáció, tőke

Bevezetés

Az óév búcsúztatása és az újév köszöntése egy általánosan elterjedt szokásegyüttesnek tekinthető a magyar nyelvterületen, ugyanakkor vitathatatlan, hogy az egykori néphagyományok, beleértve azok gazdasági, szociokulturális és val-

lási vetületeit, folyamatos átalakuláson mennek keresztül. Az olykor igen jelentős formai, funkcionális és tartalmi változások ellenére az év lezárása még napjainkban is a találkozások, az összejövetelek és a csoportos ünnepségek alkalma, mely az ekkor esedékes események kiemelt közösségi szerepét feltételezi. A tanulmány célja áttekinteni egy moldvai magyar közösség, Magyarfalu (Arini, Bakó megye, Románia)¹ szilveszter napi népszokásainak jelenkori változatait, valamint bemutatni azok funkcióit a helyi társadalmi struktúra vonatkozásában. A vizsgálat a gazdaságantropológia szemszögéből kiindulva olyan tökeszerzési gyakorlatokként értelmez egyes lokális hagyományokat, amelyek az egyén szocializációjában, valamint erőforrásainak növelésében és átalakításában játszanak szerepet.

Anyaggyűjtés

Az elemzéshez felhasznált anyag egy többéves néprajzi gyűjtőmunka eredménye. 2015 óta összesen öt alkalommal volt lehetőségem személyesen megfigyelni és fotó-, valamint filmkészítéssel dokumentálni a településen ismert újévi ünnepkör köszöntőszokásait, minden évben másik családnál, a falu eltérő részein. Az egykori hagyományok, s azok változásainak megismerésében segítséget nyújtottak számomra a különböző korosztályokhoz tartozó adatközlőkkel készített félig strukturált és visszacsatoló interjúk. Utóbbi adatgyűjtési technika esetében régi családi fotók és archívumi anyagok kapcsán kezdeményeztem beszélgetést.² Mindez azt is mutatja, hogy a kutatás adatbázisának egy részét – a szakirodalmi források mellett – archívumi gyűjtemények adták. Jelen tanulmányban elsősorban a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárának kéziratait használtam fel.

1 Magyarfalu a megyeközponttól, Bákótól 60 km-re fekszik, közigazgatási szempontból Popești és Huțu mellett Găiceana község (*comună*) része, ahol az egyetlen római katolikus vallású település. Tánczos Vilmos adatai szerint 2009-ben a falu lakossága 1344 fő volt, ennek 93%-a beszélt a magyar nyelvet (Tánczos 2010, 107.).

2 A visszacsatoló (*feedback*) interjútechnika módszeréről és a tánc kutatásban való alkalmazási lehetőségeiről lásd bővebben Székely 2019.

Kutatási előzmények és főbb fogalmak

A 2006-ban online felületen megjelent *A moldvai csángók bibliográfiája* terjedelmes tételszámával igazolja a szerkesztők szavait, miszerint: „Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Moldvában élő csángók a legkutatottabb magyar nyelvű közösséget alkotják.”³ A korai útleírások és az 1950-es évektől megszorodó néprajzi gyűjtések gyakran foglalkoztak a néprajzi csoport szokásaival, köztük a téli ünnepkör leírásával. Magyarországon, a betelepült moldvai magyarok (köztük magyarfalusiak) körében az 1950-es évek elején Egyházaskozáron végeztek néprajzi felméréseket. Szabó Mátyás és Diószegi Vilmos Néprajzi Múzeum archívumában őrzött kéziratai több esetben az újévköszöntő szokásokról szolgálnak információval. A témában publikáló néprajzkutatók között említhető Kallós Zoltán, Demény István Pál, Faragó József, Halász Péter, Pozsony Ferenc és Iancu Laura, akik írásaikat elsősorban már moldvai terepkutatásaikra alapozták.⁴

Figyelembe véve a tanulmány témáját, indokoltnak tűnik néhány olyan alapfogalom tisztázása, amelyekkel a magyar néprajztudomány korábban már behatóan foglalkozott. A *szokás* mint társadalmi jelenség, cselekvés- és gondolkodásmód legfontosabb jellemzői között említhető az egyöntetűség, az ismétlődés és a szabályozottság.⁵ Ennek egyik altípusát jelentik a *népszokások*: ezeket belenevelődésen keresztül sajátítják el egyazon közösség tagjai,⁶ s amennyiben a fontosabb emberi életfordulókon vagy a kalendárium ünnepnapokhoz kapcsolódóan jelennek meg, ünnepi szokásoknak nevezzük őket.⁷ Ezek egyik változatát adják azok az Európa-szerte elterjedt *köszöntőszokások*,⁸ amelyek alkalmával a közösség tagjai kisebb-nagyobb csoportokat alkotva házról házra

3 Ilyés – Pozsony – Tánczos 2006.

4 Lásd Kallós 1958.; Halász 1992.; Demény 1994.; Faragó 1996.; Pozsony 1994.; Pozsony 2005.; Pozsony 2018.; Iancu 2008.

5 Németh I. 1982a, 70.

6 Vö. Halász 2020, 394–396.

7 Németh I. 1981, 15.; Dömötör 1982, 441.

8 Tátrai 1980, 310.

járnak, ahol énekelnek⁹ vagy *dramatikus játékokat*¹⁰ mutatnak be. A moldvai magyarok körében ismert, s többnyire az óév utolsó napján gyakorolt köszöntő népszokások közül kiemelhető a *hejgetés* vagy *urálás*, a rituális *ekehúzás*; a *kecske- és medvealakoskodás*; valamint az egyéni vagy kis csoportos éneklés. Ezek a tanulmány középpontjába állított moldvai hagyományok olyan ünnepi népszokások, melyek köszöntés és alakoskodás formájában termékenységharósló¹¹ eljárásnak tekinthetők. A szokások rituális tartalma történeti alakulásuk során háttérbe szorult, s napjainkra inkább a közösségekben betöltött társadalmi szerepük vált meghatározóvá.

Téli köszöntőszokások Magyarfaluban

Borsos Balázs a *Magyar néprajzi atlaszban* feltüntetett moldvai magyar települések elemzése kapcsán jegyzi meg, hogy „Gajcsána [ti. Magyarfalu] még a moldvai települések között is sajátosan elkülönült kultúrával rendelkezik.”¹² Mindez adódhat a település többgyökerű eredetéből,¹³ valamint a közösség viszonylag elzárt, a többi katolikus magyar falutól távoleső adottságából is. Ezen túlmenően feltételezhető, hogy a többi moldvai magyar településsel összehasonlítva a kultúra helyi sajátosságainak háttérében a közösség adaptációs képessége, az idegen kulturális elemek átvételének módja áll.

A település hagyományvilágának részletes bemutatására itt nincs lehetőség, azonban fontosnak tartom kiemelni, hogy a ciklikusan ismétlődő ünnepek és a hozzájuk kapcsolódó helyi szokások, hiedelmek alapvetően vallásos tartalmúak, az ember, a természeti környezet és a természetfeletti erők kapcsolatá-

9 A néprajztudomány ezen szokást kántálásnak nevezi. Lásd bővebben Szendrei 1980.

10 Többszereplős népi szerepjáték, gyakori jellemzője pedig az állatalakoskodás (Dömötör 1977a, 608.).

11 A tárgyalta szokások egészség- és szerencsekívánó mozzanata termékenységharósló rítuselemként értelmezhető (Németh I. 1982b, 266.).

12 Borsos 2015, 110.

13 Halász Péter véleménye szerint a település már a 17. század előtt létezett a moldvai katolikusok belső migrációjának eredményeként, tehát a magyarfalusiak különböző moldvai területekről érkezve népesítették be a települést. Halász 1981, 4–5.

nak harmonizálására irányulnak.¹⁴ A közösség hagyományörzőnek mondható, abban az értelemben, hogy az év fontosabb ünnepnapjain tagjaitól elvárja az egyházi szertartásokon való részvételt, a nyilvános és privát térben zajló ünnepi szokások megtartásához generációtól függetlenül ragaszkodnak.

A falu ünnepei közül továbbra is a kétnapos templombúcsú,¹⁵ valamint a karácsonyi időszak tekinthető a legjelentősebbnek, ekkor érkezik haza a legtöbb külföldön dolgozó magyarfalusi vendégmunkás egy-két hétre. Ilyenkor lehetőség van a családi együttlésre, a rokonok és barátok meglátogatására, a nyilvános társas eseményeken való részvételre, tehát a helyi közösség ideiglenes (re)integrálására. A korábban említett moldvai köszöntőszokások többsége ma is elevenen él a helyi hagyományban. Ezek a szokások nagy átfedést mutatnak a szomszédos román települések folklórájával, egy-egy szokás(elem) megjelenése vagy eltűnése olykor külső beavatkozás (papi vagy tanári közvetítés) eredményeként tekinthető.¹⁶

A továbbiakban bemutatni kívánt szokások *forгатókönyve* csaknem mindenben megegyezik.¹⁷ Szilveszter napjának reggelén a gyermekek – többségében fiúk – a település Arinósza nevezetű részéből kisebb-nagyobb csapatokban elindulnak, s ahol nyitva találják a kaput, oda betérnek, felköszöntik az ottlakókat, amiért eltérő értékű (pénz)jutalmat kapnak. A szokások szövege román nyelvű, a magyar változatai már nem élnek adatközlőim emlékeiben. Magyarfalu több falurészre osztható, a nagy területű település végigjárása így egész napos elfoglaltságot jelent a gyermekeknek. Mindezt csak pár órára szakítja meg a dél körül tartott szentmise; erre a gyermekek is ellátogatnak, vagy azt kihagyva hazatérnek megpihenni.

14 Vö. Iancu 2011, 344.

15 Magyarfalu fatemplomát 1844-ben építették, és elsőként Szent István király emlékére, majd 1914-ben, az újjáépítését követően Szent István vértanú tiszteletére szentelték fel. Iancu 2011, 62. A helyi búcsút korábban szeptember 2-án tartották. A templom patrónusának cseréjét követően, 1968 óta szeptember 8-án, Szűz Mária születésének emléknapján ünnepelnek. Helyi megnevezéssel élve a *szentistán búcsú* korábban fontos találkozási alkalmat jelentett a szűkebb régió katolikus közösségei számára (Iancu 2011, 358–359.).

16 Iancu 2011, 70. Vö. Gunda 1990, 50.

17 Forгатókönyv alatt a népszokások követendő szöveg- és cselekvésmintáját érti a néprajztudomány. Németh I. 1979, 206.

A napjainkban is gyakorolt óév búcsúztató, újév köszöntő szokások között elsőként az *urálás* említhető. Elnevezése a román *urare* (= jókívánság, köszöntő) szó moldvai magyar tájnyelvi változata.¹⁸ Gyakorlói 7–14 éves fiúgyermekek,¹⁹ akik 2-5 fős csapatokban, ritkán egyedül járják a falut. Csengettyűszó mellett elmondják köszöntőjüket, a házigazdák pedig többnyire pénzzel hálálják ezt meg.²⁰ Az általam figyelemmel kísért időszakban (2015–2021) ennek összege átlagosan 1-2 lej volt (2021. decemberi árfolyam szerint egy lej 72 Ft), azonban, ha a felköszöntött család közelebbi rokoni viszonyban volt az *urálóval*, a gyermek 30-50 lejt is kaphatott.²¹ Pénz mellett olykor édes és sós süteménnyel, esetleg üdítőitalal kínálják az *urálókat*.

1–2. kép. *Uráló* gyermekek. Magyarfalu, 2016–2017.

A településen ismeretes a *bika* is; ez korábban a csoportos *uráláshoz* használt hangszer volt.²² Megfigyeléseim idején már csak két fiú kísérte vele újévi köszöntőjét. Jutalmuk valamennyivel nagyobb, mint az *urálóké*, hiszen ketten együtt 5-10 lejt kapnak a házigazdáktól.

18 Iancu 2008, 149.

19 Kis számban már lánygyermek is *urálnak*, ez egészen újkeletű szokásnak tekinthető a faluban.

20 Lásd még Wichmann 1907, 289–290.; Kallós 1958.; Dömötör–Szendrei 1979, 521.; Demény 1994.; Faragó 1996.; Pozsony 2018, 19–24.; Halász 2020, 396–397.

21 A jelenlegi árfolyam szerint 1 román lej 72 magyar forintnak felel meg, tehát egy *uráló* gyermek egyszeri fizetése akár a 3600 Ft-ot is elérheti.

22 Iancu 2008, 149. Lásd még Wichmann 1907, 290.; Dömötör – Szendrei 1979, 521.; Sándor 1995, 933.; Németh L. 2009, 3.

3. kép. A *bika*. Magyarfalu, 2016.

A *káprá* (rom. *capra*) vagy *kecske* egy 3-4 fős alakoskodó dramatikus szokás. 4 fővel csak akkor mutatják be, ha a fiúcsapathoz egy lány vagy lánynak beöltözött fiú is csatlakozik. A szereplők közül hárman énekelnek, közülük egy valaki dobbal, egy pedig fakardok összecsapásával kíséri a *kecske* táncát. A lány résztvevő többnyire énekhangjával segíti társait, emellett egy olyan puskát tart a kezében, melynek végére kendőt köt. A színes papírszalagokból és fából készített szarvasjelmezt²³ ugyancsak egy fiú ölti magára, aki egyszerű lépő vagy cifralépésekkel táncol, közben pedig a *kecske* száját egy zsinór segítségével ritmikusan csattogtatja.²⁴ A dramatikus színjáték részeként a *kecske* egyszer csak földre esik, mire az egyik fiú áruba bocsájta az állatot. Bár eleinte a vevő sokallja a kért összeget, az alku végül mégis megszületik, a *kecske* ismét életre kap és táncol. A játék végeztével a szereplők egyszerre kívánnak boldog új évet a családnak. A csapat jutalma 10-15 lej, de közeli rokonoktól ennek a tízszeresét is megkapják.

23 A moldvai magyar településeken kecskének vagy vadkecskének nevezik a szarvasünőt.

24 Vö. Ujváry 1980a. Lásd még moldvai magyar vonatkozásban: Wichmann 1907, 290.; Péterbence 1994, 190–191.; Iancu 2008, 149.; Lipták 2014, 48.; Halász 2020, 397–401., moldvai román/román vonatkozásban: Bucșan 1967, 185.; Niculescu-Varone – Găinariu-Varone 1979, 39.; Giurchescu 1995, 23, 254., moldovai vonatkozásban: Chiseliță 2009, 347.; Lesnikova 2014.

4–5. kép. *Kecskés* csapat. Magyarfalu, 2015.

6. kép. A *kecske* játéka. Magyarfalu, 2016.

Egy másik alakoskodó szokás neve *medvés* vagy egyszerűen csak *medve* (rom. *ursul*). A 2-3 fős fiúcsapat tagjai közül a nádból készített medvejelmezbe bújtatott legény egyszerű lépő vagy cifralépésekkel táncol dobszóra és a társai által recitálva elmondott szövegre.²⁵ Játékukért ugyanolyan magas fizetségben részesülnek, mint egy *kecskés* csapat.

25 Vö. Ujváry 1980b. Lásd még moldvai magyar vonatkozásban: Iancu 2008, 149.; Pozsony 2018, 25–32.; Halász 2020, 401.; moldvai román/román vonatkozásban: Bucșan 1967, 185.; Niculescu-Varone – Găinariu-Varone 1979, 188.; Giurchescu 1995, 261.; moldovai vonatkozásban: Chiseliță 2009, 347.; Lesnikova 2014, 121–122.

7–8. kép. A medve jelmezeének készítése. Magyarfalu, 2021.

9. kép. A bika és a medve. Magyarfalu, 2017.

Az eddig bemutatott szokásokkal ellentétben a szilveszter napi éneklés és a *prunkusor* már kizárólagosan a lányokhoz köthető, akik egyedül vagy párban adják elő karácsonyi és vallásos tartalmú énekeiket. Előbbi megvalósulhat egyszerűen, bármiféle eszköz használata/kísérete nélkül, de előfordul, hogy színes papírból csillagot készítenek, és ezt ének közben a kezükben tartják. A *prunkusor* (rom. *pruncușor* = baba, kisdéd) szokásában éneklés közben két lány egy olyan házi készítésű „kiskápolnát” tart a kezében, amelynek közepébe a szent-családról készült képet vagy a kis Jézust jelképező játékbabát helyeznek el.²⁶ Az ének befejeztével boldog új esztendőket kívánnak a családnak. A *prunkusorral* járók 5-10 lejt, az enélkül éneklő lányok 1-2 lejt kapnak jutalmul.

10–11. kép. *Prunkusor*. Magyarfalu, 2017.

Magyarfalu téli népszokásai, a helyi kultúra más elemeihez hasonlóan, a múlt század óta különböző típusú változásokon mentek keresztül. Az egykori rituális *েকেহু́zás*,²⁷ mely a legények *urálás*át kísérhette, teljesen eltűnt. Az archívumi források azt mutatják, hogy a magyarfalusi születésű, majd Egyházaskozárra települt Bandi István 1951-ben még beszámolt a szokás lényegéről,²⁸

²⁶ Iancu 2008, 148.

²⁷ Az Európa-szerte ismert mágikus eljárás különösen a román nyelvterületre jellemző népszokás, célja pedig az újévi termés sikerének biztosítása (Dömötör 1977b, 655–656.).

²⁸ Szilveszter napján kb. 12 fős csapatban befogtak az eke elé 4-6 lovat vagy ökröt. A falut járva betértek azokhoz a családokhoz, ahová beengedték őket. A házigazdák udvarán 2-3 barázdát húznak körbe, közben köszöntőt mondtak („Éljen a házigazda bőségben, így folytassuk az újévben!”). Jutalmuk pénz és bor volt. Az adatközlő szerint a szokást a szomszédos románoktól vették át. Gyűjtötte: Szabó Mátyás. EA2307 1951, 5–6. Lásd még EA2275 1951.

azonban idősebb adatközlőim közül ennek hajdani meglétét már senki sem tudta felidézni. Ugyancsak megszűnt a településen a magyar nyelvű *urálás*; ez nagy valószínűséggel sosem volt teljesen egynyelvű, azonban az bizonyos, hogy ma már csak román köszöntőszövegeket hallhatunk a helyiektől.

Beszélhetünk újabb szokások vagy szokáselemek megjelenéséről is a faluban. Ilyen a *kecske*- és a *medvealakoskodás*, valamint a *prunkusor* hagyománya; ezeket minden bizonnyal a szomszédos román közösségek mintája alapján a helyi értelmiségi réteg közvetítése által, a paptól vagy a tanítóktól tanulták el a gyermekek. Ezeknek a szokásoknak a helyi ismeretere vonatkozóan nincsenek adataink a múlt század első feléből, s ugyancsak beszédes az a tény is, miszerint az Egyházaskozárra települt moldvai magyarok közül a *kecske* dramatikus játékát csak a Lábnyikból származók mutatták be.²⁹ A *kecske* alapidallamát azonban már régről ismerhették a vizsgált településen is, hiszen az *uráló* legények köszöntőit korábban ezzel kísérték furulyán.³⁰

A szokások folyamatos átalakulását mutatja néhány olyan módosulás, amely elsősorban a helyi közösség gazdasági és szociokulturális életében lezajló változásokra vezethető vissza. Az *urálók* csaknem az 1980-as évekig kizárólag házasulatlan legények lehettek.³¹ Ők egyetlen csapatban indultak útjukra szilveszter estéjén, hogy az újév reggelén a falu központjába visszatérve elosszák maguk között a *legényes kalácsot*; ezeket a lányos házaknál kapták jutalmul. Ezen felül borral, pálinkával, dióval és némi pénzzel kínálták őket. Az újév első nagyobb táncmulatságára (általában vízkereszt napján) ebből a pénzből fogadták fel a szomszédos Băcioiu-ból származó muzikusokat zenélni. A korábban jól szervezett legénytársaság³² az 1970-es évektől fokozódó városi munkavállalás miatt folyamatosan gyengült, az 1980-as évekre a legények táncszervező és

29 A lábnyiki kecskealakoskodásról 1951-ben készítettek filmet a Néprajzi Múzeum munkatársai a Baranya megyei Egyházaskozáron (NM FILM 086 1951.). A felvétel megtekinthető a múzeum online adatbázisában.

30 Avădeni Demeter („Kecske Demi”, sz. 1943.) elmondása szerint régebben őt kérték fel a legények az újévi köszöntőszokások idejére furulyázni.

31 Kivételt jelentett a legényeket kísérő furulyás, aki gyakran már házas ember volt.

32 A legények minden évben karácsonykor vezetőt, úgynevezett *vatábot* választottak maguk közül, aki kisebb csapatával (további tagok: segítség, *kasziér*, *szekretár*) együtt a település nyilvános táncalkalmait és az újévi *urálást* szervezte, koordinálta.

uráló szerepe csaknem teljesen megszűnt, és ezzel egyidőben az újévi köszöntés mindinkább a fiatalabb fiúk szokásává vált.³³ Az ó- és újév határán napközben és este is általánosnak mondható a zajkeltés. Ezt egykoron kolompokkal, ostorral, puskával, napjaikban pedig petárdákkal, tűzijátékkal üzik a fiatalok. A téli szokások gyakorlói esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül a lányok előtérbe kerülését sem, akik az éneklés és a *prunkusor* mellett ma már olykor ugyanúgy *urálnak*, mint a fiúk. Szintén jelentős változást mutat a gyermekek jutalmazása, hiszen míg a rendszerváltás előtt inkább gyümölcssel és édességgel köszönték meg nekik a jókívánságokat, addig napjainkban a pénzadomány szinte kizárólagos, s olykor igen magas összeget is elér. Mindez összefügg a helyi családoknak azzal az anyagi gyarapodásával, amely a közösség férfitagjainak külföldi munkavállalására visszavezethető vissza.³⁴

A szokások gazdasági és társadalmi aspektusa

Németh Imre néprajzkutató a szokásoknak két jelentős szerepet tulajdonított. Az egyik a *regulatív* funkció: ennek értelmében a szokások a közösségileg elfogadott normák mentén integrálják a helyi társadalmat; a másik pedig a *viszszatükröző* funkció: ez tulajdonképpen az előző szerepkör betöltésének eszközét jelenti.³⁵ Eszerint egy-egy szokás olyan szociokulturális gyakorlat, mely a közösség társadalmi viszonyaira és szociális struktúrájára reflektál, így a helyi normarendszer és közösség működéséhez hozzájárulva „hasznos” (valamilyen igényt kielégítő) tevékenységnek tekinthető. Mindezek miatt a Magyarfaluban jelenleg is ismert, s a gyermekek részéről kollektíven gyakorolt téli köszöntő-

33 Érdemes kiemelni, ahogy a december 31-ei *uráló* és alakoskodó szokások megtartását a legények elhagyták, azzal egy időszakban kezdett megjelenni a településen a szilveszter esti mulatság.

34 Napjainkban Magyarfaluban az elsősorban Nyugat-Európába irányuló tömeges munkamigráció tekinthető a legjelentősebb gazdaság-, társadalom- és kultúraformáló tényezőnek.

35 Németh I. 1982a, 70.

szokásokat elsődlegesen nem termékenységvarázsló eljárás módnak, hanem tőkészerzési eszköznek tartom.

A szokások gyakorlatának tőkeként való értelmezése nem vitatja azok – egykoron jóval határozottabban felszínre kerülő – rituális tartalmát és jelentőséget, csupán arra tesz kísérletet, hogy egy másik perspektívából vizsgálja meg azok kevésbé látható és reflektált oldalát. Mielőtt azonban kitérnék a tőkeelmélet ezirányú alkalmazhatóságára, a tőketípusok elméleti összefoglalására vállalkozom.

A tőke értelmezésére és fajtáinak meghatározására már többen vállalkoztak, azonban a tanulmánynak nem célja az olykor jelentős különbségeket mutató definíciók és tipológia kritikai összefoglalása. Helyette a szociológia és a gazdaságantropológia területén gyakran idézett Pierre Bourdieu tőkekonceptióját igyekszem bemutatni és az értelmezés során felhasználni.³⁶ A francia szociológus felismerése szerint a tőkének, azaz a felhalmozott munkának, nemcsak a közgazdaságtan által ismert profitorientált gazdasági, hanem kulturális és társadalmi formája is létezik, és ezek kölcsönösen egymásba transzformálód(hat)nak. Ez azt jelenti, hogy amíg a gazdasági tőke pénzre váltható, addig a kulturális és társadalmi tőke gazdaságivá alakítható, a folyamat pedig meg is cserélhető.³⁷ Ennek eredménye egyfajta fennmaradási tendencia, amikor a tőke profitot termel, ugyanakkor önmagát is újratermeli vagy növeli.³⁸

A kulturális tőkének három altípusa különíthető el. Az inkorporált (*embodied*) vagy másnéven elsajátított kulturális tőke³⁹ maga a kultúra vagy műveltség, a megszerzése pedig egy időigényes elsajátítási folyamat. Ez a tőketípus az adott ember részévé, habitusává válik, így itt nem tulajdonlásról, inkább tulajdonságról beszélhetünk. Az inkorporált kulturális tőke megszerzéséhez nem szükséges intézményesült nevelési rendszer, a gazdasági tőkével ellentétben pe-

36 Az összefoglaló alapját Pierre Bourdieu *The Forms of Capital* című 1986-ban publikált angol nyelvű tanulmánya jelenti. Az 1982-ben készült francia kézirat első megjelenése nem az eredeti nyelven, hanem németül történt meg 1983-ban. Magyar fordítását lásd Bourdieu 1999.

37 Bourdieu 1986, 15–16.

38 Farkas 2013, 108.

39 Farkas 2013, 108.

dig nem adható át csere, öröklés vagy ajándék formájában. Elsajátítása többnyire öntudatlanul, társadalmi átadás, szocializáció útján megy végbe, s mindezek miatt egy társadalmi osztály vagy régió ismérveit viseli magán.⁴⁰

Második altípusként az objektivált vagy másnéven tárgyasult kulturális tőke említhető;⁴¹ ez valójában az előbbi, inkorporált kulturális tőke materiális változatát jelenti. Ide sorolhatók például a könyvek, a festmények, s a kulturális javak egyéb kézzelfogható megjelenési formái. Ez egy anyagi és szimbolikus formában egyaránt aktívan működő tőke, a cselekvő személyek eszközként használják a művészetek vagy a tudomány területén.⁴² Harmadik altípusként szót ejthetünk a kulturális tőke intézményesült változatáról: ez az inkorporált kulturális tőke titulusokban, intézményileg elfogadott címekben való kifejezését jelenti. Egy-egy titulus elismertséget adhat a kulturális tőkét birtokló személynek, és ez a munkaerőpiacon jövedelmezővé válhat.⁴³

A társadalmi tőke a közösséghez való tartozásból fakadó erőforrások összessége. Birtokosának biztosítékul szolgál, egyfajta hitelképességet kölcsönöz neki. Alapvetően a társadalmi viszonyok által létezik, ugyanakkor ezek fenntartásához hozzá is járul, a társadalmi szolidaritás alapja. A társadalmi tőke szintén intézményesülhet, bizonyos szertartások alkalmával pedig reprezentálódhat (házasságkötés–esküvő), ezzel kvázi-valóságos létezészt nyerve el. A tőketípus nagysága az adott személy kapcsolati hálójának kiterjedésétől függ, az általa „termelt profit” pedig anyagi (szívesség) és szimbolikus (elismertség) formában is megjelenhet.⁴⁴

A társadalmi tőkét a köznyelvben kapcsolati tőkének nevezik.⁴⁵ Ennek funkcionalista megközelítése James Coleman nevéhez köthető, aki szerint a társadalmi tőke a közösség tagjait céljainak elérésében, érdekei megvalósításában segíti,⁴⁶ többek között kötelezettségek, elvárások, információs csatornák,

40 Bourdieu 1986, 17–18.

41 Farkas 2013, 108.

42 Bourdieu 1986, 19–20.

43 Bourdieu 1986, 20–21.

44 Bourdieu 1986, 21.

45 Farkas 2013, 106.; Galántai 2014, 646.

46 Coleman 1990, 302.

szabályok, szankciók vagy társadalmi szervezetek formájában.⁴⁷ Farkas Zoltán ettől eltérő tipologizálást ajánlott a társadalmi tőke, vagy másnéven a társadalmi képességek értelmezésekor. Elkülönítette egymástól a hatásköri, a tulajdoni, a kapcsolati, a társadalmi képesítési, az informáltsági és a személyes társadalmi tőkét.⁴⁸ Ezen erőforrás további részletezését, a tanulmányban tárgyalt köszöntőszokások szempontjából leginkább erősen ritualizált jellege indokolja.⁴⁹

Bourdieu értelmezése szerint a társadalmi tőkét feltételező kapcsolati háló valójában folyamatos intézményesítő tevékenységek eredménye. Ezalatt olyan intézményesítési rítusok (*institution rites*)⁵⁰ gyakorlását érti, melyek anyagi vagy szimbolikus haszonnal járnak, valamint tartós kapcsolatokat hoznak létre és termelnek újra a közösségen belül. A társadalmi tőke újratermelődése a csoporthoz való tartozás elismerésével, reprezentálásával történik, és egyúttal a kapcsolati háló határainak rögzítését és megerősítését is jelenti.⁵¹

Bourdieu a delegáció kifejezést használja azokra az esetekre, amikor a társadalmi tőke egyetlen személy vagy egy kisebb csoport kezébe összpontosul. Ilyenkor az adott személy, például a családfő vagy intézményesített formában a polgármester, képviseli a hozzá tartozó csoport érdekeit. Minél nagyobb egy közösség, annál jobban szervezett delegációra van szüksége. Mindez azonban magában hordozza a társadalmi tőkétől való elidegenedés veszélyét, hiszen ilyen esetben a képviselt egyén mozgósítható tőkéje, ezáltal hatalma is jóval kisebb, mint a delegálté.⁵²

Szükségesnek tűnik a szimbolikus tőke megemlítése is, ez Bourdieu tipológiájában nem lett konkrétan meghatározva.⁵³ Eleinte életstílusként, az élet stilizálásaként értékelte azt a szimbolikus tőkét, amely egy tőkeforma átalakítását követően válhat jelrendszerré, láthatóvá téve ezzel bizonyos tőkekülönb-

47 Coleman 1990, 309–312.

48 Farkas 2013, 119.

49 Galántai 2014, 647.

50 Bourdieu itt külön kiemeli, hogy az átmeneti rítusok (*rites of passage*) terminus téves, valójában nem fedi le azt a fontos társadalmi aktust, melynek megnevezésére ő az intézményesítési rítus kifejezést ajánlja (Bourdieu 1986, 22.).

51 Bourdieu 1986, 22.

52 Bourdieu 1986, 23.

53 Farkas 2013, 108.

ségeket a társadalmi osztályok között.⁵⁴ Későbbi munkájában a kulturális és a társadalmi tőke kapcsán egyfajta szimbolikus aspektusaként hivatkozik rá a kevésbé tudatos továbbadási gyakorlatok és a láthatatlan, funkcionálisan összekapcsolódó csereviszonyok magyarázatakor.⁵⁵ Ezek működését a habitus bevonásához, a társadalmilag konstruált kognitív képességek használatához köti.⁵⁶ Véleményem szerint a tőke „szimbolikus” formája nem értelmezhető külön tőkefajtaként, inkább csak a kulturális és társadalmi tőkének egy meghatározó tulajdonsága.

A szokások elsajátítása, bemutatása és „hasznosítása”

Magyarfaluban a helyi hagyományok, köztük a téli köszöntőszokások által a közösség tagjai különféle erőforrásokhoz juthatnak hozzá. A gyermekek részéről ekkor megszerezhető erőforrást tőkeként értelmezem, ez funkcionálisan működik a település társadalmi rendszerében. Bourdieu tőkeelméletét alkalmazva, a szokások ismerete kulturális képesség, vagyis inkorporált, elsajátított kulturális tőke. Magyarfalu esetében ennek a tudásnak a megszerzése már kisebb gyermekkortól megkezdődik, a tőkeátadás tehát a helyi szocializáció során valósul meg. A kulturális képesség fejlesztése később tudatos tevékenységet is jelenthet, főként családi körben vagy épp az iskolai oktatás keretei között, mindezenre az organikus vagy organizált tudásszerzés egy lényeges tőkefelhalmozási időszakot jelent az egyén életében. Ezen tudás „birtoklása” alatt nemcsak a szokásokhoz kapcsolható rítusszövegek és testtechnikák gyakorlását érthetjük, hanem az újévi köszöntők szokáskörnyezetének, a meglátogatott családokkal való érintkezések belső szabályainak, szituációfüggő illem- és normarendszerének ismeretét is.

54 Bourdieu 2014, 16.

55 Bourdieu 1986, 18., 22.

56 Bourdieu 1986, 27.

A köszöntők és a dramatikus játékok szövegének és forgatókönyvének tudatos elsajátítása, tanulása és gyakorlása december elején veszi kezdetét a faluban. A gyermekek elsősorban idősebb testvéreiktől vagy szüleiktől tanulják meg a szövegeket élő szóban, és ennek köszönhetően elsajátítják a recitálás vagy az énekek dallamát is, ha pedig már olvasnak, lejegyzés után önállóan gyakorolnak. Ezenkívül más forrásokat is használnak tudásuk bővítésére, hiszen a plébánostól és a tanároktól is kaphatnak uniformizált köszöntőszövegeket, de előfordul, hogy egymástól lesnek el újabb szófordulatokat vagy maguk találják ki és formálják át köszöntőiket. Napjainkban elterjedt tanulási technikának tekinthető a szövegek és énekek internetről való letöltése és megtanulása. Ennek eredményeként olyan szokásszövegek is bekerülhetnek a helyi hagyományba, melyek azelőtt nem voltak részei a régió folklórjának. A *prunkusor*,⁵⁷ valamint a *kecske*- és *medvealakoskodáshoz* szükséges eszközök és jelmez⁵⁸ beszerzése és elkészítése ugyancsak a gyermekek feladata, ám kezdetben idősebb testvéreik vagy rokonaik segítik ebben őket.

A vizsgált téli szokások esetében a megszerzett tudás tárgyasult megnyilvánulási formája maga a köszöntőszöveg, a dramatikus játék, a tánc, az ének, a jelmez és a tárgyi kellékek; ezek anyagi hordozója maga az emberi test vagy az adott kellék. Tehát ezekre a szokásokra és tárgyakra olyan objektívált kulturális tőkeként tekintek, melynek szimbolikus eszközként való felhasználása az adott kontextusban, a cselekvő (köszöntő, táncoló, éneklő) személyhez köthetően, a közösség habitusának és mentalitásának függvényében értelmezhető. A szokás megtanulása során az egyének kulturális tőkéhez, azaz tudáshoz; annak átalakítását (felhasználását) követően a szokás reprezentálása idején pedig társadalmi tőkéhez, vagyis társas kapcsolatokhoz; majd gazdasági tőkéhez, tehát anyagi javakhoz juthatnak hozzá.

57 *Prunkusor* esetében az sem ritka, hogy egy „kiöregedő” (14. életévüket betöltő) páros eladja az általuk korábban használt „kiskápolnát” a kisebb lánygyermeknek, akik ezután már csak szépítgetik vagy felújítják a tárgyat, amennyiben arra szükség van. 2021-ben ennek ára 30–50 lej volt.

58 A *kecske* jelmeze több évig is használható, de minden évben szükséges felújítani, újabb színes szalagokkal pótolni az előző évben elhagyott/kiszakadt részeit. A *medve* jelmezét évente újra kell varrni, lehetőleg a szilveszter hetében, mivel természetes anyagból, nádból készül.

A szokások gyakorlásának idején a gyermekek megismerkednek a faluval, s annak részeivel. Egyúttal megtanulják azt, hogy melyik család hol lakik. A házigazdák részéről – különösen az idősebb korosztályok esetében – ilyenkor megjelenik egyfajta igény a közösség fiatalabb tagjainak a megismerésére, így a köszöntők meghallgatása után rendszerint megkérdezik az ismeretlen gyermekektől, hogy kik a szüleik, melyik családhoz tartoznak. Mindez azt mutatja, hogy a téli köszöntőszokások bemutatása a gyermekek számára a szocializáció egyik jelentős állomása.⁵⁹ Ennek során kulturális erőforrásait kapcsolati tőkévé alakíthatják, miközben az idősebbek társadalmi tőkéjüket újratermelik.

Ehhez képest már nagyobb arányban köthető kézzelfogható, anyagi javak is a köszöntőszokásokhoz. A gazdasági tőke jelenlétét mutatja a jelentősnek mondható pénzjutalom, valamint a szokások idején elfogyasztott étel és ital. Ahogy a fentebb közölt leírásokban olvasható, a gyermekek egy-egy háznál legalább 1 lejt (72 Ft) kapnak, de ha rokonoknál mutatnak be dramatikus játékok, ez az összeg elérheti a 50 lejt (3600 Ft) is fejenként. 2021. december 31-én figyelemmel kísértem egy új medvealakoskodó csapatot a faluban. A három fős csoport tagjai 8-10 évesek voltak, első alkalommal vettek részt a szokásban. A pénzt közösen gyűjtötték, végül három felé osztották, így a nap végén 700 lejt (50.400 Ft) vihettek haza fejenként. Mindez egyrészt azt mutatja, hogy a településen továbbra is sokan „nyitva hagyják a kaput”, tehát a legtöbb család fogadja a gyermekeket ezen a napon, mindemellett feltételezi a közösség egy részének anyagi gyarapodását is, hiszen egyre többen tudnak nagyobb pénzösszeget is kifizetni a gyermekeknek. Egyelőre nem mondható általános tendenciának, ám esetszerűen már előfordul, hogy a felnőttek másnap megbeszélik, ki mennyit adományozott az előző napon, így egyfajta reprezentációs alkalmat is jelent számukra a köszöntők jutalmazása.

Végül kiemelhető, hogy a gyermekek számára jelentős anyagi felhalmozást jelent ez az esemény. Az ekkor összegyűjtött pénz kisebb részét költőpénzként használhatják az újév első hetében, a többiből pedig szüleik vásárolnak nekik ruhaneműt, játékot vagy újabban elektronikai eszközöket (telefon, tablet). A

59 Iancu 2008, 160.; Iancu 2011, 361.

szerényebb anyagi helyzettel bíró családoknál nem ritka, hogy a gyermek pénzét a család alapvető megélhetési szükségleteire (élelmiszerre és tűzifára) költik el a téli hónapok idején.

Összegzés

Magyarfalu szilveszteri köszöntőszokásainak jelenkori változatait gyermekek gyakorolják, akik szolgálataikért pénzjutalomban részesülnek. Ezen gazdasági javak átadása, elfogadása, elfogyasztása/felhasználása a szokások szokáskörnyezetének része, helyes gyakorlatukhoz szükség van a közösség által termelt helyi tudásra. A tanulmány a szokások rituális aspektusát nem tárgyalta, helyette azok társadalmi és gazdasági vetületeire helyezte a hangsúlyt. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a köszöntők, dramatikus játékok és énekek eltanulása által a gyermekek olyan kulturális erőforrások birtokosai lesznek, amelyek felhasználásakor, tehát a szokás bemutatásakor kapcsolati tőkéhez juthatnak, tudásuk pedig igen jelentős gazdasági javak formájában is kamatozik. Számukra ezen szokások gyakorlása egyéni szocializációjuk egy meghatározó részének tekinthető, hiszen ekkor kapnak lehetőséget megismerkedni a falu egészével és annak lakóival, ugyanakkor reprezentálni is tudják magukat (és tudásukat) a közösség előtt. E szokáseggyüttest totális társadalmi tényként is kezelhetjük, mivel a szociális élet egészét, intézményeinek jogi, gazdasági, vallási és kulturális szféráit is mozgásba hozza.⁶⁰ Ez a komplex működ(tet)és a szokást gyakorlók részéről nem tudatos, hiszen az adott társadalmi ténynek maguk is részei, alkotói és felhasználói.⁶¹ Az egyén erőforrásainak megszerzése, növelése, felhasználása és átalakítása egy olyan „láthatatlanul működő” tanult viselkedésforma, amely jelentős mértékben hozzájárul a közösségi élet általános működéséhez és a társadalmi struktúra fenntartásához.

60 Mauss 1966, 76–77.

61 A. Gergely 2002, 250–251.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- A. Gergely 2002.** A. Gergely András: A totális társadalmi tények mint térhasználati és identitásmódok. *Kisebbségkutatás*, 11. (2002) 2. sz. 246–252.
- Borsos 2015.** Borsos Balázs: Moldova népi kultúrájának területi tagolódása a Magyar Néprajzi Atlasz térképeinek számítógépes feldolgozása fényében. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 2015. 105–114.
- Bourdieu 1986.** Bourdieu, Pierre: The Forms of Capital. In: Richardson, John (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology Education*. Greenwood Press, New York, 1986. 241–258.
- Bourdieu 1999.** Bourdieu, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 156–177.
- Bourdieu 2014.** Bourdieu, Pierre: Szimbolikus tőke és társadalmi osztályok. *Replika*, 87. (2014) 3. sz. 7–18.
- Bucşan 1967.** Bucşan, Andrei: Clasificarea morfologică a dansurilor populare româneşti. *Revista de Etnografie şi Folclor*, 12. (1967) No. 3. 169–186.
- Chiseliţă 2009.** Chiseliţă, Vasile: Muzica tradiţională de dans. In: Galaicu, Viorina et al. (eds.): *Arta muzicală din Republica Moldova. Istorie şi modernitate*. Grafema Libris, Chişinău, 2009. 339–366.
- Coleman 1990.** Coleman, James S.: *Foundations of Social Theory*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, London, 1990.
- Demény 1994.** Demény István Pál: A hejgetés meg a sámánének. *Néprajzi Látóhatár*, 3. (1994) 1–2. sz. 135–150.
- Dömötör 1977a.** Dömötör Tekla: Dramatikus játék. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 1. A–E. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 608.
- Dömötör 1977b.** Dömötör Tekla: Ekehúzás, rituális. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 1. A–E. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 655–656.

- Dömötör 1982.** Dömötör Tekla: Ünnepi szokások. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 5. Szé-Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 441–442.
- Dömötör – Szendrei 1979.** Dömötör Tekla – Szendrei Janka: Hejgetés, urálás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 2. F–Ka. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 521.
- Faragó 1996.** Faragó József: A szabófalvi hejgetés emlékei. *Erdélyi Múzeum*, 68. (1996) 1–2. sz. 94–103.
- Farkas 2013.** Farkas Zoltán: A társadalmi tőke fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány*, 4. (2013) 2. sz. 106–133.
- Galántai 2014.** Galántai László: A tőke öröksége. Reflexiók Bourdieu tőkeelméletére. *Educatio*, 23. (2014) 4. sz. 643–649.
- Giurchescu 1995.** Giurchescu, Anca: *Romanian Traditional Dance*. Wild Flower Press, Mill Valley, CA, 1995.
- Gunda 1990.** Gunda Béla: A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: Néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál. In: Niedermüller Péter (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom*. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve 15. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 37–87.
- Halász 1981.** Halász Péter: *Magyarfalu helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 19. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkatató Munkaközössége, Budapest, 1981.
- Halász 1992.** Halász Péter: Adatok a moldvai magyarok kecskemaskos játékához. In: Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*. 1. köt. Miskolc, 1992. 173–179.
- Halász 2020.** Halász Péter: *Az első csóktól az első gyermekig. A párválasztás, a házasság és a gyermek a moldvai magyarok szokás- és hiedelemvilágában*. Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2020.
- Iancu 2008.** Iancu Laura: Kalendáris szokások a moldvai Magyarfaluban. *Erdélyi Társadalom*, 5. (2008) 2. sz. 145–165.
- Iancu 2011.** Iancu Laura: *Helyi vallás a moldvai Magyarfaluban*. Néprajzi vizsgálat. Doktori disszertáció, kézirat. Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Néprajz–Kulturális Antropológia Doktori Program, Pécs, 2011.

- Ilyés – Pozsony – Tánczos 2006.** Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos (szerk.): *A moldvai csángók bibliográfiája*. 2006. Online kiadás: <http://csangobibliografia.adatbank.transindex.ro/bibl.php?a=bibl>
Utolsó letöltés: 2021. 09. 22.
- Kallós 1958.** Kallós Zoltán: Hejgetés Moldvában. *Néprajzi Közlemények*, 3. (1958) 1–2. sz. 40–50.
- Lesnikova 2014.** Lesnikova, Galina: The Issue of Defining «The Exit Area» of Eastern Roman Population from Southern Bessarabia. *Revista de Etnologie și Culturologie*, 16. (2014) 120–127.
- Lipták 2014.** Lipták Dániel: Egy moldvai csángó hegedűs dallamkincse II. *Folkmagazin*, 21. (2014) 2. sz. 47–49.
- Mauss 1966.** Mauss, Marcel: *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. Cohen and West Ltd, London, 1966 (1954).
- Németh I. 1979.** Németh Imre: Forgatókönyv. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 2. F–Ka. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 206–207.
- Németh I. 1981.** Németh Imre: Népszokás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 4. Né–Sz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 15–16.
- Németh I. 1982a.** Németh Imre: Szokás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 5. Szé–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 69–71.
- Németh I. 1982b.** Németh Imre: Termékenységvarázslás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 5. Szé–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 266.
- Németh L. 2009.** Németh László: Magyar népzene Moldvában. In: Tálás Ágnes Judit (szerk.): *Moldvai táncok – Klézse, Somoska. A Kárpát-medence táncos öröksége sorozat IV. része*. Oktatási segédanyag – DVD. Hagyományok Háza, Budapest, 2009. 1–23.
- Niculescu-Varone – Găinariu-Varone 1979.** Niculescu-Varone, G. T. – Găinariu-Varone, Elena: *Dicționarul jocurilor populare românești*. Litera, București, 1979.
- Péterbencze 1994.** Péterbencze Anikó: Közösségi alkalmak és táncok Bákó környékén. *Néprajzi Látóhatár*, 3. (1994) 1–2. sz. 189–203.

- Pozsony 1994.** Pozsony Ferenc: Újesztendőhöz kapcsolódó szokások a moldvai csángóknál. *Néprajzi Látóhatár*, 3. (1994) 1–2. sz. 151–166.
- Pozsony 2005.** Pozsony Ferenc: Samanizmus és medvekultusz Moldvában? In: Pozsony Ferenc: *A moldvai csángó magyarok*. Gondolat Kiadó – Európai Folkór Intézet, Budapest, 2005. 125–134.
- Pozsony 2018.** Pozsony Ferenc: *Medvék, hejgetők, urálók. Voltak-e samaniztikus hagyományok a moldvai csángó falvakban?* Csángó Néprajzi Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság, Zabola – Kolozsvár, 2018.
- Sándor 1995.** Sándor Ildikó: A hangszerkészlet és a táncélet változása Klézsén. *Ethnographia*, 106. évf. (1995) 2. sz. 927–936.
- Szendrei 1980.** Szendrei Janka: Kántálás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 3. K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 27–30.
- Székelly 2019.** Székelly Anna: A visszacsatoló interjú módszere a táncutatásban. *Ethnographia*, 130. évf. (2019) 3. sz. 486–497.
- Tátrai 1980.** Tátrai Zsuzsanna: Köszöntő. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 3. K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 310.
- Tánczos 2010.** Tánczos Vilmos: A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008–2010-ben. *Magyar Kisebbség*, 15. (2010) 3–4. (57–58.) sz. 62–156.
- Ujváry 1980a.** Ujváry Zoltán: Kecsealakoskodás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 3. K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 111–112.
- Ujváry 1980b.** Ujváry Zoltán: Medvealakoskodás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 3. K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 540–541.
- Wichmann 1907.** Wichmann Györgyné Hermann Júlia: A moldvai csángók szokásaiból. *Ethnographia*, 18. évf. (1907) 287–294.

ARCHÍVUMI FORRÁSOK

EA2307 1951. Szabó Mátyás: *Moldvai csángókról általában*. Kézirat. Néprajzi Múzeum, Etnológiai Adattár, Kéziratgyűjtemény. Gyűjtés helye és ideje: Egyházaskozár, 1951.

EA2275 1951. Diószegi Vilmos: *Vegyes néprajzi gyűjtés a moldvai csángók között*. Kézirat. Néprajzi Múzeum, Etnológiai Adattár, Kéziratgyűjtemény. Gyűjtés helye és ideje: Egyházaskozár, 1951.

NM FILM 086 1951. K. Kovács László (rendező, operatőr): *A kecske*. Film. Néprajzi Múzeum, Etnológiai Adattár, Mozgóképtár. Szakértők: Diószegi Vilmos – Forrai Ibolya. Gyűjtés helye és ideje: Egyházaskozár, 1951. Elérhető: <https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.06.13.php?bm=1&kv=973263&nks=1> Utolsó letöltés: 2021. október 11.

KÉPEK JEGYZÉKE

- 1–2. kép. *Uráló* gyermekek. Magyarfalu, 2016–2017. Szőnyi Vivien felvétele.
3. kép. *A bika*. Magyarfalu, 2016. Szőnyi Vivien felvétele.
- 4–5. kép. *Kecskés csapat*. Magyarfalu, 2015. Mátéffy Attila felvétele.
6. kép. *A kecske játéka*. Magyarfalu, 2016. Szőnyi Vivien felvétele.
- 7–8. kép. *A medve* jelmezének készítése. Magyarfalu, 2021. Szőnyi Vivien felvétele.
9. kép. *A bika és a medve*. Magyarfalu, 2017. Szőnyi Vivien felvétele.
- 10–11. kép. *Prunkusor*. Magyarfalu, 2017. Szőnyi Vivien felvétele.

Folk Customs of Magyarfalu Village on New Year's Eve

ABSTRACT: Folk customs belonging to the winter celebrations of Moldavian Hungarians include *urálás*, the dramatic play of goat and bear, singing and *prunkusor*. The greeting customs that appear on the turn of the Old and New Year have not disappeared from the life of the village communities even today, and continue to be an important economic, social and cultural tradition in Moldova. The present study attempts to examine the social and economic side of customs rather than their text folkloristic analysis or ritual content, primarily in terms of the socialization of children practicing the customs and the social structure of the community. The analysis focuses on the contemporary versions of the traditions of a single settlement, Magyarfalu village (Arini, Romania), using information gathered by the author through participant observations and fieldwork.

KEY WORDS: greetings, Moldavian Hungarians, New Year's Eve, socialization, capital

IV. HAGYOMÁNYALKOTÁS, FOLKLORIZMUS, ÖRÖKSÉG

DÓKA KRISZTINA

A NÉPI KULTÚRA KÉPÉNEK MEGSZERKESZTÉSE MAGYARORSZÁGON AZ 1920-AS ÉVEKBEN

KIVONAT: A tanulmány nyomon követi, ahogyan az 1920-as években Magyarország a népi kultúra elemei, egyes települések kiválogatott hagyományai különböző célú reprezentációk (állami ünnepségek, néprajzi bemutatók, turisztika események, városi népmulatságok) kellékeivé válnak. Vizsgálja, hogy mely tájak, falvak és milyen jelenségek lettek a bemutatás tárgyává. Korabeli források, főként sajtóbeli híradások, egykorú híradófilmek és fotók segítségével kutatja magukat a népművészeti bemutatókat mint eseményeket, ezek kontextusait, a bemutatások sajátosságait, a reprezentációk funkcióit, általában a népi kultúra használatát. Nem csupán az eseményeket vizsgálja, hanem ezek másodlagos reprezentációit (az eseményekről beszámoló újságcikkeket, ezekről készült filmeket) is. A tanulmány végső soron arra keresi a választ, hogy milyen képet/képeket szerkesztenek ezekben az években a bemutatók és a róluk szóló híradások révén a magyar népi kultúráról. Jelen írás utal arra is, hogy a népi bemutatók egyes esetekben „folytatásai” az úgynevezett millenniumi „népünnepeknek”, illetve a falvak hagyománybemutatói közvetlen előzményeit is jelentik az 1931-ben induló Gyöngyösbokréta-bemutatóknak.

KULCSSZAVAK: népművészeti bemutatók, hagyományhasználat, folklorizmus, kitalált hagyományok, néptánc, népszokás, népviselet

A népi kultúra felhasználása, felmutatása a nemzeti kultúrák megteremtésének mozgalmaival összefüggésben különösen a 19. századra kapott lendületet.¹ A nemzeti kultúrák keretében a népi/paraszti hagyományok felfedezésével, kiválogatásával, felhasználásának különböző módozataival megalkották „a népi kultúra” örökségét,² és a népi kultúra kiválasztott, rendszeresen felmutatott elemei nemzeti szimbólumokká váltak.³ Ugyanakkor – ahogyan Hobsbawm rámutat – a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején Európa-szerte nagyon hasonló módon „hagyományok” tömeges politikai és társadalmi termelése zajlott, „kitalált hagyományokat” hoztak létre (középületek, szobrok állítása, állami/nemzeti ünnepek szervezése, nemzeti és nemzetközi sportversenyek rendezése stb.).⁴ E „kitalált hagyományok” lehettek mulékonyak, vagy válhattak hosszú időre meghatározó gyakorlattá.⁵ Ezek némelyike, különösen a nemzeti ünnepek, ünnepi rendezvények rendszeresen felhasználták/felhasználják a népi kultúra elemeit is.

A néphagyomány felhasználásának, megjelenítéseinek vizsgálatában különféle megközelítések merültek fel az elmúlt évtizedek néprajzi-antropológiai kutatásaiban.⁶ A folklorizmuselméletek és az ezen a területen a 20. század utolsó harmadában kibontakozó vizsgálatok olyan jelenségekre mutatnak rá, amelyek támpontot jelenthetnek jelen kutatásban is. A folklorizmus különböző definícióiban felmerülő, lényegében közös gondolatok, hogy a folklorizmus keretében a népi kultúra (folklór) a „nem népi” kultúrába / „magas” kultúrába (nem-folklór-

1 Lásd többek között Hofer 1991, 7.

2 Hofer 1991.; Hofer 1989.

3 Lásd Kapitány G. – Kapitány Á. 2002.; Voigt 2011.; Hoppál 2011.; A nemzetépítésről és a néphagyományok nemzeti kultúra keretébe illesztéséről szóló hazai néprajzi-antropológiai munkák áttekintését lásd Ilyés 2014.

4 Eric Hobsbawm a „kitalált hagyományok” (invented tradition) fogalmat a modern államok keretében zajló hagyományteremtési folyamatok és nemzeti szimbólumképzések vizsgálata kapcsán vezette be. Tanulmányában a szerző rámutatott, hogy az első világháború előtti 30-40 évben nagy lendülettel zajlott Európában a hagyományok állam által kezdeményezett (politikai), valamint nem formális szervezetektől kiinduló (társadalmi) kitalálása. A „kitalált hagyomány” fogalma rámutat az új gyakorlatok, szokások, tárgyak tudatos „termelésére” és „hagyományként” való bemutatására (Hobsbawm 1983/1987.).

5 Hobsbawm 1987, 178.

6 Ezek legutóbbi áttekintése: Vajda 2016.

ba) kerül,⁷ a népi kultúra elemei eredeti környezetüktől különböző, számukra új kontextusokban jelennek meg,⁸ valamely külső célokra felhasználják, bemutatják őket, és ezek révén megváltozott módon élnek tovább. A folklorizmusjelenségek „a ruralitás és az urbanitás találkozásának sajátos termékei”.⁹

Hermann Bausinger e jelenségkörrel kapcsolatban számos fontos szempontra felhívta a figyelmet. Véleménye szerint: 1. folklorizmusról beszélünk a népi kultúra felhasználása esetén függetlenül attól, hogy kutatók vagy a hagyomány ápolói közvetítik azt; 2. az „első- és másodkézből származó hagyományok” kölcsönösen hatnak egymásra és összefonódnak; 3. üzleti szempontokkal is – de nem csupán ezekkel – számolnunk kell; 4. a folklorizmusjelenségek esetében egyenként kell megvizsgálni a jelenségek funkcióit; 5. különbséget tehetünk aszerint, hogy kinek szánják a folklorizmust; 6. „A folklorizmus a szerepelvárások terméke”; Hozzáteszi azt is, hogy 7. „ha a folklorizmussal szemben a »tulajdonképpen népi kultúrára« hivatkozunk, akkor a népi kultúrát olyan zárt körbe vonjuk be, amelyben aztán az szükségszerűen a folklorizmus irányába változik”, továbbá, hogy 8. a folklorizmus a régre, az eredetire való hivatkozást tartalmazza, ugyanúgy, ahogyan az ilyen jelenségek bírálata.¹⁰

A folklorizmus felfogható kommunikációs folyamatként, amely során a népi kultúra elemei eredeti környezetükből kiemelve új környezetbe kerülnek.¹¹ Ilyen új összefüggésrendszert jelentenek a népi kultúra feltárása, kutatása révén létrehozott adatközlések és feldolgozások (tudományos folklorizmus). A népi kultúra elemei reprezentációs funkciót is betölthetnek, ahol kiválasztás után saját környezetünkben helyezzük el őket. Itt a megjelenített tárgy vagy jelenség jelképként szolgál, mégpedig a népi kultúrával való együvé tartozás jelképeként (reprezentációs folklorizmus). Ilyenek a lakásban elhelyezett népi tárgyak

7 Voigt 1990. Voigt utal e kapcsolat kölcsönösségére is: A népi kultúra (folklór) és a nem folklór között kétirányú, kölcsönös kapcsolat áll fenn, ahol azt a folyamatot, amely a folklórból indul ki és a nem folklórba tart folklorizmusnak nevezzük. Ezzel szemben a folklorizálódás ellentétes irányú folyamat, amely a nem folklórból tart a folklórhoz.

8 Bíró 1987, 31.

9 Balogh – Fülemile 2020, 23.

10 Bausinger 1966.; Magyarul: Bausinger 1983.

11 Bíró 1987, 31, 33–44.

vagy a színpadon bemutatott néphagyományok. Számolnunk kell olyan látszólag változatlanul továbbélő gyakorlatokkal (pl. a megváltozott faluban, vagy a városba költözött falusiak körében gyakorolt „régí” szokások, babonás cselekvések), amelyek továbbműködnek, de a cselekvéssor korábbi rendszerjellege megszűnt (mindennapi folklorizmus). A hagyományhasználat jellegzetes esete a népi kultúra elemeinek (pl. népművészet, népköltészet) „magas kultúrába”, hivatásos művészetek keretébe kerülése (művészi folklorizmus). Utóbbi jelenléte szokták leggyakrabban folklorizmusnak tekinteni.¹²

A népi kultúra felhasználásával, örökségének különböző csatornákon megszerkesztett képével kapcsolatban Hofer Tamás hívta fel a figyelmet, hogy különböző korszakok néphagyomány-képei az adott időszak lenyomatai, ugyanakkor korábbi elképzeléseket is továbbvisznek: „A magyar nemzettudatnak a népi kulturális örökségre vonatkozó részét olyan falhoz hasonlíthatjuk, amelyre hasonló tárgyú plakátok több rétegét ragasztották föl, a korábbiakat részben letépték, részben átfedték, – nehéz látni melyik időszak mit is tett hozzá a kialakult képhez és a képek mögött hol is kereshetjük a történeti valóságot.”¹³

Jelen tanulmányomban a fenti folyamat egy korszakát, a népi kultúra megjelenítésének, megszerkesztésének Magyarországon az 1920-as években – a Horthy-korszak első felében – zajló folyamatait vizsgálom.¹⁴ A hagyományok felmutatásának, felhasználásának azon eseteire, típusaira szeretnék a következőkben rámutatni, ahol a vizsgált időszakban különböző állami-társadalmi rendezvényeken ezek nyilvános bemutatásra, – ha a fenti folklorizmus-típusoknál maradunk – reprezentatív funkcióba kerültek. Ezúttal nem foglalkozom részletesen a korszak tudományos megjelenítéseivel és a szorosabban vett művészi felhasználással, azonban fontos tudnunk, hogy a népi kultúra különböző csatornákon, kontextusokban való bemutatásai sok szállal összefonódtak egymással. Ezekre az összefüggésekre néhány esetben utalok is majd. Ezúttal nem térek ki az ezt az időszakot megelőző korszak ilyen jellegű törekvéseire és ese-

12. Bíró 1987, 33–44.

13. Hofer 1991, 7–8.

14. Itt most csak ezzel az 1930-as évek előtti, a Gyöngyösbokréta-bemutatók indulását megelőző időszakokkal foglalkozom.

ményeire sem (pl. a Millennium körüli ünnepi bemutatásokra¹⁵), valamint az 1930-as évektől kibontakozó és intézményesülő hagyománybemutató mozgalomra (Gyöngyösbokréta-mozgalom¹⁶). Ugyanakkor helyenként hivatkozni fogok az ezekkel való kapcsolatokra is.

A következőkben az 1920-as évek olyan történeti eseményeit szeretném részletesen megvizsgálni, ahol a paraszti kultúra hagyományaira közvetlen hivatkozás történt, annak elemeit valamilyen módon felmutatták. A történetek feltárásánál főként az egykorú sajtó nagyszámú híradására és részben a korabeli filmhíradók mozgóképeire támaszkodom. Az egyes bemutatók esetein keresztül azt elemzem, hogy az adott időszakban a népi kultúra milyen módon jelenhetett meg a különböző ünnepi rendezvényeken, a néphagyomány mely elemeit emelték ki, és ezek milyen új összefüggésekben jelentek meg. Arra is rámutatok, hogy az ezekről szóló korabeli híradások milyen, a népi kultúrával kapcsolatos elképzeléseket tükröztek, ugyanakkor közvetítettek. Összességében az egykorú források vizsgálatával arra keresem a választ, hogy milyen a reprezentációk révén megszerkesztett „magyar népi kultúra”-kép.

A népi kultúra megjelenítésének alkalmai és kontextusai

A magyar néprajzi kutatás a néphagyományok hazai tömeges reprezentációját elsősorban az 1931-től induló Gyöngyösbokréta-bemutatókhoz köti, ugyanakkor a társadalmi-kulturális élet számos területén már ezt közvetlenül megelőzően, az 1920-as években találkozunk a népviseletek, népszokások, néptáncok rendszeres felhasználásával. Egykorú forrásainkból kirajzolódnak a magyar népi kultúra bemutatásának, korabeli megszerkesztésének gyakorlatai és a népi kultúrával kapcsolatos elképzelések.

15 Erről részletesen lásd Dóka 2017.

16 A Gyöngyösbokréta-bemutatókkal kapcsolatos tanulmányok gyűjteményét lásd Dóka – Molnár 2011. A gyöngyösbokrétás repertoár értékeléséhez: Dóka 2011., különösen 54–64.

Falukiállítások és népi bemutatók

Időszakunk jellegzetes, a népi kultúrára sokféle módon hivatkozó, a műveltség terjesztését, egységesítését, a falusi társadalom felvilágosítását célzó rendezvényei az úgynevezett falukiállítások (falufejlesztő/falufejlesztési kiállítások).¹⁷ Ezeknek a mezőgazdasági, ipari, egészségügyi és kulturális tematikákat megjelenítő kiállításoknak elsősorban a Faluszövetség¹⁸ és helyi szervezetei voltak kezdeményezői és szervezői. A Faluszövetség 1925 augusztusában Cegléden rendezett jubileumi kiállítást, ugyanekkor kiállítási mozgalmat hirdetett, amelynek keretében az ország különböző településeire falukiállításokat terveztek (Szekszárd, Hatvan, Kaposvár, Csököly, Zsámbék, Mezőkövesd, Nyíregyháza, Győr, Kóny).¹⁹ E kiállításokon a mezőgazdasági gépek és termények, valamint a vidék múltját megidéző kiállítási egységek és a rendszeresen megjelenő népművészeti tárlatok mellett különböző – főként a kiállítások megnyitóihoz kapcsolódó – ünnepségeket is terveztek. E rendezvényeken találunk különböző versenyeket (pl. sportversenyt, munkaversenyt), lovasbandériumok felvonulását és nem utolsósorban népviseleti és népszokás-bemutatókat. A népi bemutatók célja a korabeli híradások szerint a szereplők és a vendégek szórakoztatása mellett a „régí népszokások, táncok s a legtöbb helyen már levetett festői népvi-

17 Ezek a kiállítások a korszak nemzetközi falufejlesztési tárlatainak (lásd, pl. Brüsszeli falufejlesztési kiállítás – 1925), illetve általában a gazdasági, ipari, kulturális kiállításoknak – már a 19. század második felében kibontakozó – hagyományait követik. Falukiállítások Magyarországon az 1920-as évek első felében: pl. Putnok, 1922. január 5., Makó, 1922. február 9. (Népjóléti vándorkiállítások hírei. *Néptanítók Lapja*, 1922. február 16. 50.); Kaposvár, 1923. szeptember 27. (Falufejlesztési kiállítás Kaposvárott. *Vasárnap*, 1923. szeptember 23. 6. o.; Teljes sikert ígér a falufejlesztési kiállítás. *Új-Somogy*, 1923. szeptember 27. 1. o.); Dombóvár, 1923. október 6-8. (Dombóváron is lesz falufejlesztési kiállítás. *Pécsi Lapok*, 1923. október 8. 2. o.); Csurgó, 1924. december 14. (Falufejlesztési kiállítás Csurgón. *Zalai Közöny*, 1924. december 7. 4. o.) A Falu-szövetség a Stefánia-szövetséggel együtt rendezi új vándorkiállításait. *Új Nemzedék*, 1923. február 16. 5. o.

18 1920-ban jött létre a Falu Országos Szövetség (1922-től Falu Országos Földműves Szövetség), mely a falukérdés megismerését és a falvak gazdasági és kulturális felemelését tekintette feladatának (Erdei – Pataki 1957, 182.).

19 A faluszövetség száz kiállítása. *Budapesti Hírlap*, 1925. szeptember 3. 5. o.; Kiállítási mozgalom országszerte. *Magyarság*, 1925. augusztus 1. 15. o.

seletek”²⁰ ünnepélyes bemutatása, megismertetése, valamint a viseletek és szokások „fenntartása” volt.²¹ Egy kisebb, 1925-ben Kónyban rendezett kiállításon a helyi iskola hat tantermében mutattak be tárgyakat, emellett állatbemutatót, tűzoltóversenyt is szerveztek, és a közönség megtekinthette a „régí kónyi verbungos tánc felújítását”.²²

A ceglédi jubileumi kiállításról az országos sajtó és a vidéki lapok is beszámoltak, és híradófilm is készült, melynek mozgóképein feltűnik a kiállítást megnyitó Horthy Miklós, továbbá népviseletes küldöttségek is.²³ Az esemény politikai reprezentációs és propagandisztikus vonásai a kormányzó megjelenésével és az erről beszámoló filmhíradóval is jól tetten érhetőek. A Cegléd város ünnepi hetét bezáró ünnepélyről a korabeli sajtóban részletesen olvashatunk. A rendezvényen különböző látványosságok között (állatdíjazási verseny, kocsi- és lóverseny, vadászverseny) feltűnik egy szokásbemutató is: „A közönség által legjobban várt jelenet zárta be az ünnepsorozatot, a teljes hűséggel előadott alföldi leányrablás. A vígan mulatozó násznép közé eredeti öltözékű rablók törtek be, akik felkapták a megszeppent menyasszonyt és elszáguldottak vele az óriási méretű szintéren. A násznép is lóra kapott, a mesterien feldíszített szekerek is megindultak, és olyan hajsza kerekedett a nagy pályán, mintha nem is előadás, hanem valódi leányrablás zajlott volna le a nézők szemei előtt.”²⁴

Az 1920-as években a népművészet és népviselet nyilvános megjelenítése és megszerkesztése szempontjából kiemelkedő eseményt jelentett az 1925. szeptember 6-án megrendezett, a helyi iparkiállításához kapcsolódó soproni „népviselet-nap”. A rendezvény turisztikai látványosságot ígért, mely sok turistát vonz majd Sopronba.²⁵ Emellett néprajzi ismeretterjesztő célokat szol-

20 Kiállítási mozgalom országszerte. *Magyarság*, 1925. aug. 1. 15. o.

21 A faluszövetség száz kiállítása. *Budapesti Hírlap*, 1925. szeptember 3. 5. o.

22 A faluszövetség száz kiállítása. *Budapesti Hírlap*, 1925. szeptember 3. 5. o.; A kónyi verbunkkal kapcsolatos hagyományalkotási folyamatok láthatóan már ekkor elindulnak, és a tánc használatának későbbi története is nyomon követhető. Ehhez lásd Eitler 2018, 225–242.

23 A Faluszövetség századik kiállítása Cegléden. *Magyar Híradó* 80. 1925. augusztus

24 Hogyan folyt le a ceglédi ünnepségek záróünnepélye. *Szózat*, 1925. szept. 11. 9. o.

25 Népviseleti nap. *Budapesti Hírlap*, 1925. augusztus 28. 8. o.

gált. Olyan ünnepséget terveztek, ahol Sopron megye falvai bemutatják „a néprajzi szempontból is különös értékkel bíró” népviseleteiket és népszokásaikat.²⁶ A népviseleti nap célkitűzései között olvashatjuk, hogy a bemutatóval ösztönözni akartak a hagyományok ápolására és megbecsülésére is.²⁷ A zenés-énekes népviseletes felvonulást, népszokásbemutatókat (főként lakodalom-bemutatókat) és népviseleti versenyt is magába foglaló rendezvényről bőséges forrásanyag maradt ránk, mely arról is tanúskodik, hogy a soproni népviseleti nap jelentős eseménye volt az időszaknak. Amellett, hogy a sajtó beharangozta a rendezvényt és beszámolt az eseményekről, a korabeli néprajzi kutatás is figyelemmel kísérte. A néprajzkutató, Gönyey Sándor a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratában, az *Ethnographiában* (a *Magyarság* című újság cikke nyomán) részletesen beszámolt a népviseletes felvonulásról, versenyről és népszokásbemutatókról. Az írásban olvashatunk Ágfalva, Szany és Kapuvár előadásáról:

„A kora délután nagy tömegek gyűltek össze a felvonulás útvonalain. A versenyben szereplő faluk külön vonata csak négykor érkezett meg. Ágfalva rezesbandája fogadta őket a peronon. A rendezőbizottság, élén Szóka István főszolgabíróval, csoportokba állította az érkezőket, előre megállapított sorrend szerint. Az élen Szany község haladt. Pirosmellényes, gatyás gyermeksereg húzott egy rudat, a rúd végén egy kerék forgott vízszintesen, a keréken két bábu állt, népviseletben, egymás kezét fogva. És amint a kerék vízszintesen fordult, vele együtt ők is forogtak. Az egész utca rajtuk nevetett. [...] A kerék után árvalányhajas legények lépkedtek piros és sárga zsinórral díszített mellényben, leányok és asszonyok fehér-piros népviseletben. Ritkábbnál, ritkább rábaközi nótákat énekeltek. E község felvonulását Szily István körjegyző rendezte. [...] Az ágfalviak libasorban jöttek, lakodalmas menetet ábrázolva. [...] Nagy csodálkozást ébresztett Kapuvár felvonulása. A legénység vezette színes sallangokkal díszített borosüvegekkel. Ez a falu is lakodalmas menetet mutatott be, a férfiak »pillangós mellényben« árvalányhajjal, vőfélybokrétás »asztrigán«

26 Népviseleti nap. *Budapesti Hírlap*, 1925. augusztus 28. 8. o.

27 Népviseleti nap Sopronban. *Pesti Hírlap*, 1925. augusztus 28. 9. o.

sapkával jöttek, a menyecskéken pillangós kobak²⁸, lángpiros cipő, csattos öv, babos harisnya volt. [...] Cifrábbnál-cifrább rigmusokat énekeltek, kalácsdara-bokkal dobálták egymást.”²⁹

A felvonuláson részt vettek még a harkaiak horvát népviseletükkel, a csornaiak szintén helyi viseletükben „táncolva, rikoltva”, a balfiak lakodalmi menettel. A felvonuló csoportok a soproni Erzsébet-kertbe érkeztek, ahol a rendezők egy szalmafüdeles „rábaközi házat” építettek fel. Ez előtt folytak a lakodalmi szokás- és táncbemutatók. Itt a csornaiak a násznagy rigmusát követően álmenyasszonyt adtak ki: „Sok móka után egy sánta boszorkánynak maszkírozott lepedőbe csavart suhancot löktek ki a házból [...] alkudozás, míg végre megjelent a menyasszony. Amikor aztán Kocsis Marci násznagy megrendelte a csárdást.”³⁰ A balfiak is lakodalmi szokásokat és ennek keretében kakasütést jelenítettek meg. Az ágfalvi németek félkörbe állva „Wermentancot”³¹ táncoltak, majd a menyasszony és a vőlegény polka tánca következett, végül egy „Bursch mit ihren Mädeln” nevű táncot mutattak be. A kapuváriak jelenetében „a menet a menyasszony háza elé vonult, a legények körbeálltak. Mindegyik gyertyát vett a kezébe, meggyújtották, kívülről a lányok állták körül őket. Nótázva kezdtek bele a lassú gyertyástáncba. Így ki-csálták a nyoszolyólányt és a menyasszonyt, majd a vőlegényt. Aztán megkezdődött a csárdás”.³² A népszokásbemutatók végeztével csornai és kapuvári lányok lakodalmi kalácsot (kalinkót) nyújtottak át az előjáróknak, majd este községenként külön táncmulatságot tartottak.

Az egykorú újságcikkek szerint a soproni rendezvény jelentős szórakoztató esemény volt: „A vasárnapi népviseleti bemutaton Sopron megye hat községéből több mint ezer ember vett részt. Egész Sopron népét az utcákra csalta ki a ritka látványosság, amely színes váltakozásokban mutatta be a magyar és a német népviseleteket és népszokásokat. A népviseleti verseny a városi sétátéren

28 női főkötő

29 Ébner 1925, 189.

30 Ébner 1925, 190.

31 *Werbentanz* német ’verbunk’

32 Ébner 1925, 190.

folyt le óriási közönség jelenlétében.”³³ Az előadott szokásokat és táncokat, a felvonultatott népviseleteket és a közönség előtt elénekelt „ritkábbnál ritkább rábaközi nótákat” a korabeli híradások a falvak és a vidék „eredeti” hagyományaiként harangozták be. Ugyanakkor a népviseleti napot egy újabb „kitalált hagyományt” követve a falvak versenyeként rendezték meg, és a bemutatók értékelésére bírálóbizottságot kértek fel. A zsűri döntése értelmében első lett Kapuvár – Garta, második Csorna, Balf és Ágfalva, harmadik Szany és Harka.³⁴ A soproni bemutatóról nemcsak újságcikkek jelentek meg, hanem filmhíradó is készült (*Népviseleti bemutató Sopronban*).³⁵ A Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának kiküldöttjeként jelen levő Gönyey Sándor az *Ethnographia*-beli beszámoló mellett fényképeket és filmet is készített az alkalomról.³⁶

A fenti események révén a népi kultúra kiválogatott lokális elemei új (pl. politikai, turisztikai, néprajzi) kontextusokba kerültek. A bemutatók és a verseny mellett az újságcikkek és a híradófilm, valamint a tudományos leírások maguk is továbbszerkesztették és terjesztették a szanyi, kapuvári, csornai stb. „hagyományok” szervezők és maguk a falvak lakói által megkomponált „képeit”.³⁷

33 A soproni népviseleti bemutató. *Magyarság*, 1925. szeptember 8. 9. o.

34 A soproni népviseleti bemutató. *Magyarság*, 1925. szeptember 8. 9. o.; Kapuvár–Garta, Csorna, Balf és Ágfalva nyerte a népviseleti versenydíjakat. *A nép*, 1925. szeptember 10. 5. o.

35 Népviseleti bemutató. *Dunántúl*, 1925. szept. 6. 1. o.; Népviseleti bemutató Sopronban. *Magyar Híradó* 83. 1925. szeptember; A filmnek sajnos nem maradt fenn kópiája, de dokumentumaiból tudunk a bemutatott jelenetekről. Inzertek: 1. Népviseleti bemutató Sopronban, 2. A felvonulás, élén a szanyi karnevál látványos kocsiával, 3. Az első díjat nyert kapuvári csoport felvonulása, 4. Csorna lakodalmi menete a menyasszonyi házhoz érkezik, 5. A jegyespár, 6. Lakodalmi tánc

36 E fotókból megjelentek képek az *Ethnographiában* (*Ethnographia*, 1925. 190.); A korabeli filmezésről lásd Gönyey Sándor: A Gyöngös-bokrétá története. é. n. (kézirat) Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 5771. Gönyey e filmje tudtommal nem maradt fenn.

37 Fülemile Ágnes a hagyományos viseletek 20. századi alakulása kapcsán hívja fel a figyelmet, hogy „a kívülről jövő hatások, biztatások, a parasztságról alkotott kép a hivatalos politikában, közgondolkodásban, kultúrában természetesen hatással van a parasztság közérzetére, önértékelésére, ambícióira.” (Fülemile 1991, 69.) A kívülről jövő érdeklődés és a helyi tánc hagyomány alakulásának összefüggéseire többek között Karácsony Zoltán mutatott rá a kalotaszegi legényes példáján (Karácsony 2001.). A falusi tánc kultúra szinpadiasításának kérdéseit Kürti László is felveti szintén a kalotaszegi legényessel kapcsolatban (Kürti 2014.).

1. kép. „Motolla, tavaszi gyermekjáték Szanyról”. Soproni népviseleti verseny, 1925. szeptember 6.

2. kép. Kapuvári lakodalmos menet. Viszik a lakodalmi kalácsot. Soproni népviseleti verseny, 1925. szeptember 6.

Az 1920-as évek második felében a Faluszövetség sorra szervezett a vidéki településeken falukiállításokat, amelyeken az eddigre meghonosodott „kitalált hagyománynak” megfelelően népi (népviselet-, népszokás-, néptánc-) bemutatók is zajlottak. 1926. augusztus 5. és 10. között Gödöllőn a Premontrei Gimnáziumban rendezett kiállítást a Gödöllői Járási Közművelődési Egyesület és a Faluszövetség. Az eseményt Habsburg József főherceg nyitotta meg, és a kiállításhoz (egyházművészet, hadtörténet, gazdaság, ipar, vadászat, erdészet és méhészet, háziipar, néprajz) kapcsolódóan itt is „népviseleti bemutatót” szerveztek.³⁸ Kiállítási útmutató³⁹ is megjelent, valamint az újságok fényképeket⁴⁰ is közöltek a rendezvényről. Filmhíradó is beszámolt az eseményről (Népművészeti- és kulturális kiállítás Gödöllőn: 7. József kir. [ályi] herceget vitéz Endre László és Nagy Sándor festőművész fogadják, 8. Csendélet a kiállításból, 9. Népviselet a gödöllői járásban).⁴¹ 1927. augusztus 14-től 17-ig Barcson rendezte meg kiállítását a Faluszövetség, ahol a megnyitón lakodalmas menet felvonulását – „három festői lakodalmas menet”, egy magyar (visontai, komlósi), egy német (szuloki) és egy horvát (potonyi, lakócsai) – bemutatását is tervezték.⁴² A kiállítással kapcsolatosan sor került sportversenyekre, gyermekszépségversenyre, mezőgazdasági versenyekre is. A korabeli filmhíradó erről az eseményről is beszámolt.⁴³

1928. augusztus 11-től 15-ig újra a Rábaközben rendezett a Faluszövetség „falufejlesztési kiállítást”. A korabeli hírek szerint Kapuvár és a kapuvári járás anyagaiból a kapuvári iskola tantermeiben és udvarain gazdasági, kereskedel-

38 Egy vagonra való gazdasági géppel díjazzák a gödöllői kiállítás nyerteseit. *Nemzeti Újság*, 1926. augusztus 5. 4. o.

39 *A Gödöllői Járási Közművelődési Egyesület és a Falu-Szövetség Kiállításának Útmutatója*. Gödöllő, 1926. augusztus hó 5–10. Összeállította Dettár György.

40 „Cinkotai és kerepesi leányok sorfala a Faluszövetség gödöllői kiállításának megnyitásán”, „Mogyoródi mátkapárok a gödöllői kiállításon”, „Csömör község kiállítása egy mátkapárral és a násznéppel népviseletben”, „Kerepes község Blaháné szobája, benne egy kerepesi mátkapár népviseletben” (*Vasárnap*, 1926. augusztus 15. 1. 3. 7. o.)

41 Népművészeti- és kulturális kiállítás Gödöllőn. *Magyar Híradó* 129. 1926. augusztus

42 Három festői lakodalmas menet felvonulása közben nyitják meg a barcsi kiállítást. *Somogyi Újság*, 1927. július 13. 2. o.

43 A Faluszövetség kiállítása és a Széchenyi nemzetség sportversenyei Barcson. *Magyar Híradó* 182. 1927. augusztus

mi, kulturális, háziipari és népművészeti tárgyú kiállítást rendeztek.⁴⁴ A rendezvényt a település zászlókkal feldíszított főterén ismét József főherceg nyitott meg, aki kíséretével a dízsátorban foglalt helyet.⁴⁵

3. kép. Tánc viseletben Kapuváron a templomnál. József főhercegnek mutatják be a táncot. Elöl táncol Kiss Vámosi József és Udvardi Margit. Kapuvár, 1928. augusztus 14.

44 A kapuvári kiállítást nagy ünnepséggel nyitotta meg József főherceg. *Nemzeti Újság*, 1928. augusztus 14. 4. o.

45 Mezőgazdák tudósítója. A kapuvári mezőgazdasági kiállítások programja. *Új Barázda*, 1928. augusztus 12. 10. o.; A kapuvári mezőgazdasági kiállítás. *Új Barázda*, 1928. augusztus 14. 1–2. o.

Ez alkalomból is szerveztek „népviseleti ünnepséget” Sopron vármegye és a Kapuvári járás vezetőinek közreműködésével.⁴⁶ A tervek szerint külön ünnepi esemény volt az erre a célra berendezett főtéren a kapuváriak népi bemutatója: felvonulás „ma is őrzött drága és néprajzi nézőpontból rendkívül értékes” népviseletekben, a „rég magyar szokások szerint” megrendezett lakodalmi menet és a „Kapuvárott még ma is táncolt” verbunk és más „rég ős magyar táncok” előadása.⁴⁷

4. kép. Verbunkos tánc. Kapuvár, 1928.

46 Népviseleti ünnepségek Kapuvárott. *Pécsi Napló*, június 23. 5. o.; Népviseleti ünnepségek Kapuvárott. *Dunántúl*, 1928. június 28. 4. o.; Népviseleti felvonulás Kapuvárott. *Budapesti Hírlap*, 1928. július 8. 16. o.

47 Népviseleti felvonulás Kapuvárott. *Budapesti Hírlap*, 1928. július 8. 16. o.

5. kép. Menyecske hímzett fehér fejkendőben. Kapuvár, 1928.

6. kép. Menyecske selyemrojtú fejkendőben. Kapuvár, 1928.

7. kép. Leányhajviselete. Kapuvár, 1928.

Később az újságok részletesen beszámoltak az ünnepségről: „Külön fénypontja volt a kiállításnak és az ünnepségnek a híres kapuvári lakodalom és a még itt divatos toborzó tánc bemutatása, melynek összeállítását és bemutatását nagy munkával és körültekintéssel Wallisch Jenő dr. plébános végezte. Hatalmas lakodalmos menet vonult fel a főherceg elé, a pompás színdús kapuvári népviseletben, kurjongatva, boros-flaskókkal, kalácsokkal és perecekkel, majd 50 pár zeneszóra táncolta el a híres hagyományos toborzó-táncot, mely után a főhercegnek kapuvári varrottas lajbit és fejkendőket adtak ajándékba.”⁴⁸ A sajtóban megjelent híradásokban azt is olvashatjuk, hogy a bemutatott viselet „már kihalófélben van, mert nem kultiválják.”⁴⁹ Délután a vitnyédi rétre szerveztek programokat. A rendezvény keretében ló- és kocsiversenyt, tenyészállat-kiállítást, tűzoltóversenyt, gyermek szépségversenyt, úszó- és kerékpárversenyt, mezőgazdasági és (rakodó, ökörhajtó, szalmarakó, zsákoló stb.) munkaversenyt terveztek.⁵⁰ A kapuvári kiállítás eseményeit is bemutatta a korabeli filmhíradó „Mezőgazdasági munkaverseny a »Faluszövetség« kapuvári kiállításán” címmel (Inzertek: 6. Újszerű érdekes verseny a »Faluszövetség« Kapuvárott rendezett kiállításán. Mezőgazdasági munkaverseny. 7. Kapuvári jellegzetes ősi magyar típusok. 8. Kapuvári toborzó tánc).⁵¹ A filmen sztereotipizáló, idilli kapuvári népi életképeket (kútból vizet merő viseletes nőt, kapuvári utcaképet, pipázó viseletes férfiakat, falusiak csoportját), továbbá női fej- és hajviseleteket láthatunk. A viseletek mellett a filmen a táncbemutató képei is felvillannak, a férfiak körben verbunkot járnak, körben mögöttük nők táncolnak, majd csárdást táncoló párokat láthatunk. E mozgókép és a korábban idézett filmek is jól szemléltetik, hogy e korszakban a filmhíradó a népi kultúra új közegévé és tömeges reprezentációjának jellegzetes típusává vált. A híradófilmek a magyar népi kultúra képének korabeli megszerkesztési folyamataiban jelentős szerepet játszottak.

48 A kapuvári kiállítást nagy ünnepséggel nyitotta meg József főherceg. *Nemzeti Újság*, 1928. augusztus 14. 4. o.

49 A kapuvári kiállítást nagy ünnepséggel nyitotta meg József főherceg. *Nemzeti Újság*, 1928. augusztus 14. 4. o.

50 Augusztus 12-én nyílik meg a kapuvári kiállítás. *Budapesti Hírlap*, 1928. július 18. 10. o.

51 Mezőgazdasági munkaverseny a „Faluszövetség” kapuvári kiállításán. *Magyar Híradó* 236. 1928. augusztus

Ugyanezekben a hetekben a Tolna megyei Tamásiban a Faluszövetség újabb kiállítására került sor. A kiállításhoz kapcsolódó viseletbemutató képei mint a magyar népi kultúra megjelenítései ezúttal is feltűnnek majd a korabeli filmhíradóban.⁵²

„Igazi matyók” lakodalma Budapesten

Végigtekintve az 1920-as évek néphagyomány-bemutatóin látjuk, hogy – a millenniumi ünnepekhez hasonlóan – a felhasználás és a nyilvános reprezentáció szempontjából a népi kultúra egyik legnépszerűbb jelensége a lakodalom volt. A falukiállítások népi lakodalmi jelenetein túl feltűnik még egy lakodalombemutató, a Budapesten 1926. június 20-án előadott úgynevezett „Matyólakodalom”. Tudjuk, hogy nem előzmények nélküli ez az esemény, a millenniumi rendezvények népi ünnepeinek is éppen a mezőkövesdi lakodalom jelentette az egyik kiemelkedő programját.⁵³ Az 1926-os „Matyólakodalom” kapcsolódott a fővárosban ekkor megrendezett Nemzetközi Embervédelmi Kiállításhoz, ahol a magyar vidék szociális és kulturális kiállításokkal – ezek között Mezőkövesd népművészeti „ritkaságait és jellemző darabjait” bemutató tárlattal – szerepelt.⁵⁴ A „Matyólakodalom” azonban kilépett a kiállítás keretei közül, és egész napos, színes programokat ígérő önálló produkcióvá vált, amelytől mint vállalkozástól szervezői külön anyagi hasznot remélhettek. Itt a hagyománybemutató elüzletiesedésének, a népi előadáshoz kapcsolódó gazdasági haszonszerzésnek is egyértelműen tanúi lehetünk.⁵⁵

52 A Faluszövetség Tolnatamásiban rendezett kiállítása. *Magyar Híradó* 239. 1928. szeptember. 4. Érdekes tolnavármegyei hajviseletek.

53 Lásd részletesebben Dóka 2017, 34–51. A matyó lakodalom néprajzi látványossággá válásáról: Fügedi 1989, 313–328. Általában a matyó népművészet megszerkesztéséről lásd Fügedi 1997.

54 Matyólakodalom Budapesten. *Pesti Hírlap*, 1926. június 22. 10. o.

55 Mint láttuk az üzleti szempontok jelenlétére már Bausinger is felhívta a figyelmet (Bausinger 1966).

A korabeli híradások szerint az eseményhez egy mezőkövesdi házasulandó párt, Bán Borbálát és Pető Józsefet, valamint kétszáz főnyi násznépét utaztattak Budapestre a község előjáróinak vezetésével, hogy „matyóalakodalm keretében a matyók népviseletét és népszokásait bemutassa a főváros közönségének”.⁵⁶ A matyók vasárnap reggel érkeztek a Keleti pályaudvarra, és – miután „ünnepi díszbe” öltöztek – átvonultak a Városligetbe, ahol a Jáki templomban misén vettek részt. Ezt követően az Embervédelmi Kiállítás területére mentek, ahol a Zenepavilonban sor került a polgári esketésre: „Itt Havas Károly VI. ker.[ületi] anyakönyvvezető Augusztá kir.[ályi] hercegasszony és Lukács György nyug.[almazott] miniszter jelenlétében összeadta a fiatal matyópárt. Dr. Zsóry Lajos főszolgabíró és a községi főjegyzők szerepeltek tanúként. A királyi hercegasszony üdvözölte előbb az új párt, majd Gáspár József mezőkövesdi gazda kívánt nekik boldogságot és istenáldást.”⁵⁷ Ezt követően megebedeltek, szintén a kiállítás területén. Innen indult délután a mezőkövesdi násznép, hogy Budapest utcáin végigvonulva bemutassák „díszes” ünnepi viseleteiket az érdeklődőknek. Végül este 7 óra körül a Margit-szigetre, a MAC (Magyar Atlétikai Club) pályájára mentek, ahol Kiss László mezőkövesdi plébános a tribünökön ülő és a sportpályán összegyűlt nézők előtt összeadta őket.⁵⁸

A szervezők a margitszigeti bemutatóra külön jegyeket árultak, és színes programokat ígértek a matyó népi kultúra különböző elemeinek bemutatásával: „Festői felvonulás fúvós zenekarral. Az ifjú pár megesketésének színpompás szertartása. Lakodalmi játékok. Népszokások bemutatása. Matyódalárda. A menyasszony ágyának ceremóniás átkísérése a vőlegény házába. Filmfelvételek. Este 9 órakor lakodalmi vacsora az alsószigeti vendéglő összes helyiségeiben. Tánc és játékok reggelig. Matyóételek.”⁵⁹ Utóbbi, lakodalmi szokásokat meglevenítő programok a korabeli források szerint elmaradtak a sportpályát idővel eluraló fejtelenség és elégedetlenség miatt. A hirdetémények tükrében a mezőkövesdiek 9 órára a margitszigeti Alsó Vendéglőbe tervezett lakodalmi vacsoráját és mulatságát is látványosságnak számíthatták.⁶⁰

56 Matyóalakodalm Budapest. *Pesti Hírlap*, 1926. június 22. 10. o.

57 Matyóalakodalm Budapest. *Pesti Hírlap*, 1926. június 22. 10. o.

58 Matyóalakodalm Budapest. *Pesti Hírlap*, 1926. június 22. 10. o.

59 Matyóalakodalm vasárnap a Margitszigeten. *Pesti Hírlap*, 1926. június 16. 14. o.

60 Matyó lakodalm a Margitszigeten. *Budapesti Hírlap*, 1926. június 19. 8. o.

Jól tükrözik a sajtóban megjelent beszámolók, hogy a „Matyólakodalmom” jelentős részben a látványos viseletek bemutatását szolgálta. Az egykori újság-cikkek részletesen ismertették a budapesti utcákon vonuló mezőkövesdiek menetét, a nők és férfiak viseletét:

„[A Berlini téren] gyülekeztek a kövesdi lányok, menyecskék és a fiatal legények, akiknek ráncos gatyáját, hímzett kötényét és dolmányát, de különösen a kürtő alakú árvalányhajás fekete kalapját csak úgy megbámulták, mint a leányok és menyecskék díszes ingvállát. [...] [A menetben] elől a bíró meg az árvalányhajkalapos, ferencjósakabátos kántor, mögöttük kettesével a legények majd fején menyasszonyi koszorúval a barnahajú, barnaszemű, helyesarcú Bán Borbála, aztán a leány és asszonysereg, mögöttük pedig az öregasszonyok és öregemberek nagy csoportja.”⁶¹ A „Matyólakodalmom” előzményére (az ezredéves országos kiállítás alkalmával bemutatott mezőkövesdi lakodalmomra) maguk a korabeli cikkek is utalnak (pl. „Harminc év után újra matyó-lakodalmom lesz a Városligetben”), ezzel is alátámasztva a rendezvény jelentőségét, hovatovább folytonosságát. Azt is olvashatjuk, hogy a lakodalmas nép egy része már a millenniumi matyó lakodalomban is szerepelt, akkor legényként, leányként, most idős emberekként.⁶² Ugyanígy a múlt és jelen összekötését – és ezzel a matyó lakodalmom „kitalált hagyományának” tradícióként való bemutatását szolgálta –, hogy az újságok hangsúlyozták, hogy a kiállításon az esketés után „a második az üdvözlők sorában az a Gáspár József mezőkövesdi gazda volt, akit 30 évvel ezelőtt a Millenáris kiállítás területén eskettek össze”.⁶³

A budapesti „matyó lakodalmom” többféle összefüggésben jelent meg, és különböző célokat szolgált. Mindenekelőtt az Embervédelmi Kiállítás matyó tárlatának élő néprajzi illusztrációja kívánt lenni: „A kiállításon a mezőkövesdi motívumok is szerepelnek és az eziránti érdeklődés felkeltésére és közvetlen bemutatására a mezőkövesdiek egy eredeti matyó-lakodalmat terveznek”.⁶⁴ Pro-

61 Kétszáz igazi matyó a budapesti matyó lakodalmon. *Az Est*, 1926. június 22. 4. o.

62 Harminc év után újra matyó-lakodalmom lesz a Városligetben. *Színházi Élet*, 1926. 22. sz. 56–58. o.

63 Kétszáz igazi matyó a budapesti matyó lakodalmon. *Az Est*, 1926. június 22. 4. o.

64 Mezőkövesdi lakodalmom az Embervédelmi kiállításon. *Miskolci Napló*, 1926. június 18. 7. o. Az egészségügyi, pedagógiai, szociális témákat feldolgozó nemzetközi tárlat az ember-

pagandisztikus vonásaira, ugyanakkor néprajzi reprezentációs célkitűzésekre is utal az 1926-os „Matyólakodalom Budapesten” című filmhíradó (Inzertek: 22. Matyólakodalom Budapesten. 23. A násznép távozik az ünnepi miséről. 24. A polgári esküvő. 24a. A Magyar-Holland Biztosító Társaság életbiztosítási kötvényét a holland konzul leánya átnyújtja az új párnak, Augusztia kir.[ályi] hercegasszony jelenlétében. 25. A lakodalmi menet. 26. A menyasszony. 27. A vőlegény. 28. Az egyházi esküvő. 29. Lakodalmi tánc).⁶⁵

Tudjuk, hogy a 19. századtól nyomon követhető, ahogyan egyes vidékek népviselete, népi kultúrája „országos hírnévre” tett szert, „nemzeti jellemvonások” megtestesítőjévé, nemzeti jelképpé vált.⁶⁶ Ennek egyik hazai látványos példája éppen a matyó népművészet felfedezése és nemzeti rangra emelkedése. A mezőkövesdi népművészeti kiállítás⁶⁷ megnyitóján vagy – mint majd látjuk – a Szent István-nap ceremóniáján a kormányzó jelenlétében megjelenő matyókkal a matyó népviselet, népi kultúra a nemzeti, állami reprezentáció folyamába került. Az 1926-os budapesti kiállításon és lakodalombemutatóon, az egyes Szent István-napi ünnepi ceremóniákon és a mezőkövesdi helyi bemutatón a mezőkövesdiek nem csupán a matyó népi kultúrát képviselték, hanem a magyar nép szimbolikus megtestesítőjeként, népművészetük a magyar népművészet reprezentánsaként és végső soron nemzeti jelképként jelent meg. Az újságok mezőkövesdi viseletet ábrázoló fényképei és a jó néhány matyókat megjelenítő korabeli híradófilm⁶⁸ is a matyó népi kultúra használatának, reprezentatív funkciójának jellegzetes példái. Az ünnepi, nemzeti funkciók mellett azt is látjuk, hogy a matyó hagyományok időszakunkban szórakoztató produk-

védelem szükségességének gondolatát igyekezett megismertetni, népszerűsíteni. (Lukács György: *Budapest és a magyar föld. „Az ember”. Nemzetközi Embervédelmi Kiállítás tájékoztatója 1926 május–augusztus.* Globus Nyomdai Műintézet R.-T. Budapest, 1926.)

65 Matyólakodalom Budapesten. *Magyar Híradó* 122. 1926. június

66 Hofer 1991, 7.

67 A kiállításról lásd többek között: A Kormányzó a mezőkövesdi matyó háziipari kiállítás megnyitóján. *Szózat*, 1923. május 30. 6. o.

68 Matyólakodalom Budapesten. *Magyar Híradó* 122. 1926. június; Szent István-napi körmenet Budapesten. *Magyar Híradó* 131. 1926. augusztus; Húsvéti locsolás a matyók fővárosában, Mezőkövesden. *Magyar Híradó* 267. 1929. április; Testvérpárok kettős lakodalmi Mezőkövesden. *Magyar Híradó* 302. 1929. december és a sor az 1930-as évektől tovább folytatódik.

cióvá, „népművészeti fogyasztási cikké”, népszerű turisztikai látványossággá is váltak. Jól példázzák ezt a fenti „Matyólakodalmom” vagy a Mezőkövesdre szervezett kirándulások, külföldiek látogatásai.⁶⁹

Szent István-napi „búzaünnep” és viseletes küldöttségek

A Horthy-korszak egyik legjelentősebb nemzeti eseményét az évente megrendezett Szent István-napi ünnepségsorozat jelentette. Korszakunkban ez válik a nemzeti reprezentáció kiemelkedő eseményévé, egyben a népi kultúra (különösen a népviseletek) jelképszerű felmutatásának legfőbb alkalmává. Az egykorú forrásokban jól nyomon követhető, ahogyan a népi kultúra elemei bekerültek, valamint egyre nagyobb szerepet kaptak a Szent István-napi rendezvények ünnepi kifejezőeszközei között.⁷⁰ Az 1920-as években – a politikai-ideológiai környezettel és szándékokkal, a magyar népi és nemzeti értékek előtérbe kerülésével és hangsúlyozásával összefüggésben – a Szent István-nap egyházi (mise, körmenet), valamint politikai eseményei egyre inkább népművészeti bemutatókkal egészültek ki. Az 1920-as évek közepén egyértelműen megfogalmazódott a szándék, hogy a rendezvény világi, „nagyszabású nemzeti” ünneppé váljon, továbbá hogy a turizmust – ugyanakkor az állami reprezentációt – célozva a „külföld érdeklődését is kíváltsa”.⁷¹ Ennek érdekében egész hetes ünnepségsorozatot terveztek, melyen sportünnepok és egyéb látványosságok mellett a magyar népviseletet és népszokásokat is be kívánták mutatni.⁷² Ennek szellemében az 1926. évi Szent István-napi körmeneten népviseletes küldöttségek is felvontak a Faluszövetség szervezésében.⁷³ Az egyes falvak képviselői szervezeten

69 Lásd, pl. „A svájciak Mezőkövesden” (*Pesti Hírlap*, 1925. szeptember 29. 5. o.); „Diszlakoma és kirándulás az észt vendégek tiszteletére” (8 *Órai Újság*, 1925. augusztus 11. 7. o.).

70 A Szent István napi rendezvények kritikai megközelítését, elsősorban a politikai felhasználás szemszögéből kiinduló elemzését lásd Kovács 2006.

71 Világra szóló Szent István-hetet... *Budapesti Hírlap*, 1926. május 11. 3. o., 5. o.

72 Világra szóló Szent István-hetet... *Budapesti Hírlap*, 1926. május 11. 3. o., 5. o.

73 Népviseleti küldöttségek részvétele a Szent István napi ünnepségeken. *Mezőgazdák*, 1926.

utaztak Budapestre, és ingyen elhelyezést kaptak az ünnep idejére, hogy részt vegyenek a népviseletes menetben. Egy 1926. augusztusi híradófilm megöröktette a körmenetben résztvevő küldöttségeket is. A film felirata szerint a Faluszövetség harminc faluja vonult fel, ezek között Sárosd (Fejér vármegye), Rád (Nógrád), Kapuvár (Sopron), Öcsény (Tolna), Kátoly (Baranya), Buják (Nógrád), valamint ormánságiak, Pomáz (Pest), Lőrinci (Nógrád) és Mezőkövesd (Borsod) csoportjai. A küldöttségek falujuk népviseletében, településük nevét feltüntető táblákkal vonultak a menetben.⁷⁴ Az ilyen népviseletes felvonulások a települések/országok nevét megjelenítő táblákkal a „kitalált hagyományok” tartósan fennmaradó gyakorlatai lesznek.

1927-ben nem csupán a körmenetben jutott szerep a népviseletben megjelenő falusiaknak, hanem a Szent István-napi rendezvény részeként a Faluszövetség külön úgynevezett „búzaünnepet” tartott a budai Várban népviseletes csoportok részvételével. A települések képviselői augusztus 20-án, szombaton kora reggel gyülekeztek az Országház téren, majd fél 9-kor elindult a menet, amelyben az ország különböző vidékeinek küldöttségei vonultak fel. Egy korabeli újságcikk szerint „különösen feltűntek a besenyőtelkiek ötszázéves nemesi viseletükben, a lőrinciek leányküldöttsége hófehér menyasszonyi ruhában, ősi viseletben lévő fiatalemberekkel, csökölyiek, csongrádiak, hajdúsámsoniak, mezőkövesdiek, budaörsiek, tataiak, csobádiak, apciak, nagykőrösiek, nógrádiak és gombaiak tarkaszínes viselete”.⁷⁵ A Szent István-nap egyházi ceremóniái után a települések díszmagyarba és népviseletbe öltözött képviselői a kormányzó, Horthy Miklós elé járultak és egy-egy búzakoszorút ajánlottak fel neki, melyet Horthy szónoklat keretében köszönt meg.⁷⁶ Az egykorú beszámoló szerint koszorút hoztak Tolna vármegye, Szentes, Sátoraljaújhely, Csököly, Besenyőtelek, Pest vármegye, Mezőhegyes, Borsod vármegye, Szikszó, Szatmár vármegye, Fehérgyarmat,

augusztus 15. 84. o., Népviseleti küldöttségek részvétele a Szent István napi ünnepségeken. *Új-Somogy*, 1926. augusztus 6. 2. o.

74 Szent István-napi körmenet Budapesten. *Magyar Híradó* 131. 1926. augusztus.

75 Páratlan fénnel ünnepelte meg a főváros és az ország népe Szent István napját. *Magyarország*, 1927. augusztus 23. 5-6. o.

76 A ceremónia a falusi aratóünnep azon szokását idézi, amikor az aratók búzakoszorút kötöttek, amit a gazdának vagy falusi előljáróknak átadtak.

Veszprém vármegye, Balassagyarmat, Tata-Tóváros küldöttségei.⁷⁷ A koszorút felajánló képviselőket falusi csoportok követték „eredeti” viseletben. A hírek szerint a népviseletes felvonuláshoz „a falu színes, nemzeti érzéstől mintázott ruhái kerültek elő a szekrényekből, hogy Szent István-nap fényét még jobban emeljék. Minden egyes faluszövetségi küldöttség valósággal látványosságzámba ment, úgy hogy a székesfőváros közönsége osztatlan elismerésben részesítette és szeretetével fogta körül vidéki testvéreit”.⁷⁸ E rendezvényeken a népviseletek új összefüggésrendszerben jelentek meg, sokféle jelentést hordoztak. A Szent István-nap különböző ünnepein az egyes falvak viseletei ünnepi kifejezőeszközként, ugyanakkor szórakoztató látványossággént tűntek fel. Emellett, mint fentebb a búzakoszorú átadásának ceremóniájánál látjuk, az ünnepi mozzanatok a népviseletek politikai használatáról is tanúskodnak. Számolhatunk – ahogyan a fenti idézetben olvashattuk – a vidék reprezentálásával, a város és falu társadalmi egységének kifejezésével, ugyanakkor a „búzaünnep” jelenetei a „magyar falu népének” a kormányzó, Horthy iránti tiszteletadását is demonstrálták.

A Szent István-nap és a népi kultúra használatának korabeli összefüggéséhez még egy eseményre kell itt hivatkoznom. 1927-ben az ünnep alkalmával a Tattersallban⁷⁹ ingyenes népünnepséget rendeztek, ahol más szórakoztató látványosságok (ökörsütés, különböző mutatványok, versenyek, hangversenyek, népekenesek produkciói) mellett táncmulatság keretében „magyar táncokat” adtak elő.⁸⁰ Az itt bemutatott táncokról is találunk híradásokat, amelyek szerint „szalagtáncot”, körmagyart, magyar kettőst, palotást, csürdöngölőt, kanásztáncot és „magyar páros lakodalmas táncot” adtak elő.⁸¹ A város más pontjain is (Városliget, Népliget, Halászbástya, Állatkert, Margitsziget) hangversenye-

77 Páratlan fénnel ünnepelte meg a főváros és az ország népe Szent István napját. *Magyarság*, 1927. augusztus 23. 5–6. o.

78 Faluszövetség búzaünnep Szent István ünnepén. *Új Barázda*, 1927. augusztus 23. 3. o.

79 Tattersall: A mai Nemzeti Lovarda korabeli köznyelvi megnevezése.

80 Faluszövetség búzaünnep Szent István ünnepén. *Új Barázda*, 1927. augusztus 23. 3. o.; Páratlan fénnel ünnepelte meg a főváros és az ország népe Szent István napját. *Magyarság*, 1927. augusztus 23. 5–6. o.; Népünnep. *Újság*, Budapest, Szent István hete 4. o.

81 Gyönyörű ünnepek és szórakozások várják Szent István napján az ország népét. *Kis Újság*, 1927. augusztus 14. 3. o.; Páratlan fénnel ünnepelte meg a főváros és az ország népe Szent István napját. *Magyarság*, 1927. augusztus 23. 5–6. o.

ket, színházi előadásokat, multságokat szerveztek, esti látványossággént pedig a Gellért-hegyen tűzijátékot rendeztek, és a Dunán kivilágított sétahajók vonultak.⁸² Vasárnap, augusztus 21-én a tattersalli népünnepélyt megisméltették, emellett délután a Stefánia úton virágkorzót, este 7-kor pedig gyertyás körmenetet tartottak.⁸³ Az 1927. augusztus 20-i ünnepekről a népviseletes küldöttségeket és a mulató falusiakat is bemutató képriportok jelentek meg.⁸⁴ A korabeli filmhíradón is feltűnt a népviseletes felvonulás, a Szent Jobb körmenet, a koszorúk felajánlása és a tattersalli népünnepély mulató népe, valamint a virágkorzó.⁸⁵

Néhány év múlva, az úgynevezett Gyöngyösbokréta-bemutatók 1931-es elindulásával már a helyi gyöngyösbokrétás csoportok népviseletes küldöttségei vesznek majd részt az augusztus 20-i ünnepeken, így többek között a körmeneten. A Szent István-nap világi rendezvényeinek egyik központi elemévé pedig a bokrétás csoportok budapesti színházi néptánc- és népszokás-előadásai válnak.⁸⁶

A Balatoni Kultúrnap

1928 nyarán a Balaton környéki településeken „Balatoni Kultúrnap” elnevezéssel ünnepségsorozatot szerveztek. Az augusztus 5-én megtartott rendezvény elsősorban a Balaton gazdasági és turisztikai fejlesztését célozta, emellett a rendezők a bevételből különböző szervezeteket kívántak támogatni. A korabeli meghívóban a következőket olvashatjuk: „1928. augusztus 5. Balatoni Kultúrnap. Rendezi: A Királyi Magyar Yacht Club és a Balatoni Yacht Club. Célja:

82 Gyöngyösi ünnepségek és szórakozások várják Szent István napján az ország népét. *Kis Újság*, 1927. augusztus 14. 3. o.

83 Páratlan fénnel ünnepelte meg a főváros és az ország népe Szent István napját. *Magyarság*, 1927. augusztus 23. 5–6. o.

84 „Szent István nap Budapesten: Csárdás a népünnepélyen”, „Búzaünnep Szent István napján a vár udvarán: Matyó legények viszik a búzakoszorút” (*Pesti Napló Ingyenes Képes Műmel-léklet*, 1927. augusztus 28. 72–73.).

85 Az 1927. évi Szent István napi ünnepségek. *Magyar Híradó* 183. 1927. augusztus.

86 Ezekről részletesebben: Dóka – Molnár 2011.; Dóka 2011, 54–64.

Társadalmi úton elősegíteni a m.[agyar] kir.[ályi] Kormánynak azt a törekvését, hogy a Balatont és vidékét minél jobban népszerűsítsük, gyógyhelyeire, természeti szépségeire az ország és a külföld figyelmét felhívjuk és hogy a sportszerűségre alkalmas voltát minél jobban beigazoljuk. Az ünnepség tiszta jövedelme a Magyar Hírlapírók Országos Nyugdíjintézete, a Zsófia Gyermekszanatórium, a Fővárosi Árvák Üdülőtelepei és egyéb árvaintézmények, valamint a balatoni sport közérdekű sportcéljai között kerül szétosztásra.”⁸⁷ A kultúrnapot széles körű propaganda kísérte, a napi- és hetilapok heteken keresztül hirdették a tervezett ünnepségeket. A rádióban előadás hangzott el a rendezvényről, ismertették a tervezett programot.⁸⁸ A kultúrnap központja Balatonfüred volt. Ide érkeztek József főherceg és különböző politikai vezetők (Vass József és Pesthy Pál miniszterek, Dréhr Imre államtitkár, valamint Ripka Ferenc, Budapest főpolgármestere). Délben díszebédet rendeztek, ahol József főherceg beszédet mondott a „Balaton kultuszának” fejlesztéséről.⁸⁹

A kultúrnap kora reggel a leventék Balaton körüli stafétafutásával kezdődött. 10-kor ünnepélyes körülmények között megnyitották az újonnan épült tihanyi országutat. Napközben különböző sportversenyekre és a Balatonon vitorlások látványos felvonulására került sor. Ez alkalomból Balatonfüreden kívül más településeken is ünnepségeket rendeztek, így Alsóörsön, Badacsonyan, Balatonalmádiban, Balatonbogláron, Balatonföldváron, Balatonszemesen, Fonyódon, Keszthelyen, Siófokon, Zamárdiban, melyeken többek között katonazenekarok, dalárdák szórakoztatták a vendégeket. Estére tűzijátékot és őrüzeket terveztek, valamint lampionos csónak- és jachtfelvonulást, ám a korabeli híradásokból az derül ki, hogy vihar miatt a programok egy része elmaradt. A balatonfüredi programot a Kultúrnap alkalmából felelevenített Anna-bál zárta, melyre a Jacht Klub tagjai történelmi kosztümökben érkeztek.⁹⁰

87 [http://www.helyismeret.hu/index.php?title=%C3%89vfordul%C3%B3_\(Balatoni_Kult%C3%B3BArnap\)](http://www.helyismeret.hu/index.php?title=%C3%89vfordul%C3%B3_(Balatoni_Kult%C3%B3BArnap))

88 A Balatoni kultúrnap a rádióban. *Napi Hírek*, 1928. július 30.

89 A balatoni kultúrnap. *Egri Népiújság*, 1928. augusztus 7. 3. o.

90 A Balatoni kultúrnap. *Pesti Hírlap*, 1928. augusztus 7. 10. o.; Az ítéletidő tönkretette a magyar tenger ünnepét. *Friss Újság*, 1928. augusztus 7. 1–2. o.; A tomboló vihar sem tudta elmosni a Balaton ünnepét. *Nemzeti Újság*, 1928. augusztus 7. 4. o. Az ünnepség program-

A tervek között szerepelt a Balaton környéki falvak népviseleteinek látványos felvonulása: „Negyvenhárom balatonmenti község felvonulása nemzeti viseletben”⁹¹, „a Balatoni Kultúrnap felvonulásaira és táncaira nagyban készülnek a balatoni vármegyék 43 községében”⁹², „43 község készülődik az augusztus 5-iki Kultúrnapra, amikor nemzeti népviseletben vonulnak fel, mutatják be magyaros táncaikat, szokásaikat.”⁹³ – olvashatjuk a híreket a korabeli sajtóban. Tervbe vették a népi bemutatók zsűrizését és díszoklevelek kiosztását is, melyeket „a magyar nemzeti jelleget hagyományosan megőrző népviseletet és táncokat” legszebben bemutató csoportoknak ítélnék oda.⁹⁴ Korabeli forrásainkból nem világos, hogy vajon a viseletek bemutatása mennyiben valósult meg. Csúpan néhány híradásban bukkannak fel a népviseletek, így egy beszámolóban olvashatjuk, hogy több helyszínen voltak rendezvények, Siófokon, Balatonföldváron, Balatonalmádiban, Balatonfüreden és Tihanyban, és hogy a „környékbeli községek népe, így az aszófőiek, fonyódiak, füzitőiek, tihanyiak, kőröshegyiek színes magyar népviseleteikben tarkították a sétányok útjait”⁹⁵ A Nemzeti Újság cikke szerint „Földváron magyar karnevál volt. Somogyi lányok és legények népies viseletükben táncoltak”⁹⁶ A tervezett programok között olvashatjuk, hogy Szabados Béla toborzójára a balatonfüredi platánsoron 500 magyar ruhás pár táncol majd, akik eljárák a „rég, kedves toborzó táncot”⁹⁷ Egy, a kultúrnap

járól Balatoni Almanach címmel kiadvány jelent meg (*Balatoni Almanach*. 1928 augusztus hó 5. Szerk. Walikovszky Károly. I. évf. Az Országos Balatoni Ünnepségek emlékére kiadja a Balatoni Kultúrnap rendezősege).

- 91 Negyvenhárom balatonmenti község felvonulása nemzeti viseletben. *Magyarság*, 1928. július 1. 15. o.
- 92 Negyvenhárom balatonmenti község felvonulása nemzeti viseletben. *Pesti Hírlap*, 1928. július 3. 13. o.
- 93 Balatoni Kultúrnap. *Kis Újság*, 1928. július 15. 6. o.
- 94 Negyvenhárom balatonmenti község felvonulása nemzeti viseletben. *Magyar Hírlap*, 1928. július 1. 15. o.
- 95 Az ítéletidő tönkretette a magyar tenger ünnepét. *Friss Újság*, 1928. augusztus 7. 1–2. o.
- 96 A tomboló vihar sem tudta elmosni a Balaton ünnepét. *Nemzeti Újság*, 1928. augusztus 7. 4. o.
- 97 Három miniszter és a bankvilág vezérftai tanácskoznak vasárnap Füreden a Balaton megmentéséről. *Budapesti Hírlap*, 1928. május 9. 7. o.; Mulatságok a Balatonnál. *Budapesti Hírlap*, 1928. július 28. 8. o.; Horthy Miklós kormányzó végül nem jelent meg a Balatoni Kultúrnapon.

utáni beszámolóból megtudjuk, hogy „a járás községeinek leventéi és leányai toborzó táncot mutattak be”, továbbá, hogy „az előkelő vendégek elragadtatással szemlélték az árvalányhajás, bőujjas, pirospruszlíkos leventék és az aranyfőköttős, nemzeti szalaggal díszített fehér szoknyás lányok táncprodukcióit”.⁹⁸ E híradások fényében a leventék magyaros ruhákban nemzeti karakterű népies táncot adhattak elő. A balatonfüredi táncbemutató kapcsán máshol olvashatjuk, hogy „350 falusi leány és fiú a Balaton partján toborzós táncot járt József főherceg, Vass miniszterelnökhelyettes, Pesthy Pál miniszter, Ripka főpolgármester és egy sereg előkelőség előtt. A pompás magyar táncot legalább nyolcezer ember nézte. [...] A fonyódi leventék ezután búzakoszorút nyújtottak át Vass miniszterelnök és Dréhr államtitkárnak.”⁹⁹ Már e hírek is sejtetik, hogy miközben a falukiállításokon és a Szent István-napi ünnepeken a falusiak (néhány „magyar ruhás” küldöttségtől eltekintve) helyi népviseletükben vonultak fel, és bemutatóik hagyományos táncaikból és szokásaikból meríthettek, addig itt a táncosok toborzója nemzeti karakterű népies táncot jelenthetett. Ilyen irányú nemzeti hagyományteremtési folyamatokra utal a füredi Anna-bál tradíciójának a felújítása és a bál „korhú kosztümjei” is.¹⁰⁰ Amellett, hogy a Balatoni Kultúrnap turisztikai jelentősége, funkciói egyértelműen kirajzolódnak, látható, hogy a főherceg, a miniszterek és a budapesti főpolgármester részvétele és az ünnepek politikai ceremóniái ismét utalnak a politikai reprezentációs összefüggésekre is.

98 A Balatoni kultúrnap. *Pesti Hírlap*, 1928. augusztus 7. 10. o.

99 Az ítéletidő tönkretette a magyar tenger ünnepét. *Friss Újság*, 1928. augusztus 7. 2. o.; A Balatoni Kultúrnapról a Magyar Filmiroda mozgóképfelvételt készített, mely felvételek sajnos nem maradtak fenn. (Balatoni kultúrnap és az újonnan készült tihanyi országút megnyitása. *Magyar Híradó* 234. 1928. augusztus 4. Képek a balatoni kultúrnapról. 5. Az újonnan készült tihanyi országút megnyitása. 6. A balatoni vitorlások gyülekezése a tihanyi félsziget alatt. 7. József királyi herceg vezetése alatt érkező vitorlás flotta fogadtatása Balatonfüreden. 8. József kir. herceg: „hazánkat szolgáljuk, ha minden fillért a Balaton mellett költünk el.” 9. A legjobb magyar távúszók vettek részt a Balaton átúszásában. 10. Tihanyban táborozó angol cserkészcsapat.

100 Mulatságok a Balatonnál. *Pesti Hírlap*, 1928. július 28. 13. o.; A táncokkal kapcsolatos nemzeti hagyományteremtést Felföldi László a Pusztaszeri Árpád Egyesület tevékenységének példáján mutatja be (Felföldi 1991.).

A néphagyományok használata és a „népi kultúra” megszerkesztése az 1920-as években

A fentiekben igyekeztem rámutatni, hogy korszakunkban milyen összefüggésekben jelent meg a magyar népi kultúra a korabeli ünnepi rendezvényeken, mely elemeit válogatták ki és milyen módon mutatták be ezeket az elit képviselőinek az irányításával, ugyanakkor a falusiak közreműködésével, előadásában. Arra is kerestem a választ, hogy e kiválogatás és a bemutatások révén milyen képet szerkesztettek és terjesztettek a népi kultúráról. A néphagyományok használatának, az arra történő hivatkozásnak számos esetét megfigyelhettük. Példáink minden esetben a népi kultúra elemeinek ünnepi-reprezentatív bemutatásairól szóltak, az alkalmak között találunk nemzeti ünnepet (Szent István-napi ünnepségek), nemzetközi és regionális kiállításokat (Embervédelmi Kiállítás, falukiállítások) és ezekhez kapcsolódó népi bemutatókat, valamint turisztikai eseményt (Balatoni Kultúrnap). Nyomon követhettük, hogy ezek a rendezvények egyértelműen építettek a magyar (és helyenként a helyi nemzeti) népi kultúra elemeire, és a néphagyományok bemutatása rendszeres és szerves részét jelentette ezeknek az ünnepeknek. A népi kultúra elemei közül a népviseletek rendszeresen feltűntek a fenti új kontextusokban új jelentésekkel felruházva. Ott voltak a lokális népviseletek – és helyenként a magyaros, népies öltözetek – lényegében minden alkalmon, ahol a néphagyományt valamilyen módon reprezentálták. E bemutatókon a hagyományos öltözetek részben a falvak lokális hagyományának kifejezői (lásd a falukiállítások népviseleti bemutatóit, versenyeit), ugyanakkor különösen az országos rendezvényeken (pl. Szent István-napi ünnepségeken) a nemzeti kultúra megtestesítői is lettek. Korszakunk ünnepi rendezvényei a népviseletek mellett népszokásokat is rendszeresen megjelenítettek, itt néhány kivételtől eltekintve a lakodalom különböző mozzanatait jelentek meg. Ezek a lakodalombemutatók a legtöbb esetben más rendezvényekhez kötődtek, kiállítások megnyitóihoz, viseletversenyhez,

ugyanakkor a lakodalmi szokások színpadiasított előadása – mint „a budapesti matyólakodalmom” esetében látjuk – már önálló produkcióvá is vált. E bemutatók különösen népszerű, a népi kultúra expresszív elemeit felhasználó jelenei voltak a zenés-táncos lakodalmi vonulások, de feltűntek a vőfélyrigmusok előadásai, a menyasszony kikérése, az álmenyasszony és a menyasszonyrablás szokásainak bemutatásai is.

A népi bemutatók látványos elemei voltak a néptáncok előadásai is.¹⁰¹ Találkozunk velük a falukiállítások hagyománybemutatóin és a „matyólakodalmom” különböző mozzanatainál. Az ünnepeken feltűntek egyes vidékek sajátos lokális táncai, mint a rábaközi rendezvényeknél a különböző települések körverbunkjai. A lakodalmobemutatókon természetesen felbukkantak a lakodalmi táncok, és a szórakoztató, mulató jelenetekben találkoztunk a csárdások bemutatásával. A helyi hagyományos táncok mellett feltűnt egy népies hangvételű szabályozott, színpadias tánc-tradíció – valójában ez is kitalált, megalkotott hagyomány. Utóbbit képviselhette a Balatoni Kultúrnap toborzója és a Szent István-napi népmulatság bemutatójának táncai, a körmagyar, a palotás és a magyar kettős. Hogy az utóbbi rendezvényen itt bemutatott csúrdöngölő, kanásztánc, „lakodalmas tánc”, „magyar páros lakodalmas tánc” milyen táncokat jelenthetett, arról leginkább csak sejtésünk lehet. E népi nevek takarhattak megszerkesztett népies táncokat is.¹⁰²

Fontos megjegyeznünk azt is, hogy találkozunk arra vonatkozó utalásokkal, hogy a bemutatott jelenségek (egyes népviseletek, néptáncok) már ekkor is régi hagyományok felújításai, a falusi viseletek átalakulása folytán már levetett és az ünnep apropójából a szekrényből elővett népviseleti darabok vagy régi táncok felelevenített formái.¹⁰³ A népi kultúra-bemutatások jellegzetes

101 Kavecsánszki Máté a tánc és politika, illetve a tánc és a nemzeti identitás összefüggései kapcsán jegyzi meg, hogy a tánc a nemzeti identitás kifejezésének egyik kiemelt eszköze és mint ilyen, politikai tartalmaknak is természetesen hordozója (Kavecsánszki 2013, 93.).

102 A székely csúrdöngölő esetében is követhetjük a táncsal kapcsolatos korai hagyományalkotási folyamatokat, és úgy tűnik, hogy már a 19. században megszületett megszerkesztett színpadi változata is. Lásd Dóka 2018, 146–152. A népzenevel és néptáncsal kapcsolatos nemzetiesítés folyamataihoz lásd Bali 2018.

103 Varga Sándor a hosszútávú hagyományörzés kibontakozását tárgyalva jegyzi meg, hogy – különösen az első világháború utáni időszakban – a népművészet hanyatlásával összefü-

megoldása lehetett már ekkor is az eltűnőben lévő elemek felújítása és a régi történelmi hagyományok megidézése. A népi kultúráról és bemutatásáról szóló korabeli híradások is az értelmezés és láttatás jellegzetes vonásait mutatják. Ilyen gondolat, hogy a bemutatott népviseletek, néptáncok időtlen „ősi” hagyományok képviselői, emellett a népi bemutatókkal kapcsolatos visszatérő motívum az eredetiség hangsúlyozása. A bemutatott hagyományok természetesen amellet, hogy ősiként, régiként, eredetiként, vagy a lokális közösségek sajátjaiként tűnnek fel, korábbi korszakok eszmeiségének folytatásaként nemzeti jelzőt is kapnak. Nemzetiként jelölik a Szent István-napi körmenetben vonuló vagy a búzaünnepen kalászkoszorút vivő faluküldöttségek viseleteit, a tattersalli táncbemutató táncosainak öltözeteit, a Balatoni Kultúrnapon korózó falusiak ruháit és a Szent István-napi népmulatság táncait.

Mint láttuk, a népi/paraszi kultúra elemei a különböző bemutatók keretében és az ezekről beszámoló újságok és filmhíradók révén új összefüggésekbe kerültek, új funkciókat, jelentéseket kaptak. Jól látható, ahogy a népi kultúra jelenségei az ünnepiség kifejezői lettek, ugyanakkor a szórakoztatás eszközeivé is váltak. A legtöbb esetben számolnunk kell a turisztikai felhasználással és ezzel összefüggésben a néprajzi ismertetés, szemléltetés szándékával. Néhány kivételtől eltekintve a népi kultúra megjelenítéseinél korszakunkban is nyomon követhettük, ahogyan ezek a politikai reprezentáció eszközei, politikai tartalmak hordozói lettek. Az állam reprezentációja, a hatalom jelzése és megerősítése, a nép bevonása a társadalomba, a népi kultúrán keresztül a nemzeti önazonosság felmutatása ekkor is és a későbbiekben is jellegzetes tartalmak lesznek. Ugyanakkor korszakunkban is határozottan jelen van – nemcsak a regionális rendezvényeknél – a lokális identitás kifejezésének szándéka, gondolata is.¹⁰⁴

Érdeemes odafigyelnünk arra is, hogy maguk az ünnepi rendezvények és ezeken a népi kultúra megjelenítése, képeinek megszerkesztése is hagyomány-

gésben jelentek meg az ennek megőrzésére irányuló mozgalmak, melyek a lokális kultúrák egyes elemeinek időleges a „reneszánszát” eredményezték (Varga 2014, 33–34.).

104 Kőnczei Csilla a hétfalusi borica tánc vizsgálata kapcsán mutat rá, hogy a táncról és általában a hétfalusiakról született különböző külső reprezentációk, a különböző csatornákon megrajzolt képek befolyásolják a helyi közösség önreprezentációit, az önmagukról kialakított identitásképet (Kőnczei 2009, 44.).

szerű válik. Felülről kitalált, a népi kultúrát felhasználó „hagyományok” a különböző falukiállítások, a népeletből merítő, arra hivatkozó népszokás-bemutatók (például a helyi lakodalmak előadásai), a néptáncbemutatók és a részben előzőekhez kötődő népviseletes felvonulások és különböző viseletversenyek. E sajátos „kitalált hagyományok” különböző történeti korszakokban, különböző politikai-társadalmi kontextusokban tűnnek majd fel, ugyanakkor az ünnepek megszerkesztése és a népi kultúra megjelenítésének módjai igen hasonló vonásokat mutathatnak. A népi kultúra fenti elemei és az ezekre (is) épülő „kitalált hagyományok” megjelennek majd a későbbi korszakok ünnepi reprezentációiban is, és jól látható, hogy általában a néphagyományok bemutatása maga is „hagyománnyá” válik.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bali 2018.** Bali János: A székely népzene és néptánc bekerülése a magyar nemzeti kultúrába. In: Pávai István – Sófalvi Emese (szerk.): *Székely népzene és néptánc*. (Énlaka-konferenciák V.) Hagyományok Háza – Pécsi Tudományegyetem – Pro Énlaka Alapítvány, Budapest – Pécs – Énlaka, 2018. 169–180.
- Balogh – Fülemile 2020.** Balogh Balázs – Fülemile Ágnes: Reprezentáció és reprezentativitás. Lépésváltás és léptékváltás a (kalotaszegi) hagyományörzés módozataiban. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2020, 19–61.
- Bausinger 1966.** Bausinger, Hermann: Zur Kritik der Folklorismuskritik. In: Hermann Bausinger (szerk.): *Populus Revisus*. Tübinger Vereinigung für Volkskunde, Tübingen, 1966. 61–75.
- Bausinger 1983.** Bausinger, Hermann: A folklorizmus-kritika bírálatához. In: Verebélyi Kincső (szerk.): *Az újrarajzolt nép. Hermann Bausinger válogatott tanulmányai. Fordításgyűjtemény*. ELTE Bölcsészettudományi Kar Folklore Tanszék, Budapest, 1983. 79–95.
- Bíró 1987.** Bíró Zoltán: Egy új szempont esélyei. In: Bíró Zoltán – Gagy József – Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Kriterion, Bukarest, 1987. 26–48.
- Dóka 2011.** Dóka Krisztina: *A magyar táncfolklor átalakulása (1896-1945)*. Doktori disszertáció. Budapest, 2011.
<http://doktori.btk.elte.hu/lit/dokakrisztina/diss.pdf>
- Dóka 2017.** Dóka Krisztina: „Népünnep” és nemzeti ünneplés (1896). Népszokás és néptáncbemutatók az Ezredéves Országos Kiállításon. *Táncstudományi Közlemények*, 9. évf. (2017) 2. sz. 34–51.
- Dóka 2018.** Dóka Krisztina: A székely kalákától a csúrdöngölőig. A székely táncagyomány bemutatása a 19. században. In: Pávai István – Sófalvi Emese (szerk.): *Székely népzene és néptánc*. (Énlaka-konferenciák V.) Hagyományok Háza – Pécsi Tudományegyetem – Pro Énlaka Alapítvány, Budapest – Pécs – Énlaka, 2018. 141–158.

- Dóka – Molnár 2011.** Dóka Krisztina – Molnár Péter (szerk.): A Gyöngyösbokréta. Írások és dokumentumok a mozgalom történetéből. *Folkszemle*. 2011
<https://folkradio.hu/folkszemle/cikk/28/a-gyongyosbokreta>
 Utolsó letöltés: 2022. 04. 21.
- Eitler 2018.** Eitler Ágnes: A kónyi verbunk. Egy tánc-szokás változása a 20. században. In: Romsics Imre (szerk.): *Hagyomány – szellemi kulturális örökség – népies rendezvény*. Viski Károly Múzeum, Kalocsa, 2018. 225–242.
- Erdei – Pataki 1957.** Erdei Ferenc – Pataki Ernő: Termelői szervezetek a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésében I. *Agrártörténet Szemle*, 1957. 3–4. sz. 165–182.
- Ébner 1925.** Ébner [Gönyey] Sándor: Népviseletek és népszokások versenye Sopronban. *Ethnographia*, 36. évf. (1925) 188–190.
- Felföldi 1991.** Felföldi László: A Pusztaszeri Árpád Egyesület (Szeged) hagyományápoló tevékenységéről. In: Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 121–126.
- Fügedi 1989.** Fügedi Márta: A matyó lakodalom néprajzi látványossággá válása. *Ethnographia*, 100. évf. (1989) 313–328.
- Fügedi 1997.** Fügedi Márta: *Mítosz és valóság: a matyó népművészet*. Miskolc, 1997.
- Fülemile 1991.** Fülemile Ágnes: Megfigyelések a paraszti női viselet változásához Magyarországon – az I. világháborútól napjainkig. *Ethnographia* 102. (1991) 50–77.
- Gönyey é. n.** Gönyey Sándor: *A Gyöngyös-bokréta története*. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 5771. (kézirat) é. n.
- Hobsbawm 1983.** Hobsbawm, Eric: Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. In: Eric Hobsbawm – Terence Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1983. 263–307.
- Hobsbawm 1987.** Hobsbawm, Eric: Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1987. 127–197.

- Hofer 1989.** Hofer Tamás: Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. *Janus*, 6. évf. (1989) 1. sz. 59–74.
- Hofer 1991.** Hofer Tamás: „A népi kultúra” örökségének megszerkesztése és használata Magyarországon. (Vázlat egy kutatói vállalkozásról). In: Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 7–13.
- Hoppál 2011.** Hoppál Mihály: Magyar nemzeti jelképek és a kulturális identitás. In: Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *Kultúra, nemzet, identitás*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2011.
<https://mek.oszk.hu/09300/09396/html/>
 Utolsó letöltés: 2022. 04. 21.
- Ilyés 2014.** Ilyés Zoltán: A nemzetiesítés néprajza/antropológiája. Kutatástörténeti vázlat. *Regio*, 22. évf. (2014) 2. sz. 66–113.
- Kapitány G. – Kapitány Á. 2002.** Kapitány Gábor – Kapitány Ágnes: *Magyarszimbólumok*. Európai Folklor Intézet, Budapest, 2002.
- Karácsony 2001.** Karácsony Zoltán: Az inaktelki „figurás” néprajzi felfedezése. *Tabula* 4. évf. (2001.) 1. sz. 60–69.
- Kavecsánszki 2013.** Kavecsánszki Máté: A táncantropológiai módszer alkalmazásának lehetőségei a nemzeti-etnikai identitás vizsgálatában. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Tanulmányok az emberi gondolkodás tárgykörében*. International Research Institute, Komarno, 2013. 89–97.
- Kovács 2006.** Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány*. Kalligram, Pozsony, 2006.
- Könczei 2009.** Könczei Csilla: *A borica. Kulturális identitás, rítus és reprezentáció a Brassó megyei Háromfaluban*. Kriterion – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2009.
- Kürti 2014.** Kürti László: A kalotaszegi legényes felfedezése és világkörüli útja. In: Salat – Zakariás Erzsébet (szerk.): *Pontosan, szépen. Almási István 80. születésnapjára*. Mega Könyvkiadó, Kolozsvár, 2014. 456–484.
- Vajda 2016.** Vajda András: Hagyomány, örökség, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és örökség szerepe a változó lokális regiszterekben*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2016. 21–58.

- Varga 2014.** Varga Sándor: Tánckutatás és tánckultúra Hosszúhetényben. In: Fügedi János – Varga Sándor: *Régi tánckultúra egy baranyai faluban*. L'Harmattan – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Budapest, 2014. 13–132.
- Voigt 1990.** Voigt Vilmos: *A folklorizmusról*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1990.
- Voigt 2011.** Voigt Vilmos: A magyar identitás jelképei. Egy kézikönyv tervezete. In: Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *Kultúra, nemzet, identitás*. Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, Budapest, 2011.
<https://mek.oszk.hu/09300/09396/html/>
 Utolsó letöltés: 2022. 04. 21.

SAJTÓFORRÁSOK

- A balatoni kultúrnap. *Egri Népiújság*, 1928. augusztus 7. 3. o.
- A Balatoni kultúrnap. *Pesti Hírlap*, 1928. augusztus 7. 10. o.
- A Balatoni kultúrnap a rádióban. *Napi Hírek*, 1928. július 30.
- A Falu-szövetség a Stefánia-szövetséggel együtt rendezi új vándorkiállításait. *Új Nemzedék*, 1923. február 16. 5. o.
- A faluszövetség száz kiállítása. *Budapesti Hírlap*, 1925. szeptember 3. 5. o.
- A kapuvári kiállítást nagy ünnepséggel nyitotta meg József főherceg. *Nemzeti Újság*, 1928. augusztus 14. 4. o.
- A kapuvári mezőgazdasági kiállítás. *Új Barázda*, 1928. augusztus 14. 1–2. o.
- A Kormányzó a mezőkövesdi matyó háziipari kiállítás megnyitásán. *Szózat*, 1923. május 30. 6. o.
- A soproni népviseleti bemutató. *Magyarság*, 1925. szeptember 8. 9. o.
- A svájciak Mezőkövesden. *Pesti Hírlap*, 1925. szeptember 29. 5. o.
- A tomboló vihar sem tudta elmosni a Balaton ünnepét. *Nemzeti Újság*, 1928. augusztus 7. 4. o.
- Az ítéletidő tönkretette a magyar tenger ünnepét. *Friss Újság*, 1928. augusztus 7. 1–2. o.
- Augusztus 12-én nyílik meg a kapuvári kiállítás. *Budapesti Hírlap*, 1928. július 18. 10. o.

- Balatoni Kultúrnap. *Kis Újság*, 1928. július 15. 6. o.
- Három festői lakodalmas menet felvonulása közben nyitják meg a barcsi kiállítást. *Somogyi Újság*, 1927. július 13. 2. o.
- Három miniszter és a bankvilág vezérfiai tanácskoznak vasárnap Füreden a Balaton megmentéséről. *Budapesti Hírlap*, 1928. május 9. 7. o.
- Díszlakoma és kirándulás az észti vendégek tiszteletére. *8 Órai Újság*, 1925. augusztus 11. 7. o.
- Dombóváron is lesz falufejlesztési kiállítás. *Pécsi Lapok*, 1923. október 8. 2. o.
- Egy vagonra való gazdasági géppel díjazzák a gödöllői kiállítás nyerteseit. *Nemzeti Újság*, 1926. augusztus 5. 4. o.
- Falufejlesztési kiállítás Csurgón. *Zalai Közlöny*, 1924. december 7. 4. o.
- Falufejlesztési kiállítás Kaposvárott. *Vasárnap*, 1923. szeptember 23. 6. o.
- Faluszövetség búzaünnepé Szent István ünnepén. *Új Barázda*, 1927. augusztus 23. 3. o.
- Gyönyörű ünnepségek és szórakozások várják Szent István napján az ország népét. *Kis Újság*, 1927. augusztus 14. 3. o.
- Harminc év után újra matyó-lakodalom lesz a Városligetben. *Színházi Élet*, 1926. 22. sz. 56–58. o.
- Hogyan folyt le a ceglédi ünnepségek záróünnepélye. *Szózat*, 1925. szept. 11. 9. o.
- Kapuvár–Garta, Csorna, Balf és Ágfalva nyerte a népviseleti versenydíjakat. *A nép*, 1925. szeptember 10. 5. o.
- Kétszáz igazi matyó a budapesti matyó lakodalmon. *Az Est*, 1926. június 22. 4. o.
- Kiállítási mozgalom országszerte. *Magyarság*, 1925. aug. 1. 15. o.
- Matyó lakodalom a Margitszigeten. *Budapesti Hírlap*, 1926. június 19. 8. o.
- Matyólakodalom Budapesten. *Pesti Hírlap*, 1926. június 22. 10. o.
- Matyólakodalom vasárnap a Margitszigeten. *Pesti Hírlap*, 1926. június 16. 14. o.
- Mezőgazdák tudósítója. A kapuvári mezőgazdasági kiállítások programja. *Új Barázda*, 1928. augusztus 12. 10. o.
- Mezőkövesdi lakodalom az Embervédelmi kiállításon. *Miskolci Napló*, 1926. június 18. 7. o.
- Mulatságok a Balatonnál. *Budapesti Hírlap*, 1928. július 28. 8. o.
- Mulatságok a Balatonnál. *Pesti Hírlap*, 1928. július 28. 13. o.

- Negyvenhárom balatonmenti község felvonulása nemzeti viseletben. *Magyar Hírlap*, 1928. július 1. 15. o.
- Negyvenhárom balatonmenti község felvonulása nemzeti viseletben. *Magyar-ság*, 1928. július 1. 15. o.
- Negyvenhárom balatonmenti község felvonulása nemzeti viseletben. *Pesti Hírlap*, 1928. július 3. 13. o.
- Népjóléti vándorkiállítások hírei. *Néptanítók Lapja*, 1922. február 16. 50.
- Népvünnep. Újság, Budapest, Szent István hete 4. o.
- Népviseleti bemutató. *Dunántúl*, 1925. szept. 6. 1. o.
- Népviseleti felvonulás Kapuvárott. *Budapesti Hírlap*, 1928. július 8. 16. o.
- Népviseleti küldöttségek részvétele a Szent István napi ünnepeken. *Mezőgazdák*, 1926. augusztus 15. 84. o.
- Népviseleti küldöttségek részvétele a Szent István napi ünnepeken. *Új-Somogy*, 1926. augusztus 6. 2. o.
- Népviseleti nap. *Budapesti Hírlap*, 1925. augusztus 28. 8. o.
- Népviseleti nap Sopronban. *Pesti Hírlap*, 1925. augusztus 28. 9. o.
- Népviseleti ünnepek Kapuvárott. *Dunántúl*, 1928. június 28. 4. o.
- Népviseleti ünnepek Kapuvárott. *Pécsi Napló*, június 23. 5. o.
- Páratlan fénnel ünnepelte meg a főváros és az ország népe Szent István napját. *Magyarság*, 1927. augusztus 23. 5–6. o.
- Teljes sikert ígér a falufejlesztési kiállítás. *Új-Somogy*, 1923. szeptember 27. 1. o.
- Világra szóló Szent István-hetet... *Budapesti Hírlap*, 1926. május 11. 3. o., 5. o.

EGYÉB NYOMTATOTT FORRÁSOK

- A Gödöllői Járási Közművelődési Egyesület és a Falu-Szövetség Kiállításának Útmutatója. Gödöllő, 1926. augusztus hó 5–10. Összeállította Dettár György
- Baltoni Almanach*. 1928 augusztus hó 5. Szerk. Walikovszky Károly. I. évf. Az Országos Baltoni Ünnepek emlékére kiadja a Baltoni Kultúrnap rendezőse
- Lukács György: *Budapest és a magyar föld. „Az ember”. Nemzetközi Embervédelmi Kiállítás tájékoztatója* 1926 május-augusztus. Globus Nyomdai Műintézet R.-T. Budapest

FILMHÍRADÓK

- A Faluszövetség kiállítása és a Széchenyi nemzetség sportversenyei Barcsón. *Magyar Híradó*, 182. 1927. augusztus
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8732>
- Az 1927. évi Szent István napi ünnepségek. *Magyar Híradó*, 183. 1927. augusztus
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8743>
- A Faluszövetség századik kiállítása Cegléden. *Magyar Híradó*, 80. 1925. augusztus
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8326>
- A Faluszövetség Tolnatamásiban rendezett kiállítása. *Magyar Híradó*, 239. 1928. szeptember. 4. Érdekes tolnavármegyei hajviseletek
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8972>
- Balatoni kultúrnap és az újonnan készült tihanyi országút megnyitása. *Magyar Híradó*, 234. 1928. augusztus
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8949>
- Húsvéti locsolás a matyók fővárosában, Mezőkövesden. *Magyar Híradó*, 267. 1929. április <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=9110>
- Matyólakodalom Budapesten. *Magyar Híradó*, 122. 1926. június
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8495>
- Mezőgazdasági munkaverseny a „Faluszövetség” kapuvári kiállításán. *Magyar Híradó*, 236. 1928. augusztus
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8959>
- Népművészeti- és kulturális kiállítás Gödöllőn. *Magyar Híradó*, 129. 1926. augusztus
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8525>
- Népviselési bemutató Sopronban. *Magyar Híradó*, 83. 1925. szeptember
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8338>
- Szent István-napi körmenet Budapesten. *Magyar Híradó*, 131. 1926. augusztus
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8530>
- Testvérpárok kettős lakodalma Mezőkövesden. *Magyar Híradó*, 302. 1929. december
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=9293>

KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép. „Motolla. Tavaszi gyermekjáték Szanyról.” Soproni népviseleti verseny, 1925. szept. 6. Gönyey Sándor felvétele. Néprajzi Múzeum NM F55941.
2. kép. Kapuvári lakodalmas menet. Viszik a lakodalmi kalácsot. Soproni népviseleti verseny, 1925. szept. 6. Gönyey Sándor felvétele. Néprajzi Múzeum NM F55942.
3. kép. Tánc viseletben Kapuváron a templomnál. József főhercegnek mutatják be a táncot. Elöl táncol Kiss Vámosi József és Udvardi Margit. Kapuvár, 1928. augusztus 14. Kurir Fotóriport Laboratorium. Néprajzi Múzeum NM F 305421.
4. kép. Verbunkos tánc. Kapuvár, 1928. Gönyey Sándor felvétele. Néprajzi Múzeum NM F 58639.
5. kép. Menyecske hímzett fehér fejkendőben. Kapuvár, 1928. Gönyey Sándor felvétele. Néprajzi Múzeum NM F 58641.
6. kép. Menyecske selyemrojtú fejkendőben. Kapuvár, 1928. Gönyey Sándor felvétele. Néprajzi Múzeum NM F 58644.
7. kép. Leányhajviselet. Kapuvár, 1928. Gönyey Sándor felvétele. Néprajzi Múzeum NM F 58974.

Construction of the Folk Culture's Image in Hungary in the 1920s

ABSTRACT: The study examines the way in which the traditions of certain villages, the selected elements of folk culture became the props of representations for various purposes (state festivities, ethnographic presentations, tourism shows, urban folk festivals) in Hungary in the 1920s. The study examines which regions, villages and phenomena became the subject of these representations. Using contemporary sources, mainly articles from papers, newsreel footage and photographs from the period, the study will explore not only the performances of folk tradition as events themselves, but also their contexts, the specificities of the presentation, the functions of the representations and the use of folk culture in general. Not only the events themselves but also their secondary representations (newspaper articles and films about them) will be examined. The study will explore how 'folk culture' is constructed through the presentations and their news coverage. It also refers to the fact that in some cases these performances are in fact 'sequels' to the millennium 'folk festivals', and that the tradition presentation of the villages are also a direct precursor to the Gyöngyösbokréta (Pearly Bouquet) performances, which started in 1931.

KEYWORDS: performances of folk traditions, folklorism, use of traditions, invention of tradition, folk dance, folk customs, folk costume

RAFFAI JUDIT

A MESEMONDÁS FOLKLORIZMUSA FÁBIÁN ÁGOSTONNÉ BUKOVINAI SZÉKELY MESEMONDÓ PÉLDÁJÁN

KIVONAT: A 20. századi folklorizmus keretein belül történő mesemondás magyar nyelvterületre vonatkozó vizsgálata során határozottan kiemelkedik a kakasdi Fábián Ágostonné (Andrásfalva, 1929 – Kakasd, 1992) bukovinai székely mesemondó tevékenysége. Fábián Ágostonné egy hagyományos mesemondó közösségnek volt tagja, ahol tehetségénél fogva eltanulta a mesemondást. 173 történetből álló meserepertoárjának nagyobb része szóbeli eredetű volt, de olvasmányait is mesélte, ezzel szóbelivé formálva az írott szövegeket. Előadói stílusát az oralitás szabályai alakították. Rövid ideig hagyományos keretek között mesélt, azonban a tradicionális mesemondási alkalmak beszűkülésével mesemondása már a folklorizmus keretein belül valósult meg, új szereplési formákat keresve oktatási intézményekben, könyvtárakban, színpadon, TV-ben, rádióban és egyéb helyeken szerepelt. A magyar nyelvterületen az elsők között mesélt rendszeresen idegen közönségnek, tevékenysége kapcsán került be a mesemondás a hagyományőrző művelődési műsorok színpadi repertoárjába. Népmeséi reprezentálták a bukovinai székelyek életét, múltját, identitásának a szegmenseit, meséiben a lokalitást jelölő tér többnyire Bukovina volt. Mindezt megerősítette a fellépésekkor viselt bukovinai székely népviselet, illetve az anyanyelv, a bukovinai székely nyelvjárás használata, továbbá esetenként a hagyományos mesemondási alkalmak színpadi, mesterségesen beállított „élőképszerű” bemutatása. A *Röpülj páva* vetélkedő révén Fábián Ágostonné és tanítványa színpadi mesemondását szélesebb körben is megismerték. Ezzel követendő mintát teremtett a színpadi mesemondás, valamint a gyermekmese-

mondás tekintetében. Fábián Ágostonné mesemondását a szórakoztatás szándéka mellett az újabb alkalmak hatására már pedagógiai, hagyományőrző és identitásmegőrző funkciók is vezérelték. Ennek következtében előadói stratégiája számos olyan elemmel bővült, amely a későbbiek során meghatározhatta a mesemondás folklorizmusát térségünkben. Tanulmányunkban e narratív stratégiát, továbbá történetmesélő tevékenységének motivációit mutatjuk be a meserepertoár és a mesemondás kontextusai mellett.

KULCSSZAVAK: alkotó mesemondó, mesemondó egyéniség, mesemondás gyermekeknek, színpadi mesemondás, bukovinai székely identitás

A 20. század második felében a népi kultúrán belül történt társadalmi és kulturális változások számos elméleti kérdést vetettek fel a néprajztudományban. Ezzel párhuzamosan a magyar folklorisztikában is mind dominánsabban jelentek meg új, illetve újraértelmezett fogalmak, mint például az akkulturáció, a revival, a folklorizmus, valamint a szerves (organikus) és szervezett (organizált) folklór terminusok, továbbá idővel az alkalmazott néprajz fogalma is.¹ Ezekkel a kutatók a folklór területén történő kultúraváltást, a folklórból a nem folklórba való átmenetet, a szóbeli hagyományok megváltozott formába való jelenlétét, újjáélesztését, hasznosulási lehetőségeit próbálták leírni. Ez a folyamat a nemzetközi folklorisztikából táplálkozott, ahol az 1960-as évektől élénk diskurzus alakult ki a fenti jelenségek vizsgálata kapcsán, leginkább a *folklorizmus* terminológia értelmezése körül.² Ebben a magyar tudományos élet is aktívan részt vállalt.³ A folklorizmusnak a nemzetközi párbeszéd ellenére számos ponton eltérő megközelítései alakultak ki. „Nálunk – írja Voigt Vilmos – nem egyetlen fogalom, hanem egy dialektikus fogalompár lett javasolva (a folklórból a nem folklórba eljutó jelenségekre a *folklorizmus*, a nem folklórból a folklórba eljutó jelenségekre a *folklorizálódás*) – sőt e fogalom nálunk „értéksemleges”, nem

1 Dömötör 1969.; Voigt 1970., 1974., 1978.; Faragó 1979.

2 Moser 1962.; Bausinger 1966.

3 Verebélyi 1981.; Bausinger 1983., 1995.; Voigt 1979., 1987., 1990., 2014.

pejoratív, mint a német és más néprajzban.⁴ Esetünkben a folklorizmus a fenti meghatározás értelmében „[...] az idegen környezetbe került hagyományt, valamint a hagyomány tudatos őrzését jelenti.”⁵

Munkánkban a mesemondás folklorizmusának 20. századi jelenségére fókuszálunk Fábián Ágostonné (Andrásfalva, 1929 – Kakasd, 1992) bukovinai székeley mesemondó tevékenysége révén. Fábiánné még tradicionális formában tanulta a mesemondást, rövid ideig hagyományos keretek között is mesélt, tudásának nagyobb része szóbeli eredetű, a tradicionális mesemondási alkalmak beszűkülésével mesemondását már leginkább mégis a folklorizmus jelenségeihez lehet sorolni. „Fábiánné a körülmények szerencsés összejátszásának folytán és nem utolsósorban a tehetséges mesemondásának a következményeképpen a mesével kapcsolatos folklorizmusnak csaknem valamennyi lehetséges formáját megvalósította, és ezzel reális szükségleteit elégítette ki” – írja róla Kovács Ágnes.⁶ Jelentősége ebben a kontextusban azért kiemelkedő, mert az erdélyi Kurcsi Minya (Magyaró, 1897 – Magyaró, 1971), havasi mesemondó után a magyar nyelvterületen másodikként mesélt rendszeresen idegen közönségnek.⁷ Ennek következtében Fábiánné mesemondása, előadói stratégiája számos olyan elemmel bővült, amely a későbbiek során meghatározhatta a mesemondás folklorizmusát térségünkben. Munkánkhoz a releváns szakirodalom mellett Fábián Ágostonné meséit, az MTVA Archívum és a Hagyományok Háza Folklóradatbázisának ide vonatkozó adatait használtuk fel.⁸

4 Voigt 2014, 8.

5 Keszeg 2011, 60.

6 Kovács 1984, 298.

7 Faragó 1969.; Keszeg 2011, 99.

8 <https://archivum.mtva.hu/>; <http://folkloradatbazis.hu/fdb/index.php>

A kakasdi bukovinai székelyek mesekincse

A bukovinai székelyek népmeséiről, mesemondásukról több tanulmány, kutatás-történeti összefoglaló készült.⁹ Voigt Vilmos szerint „a legjobban ismert magyar mesehagyomány a bukovinai székelység mesekincse, amelyet azonban nem ott, Bukovina falvaiban, hanem már a második világháború után Magyarországon gyűjtöttek”.¹⁰ Ezen belül is a legtöbbet a Tolna megyei Kakasd meseanyagáról és mesemondóinak tevékenységéről tudunk.¹¹ Ebben nagyon nagy szerepe volt Dégh Lindának, aki a valamikori Andrásfalva történetmondóinak a mesetudását kutatta Kakasdon 1948 és 1954 között. Dégh a budapesti iskolaként számon tartott, Ortutay Gyula nevéhez köthető egyéniségkutató módszer követője volt, aki a kakasdi bukovinai székely mesemondást többek között három mesemondó egyéniségen keresztül a közösség, valamint a társadalom kontextusából is bemutatta, a szájhagyomány átadásának és megújulásának folyamatával, az írásbeli és a szóbeli hagyomány kölcsönhatásával is foglalkozva.¹² Munkájának köszönhetően a falu narratív kultúrája a nemzetközi folklorisztikában is jól ismert lett.¹³ Dégh Linda legismertebb mesemondójától, Palkó Józsefné Zaicz Zsuzsánnától (Andrásfalva, 1880 – Kakasd, 1962) Hegedűs Lajos és munkatársai által rögzített nyelvjárási hangarchívum is tartalmaz felvételeket. 1950 és 1953 között Palkónétól 15 mese került rögzítésre.¹⁴ Ezt követően az 1970-es évektől Sebestyén Ádám

9 Dégh 1969.; Kovács 1984.; Dala 2021.

10 Voigt 2007–2009, 334. A bukovinai székelyek 1944 és 1945 között költöztek Bácskából Tolna megyébe. Vándorlásuk a madéfalvi veszedelem (1764) után kezdődött Moldvába, majd Bukovinába. Az 1789-ig alapított bukovinai székely falvakból 1941-ben telepítették őket az egykori Jugoszlávia bácskai területeire, majd innen a partizáncsapatok bejövetelkor Magyarországra. A bukovinai székelyek történetét több aspektusból legutóbb Gatti Beáta foglalta össze (Gatti 2018.).

11 Dégh 1955., 1960a., 1969., 1989., 1996.; Sebestyén Á. 1979., 1981., 1983., 1986.; Fábíán 1982., 1984.; Höfler 1998.

12 Dégh 1969.

13 Dégh 1989., 1995.

14 Menyhárt 2011.

önkéntes gyűjtő kezdett mesegyűjtésbe a településen. Tevékenységének eredménye a máig egyedülálló, Kovács Ágnes alapos jegyzeteivel és tanulmányaival ellátott, 35 mesemondó 456 szövegét tartalmazó *Bukovinai székely népmesék* négy kötete, amely mindegyikében olvashatunk kakasdi népmesét, valamint az első két kötetben találkozhatunk Fábián Ágostonné és környezete meséivel.¹⁵ A négy kötetben nemcsak Kakasd, hanem a valamikori Andrásfalva és a többi bukovinai székely település meseanyagáról is képet kaphatunk.

A két nagyszabású gyűjtés között a kakasdi bukovinai székelyek mesemondási gyakorlata nagy változáson ment keresztül. „A népmese funkciója az áttelepülés óta a magyarországi székelyek lakta falvakban is alaposan megváltozott. A negyvenes évek fordulóján Dégh Linda még Kakasdon intenzív meseéleetet talált. A mesemondás a virrasztóban úgyszólván elmaradhatatlan volt, a téli estéken családi, baráti, jószomszédi körben is sűrűn sor került rá. Napjainkban Sebestyén Ádám mesemondói már jóval kevesebbet mesélnek – az egy Fábián Ágostonné kivételével – ha igen, akkor is részben gyermekeknek” – írja az 1980-as években Kovács Ágnes.¹⁶

Dégh Linda a 80-as években újra ellátogatott Kakasdra, regisztrálva a terpmunkája óta – a bukovinai székelyek beilleszkedése után – a folklór terén történt változásokat. A revival fogalmával értelmezte, ahogy a falubeliek éltetik a Kakasdi Székely Népi Együttes keretein belül az etnikai csoportjuk népi kultúráját és megállapította, hogy az urbanizált körülmények között élő bukovinai székelyek már csak a folklór színesebb elemeit hangsúlyozzák, a kevésbé reprezentatívabbak rovására.¹⁷ 1982-ben Fábián Ágostonnét is felkereste, mesemondásáról és a kakasdi hagyomány ápolásáról *Folktales and Society* című munkája 1989-es kiadásának utószavában is írt.¹⁸

A kilencvenes években Höfler Lajosné Kelemen Emma is gyűjtött népmesét Kakasdon, tevékenységét már a Bukovinai Székely Mesemondó Verseny motiválta.¹⁹

15 Sebestyén Á. 1979., 1981., 1983., 1986.

16 Kovács 1984, 296.

17 Dégh 1982.

18 Dégh 1989, 304–306.

19 Höfler 1998.

Fábián Ágostonné mesemondói életrajza

Fábián Ágostonné, Györfi Mária 1930-ban született Andrásfalván. Életét és mesemondói identitását Sebestyén Ádámnak a következőképp foglalta össze: „Fábián Ágostonné vagyok, csúfoló nevem Rudi Mári. Így ismernek jobban az andrásfalviak. Andrásfalváról jöttem 1941-ben, s most Kakasdon lakom. A meséket javarészt édesapámtól tanultam, a nagyapámtól, s nanyámtól. S vót egy nagynéném, Kalári néni. Attól es tanoltam, s aztán örökké jó olvasó voltam, olvastam sok mesét. Sok eszembe jut a régi mesékből, s amit elfelejttem, azt kialakítom. S így alakul a mese”.²⁰

Életrajzáról keveset tudunk, a bukovinai székelyek története mellett életének azokat az állomásait ismerjük, amelyek összekapcsolódnak a mesemondással: az 1950-es években állami gazdaságban, majd 1955 óta dajkaként a kakasd–belaci óvodában dolgozott. Mindkét helyen mesemondásáról volt ismert. „Fábiánné-nak nagyszerű előadókészsége van. Gyönyörűen fűzi össze meséinek fonalszárait, és sikeresen tudja egységbe fogni őket. – Közben feszült figyelmet tud kiváltani hallgatóiban. Akárcsak Zsájc János, Andrásfalva legkiválóbb mesemondója és távolbalátója.” – írja róla a mesegyűjtő Sebestyén Ádám.²¹ Dajkaként a gyerekeknek napi rendszerességgel mesélt, meserepertoárját is sokban alakította az óvodásoknak való rendszeres mesemondás. „Naponta mesél a kakasd–belaci óvodában – írja mesemondási alkalmait összefoglalva Kovács Ágnes –, gyakran meghívják nagyobbacska gyerekeknek mesélni a kakasdi, bonyhádi, szekszárdi iskolákba és gyermekkönyvtárakba, s olykor felnőtteknek is mesél pávakörben vagy öregek napközi otthonában Bonyhádön vagy Pakson. Munkahelyét, az óvodát kivéve, mindenütt felölti a szép székely ünneplő ruháját, s gondosan vigyáz arra, hogy székely tájnyelven a megfelelő korosztálynak a megfelelő mesét mondja el. Mint a Kakasdi Székely Népi Együttes mesemondója, rendszeresen fellép a fonójelenetben a színpadon, olykor szerepel a rádióban, ritkábban a tévében”.²²

20 Sebestyén Á. 1979, 5.

21 Sebestyén Á. 1979, 5.

22 Kovács 1984, 299.

Alapító tagja volt az 1972-ben alakult Kakasdi székely Pávakörnek, majd a Székely Népi Együttes mesemondója volt. 1974-től Tolna megye kiváló népművésze, 1981-től a Népművészet Mestere. Mesemondása halála után is mintha példaként szerepel a bukovinai székelyek körében. A Sebestyén Ádám Bukovinai Székely Mesemondó Versenyen rendszeresen megemlékeznek róla. Napjainkban, a folklorizmus keretein belül mesélő bukovinai székely mesemondók, Fábián Éva és Sebestyén István példaként emlegetik.²³

Meserepertoárja

Fábián Ágostonnének 168 szövege jelent meg a *Bukovinai székely népmesék* első és második kötetében, amelyeket Sebestyén Ádám jegyzett le 1970 és 1978 között,²⁴ továbbá Kovács Ágnessel 1979-ben, majd 1980-ban felvették Fábiánné mesélését. Ez a hanganyag a Néprajzi Kutatóintézetben található, de elérhető a Hagyományok Háza Folkloradatbázisában is.²⁵ A hanganyagon szereplő mesék, illetve változataik többsége megtalálható a fenti kötetben, de három történet, közöttük két erotikus mese csupán ebben a formában maradt fenn. A fenti korpusz mellett 1992-ben Höfler Lajosné Kelemen Emma is rögzítette Fábiánné két állatmeséjét.²⁶ A repertoárnak egy része többször is publikálásra került, 1973-ban folytatásokban a *Tolna Megyei Népművelési Hivatal* meserovatában, majd önálló mesekötetben is.²⁷ Fábián Ágostonné mesemondása rádiófelvétel és hanglezárás formájában is elérhetővé vált a nagyközönség számára.²⁸ Az utóbbi 2019-ben, Kovács Ágnes

23 Dala 2021, 11.

24 Sebestyén Á. 1979., 1981.

25 <https://folkloradatbazis.hu/fdb/index.php?page=browse&tttype=12&node1=C23CC57C-806A-48A3-8EAF-928CC658D689&sel=CBAE607E-5DAD-46C2-A3C1-B531D0DFD93F&filter=1103;C23CC57C-806A-48A3-8EAF-928CC658D689;3,1004;CBAE607E-5DAD-46C2-A3C1-B531D0DFD93F;3>

26 Höfler 1998.

27 Fábián 1984.

28 Fábián 1982.

születésnek 100. évfordulója alkalmával kiadott kötet hangzómellékleteként újra megjelent a Hagyományok Háza gondozásában.²⁹

A néprajzi gyűjtőknek elmondott 173 történet közül nem mindegyik tartozik Fábián Ágostonné aktív repertoárjába. Kovács Ágnes az egyes mesékhez készített jegyzeteiben tíz szöveget jelölt, amelyekre Fábián Ágostonné ugyan emlékszik, de nem szokta mesélni. Ezek a mesék többnyire a bukovinai székely mesehagyományból valók, amelyeket másoktól hallott Fábiánné, de nem lettek a saját meséi. Egy közösségen belüli mesehagyomány több mesemondó repertoárja között oszlott meg. „Magától értetődik – írta Dégh Linda –, hogy ez a megoszlás nem a véletlen játéka, de a mesemondók ismeretében nyilvánvaló az is, hogy a kiválasztásban az egyéniségnek jelentékeny szerepe volt.”³⁰

A lejegyzett történetek közül 147 tipológiailag meghatározható népmese, 26 szöveg viszont egyéb történet, amelyek között ismeretlen típusú mese, hiedelem és történeti monda, továbbá igaztörténet is található.³¹ Ha a típusok alapján a tipológiailag meghatározható népmesék műfaji arányát vizsgáljuk, elmondhatjuk, hogy Fábián Ágostonné aktív repertoárjának legnagyobb része – 43,63% – tündérmese, ezt követi 18,18%-kal a tréfás mese, továbbá 11,51%-kal az állatmese dominanciája. Kisebb számban a repertoár részét képezik a „rászedett ördög”-mesék (7,87%), a novellamesék (7,20%), a legendamesék (6,06%), a hazugságmesék (3,63%), a formulamesék (1,21%), a János szolga mesék (0,60%), falucsúfolót viszont nem jegyeztek le tőle.

Sárkány Mihály műfaji megoszlás alapján elemezte a fontosabb magyar mesegyűjteményeket, ezen belül egy-egy település, illetve mesélő repertoárját. Köztük elvégezte Dégh Linda kakasdi mesemondójának, Palkó Józsefné mesanyagának, valamint az általa gyűjtött teljes kakasdi anyagnak az ilyen módszerű feldolgozását.³² Vizsgálatának végén megállapította, hogy a nagy tudású mesélők repertoárjában – Palkóné esetében is – általában túlsúlyban vannak (50% felett) az „igazi” mesék (a tündérmesék, legendamesék, novellamesék,

29 Kovács 2019.

30 Dégh 1960b, 36.

31 A szövegek tipológiai besorolását Kovács Ágnes végezte el és tette közzé a jegyzetekben.

32 Sárkány 1971.

„rászedett ördög”-mesék) típusai. Ezt a jelenséget azzal magyarázta, hogy a nagy egyéniségek „nem mesélnek akármit, hanem a nehezebben megformálható, rangosabb igazi mesékre specializálják magukat”.³³ Ugyanez elmondható Fábián Ágostonné esetében is, habár az „igazi” mesék (a tündérmesék, legendamesék, novellamesék, „rászedett ördög”-mesék) aránya Palkóné repertoárjában nagyobb, 74,1%, míg Fábián Ágostonné esetében 64,6%. Ezeket az eltéréseket az egyes műfaji arányok segítenek megmagyarázni. Ha a Sárkány által közölt bukovinai székely népmesékre vonatkozó számokat összehasonlítjuk Fábián Ágostonné ilyen adataival, jól körvonalazódik néhány jellegzetesség.

	Fábiánné	Palkóné	Kakasdi
Állatmesék	11,51%		
Tündérmesék	43,63%	53,4%	41,1%
Legendamesék	6,06%	12,1%	10%
Novellamesék és „rászedett ördög”-mesék	15%	8,6%	12,2%
János szolga-mesék	0,60%		
Rátótiadák		1,7%	1,1%
Tréfás mesék	18,18%	24,1%	35,4%
Hazugságmesék	3,36%		
Formulamesék	1,21%		

Mindhárom adatsornál szembetűnő a tündérmesék dominanciája, amely Palkóné esetében közel 10%-kal nagyobb a másik két ilyen adatnál. Fábián Ágostonné repertoárja pedig részben az állatmesék jelenlétével tér el a többi meseanyagtól. Mindezt a mesemondók eltérő mesemondási alkalmával magyarázhatjuk. Dégh Linda az 50-es években a kakasdi hagyományos beszélőközösségek mesemondását rögzítette, Palkóné a virrasztó résztvevőinek, elsősorban felnőtt hallgatóságnak mesélt, leginkább hosszú tündérmeséket. Fábiánné a folklorizmus keretein belül a belaci óvodában és fellépései alatt leginkább

33 Sárkány 1971, 167.

gyermekhallgatóságnak mesélt, így repertoárjában helyet kaptak a gyermekeknek szóló rövidebb történetek, köztük az állatmesék. Kovács Ágnes 1980-ban folytatott terepmunkája alatt Fábián Ágostonné repertoárjának forrásait és a közönséghez igazodó meseválasztási szokásait is kutatta. Ennek eredményeként megállapítja, hogy Fábiánné „az óvodásoknak elsősorban állatmesét és formulameséket, az iskolásoknak többnyire tündérmeséket, a felnőtteknek pedig leggyakrabban tréfás, realiztikus meséket szokott elmondani”.³⁴

Jól láthatók az adatsorok áttekintésekor a legendamesék tekintetében tapasztalható eltérések. Fábiánné repertoárjában jóval kevesebb ilyen műfajú népmese szerepel, mint a másik két csoport esetében. Ez Palkóné esetében mélyen vallásos személyiségével magyarázható, de feltehetően a korabeli ideológiai nézetek is befolyásolták az eltérést. A szocialista Magyarországon az oktatási intézményekben tartott, gyakran nyilvános fellépések alkalmával nem volt elfogadható a vallásos téma szerepeltetése, míg a magántérben elképzelhető lehetett, így ezek a szövegek – habár gyerekeknek is jól mesélhetők – nem szerepelnek hangsúlyosan Fábián Ágostonné aktív repertoárjában. Erre utal Kovács Ágnes *A bárán mája* című legendamese kapcsán Fábián Ágostonnét idézve: „az Úrjézusról és Szent Péterről való történeteket nem mindenki veszi jónéven”.³⁵

Fábián Ágostonné meserepertoárjának forrásaként – mint ahogy bemutatkozó soraiból olvashattuk – részben a családját, az andrásfalvi bukovinai székely közösséget, részben pedig az olvasmányait nevezte meg. Az utóbbit Kovács Ágnes a következőképp foglalta össze: „Fábián Ágostonné nemcsak mondani, hanem olvasni is szereti a meséket. Különösen azokat a meséskönyveket kedveli, amelyek az ő anya-tájnyelvén, székely-magyar nyelven szólnak az olvasóhoz. Olvasmányai közül mindenekelőtt Benedek Elek és Kriza János meséit kell megemlítenünk. Kriza Jánosnak a múlt század közepén gyűjtött híres *Vadrózsák* című gyűjteménye, s különösen a hagyatékából készült *Székely népköltési gyűjtemény* ragadta meg Fábiánné képzeletét, s nem egy meséjét megtanulta és továbbmeséli. Szívéhez azonban a megtanult mesék száma után ítélve Benedek Elek *Magyar mese- és mondavilága* áll a legközelebb. A millen-

34 Kovács 1981, 399.

35 Kovács 1981, 417.

nium ünnepére megjelent hatalmas, több mint 500 mesét tartalmazó gyűjtemény egyes kötetei Bukovinába is eljutottak, s kedves olvasmányává lettek az ott élő székelyeknek”.³⁶ Mindemellett Fábiánné óvodai munkája során egyéb mesekötetekkel is találkozott. Így Arany László és Illyés Gyula munkáiból is beépített a repertoárjába neki tetsző meséket.³⁷ „Az olvasott mesék közül természetesen kiválogatta és a maga szemlélete, stílusa szerint átalakította a neki tetszőket a jó mesemondó. Fábiánné rendszerint a szóbeliségből ismert változatával ötvözte és a maga mondanivalójának a kifejezőjévé tette Benedek Elek, Kriza János vagy a Grimm testvérek meséit”.³⁸ Hasonló repertoárbővülésre több példát ismerünk a magyar nyelvterületről.³⁹ Esetünkben csupán a jelentősebb bukovinai székely párhuzamokat említenénk: Dégh Linda mesemondója, Palkó Józsefné analfabéta volt, de meserepertoárjába beépítette környezetének olvasmányait is.⁴⁰ Beszédes Valéria al-dunai székely mesemondója, Szócs Boldizsár esetében Fábiánnéhoz hasonló jelenségről számolt be.⁴¹ A gyermekkorában Benedek Elek-meseköteteket olvasó székelykevei mesemondó idős korában Illyés Gyula meseátiratait olvasva átvett néhány ott szereplő szöveget a repertoárjába. „Csupán azokat a meséket újította fel, melyeket a bukovinai székelyek egykor új hazájukban is mesélhettek, hiszen azokat a történeteket elevenítette fel az Illyés-féle könyvből, melyeket a kakasdiak is elmondtak Dégh Lindának, illetve Sebestyén Ádámnak”.⁴² Ez jól mutatja, hogy a bukovinai székelyek mesekincsére nagy hatással voltak olvasmányélményeik, viszont ez az átvétel az általuk elfogadott normarendszer szerint, a szóbeliség törvényszerűségeinek az irányításával, a bukovinai székely mesekincshez illeszkedve történhetett meg. Annak ellenére, hogy a szövegek médiumváltása a hagyományos keretek között történt, ezek a példák jól mutatják a mese közlekedését a szóbeli és az írásbeli kultúra között, kapcsolódva ezzel a folklorizáció fogalmához.

36 Kovács 1979, 364.

37 Kovács 1981, 401.

38 Kovács 1979, 364.

39 Solymossy 1913., Faragó 1967.

40 Dégh 1960, 318–321.

41 Beszédes 2005, 192.

42 Beszédes 2005, 192.

1. kép. Fábíán Ágostonné mesemondás közben. Cser István felvétele.
(Forrás: Dali Endre: Veszedelmek, vándorlások. „Ez tiszta igaz vót”.
Magyar Hírek, 1992. 25.)

Szelektálás, mesealakítás és mesemondói technikák idegen környezetben

Fábián Ágostonné felnőtteknek is mesélt, akárcsak hagyományos elődei, de többnyire gyermekek mesemondója volt. A belaci óvodában való mindennapos mesemondási gyakorlatával kialakította az ehhez a korosztályhoz szóló mesemondási stratégiáját. Mindemellett rendszeresen mesélt gyerekeknek idegen környezetben is, iskolákban, könyvtárakban, művelődési házakban. Ezekről a fellépésekről a *Tolna Megyei Népiújság* rendszeresen beszámolt. Az idegen környezet és az idegen hallgatóság más mesemondói attitűdöt követelt meg, mint a hagyományos. Benedek Katalin a mesemondást a hallgatói szerep oldaláról vizsgálta meg: a „[...] mesemondóval kapcsolatban a közösség kinyilvánítja elvárásait: hol, mikor, hogyan, mit kíván/nem kíván hallani. Ennek során a mesemondó és a környezete hallgatólagos megállapodást köt. A mesemondó pedig a maga igényeit teszi nyilvánvalóvá: milyen viselkedést, illetve milyen fizetséget vár el hallgatóságától”⁴³ – írja. Benedek a mesék szelektálásának és elfogadásának módja kapcsán idézte Kovács Ágnest, aki rámutatott arra, hogy a folklorizmus keretein belül mesélő mesemondók esetében – mint amilyen Fábián Ágostonné (Márka néni) is – megváltozott a hallgatóság repertoárt formáló hatása: „[...] a mesemondók mindenkor a hallgatók igényeinek megfelelően vesznek elő, módosítják vagy állítják helyre a meséket. A hallgatók jelenlétükkel, arckifejezésükkel, magatartásukkal, szavaikkal nagymértékben befolyásolják a mesemondót. Az 50-es években Kakasdon a hallgatóság még maga is őrizte a bukovinai székelly mesehagyományt – ebbe beletartoztak Benedek Elek meséi is –, a mesemondótól is »otthoni« meséket akart hallgatni. A hallgatók egyike-másika még segítette is a mesemondót a Bukovinából hozott meseváz elmondásával a mesék felidézésében. Fábián Ágostonné hallgatói az 1970-es, 1980-as években jórészt gyerekek, akik

43 Benedek 2013, 87.

többnyire már könyvmeséken nevelkedtek, csupán a belaci óvodások emlékeztethetik Mária néni kedvelt meséikre. A színpadról, katedráról »előadó« mesemondó és az alkalmanként látott, vele személyes kapcsolatban nem lévő közönség viszonya egészen más, mint az egykori fonók, kukoricamorzsolók, virrasztók együttélő és együttthaló közönségéé. Az idegen közönség tagjai legtöbbször »kívülről jött«, általa nem ismert mese elmondását kéri számon a mesemondótól, s ezzel inkább zavarba hozzák, mintsem segítenék». ⁴⁴ A folklorizmus törvényszerűségei szerint kialakult mesemondói attitűd hatására Fábiánné nagy jelentőséget tulajdonított a meseválasztás folyamatának. Ennek keretében elkülönítette a repertoárjában a gyermekeknek és a felnőtteknek mesélt történeteket. Felnőtteknek szóló narratíváknak tartotta a halálról, a kísértetekről és egyéb ijesztő mesealakokról szóló történeteket, amelyeket gyermekeknek nem mesélt. ⁴⁵ E tartalmi előírás szerint szerkesztette új változattá a meséket. „A felnőtteknek való mesét azért nem tudom annyira átalakítani, azt nem mondhatom a gyermekeknek el. De amit az iskolásoknak elmesélek, egy kis átalakításval a kissebbeknek is el tudom mesélni. Nem mindegyiket, de van, amelyiket” – nyilatkozta. ⁴⁶ Majd a gyermekeknek szóló meseválasztás és meseszerkesztés szabályrendszerét Fábiánné így foglalja össze: „Hát a gyermekeknek, az óvodásoknak azoknak egészen csak rövidebbet mesélek. Lerövidíttem. És nem is olyan komolyat. A mesét úgy alakítom át, ahogy leköti a figyelmüket. Malackást, farkasost, vagy hát ehez hasonló valamit mondok. Jancsikát s Juliskát, Piroskát, tyúkocskást, ilyen valamit. Met ha valami komolyabbat mesélek, akkor úgy nem figyelnek oda. Egy hároméves gyermek háromévestől hatévesig nem olyan komoly még, mind egy nagyobacska, egy tíz-tizenhárom esztendő. De azt tapasztaltam, hogy szeretik, ha elmondok nekik egy-egy vidámabb mesét, amire jól tudnak kacagni. Pl. Bolond Mihókot el kell mesélni mindennap legalább eccer. Na akkor van ilyen mese egy-kettő, hogy amit ők kimondottan szeretnek. Én elmondom nekik, sakkor még eccer kéri. Az iskolásoknak, azoknak egy kicsit komolyabbat

44 Kovács 1981, 407.

45 Kovács 1981, 399.

46 Sebestyén Á. 1979, 7.

mesélek. Valami verekedőst, harcolóst, sárkányos lovast. A felnőtteknek, ami mullattassa, kacagóست valamit. Én es azt szeretem a legjobban”.⁴⁷

A fenti idézet is mutatja, hogy Fábíán Ágostonné alkotó mesemondó volt, aki közönség szerint változtatott a meséin, ezért egyes meséinek a variánsai eltérést mutatnak. Kovács Ágnes és Sebestyén Ádám 1980-ban Fábíán Ágostonné óvodai mesemondását is rögzítette, ezek a mesék külön fejezetben jelentek meg a *Bukovinai székely népmesék* második kötetében, részben hanganyag formájában is elérhetőek. A mesemondásáról készített hangfelvételek azt mutatják, hogy előadói stílusa is eltért a különböző korosztályok esetében. A gyerekeknek lassan, kimérten, egyes részeknél – talán a figyelem fenntartása végett – halkra váltva mesélt, a felnőtteknek természetesebben, a cselekmény menetét követő tempóval, természetes hangerővel.

Fábiánné mesealakítási szokásainak bemutatására a legalkalmasabb *Az aranyszörű báránka* című, nem szokványos típuskombinációt tartalmazó (ATU 571 + ATU 592) tündérmese, „amely első pillanatban egyéni alkotásnak tűnik. A magyar változatok áttekintése azonban csakhamar meggyőz bennünket arról, hogy a két mesét nem Fábíán Ágostonné kombinálta össze”.⁴⁸ Fábiánné előadásában három variánst ismerünk. Ebből a Sebestyén Ádám által közreadott kötetben kettő olvasható, a felnőtteknek⁴⁹ és az óvodásoknak szóló változat⁵⁰. Ezekről eltérő formában szerepel az 1980-ban készült hangfelvétel meséje, ahol Fábiánné szintén óvodásoknak mesélt.⁵¹ A szövegek alapján elmondhatjuk, hogy annak ellenére, hogy ezeknek a mesetípusoknak számos erotikus hangvétellű párhuzamát is ismerjük, Fábiánné repertoárjában *Az aranyszörű báránka* alapján véve gyermekeknek szánt mese. Mindhárom változatban a szokványostól eltérően a mese főhőse gyermek, akinek nehéz sorsát, ügyes-

47 Sebestyén Á. 1979, 7.

48 Kovács 1979, 365.

49 Sebestyén Á. 1979, 18–21.

50 Sebestyén Á. 1981, 224–226.

51 20-as tétel, http://folkloradatbazis.hu/fdb/mviewer.php?gyid=AA4854BC-553C-43B9-8381-C8FE31D2B452&filter=3105,:A92D2290-5AEF-400C-93A5-3829FDC5337D,:3&i_FMusic=on&i_FDance=on&i_FText=on&i_FTheme=on&i_FAudio=on&i_FVideo=on&i_FImage=0

ségét, szorgalmát a mesemondó többször kiemeli. Magyarázatot adhat erre az óvodásoknak mesélt 1980-as változatnál előforduló hasonlat: „annak vót egy fiacskája Jancsika, akkora gyermek, hogy tisztánt amekkorák vagytok tik, pontosan.” Ezzel óvodásoknak ismerős környezetbe helyezi a mesét, aktualizálja azt, hallgatói felismerhetik magukat a történetben, valamint segíti a mesemondásnál olyannyira jelentős népmesei látvány, a mese vizualitásának megteremtését, azaz hallgatói látni tudják a történetet. Mindemellett a szorgalmas, ügyes főhőssel való azonosulással már nemcsak a mesemondás szokványos funkciója érvényesül, hanem előtérbe kerülnek a történetmondás pedagógiai funkciói is. Itt jegyeznénk meg, hogy Fábián Ágostonné meséinek főhősei más esetben is gyakran gyermekek, olyankor is, amikor az adott típus házasulandó legények vagy lányok jelenlétét igényelné. Ezeknek a szereplőknek a nevük is illeszkedik korukhoz: Annácska, Márika, Jancsika. Mint ahogy láttuk, az utóbbi név szerepel *Az aranyszörű báránka* óvodásoknak elmondott mindkét változatában is. A felnőtteknek mesélt szövegben nem nevezi néven a szereplőt, csupán a *gyermek* megnevezést használja.

Fábiánné változatainál a mesetípusok szerkezete többnyire stabil, de epizódok terén gyakran eltérések mutatkoznak. A mellékszereplők is váltakoznak, *Az aranyszörű báránka* mesében a kocsihoz hozzáragadó személyek mindegyik variánsban eltérnek, viszont az eltérő szereplők funkciója azonos, a mese tartalmához igazodó. Ezek közül érdemes megemlíteni *Az aranyszörű bárány* típusnál (ATU 571) megszokott szereplőktől különböző – feltehetően Fábián Ágostonné gyermekhallgatóság számára kialakított – megoldását, amikor a sütlőlapáttal lévő asszony, a mosóasszony, a ludat vivő lány, a gallyat hordó asszony után egy egérke és egy nagy szürke macska is hozzáragad a magától járó, ló nélküli kocsihoz, viszont a hagyományos funkció, hogy megnevetessék a sohasem nevető királykisasszonyt, megmarad.⁵²

Fábiánné óvodásoknak szóló mesemondása interaktív. Erre jó példa az *Az aranyszörű báránka* mesében szereplő furulya megszólalása. „Egy-egy gyermek által ismert szomorú dal vagy vidám nóta dallamát énekli ilyenkor a mesemon-

52 Sebestyén Á. 1979, 224–226.

dó, a bátrabb gyermekek is vele fújják. Fábiánné művészetéhez hozzá tartozik, hogy a hallgatóságot is aktivizálja, bevonja a mesébe” – írja Kovács Ágnes.⁵³ Használó mesemondói eszközzel él, amikor az általa használt tájszavak köznyelvi szinonimáját nemcsak megismétli, hanem kérdés formájában magyarázza meg: „Faragot egy szekerkót. Tudjátok-e, hogy mi az a szekerkó? Kocsika.”⁵⁴ Fábián Ágostonné ezen a téren már nemcsak szómagyarázatot kíván adni gyerekeknek, hanem a bukovinai székely kultúra számos elemét is beleszövi a meséibe.

A hagyomány tudatos őrzése – Fábián Ágostonné színpadi mesemondása

Fábián Ágostonné folklorizmus keretein belüli mesemondásának fontos szakasza az 1970-es évektől kezdődik, amikor bekapcsolódott a Kakasdon meginduló művelődési életébe, 1972-ben alapító tagja lett a Kakasdi székely Pávakörnek, majd a Kakasdi Székely Népi Együttesnek. Mesemondóként való színpadi szereplésére már 1972-től egy fonójelenet keretein belül sor került. Az egyesület egyéb fellépésein is mesélt, de mesemondóként a haláláig részt vett a bukovinai székely fonót bemutató műsorszámban. A hagyományos mesemondás ilyen formában való színpadi megjelenítésére korábbi példát a magyar nyelvterületről nem ismerünk, elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez volt az első alkalom, amely során a népmesét a tánc, a népdal és a népzene mellett színpadra helyezték és kulturális műsorba integrálták.

A kakasdi bukovinai székely népi kultúra színpadi megjelenítésének kezdeti szakaszát Sebestyén Ádám a következőképp foglalta össze: az „együttes mintegy másfél órás műsora néphagyományok, népszokások felelevenítéséből áll. Fonóestet tartunk a műsor keretében. E dalokkal teli jelenet színességét és

53 Kovács 1981, 424.

54 <https://folkloradatbazis.hu/fdb/index.php?page=browse&tttype=12&node1=C23CC57C-806A-48A3-8EAF-928CC658D689&sel=CBAE607E-5DAD-46C2-A3C1-B531D0DFD93F&filter=1103;C23CC57C-806A-48A3-8EAF-928CC658D689;3,1004;CBAE607E-5DAD-46C2-A3C1-B531D0DFD93F;3>

szépségét kiemeli Fábíán Ágostonné (*Rudi Mária*), az együttes mesemondója.⁵⁵ A fonójelenet az egyesület megalakulásától kezdve hosszú ideig szerepelt a kakasdi művelődési együttes repertoárjában. Sebestyén Ádám hátrahagyott dokumentumai szerint – amely alapján Sebestyén Imre Dezső összefoglalta az egyesület történetét – ez a műsorszám az évek során változott is. A 70-es években a fonóban a mese népdalokkal, a 80-as évek elején balladákkal együtt szerepelt,⁵⁶ 1985-ben pedig mindez játékkal és tánccal is bővült.⁵⁷ Még 1991-ben is bemutatták a már hagyományosnak számító fonó-jelenetet Fábíán Ágostonné mesemondásával.⁵⁸ 1992-ben, Fábíán Ágostonné halála után ezzel a műsorszámmal búcsúzott el az együttes mesemondójától, erről a következő feljegyzés számol be: „Csátalján a kakasdiak a tágas színpadon szépen szerepelnek a kulturális programban. A fellépésük kezdetén Illés Ferenc kakasdi polgármester kér szót. Bejelenti, hogy ma a mese elmarad, mert két héttel ezelőtt – 63 éves korában – elhunyt az együttes mesemondója Fábíán Ágostonné Márrika néni, a Népművészet Mestere [...]. A kegyelet szünete után *A fonóban* című jelenetet mutatják be; pörögnek a guzsalyokról tépett kenderkóccal az orsók és közben szól a gyönyörű ének: Este van, este van..., Zöld erdőben, zöld mezőben sétállott egy páva...”.⁵⁹

A színpadi fonójelenet pontos menetéről keveset tudunk. Sebestyén Ádám 1985-ből származó levélrészlete mutatja a műsorszám alapelemeit: „Fonó jelenet. Asszonyok, lányok fonnak, kézimunkáznak. Közben legények is megjelennek. Ének – mese – játéktánc és más táncok. Kb. 20 perc”.⁶⁰ A fonó színpadi beállítását a *Honismeret* folyóiratban a Kakasdi Székely Népi Együttest bemutató írás fényképmelléklete alapján ismerhetjük meg. A fonójelenetet ábrázoló fénykép szerint a színpadon félkörben ünnepi viseletben öltözött asszonyok ültek a kezükben guzsallyal és orsóval, középen Fábíán Ágostonné. A hátuk

55 Sebestyén Á. 1975, 67.

56 Sebestyén I. D. 2001, 11., 17.

57 Sebestyén I. D. 2001, 22.

58 Sebestyén I. D. 2001, 26.

59 Sebestyén I. D. 2001, 30.

60 Sebestyén I. D. 2001, 22.

mögött legények és lányok álltak úgyszintén ünnepi viseletben.⁶¹ A fonóban történt mesemondás tartalmi keretéről kaphatunk képet az izményi Székely Népi Együttes 1977-ben (feltehetően a kakasdiak korábbi mintája alapján) színpadra vitt fonóra vonatkozó forgatókönyvéből. Eszerint a fonóban népdal és játék közé ékelődik be a mesemondás. Az *Este van már, este van* kezdetű népdal után az egyik lány odaszól a mesemondóhoz „Hallod-e Rózszi, mond csak egy szép beszédet, mert Te erőst sokat tanyultál nannnyókádtól”.⁶² Az instrukció szerint a mesélő leány bármilyen bukovinai székely népmesét mesélhet. A mesét a legények éneke követi.

A bukovinai székely fonó színpadra vitelével Fábián Ágostonné mesemondása ismert lett Tolna megye szerte, de igazi médiumváltást is jelentő népszerűséget, a rádiós és TV-s szerepléseket a *Röpülj páva* vetélkedő sikere hozta meg.

Az első *Röpülj páva* felszabadulási népdalverseny után 1976-ban újabb vetélkedőt hirdetett meg a Televízió számos egyéb intézménnyel karöltve. Ezúttal olyan közösségeket szólítottak meg, amelyek „[...] szűkebb hazájuk, tájuk, etnikumuk népdalversenyének, a paraszti, a munkás, a kézműves hagyományoknak a felkutatására és bemutatására vállalkoznak. A magyarnak és a hazai nemzetiséginek egyaránt. Az alakuló kollektívák összefoglalják etnikai területük népművészeti arculatát, a ma még fellelhető s a már elfeledett, a ma születőt: az újabb törekvéseket. Mindezt egységessé ötvözve kell bemutatniuk az előadó- és tárgyaló népművészet minél több ágának felhasználásával”.⁶³ A népművészet valamennyi ágának példái között ott szerepelt a mese is.

Erre a vetélkedőre jelentkeztek a Tolna megyei bukovinai székelyek is. Több falu összefogásából született meg a verseny mindhárom fordulójára a bukovinai székelyek nyertes műsora. Ebben szerepelt mesemondással Fábián Ágostonné és tanítványa, Mátyás Rozália. Fábián Ágostonné az elődöntőn, akárcsak a fonó esetében, egy mesemondási alkalom színpadi rekonstruálásával keretbe helyezte mesemondását, kukoricamorzsolás mellett mesélt gyerekközönségnek nagy sikerrel. A döntőn a tanítványa, az 5 éves óvodás Mátyás Rozália lépett fel

61 Sebestyén Á. 1975, 66.

62 Csiszér 2001, 35.

63 ...és Röpülj páva! RTV 1976. 9. 9. 36.

Fábián Ágostonné népmeséjével, a *Jancsika kutya akar lenni* cíművel. Ezzel létrehozták – a 20. század végén megjelenő népmesemondó versenyeket és a művelődési egyesületek, iskolák gyermekmesemondó csoportjait megelőzve – a gyermekmesemondó kategóriáját, amely a mesemondáshoz kapcsolódó folklórismus terméke, hiszen a hagyományos mesemondók felnőttek voltak. A gyermekmesemondó szerepeltetése nagy sikert hozott, de megosztó véleményeket, legalábbis ezt mutatja a Tolna megyei bukovinai székelyek műsorát összeállító Szabadi Mihállyal a *Röpülj páva* döntője után készített *Hogyan született a siker?* című riport részlete, ahol az óvodás mesemondó szerepeltetése körüli vitákra reagál a riportalanys: „Rozika roppant okos kislány, rengeteg mesét tud, nem a szövegüket szajkózza, hanem a lényegüket éli át. Tudom, mindez nem így látszott a képernyőn, sokan azt gondolták, betanítottak egy szegény kis óvodásnak valami mesét és most produkáltatják. A késői időpont, a fárasztó próbák miatt tűnhetett így”.⁶⁴ Fábián Ágostonné pedagógiai képességét és Mátyás Rozália mesemondói tehetségét az ezt követően megjelenő *Bukovinai székely népmesék* második kötete bizonyította, ahol Fábián Ágostonné tanítványától 9 népmese szerepel. E szövegek Fábiánné szövegeivel való összevetése azt mutatja, hogy az azonos szüzsé és néhány azonos mesemondói megoldás, mesei formula mellett Mátyás Rozália meséi önálló szóbeli alkotások.

Az 1978-as *Röpülj páva* a mesemondás színpadi jelenlétét legitimálta, továbbá rávilágított Fábiánné pedagógiai tevékenységére. Mindezek mellett hatalmas jelentőségű volt a Tolna megyei bukovinai székelyek önigazolása szempontjából. A vetélkedőn jelentős szerepet vállaló Izmányi Székely Népi Együttes vezetője, Csiszér Ambrusné visszaemlékezése rávilágít a belső motivációkra és a siker hatására: „A bukovinai székelység számára nagy jelentőségű volt ez az esemény, mert az 1970-es évekig nem volt olyan szervezett és virágzó a hagyományőrzés, mint ma. Ezekben az években csak Kakasdon, Érden, Bátaszéken és Izmányban működött hagyományőrző csoport. Ezért is szerepelt a grábóci Darabos Ambrus, a kakasdi Sebestyén Bada Feri bácsi és Fábián Andrásné, Márrika néni, Mátyás Rozália vagy például az eredetileg győrei Fábián Éva, a majosi

64 Tolna Megyei Népiújság, 1978. november 10. 4.

Nyisztor Bertalanné, Lőrincz Aladárné, Vilma néni az izményi csoporttal együtt a vetélkedőn. Akkoriban a népszokásokat kevesen elevenítették fel és tartották meg, a népviselet jobb esetben a „ládafiába mélyen elrejtve feküdt”, ahogyan a bukovinai székely öntudatunk is. A bemutatkozás nem egy mai hagyományörző csoport bemutatkozása volt, mindinkább az egész népcsoportunk megmutatkozása; lehetőség arra, hogy visszakapjuk származásunk és önmagunk felvállalását. Sokan ott és akkor felszabadultan sóhajthattak: igen, ezek vagyunk mi, bukovinai székelyek. Sokat hányódtunk, szenvedtünk, de fennmaradtunk és még bírjuk szüleink, nagyszüleink ízes beszédét, dalait, meséit, muzsikáját, táncait, s vannak, még, akik csodálatosan szövik, faragják a régi bukovinai mintákat. A döntő eredményhirdetését követően a nagy, közös örömben átélhettük, hogy a bukovinai székelyek kultúrája méltó része a magyar nemzeti kultúrának. Már nem volt többé szégyen bukovinai székelynek lenni.”⁶⁵

A fentiek jól példázzák, hogy a Kakasdi Székely Népi Együttes keretein belül történő folklorizmusnak nevezhető mesemondás számos funkcióváltást hozott Fábián Ágostonné esetében. A mese szórakoztató funkciója mellett megjelent a hagyományörzés, a pedagógiai és etnikai identitásmegőrző funkció is. Ez utóbbinak egyéb színterei is voltak.

Bukovinai székely identitás Fábián Ágostonné mesemondásában

Az egyéniségközpontú mesekutató módszer vizsgálatai azt mutatják, hogy a mesemondók identitása, élettörténete és élettere is befolyásolja a történetek alakulását, ezáltal a mesék aktivizálják a mesemondó és hallgatósága lokális és biografikus emlékezetet is. A mesemondók ezt a meséikben szereplő életrajzi elemekkel, a lokalizálás és az aktualizálás eszközeivel érik el. Kovács Ágnes keddi mesegyűjtésének tapasztalatai szerint a mesei vizualitás eszközei közé kell

⁶⁵ Csizsér é. n.

sorolni az utóbbiakat. Ez azt jelenti, hogy a mesemondó a mesei tájat, a szereplőket, azok életmódját a helyi viszonyokhoz hasonlítva meséli el, s ezzel segíti a hallgatóságot, hogy látni tudja a mese cselekményét.⁶⁶ A bukovinai székely mesekincsben a mesei táj többnyire nem a mesemondó és a hallgatóság lakhelyével azonos, hanem Bukovinával, ahonnan a közösség tagjai származnak, így feltételezhetjük, hogy mindennek a bukovinai székelység identitásának életben tartása szempontjából van jelentősége. „A tér fogalma, különféle jelentésrétegei és dimenziói alapvető, elméleti jelentőséggel bírnak egy-egy etnikai csoport identitásában” – írja Gatti Beáta az *Emlékezet, örökség, identitás: bukovinai székelyek néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálata* című munkájában, a *Bukovina: „az otthontalanság otthona”?* című fejezetben.⁶⁷ Erre a bukovinai székelyek meseanyagában számos példát találhatunk. Dégh Linda a kakasdi mesék kapcsán közös tulajdonságként jegyezte meg „hogy feltűnően erős bennük a realisztikus vonás, világképük, hely- és környezetleírásuk az andrásfalvi viszonyokat tükrözik”.⁶⁸ Hasonló megállapításra jutott Beszédes Valéria is a szerbiai székelykevei Szócs Boldizsár meséinek esetében, amikor a meseszövegekben tükröződő tájról ír: „A mesékben nem az alföldi táj jelenik meg, ahol mindennapi életét eltöltötte, hanem a Kárpátok világa, Moldova, a magas hegyek. A lankák, ahonnan legurulhat a tők. A mesebeli székely legény nem Szerbiában keres munkát, hanem *Moldovában*”.⁶⁹ Ezt a jelenséget legutóbb Dala Sára emelte ki a folklorizmus keretein belül mesélő, bukovinai székely származású Fábíán Éva mesemondásáról írt tanulmányában.⁷⁰

Fábíán Ágostonné meséiben is nagyon dominánsan jelentkezik a bukovinai térkonstrukció. Mesekezdő formulájában időnként ott szerepel Andrásfalva, annak fenyves erdeje, ugyanebbe az erdőbe futott be Jancsika *Az aranyszörű báránka* mese hangfelvétele szerint.⁷¹ Megjelenik a mesékben a bukovinai Suceava folyó, a mese szerint az „asszonyok vittek egy cseber gúnyát mosni a Szu-

66 Kovács 1943, 55.

67 Gatti 2018, 187.

68 Dégh 1960a, 36.

69 Beszédes 2005, 194.

70 Dala 2021, 13–14.

71 Sebestyén Á. 1979, 104.

csávára, nagy sulykokkal, padocskával”.⁷² A férj „Móduvába” megy dolgozni, a hazugságmese hőse Radócra utazik.⁷³ Mindemellett a bukovinai életmód, az ottani élethelyzetek, a népviselet és az ott használt tárgyak és tájszavak is jelen vannak Fábián Ágostonné történeteiben. A *Vert viszi veretlent, s a fejé és törtetlen* című mese jól példázza ezt: „Különösen jó ízt kölcsönöznek a mesének a nyelvjáráson túl a bukovinai székely viseletre, szokásokra utaló motívumok. A mesemondó a rókát gagyába és hosszú ingbe öltözteti, másképpen hogy tudná a kebelét megrakni hallal?”⁷⁴ Ezekkel a jegyekkel Fábián Ágostonné önmagát is láthatóvá tette a történeteiben és elérte, hogy önmaga mellett az etnikai közössége, a bukovinai székelyek is „beágyazódjanak” a mesébe. Ezt a folyamatot a fellépéseken viselt bukovinai székely népviselete és az anyanyelve, a bukovinai székely nyelvjárás használata is megerősítette. Kovács Ágnes szerint a mesék bukovinai székely falvakba való helyezését Fábián Ágostonné tudatosan „mesemondói fogásként is alkalmazta, hogy a bukovinai székelyek szétszórta élő utódaiban, hallgatóiban az amúgy is meglevő identitást és összetartozás érzését növelje”.⁷⁵

Fábián Ágostonné nemcsak a bukovinai helyszíneket és életképeket építette be a meséibe, hanem a bukovinai székelyek történetét is feldolgozta, szöveggé szerkesztette és önálló elbeszélésként beépítette a repertoárjába.⁷⁶ Ez a narratívum műfajilag nem mese, és nem is történeti monda, habár Magyar Zoltán a szűzsé bevezető részével azonos típust regisztrált *A magyar történeti mondák katalógusa* IV. kötetében *A székelyek menekülése* (K 33.) néven.⁷⁷ A szöveg nem a folklór törvényszerűségeit követi, ellenben médiuma az oralitás. Fábián Ágostonné mesei kontextusba helyezi, mesei formulákat használva meséli el a szóbeli kultúrában általában a monda műfaj szabályai szerint elbeszélt témát. *A székelyek története* című narratívum látszólag nem a hagyományos beszédhelyzetek és beszédaktusok számára született meg, már a folklorizmus keretein

72 Sebestyén Á. 1979, 36.

73 Sebestyén Á. 1979, 36., 210.

74 Kovács 1979, 367.

75 Kovács 1984, 298.

76 Sebestyén Á. 1981, 207.

77 Magyar 2018, 450.

belül alakulhatott ki, közösségi és egyéni szándékkal, hogy ezzel a mesemondó az etnikai csoportját és egyben a saját biografikus történetét is reprezentálja. Ezt megerősíti a szöveget követő jegyzet, amely szerint ezt a narratívumot a „mesemondó színpadon szokta elmondani, ha idegen közönség előtt szerepel az együttes”.⁷⁸ Fábiánné, azonkívül, hogy narratív sémákba helyezve elmondja a bukovinai székelyek vándorlásának történetét – a mádélvi veszedelem, a Bukovinába való költözés és falualapítás, a bácskai betelepítés és menekülés, a tolnai letelepülés állomásait követve –, kitér a bukovinai székelység fontosnak tartott identitáselemeire, azokra, amelyek a saját életútjának is lényegi részei voltak, és amelyek tartalmazták saját értékrendjét is: „Idegen földön, de gyökeret eresztettek. Viseletüket megtartották, s anyanyelvüket megőrizték. Emiatt sokat szenvedtek”.⁷⁹ Története Andrásfalvy Bertalan bukovinai székelyekre vonatkozó megállapítását erősíti: „A bukovinai székelységnek sajátos öntudata van. Bátran mondhatjuk, hogy egyetlen magyar népcsoportot sem találunk, amelyben csak megközelítően hasonló fokon élne a népcsoport különvalóságának és történetének tudata. [...] Nem nevezhetjük lokálpatriotizmusnak, mert egy emberöltő alatt kétszer is megváltozott lakóhelyük, ők maguk nem alkottak erre az öntudatra külön meghatározást, terminust, csak azt halljuk, hogy a „mi népünk”-et, a „mi fajtánkat, mi fajunkat” emlegetik”.⁸⁰

Összefoglalás

A bukovinai székely származású, kakasdi Fábián Ágostonné születésétől fogva egy hagyományos, mesemondó közösségnek volt tagja, ahol tehetségénél fogva eltanulta a mesemondást. A tradicionális mesemondási alkalmak eltűnése után új szereplési formákat keresve a folklorizmus keretein belül oktatási intézményekben, könyvtárakban, színpadon, TV-ben és rádióban kezdett mesélni. Közönsége megváltozott, a felnőtt hallgatóság mellett gyermekeknek mesélt

78 Kovács 1981, 422.

79 Sebestyén Á. 1981, 207.

80 Andrásfalvy 1973, 18.

leginkább. Új hallgatósága már csak elvétele rendelkezett passzív mesetudással, így a közönség mesemondásra gyakorolt normarendszere is megváltozott, mesemondásának motivációja is átalakult. A szórakoztatás mellett mesemondását pedagógiai, hagyományörző és identitásmegőrző funkciók vezérelték.

Egyedülálló, 173 történetből álló meserepertoárjának nagyobb része szóbeli eredetű, de olvasmányait is mesélte, szóbelivé formálva az írott szövegeket. Ez a folyamat Kovács Ágnes munkájának köszönhetően nagyon jól dokumentált, az egyes mesekötetektől átvett mesék esetében többnyire ismerjük azok forrását.⁸¹ Tevékenységét ebből a szempontból a folklorizáció fogalmával magyarázhatnánk, mesemondását a megváltozott beszédhelyzetek, motivációk, funkcióváltások és médiumváltások miatt mégis a folklorizmus jelenségeként értelmezzük. Adataink szerint a magyar nyelvterületen másodikként mesélt rendszeresen idegen közönségnek, tevékenysége kapcsán került be a népmese a néptánc és a népzene mellé a hagyományörző művelődési műsorok színpadi repertoárjába. A *Röpülj páva* vetélkedő keretein belül Fábíán Ágostonné és tanítványa színpadi mesemondását szélesebb körben is megismerték. Ezzel mesemondása követendő minta lett a történetmesélés folklorizmus szempontjából, mind a színpadi mesemondás, mind pedig a megjelenő gyermekmesemondó tekintetében. Hatásának ilyen szempontú tudományos áttekintése még várat magára.

Fábíán Ágostonné mesemondásának vizsgálata a bukovinai székely identitás kutatásának szempontjából is tanulságos. Ezt a folyamatot jobban megvilágítja a mesegyűjtést elvégző és a Kakasdi Székely Népi Együttest vezető Sebestyén Ádám hitvallása: „Nekem még sok a dolgom a világgal. Azt akarom, hogy ismerje meg mindenki a népemet. Életüket, sorsukat, szokásaikat, munkájukat”.⁸² Ez a reprezentálás Fábíán Ágostonné tevékenységét is meghatározta. Népmeséi nemcsak saját biografikus történetének elemeit tartalmazzák, hanem őrzik a bukovinai székelyek múltját és identitásának a szegmenseit. Mindezt az előadás hovatarozást mutató elemei is erősítették, a bukovinai székely nyelvjárás, a népviselet, valamint egyes esetekben a hagyományos mesemondási alkal-

81 Kovács 1979., 1981.

82 *Tolna Megyei Népiújság*, 1979. december 29. 4.

mak színpadi, mesterségesen beállított „élőképszerű” bemutatása is. A tudatos hagyományőrzés a Tolna megyei bukovinai székelyek számára öngazolást is jelentett. Fábián Ágostonné mesemondásának új alkalmai, lejegyzett meseanyaga az öngazolás folyamatának és dokumentálásának eredménye.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Andrásfalvy 1973.** Andrásfalvy Bertalan: A bukovinai székelyek kultúrájáról. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve VII.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 7–23.
- Bausinger 1966.** Bausinger, Hermann: Zur Kritik der Folklorismuskritik. In: Bausinger, Hermann (hg.): *Populus Revisus.* Tübinger Vereinigung für Volkskunde, Tübingen, 1966. 61–75.
- Bausinger 1983.** Bausinger, Hermann: A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia*, 94. évf. (1983) 3. sz. 434–440.
- Bausinger 1995.** Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában.* Osiris – Századvég Kiadó, Budapest, 1995.
- Beszédes 2005.** Beszédes Valéria: *Szörög szárnyán. Szócs Boldizsár meséi.* Életjel, Szabadka, 2005.
- Benedek 2013.** Benedek Katalin: „Akárki nem tud mesét hallgatni” A (mese) hallgatói szerep. In: Balogh Balázs (főszerk.): *Ethno-lore.* XXX. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2013. 69–113.
- Csiszér é.n.** Csiszér Ambrusné: *A Magyar Televízió 1977–78-as „Röpülj páva” vetélkedője.* <https://bukovina.hu/a-szovetseg-tortenete/csiszer-ambrusne-a-magyar-televizio-1977-78-as-%E2%80%9Eropulj-pava-vetelkedoje/> Letöltés: 2021. 06. 21.
- Csiszér 2001.** Csiszér Ambrusné: *Az izményi székely népi együttes harminc éves története.* 2001. <https://docplayer.hu/15735827-Az-izmenyi-szekely-nepi-egyuttes-harminc-eves-tortenete-irta-csiszer-ambrusne.html> Letöltés: 2021. 06. 21.
- Dala 2021.** Dala Sára: *...ott küjjel Andrásfalán... Fábián Éva mesél.* Szerkesztette: Németh Nóra. Hagyományok Háza, Budapest, 2021.
- Dégh 1955.** Dégh Linda: *Kakasdi népmesék. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. (ÚMNGY VIII.)
- Dégh 1960a.** Dégh Linda: *Kakasdi népmesék. II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. (ÚMNGY IX.)

- Dégh 1960b.** Dégh Linda: Az egyéniségvizsgálat perspektívái. *Ethnographia*, 71. évf. (1960) 28–44.
- Dégh 1969.** Dégh Linda: *Folktale and Society. Story-Telling in Hungarian Peasant Community*. Indiana University Press, Bloomington, 1969.
- Dégh 1982.** Dégh Linda: Kakasd revisited: ethnicity and folklore revival. In: Egle Victoria Zygás–Peter Voorheis (eds.): *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas*. Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington, 87–98.
- Dégh 1989.** Dégh Linda: *Folktales and Society: Story-Telling in Hungarian Peasant Community*. Indiana University Press, Bloomington, 1989.
- Dégh 1996.** Dégh Linda (ed.): *Hungarian Folktales: The Art of Zsuzsanna Palkó*. University Press of Mississippi, Mississippi, 1996.
- Dömötör 1969.** Dömötör Tekla: Folklorismus in Ungarn. *Zeitschrift für Volkskunde*, (1965) 65. 21–28.
- Faragó 1967.** Faragó József: Kurcsi Minya havasi mesemondó. *Ethnographia*, 78. évf. (1967) 2. sz. 238–262.
- Faragó 1979.** Faragó József: A szerves és a szervezett folklór. *Korunk*, 38. (1979) 1–2. sz. 49–52.
- Fábián 1982.** Fábián Ágostonné: *Az aranyszőrű báránka. Bukovinai székely népmesék*. Gyűjtötte Sebestyén Ádám, szerkesztette Kovács Ágnes. Hanglemez, Hungaroton, Budapest, 1982.
- Fábián 1984.** Fábián Ágostonné: *Az eltáncolt papucsok. Bukovinai székely népmesék*. Szerkesztette: Kovács Ágnes, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Gatti 2018.** Gatti Beáta: *Emlékezet, örökség, identitás: bukovinai székelyek néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálata*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program, Pécs, 2018. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/18115/gatti-beata-phd-2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Letöltés: 2021. 06. 25.
- Höfler 1998.** Höfler Lajosné Kelemen Emma: *Bukovinai székely népmesék*. Kerényi Nyomdaipari Kft., Bonyhád, 1998.
- Keszeg 2011.** Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi egyetemi jegyzetek 7.) Kriza János Néprajzi Társaság BBTE Magyar Néprajzi és Antropológiai Tanszék, Kolozsvár, 2011.

- Kovács 1943.** Kovács Ágnes: *Kalotaszegi népmesék* I–II. Magyarságtudományi Intézet, Franklin Társaság, Budapest, 1943. (ÚMNGy V–VI.)
- Kovács 1979.** Kovács Ágnes: Jegyzetek. In: Sebestyén Ádám: *Bukovinai székely népmesék. I.* Tolna Megyei Tanács, Szekszárd, 1979. 361–387.
- Kovács 1981.** Kovács Ágnes: Jegyzetek. In: Sebestyén Ádám: *Bukovinai székely népmesék. II.* Tolna Megyei Tanács, Szekszárd, 1981. 395–456.
- Kovács 1984.** Kovács Ágnes: Bukovinai székely mesemondók. In: Kiss Mária (szerk.): *A hagyományos műveltség továbbélése: Az I. Magyar–Jugoszláv Folk-lór Konferencia előadásai.* MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1984. 291–313. (Folklór és tradíció I.)
- Kovács 2019.** Kovács Ágnes: *Tanulmányok a mesemondásról.* Szerkesztette: Benedek Katalin – Raffai Judit. Hagyományok Háza, Budapest, 2019.
- Magyar 2018.** Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2018.
- Menyhárt 2011.** Menyhárt Krisztina: Régi mesék prozódíája: Palkó Józsefné meséi. *Beszédkutatás*, 19. (2011) 83–95.
- Moser 1962.** Moser, Hans: Vom Folklorismus in unserer Zeit. *Zeitschrift für Volkskunde*, 58. (1962) 177–209.
- Sárkány 1971.** Sárkány Mihály: Népmesekincsünk összetételéről. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom.* Az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve V–VI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 159–170.
- Sebestyén Á. 1975.** Sebestyén Ádám: A kakasdi székely nép együttese. *Honismeret*, (1975) 1–2. sz. 65–68.
- Sebestyén Á. 1979.** Sebestyén Ádám: *Bukovinai székely népmesék. I.* Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1979.
- Sebestyén Á. 1981.** Sebestyén Ádám: *Bukovinai székely népmesék. II.* Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1981.
- Sebestyén Á. 1983.** Sebestyén Ádám: *Bukovinai székely népmesék. III.* Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1983.
- Sebestyén Á. 1986.** Sebestyén Ádám: *Bukovinai székely népmesék. IV.* Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1986.
- Sebestyén Á. 2009.** Sebestyén Ádám: *Bukovinai székely népmesék. Márka néni meséi.* Átdolgozott kiadás. Ad Librum Kft, Budapest, 2009.

- Sebestyén I. D. 2001.** Sebestyén Imre Dezső: *Bukovinai székely hagyományörzés Kakasdon 1971–2001*. A Muharay Elemér Népművészeti Szövetség „Élő emberi örökség” pályázatára készült munka. 2001.
<http://www.muharay.hu/img/file/kakasd.pdf> Letöltés: 2021. 06. 12.
- Solymossy 1913.** Solymossy Sándor: Idegen népmesék meghonosodása. *Ethnographia*, 24. évf. (1913) 1–8.
- Verebélyi 1981.** Verebélyi Kincso (szerk.): *A folklórizmus fogalma és jelenségei. Előadások II.* (Folklor, társadalom, művészet 9.) Megyei Művelődési Központ, Kecskemét, 1981.
- Voigt 1970.** Voigt Vilmos: Vom Neofolklorismus in der Kunst. *Acta Ethnographica*, 19. (1970) 401–423.
- Voigt 1974.** Voigt Vilmos: Tegnap, ma és holnap a magyar folklórban. Akkultúrációs jelenségek mérlegelése. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, VI. (1974) 19–20. 5–20.
- Voigt 1978.** Voigt Vilmos: Szempontok a magyar folklór akkultúrációvizsgálathoz. *Ethnographia*, 89. évf. (1978) 604–631.
- Voigt 1979.** Voigt Vilmos: A magyarországi folklórizmus jelen szakaszának kutatási problémái. *Ethnographia*, 90. évf. (1979) 2. sz. 219–236.
- Voigt 1987.** Voigt Vilmos: *Modern magyar folklórisztikai tanulmányok*. (Folklor és etnográfia 34.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1987.
- Voigt 1990.** Voigt Vilmos: *A folklórizmusról*. (Néprajz egyetemi hallgatóknak 9.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1990.
- Voigt 2007–2009.** Voigt Vilmos: „Bukovinai székely” népmesék. In: Voigt Vilmos: *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. MTA–ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, Budapest, 2007–2009. 334–335.
- Voigt 2014.** Voigt Vilmos: Régi vagy új folklórisztika kell-e nekünk? *Erdélyi Múzeum*, LXXVI. (2014) 2. sz. 1–12.

Folklorism of storytelling on the example of Mrs Ágoston Fábíán, a Székely (Szekler) storyteller from Bukovina

ABSTRACT: When studying storytelling in the Hungarian language area within the framework of 20th century folklorism, the activity of Mrs Ágoston Fábíán (Andrásfalva, 1929 - Kakasd, 1992), a Székely storyteller from Bukovina, stands out. Mrs Ágoston Fábíán was a member of a traditional storytelling community, where she learned storytelling by her natural talent. Most of her repertoire of 173 stories was oral, but she also narrated her readings, thus transforming the written texts into spoken ones. Her performance style was shaped by the rules of orality. For a short time, she was a traditional storyteller, but as the occasions for traditional storytelling became less frequent, she started to tell stories within the framework of folklorism, seeking new forms of performance in educational institutions, libraries, on stage, TV, radio and other venues. She was one of the first in the Hungarian-speaking world to regularly tell stories to foreign audiences, and as a result of her work, storytelling was introduced into the stage repertoire of traditional cultural programmes. Her folk tales represented the life, the past and the identity of the Bukovina Székelys, and the space of locality in her stories was mostly Bukovina. All this was reinforced by the Bukovina Székely folk costume she wore during her performances, the use of her mother tongue, the Bukovina Székely dialect, and sometimes the artificially staged „live” presentation of traditional storytelling occasions. Thanks to the „Röpülj páva” competition, the theatrical storytelling of Mrs Ágoston Fábíán and her disciple has also become more widely known. In this way, she has set an example to be followed in terms of stage and children’s storytelling. In addition to entertainment, Mrs Ágoston Fábíán’s storytelling was - as new occasions arose - also guided by pedagogical, traditional and identity-preserving functions. As a result, her performance strategy was enriched with a number of elements that would later define the folkloric character of storytelling in our region. In our study, we will present the narrative strategy and the motivations of her storytelling activities, alongside the story repertoire and the contexts of storytelling.

KEYWORDS: creative storyteller, storytelling personality, storytelling for children, stage storytelling, Bukovina Székely (Szekler) identity

VAJDA ANDRÁS

A NÉPRAJZI ÖRÖKSÉG HELYZETE MAROS MEGYÉBEN

Előmunkálatok Maros megye néprajzához

K I V O N A T: Jelen kézirat egy nagyobb kutatás – melynek célja a Maros megyei magyarság néprajzi örökségének feltárása és kézikönyv vagy adatbázis formájában való megjelenítése – első részeredménye, célja feltárni a Maros megye (egykori Marosszék, majd Maros-Torda vármegye) magyarságának néprajzára vonatkozó szétszórt kutatásokat, valamint megállapítani azokat a tendenciákat (főbb kutatási területek és helyszínek), amelyek a kutatás elmúlt másfélszáz évét jellemezték. A tanulmány történeti perspektívát alkalmaz, és feltáró jellegű. Azt vizsgálja, hogy az elmúlt másfél évszázadban milyen törekvések voltak jellemzőek a térség népi kultúrájának feltárását és sajátosságainak meghatározását illetően, valamint azt is, hogy ezek az eredmények miként épültek be a helyi és a tudományos társadalomba.

K U L C S S Z A V A K: Maros megye, néprajzi régió, néprajzi örökség, néprajzi kutatások, tudománytörténet

Marosszék, Maros-Torda vármegye, Maros régió

Maros megye Románia, ezen belül a történelmi Erdély közepén helyezkedik el, mintegy 6700 km² területen. Székhelye Marosvásárhely, további városai Segesvár, Szászrégen, Marosludas, Szováta, Dicsőszentmárton, Nyárádszereda, Sármás. Önálló közigazgatási terület, amely az 1968-as megyésítés során jött létre az egykori Maros-Torda vármegye és kisebb részben az egykori Nagy-Küküllő vármegye területének összevonásából. 2001 óta Hargita, Kovászna, Brassó és Fehér megyékkel együtt a középső fejlesztési régió részét képezi, Gyulafehérvár központtal. Középső és keleti része (az egykori Marosszék) Székelyföldre tartozik, a Maros bal partján található települések a Mezőséghez sorolhatók, a Segesvár környékén található települések pedig korábban a Szászföld (Királyföld) részét képezték. A megye hegy- és vízrajzi tengelyét a területét 180 km hosszúságban átszelő, a megye nevét adó, Erdély legfontosabb folyójának tekinthető Maros adja.

A megyésítés idején (1968) a térségben nagyjából fele-fele arányban laktak románok (49%) és magyarok (44,3%), az elmúlt fél évszázad azonban az arányok enyhe elmozdulását eredményezte: a román népesség teszi ki a megye 53,2%-át, míg a magyar ajkú lakosság az össznépesség mintegy 39,3%-át adja. Ugyanakkor itt kell megemlítenünk, hogy Maros megye rendelkezik a romániai megyék közül a legnagyobb roma közösséggel.

Ezzel együtt nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a mai Maros megye valójában több kisebb-nagyobb néprajzi kistájat foglal magában, melyek határai több esetben túl is lépnek a jelenlegi megyehatárokon. Ugyanakkor a képet az is tovább bonyolítja, hogy a magyar és a román néprajzkutatás eltérő tájfelosztást és tájmeghatározást alkalmaz.

Maros megye több mint 50 éves története során a megyehatárokat illetően történtek ugyan kisebb módosítások, de ezek nem hoztak lényeges változást etnikai összetételének és gazdasági szerkezetének, valamint vízrajzi és domborzati jellemzőinek tekintetében.

A vizsgálat léptékéül nem Erdély táji/kulturális tagolódásának a néprajzi irodalomban használt hagyományos (történeti) felosztását (Maros megye helyett például Marosszék) vettük figyelembe, hanem a ma is érvényes adminisztratív határokat. Ennek több oka van: (1) Maros megye esetében sokkal kevésbé fedi egymást a mai adminisztratív terület és az egykori közigazgatási egységek, a székek területe, mint a másik két székelyföldi megye (Hargita és Kovászna) esetében. (2) Marosszék területe hegy- és vízrajzi adottságainak köszönhetően több, jól elkülönülő kisebb tájra tagolódik,¹ melyek jellemzően át is lépik Marosszék határait. Ezért a Marosszék tájmeghatározás sokkal bizonytalanabb, és a néprajzi szakirodalomban is kevésbé használt, mint a többi szék esetében (erről lásd lentebb). (3) Az új közigazgatási szerkezet (a megyék) hosszú, több mint fél évszázados fennállásának következtében egyre erősebben elhalványult a táji/kistáji öntudat,² másrészt pedig – ezzel mintegy párhuzamosan – egyfajta megyei öntudat kialakulása is érzékelhető a mindennapi beszédben. (4) Ugyanakkor az elmúlt fél évszázad néprajzi kutatásaiból – részben éppen az 1. és 2. pontban jelzett okok miatt – rendre kimaradt vagy a Marosszéken végzett kutatásoktól függetlenül alakult a Marosszéktől északkeletre eső terület tömb-magyarságának vizsgálata.

Mindez indokoltá teszi, hogy a ma is érvényben lévő (gazdasági és politikai-adminisztratív szempontból meghatározó) szervezeti formát, a megyei keretet vegyük elemzésünk alapjául.

1 Ez nem csak Marosszékre jellemző. Kósa László a teljes Székelyföld belső tagolódásáról szólva említi meg, hogy: „Székelyföld változatos felszínű terület. Folyó- és patakvölgyek, folyómenti síkságok, hegyi medencék és hegyvonulatok tagolják. Ennek következtében az egykori székek jelezte nagyobb tájakon belül több kisebb táj is található a Székelyföldön. Jól elkülönülő medencék Gyergyó és Kászon, jellegzetes folyómenti tájak Nyárád mente, Nyíkö mente, Homoród mente, Maros mente. Természettáji elnevezés az Erdővidék és a Sóvidék, Szikonyország. Vallási különállásra utal a háromszéki és a marosszéki Szentföld. Történeti különállás emléke a Partium. Újabb tréfásízü neve a Nyárád mente zöldségtermelő vidékének: Murokország.” (Kósa – Filep 1983, 175–176.).

2 Főleg a székely (marosszéki) öntudat erőteljes elhalványulásának lehetünk az elmúlt időszakban tanúi. Gagyí József hívta fel a figyelmemet arra, hogy az egykori Marosszéken, Nyárád mentén végzett gyűjtései során az interjúalanyok gyakran úgy határozzák meg a székelyeket, mint akik Parajdon túl (azaz a megyehatáron túl) laknak, és az Udvarhelyre, Csíksomlyóra vagy egyéb székelyföldi helyszínekre történő elutazásról úgy beszélnek, hogy „mikor Székelyföldre mentünk”.

Maros megye területén található kistájak a néprajzi irodalomban

A magyar nép „táji és néprajzi műveltségbeli tagoltságának” feltárását és bemutatását, valamint az egyes néprajzi tájegységek behatárolását több alkalommal és többen is elvégezték. Ezek közül elsőként érdemes Kós Károly egy korai, a *Művelődés* hasábjain közzétett írását megemlíteni, melyben a szerző röviden bemutatja a mai Románia területén élő magyarság területi tagolódását. A szerző szerint a romániai magyarság négy nagyobb területen helyezkedik el: (1) A Királyhágón túl, amelyet „Partium”-nak is neveznek; (2) Nyugat-Erdélyben – a (keleti) székely és (déli) szász székek területével szemben, ezt a vidéket vármegyei területeknek is nevezték; (3) a Székelyföldön és (4) a Csángóföldön.³ A Kós Károly által javasolt felosztásban a mai Maros megye északi részén található magyarok által lakott települések a nyugat-erdélyi (vármegyei) területhez tartozó Felső-Maros mentéhez, a déli részén találhatók pedig a Küküllő mentéhez (Vízmellékhez) sorolódnak. A szerző az egykori Marosszékhez tartozó területet pedig a következő kistájakra tagolja:

„– Marosmente. A Nyárádtő–Régen közti Marosszakasz és a mellékvölgyek mintegy 50 »marosszéki« faluja, Marosvásárhely környékén.

– Nyárádmente. Marosszéknek a Nyárádmentén fekvő félszáz faluja. Vásárosközpontja Nyárádszereda, mely sokáig az egész szék központja is volt. Felső, katolikus vidékét »Szentföldnek«, alsó, kertészettel foglalkozó falucsoportját »Murokország«-nak is nevezgetik.

– Erdőszentgyörgy vidéke. A Kis-Küküllő felső völgyének 20 marosszéki faluja Erdőszentgyörgy vásáros központtal.”⁴

Barabás László szerint ebből a tájbeosztásból az olvasható ki, hogy Kós Károly „Marosszéknek nem tartotta önálló székely néprajzi tájnak, hanem csupán egykori széki közigazgatási területnek, amelyen több, kisebb-nagyobb, a határait is átszelő néprajzi kistáj alakult ki”.⁵

3 Lásd Kós 1957, 32.

4 Kós 1957, 33.

5 Barabás 2016, 66.

A magyar nép táji tagoltságának bemutatása szempontjából szintén fontos, és a táji tagolást máig meghatározó írásnak számít Kósa László és Filep Antal közös munkája⁶ és a *Magyar néprajzi lexikon* szócikkei.

A *magyar nép táji-történeti tagolódása* című könyvben felsorolt és bemutatott néprajzi tájak és kistájak közül Marosszékhez tartozik a mai Maros megye területén található, magyarok lakta települések legnagyobb része. Emellett a Küküllő mente – ezen belül is Vízmelléke –,⁷ valamint a Mezőség és a Királyföldként, később Szászföldként emlegetett terület⁸ egy-egy kisebb része tartozik ma Maros megyéhez. A szerző Marosszéken belül külön említi a Nyárád mentét, ezen belül a Nyárád alsó folyásánál található, elsősorban zöldségtermesztésről ismert Murokországot⁹ és a Nyárád mente túlnyomó részt protestánsok lakta területén belül található katolikus szigetet, a Szentföldet¹⁰, valamint a Kis-küküllő és a Parajd patak között található (Sóvárادت, Szovátát, Parajdot, Alsó- és Felső-Sófalvát, Korondot és Atyhát magába foglaló) Sóvidéket¹¹. Ugyanakkor Kósa László a Mezőség bemutatásánál említi meg az egyébként külön egységet képező Felső-Maros mentét is, mely a Szászrégentől északra eső 6 magyar települést foglalja magába.¹² Bár – mint azt már fentebb is jeleztük – Kósa László a Székelyföld belső tagolódásának leírásánál jelzi, hogy Marosszéken belül a Maros mente jól elkülönülő folyómenti kistáj, ennek a területnek a bemutatására nem kerül sor a kötet lapjain. Ugyanez a táji felosztás található a *Magyar néprajzi lexikon*ban is.¹³

Az erdélyi magyar tánczene táji tagolódásának, az egyes kistájak egymáshoz való hierarchikus viszonyulásának monografikus bemutatását Pávai István készítette el.¹⁴ A szerző Marosszéken belül a következő kistájakat különíti el: Marostere (Marosmező), Marosszéki Mezőség, Felső-Kis-Küküllő mente,

6 Kósa – Filep 1983.

7 Kósa – Filep 1983, 137.

8 Kósa – Filep 1983, 129.

9 Kósa – Filep 1983, 145.

10 Kósa – Filep 1983, 176.

11 Kósa – Filep 1983, 166.

12 Kósa – Filep 1983, 145–146.

13 Jellemzően itt sem találkozunk Maros mente szócikkkel.

14 Pávai 2012a., 2012b.

valamint Nyárád mente. Ez utóbbin belül pedig öt kisebb egységet különít el: az Északi Felső-Nyárád mentét (Szentföld), a Déli Felső-Nyárád mentét (Bekecsalja), a Közép-Nyárád mentét és az Alsó-Nyárád mentét (Murokország). Sóvidéket viszont Udvarhelyszék részeként tárgyalja, bár egy későbbi tanulmányában már jelzi, hogy itt különbséget kell tenni a Marosszékhez (alföldi) és az Udvarhelyszékhez tartozó Sóvidék között, valamint beszélhetünk „egy olyan falusorról, kontaktzónáról [is], amely övezi a tényleges Sóvidéket, átmenetet és kapcsolatot képez a szomszédos kistájakkal: Varság, Farkaslaka, Székelypálfalva, Etéd, Siklód, Szolokma, Kibéd, Vármező”.¹⁵ Ugyancsak itt említi meg a Felső-Kis-Küküllő mentét is mint sajátos kistájat, mely „a Kis-Küküllő Székelyföldre eső szakaszát jelenti Kelementelkétől Kibédig. A kistáj régóta kialakult vásáros központja Erdőszentgyörgy”.¹⁶ Maros megye Marosszékától délre eső településeit a szerző – Kósa Lászlóhoz hasonlóan – a Maros-Küküllő vidékén belül található Vízmellékhez sorolja,¹⁷ míg az észak-északkeletre eső részt a Felső-Maros vidékéhez, ahol a szerző külön kistájként határozza meg az Északi Felső-Maros mentét, a Déli Felső-Maros mentét, a Luc-Sár vidékét és a Görgény völgyét.¹⁸

Jagamas János, Faragó József és Martin György az erdélyi népzene- és néptáncdialektusok vizsgálata során a Szászrégentől északra fekvő, az egykori Torda vármegye részét képező falvakat is Marosszékhez sorolták, de hangsúlyozták, hogy Marosszék vármegyei (mezősegi) települései a székelység sajátos, átmeneti területét képezik.¹⁹

A székelyföldi népi építészet kistáji tagolódását bemutató tanulmányában Furu Árpád a következő kistájakat említi, melyek a mai Maros megye részét képezik: (1) a Sóvidék mint jellegzetes átmeneti övezet, mely a Székelyföld nagytáj és a közép-erdélyi Marosszék között húzódik, és jellemzője „a kötött, galambbúgos nagykapuk hiánya, melyet viszont a faragott, gyakran szőlőlevelekkel és fürtökkel díszített kiskapuk, és a mellettük álló, hullámvonalas kapuszárnyak-

15 Pávai 2018, 32.

16 Pávai 2018, 36.

17 De itt is megkülönbözteti az Alsó-, Felső- és Közép-Vízmelléket.

18 Pávai 2012a., 2012b.

19 Martin 1990.; Jagamas – Faragó 1974.

kal ellátott szekérbejárók jelentősebb száma ellensúlyoz²⁰, (2) a Nyárad mente, melynek „[k]arakteres altájegysége a Bekecsalja, mely díszes faépítésze miatt egyedülálló. Alsó- és Közép-Nyárad mente az ekkor beinduló gyors modernizálódás hatására gyorsan elveszítette sajátos jellemzőit²¹.

Kós Károly, valamint később a Kósa László és Filep Antal által használt felosztás finomítását, következetlenségeinek kiigazítását Barabás László végezte el. Barabás először a dramatikus népszokásokról készített monográfiájának bevezetőjében tett kísérletet a marosszéki népi kultúra táji tagolására, majd néhány évvel később külön tanulmányt szentelt a kérdésnek, mely az *Ethnographia* hasábjain látott napvilágot.²² A szerző motivációit már a tanulmány bevezető soraiban megfogalmazza: a kalendáris népszokások vizsgálata során nagyon hamar kiderült, hogy elkerülhetetlen a néprajzi tájak kérdésének tisztázása, annál is inkább, mert nemcsak a mindennapi szóhasználatban²³, de a tudományos munkákban sem értik mindig ugyanazt a területet Marosszéken.²⁴ A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy ennek legékeesebb példája a 2011-ben megjelent akadémiai szintézis, a *Magyar néprajz* I. kötetének a kulturális régiókkal és etnikai, néprajzi csoportokkal foglalkozó fejezete, ahol az általunk vizsgált régióval kapcsolatosan a térképek és a szöveg között nagyfokú eltérések érzékelhetők:

„A szöveg a Mezőség részeként tárgyalja Felső-Maros mentét, de a térkép Székelyföld részeként ábrázolja a Felső-Maros mentét is magába foglaló területet Sáromberkétől Dédáig. Ez a terület viszont a térképen Felső-Maros mentiként jelenik meg, amely a szövegben a Mezőség része. Magától adódik a kérdés: mind a Mezőség, mind a Székelyföld része ez a fél- megyényi terület? Vagy csak a »nézőpontok egymásra vetítődéséről« van szó?»²⁵

20 Furu 2016, 12.

21 Furu 2016, 12.

22 Barabás 2016.

23 Erre jó példa, hogy a három megyét lefedő *Székelyhon* hírportál Marosszék néven hivatkozik a teljes mai Maros megye területére. Ez a fajta reflektálatlan egyenlőségtétel az egykori székek és a mai megyék között egyébként a politikai közbeszédre is jellemző.

24 Barabás 2016, 66.

25 Barabás 2016, 69.

A szerző javaslata az, hogy a Székelyföld és a Mezőség találkozásánál mindenképpen számolni kell egy olyan, sok szempontból átmeneti zónával, mely területileg és kulturálisan nem azonos sem az egykori Marosszékkel, sem a mai Maros megyével²⁶ (előbbinél nagyobb, utóbbinál valamivel kisebb). A szerző ennek megnevezésére a Marosi régió elnevezést javasolja.²⁷ Ezt a régiót erős belső tagoltság jellemzi, amely abban is megnyilvánul, hogy „a népi tájszemlélet és lokális identitástudat »mértékegysége« [...] nem a megyényi terület, a régió, hanem annál jóval kisebb; vidék vagy kistáj nagyságrendű”²⁸

Maros megye magyarsága az erdélyi székeket és vármegyéket bemutató monográfiákban

Ha a vármegye-monográfiák sorát nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a régióról az első monográfiakészítési hullám idején született Orbán Balázs *Székelyföld leírása* című munkájának IV., 1870-ben megjelent kötetét leszámítva – ahol a szerző a történeti Marosszék bemutatására vállalkozik²⁹ – sem a millenniumi

26 Bár területét tekintve mégis ehhez áll közelebb.

27 Barabás 2016, 75. A szerző a régión belül a következő kistájakat különíti el: „1. Marosszéki vagy székely Mezőség. Néprajzi szempontból nem tagolódik kisebb, jellegzetes mikrorégiókra. 2. Maros mente. Három mikrorégióból áll: 2.1. Vásárhely környéke, vidéke. Egykori marosszéki falvak Marosvásárhely közelében, piaci vonzáskörzetében. Integrált mikrorégió. 2.2. Tulajdonképpen Maros mente (Lapos-Maros mente). Az egykori vármegyei Maros menti falvak Régentől délre, a Mezőség szélével együtt. 2.3. Felső-Maros mente. A Maros menti magyar falvak csoportja Régen és Déda között. 3. Nyárád mente. A Nyárád völgyében legalább három mikrorégiót lehet megkülönböztetni: 3.1. Alsó-Nyárád mente, benne Murokország és környéke. Integrált mikrorégió. 3.2. Középső-Nyárád mente. Ákosfalva és Nyárádszereda közötti falvak. Jellegzetesen protestáns (református, unitárius) karakterű kistáj. 3.3. Felső-Nyárád mente – benne a karakterisztikus, katolikus Szentföld és a református Bekecsalja. 4. Küküllő vidéke. Ezen a vidéken két kisebb egység körvonalaazható: 4.1. Alsó-Küküllő vidéke. Balavásár és Erdőszentgyörgy közötti protestáns falvak és a székely Partium római katolikus falvai. 4.2. Felső-Küküllő vidéke. Erdőszentgyörgy és Sóvárad közötti falvak és a Patak mente települései. 5. Sóvidék.” (Barabás 2016, 91.)

28 Barabás 2016, 90.

29 Orbán 1870. A szerző a Marosvásárhelytől északra eső, a Maros bal partján található magyar falvakat – mivel ezek kívül esnek a történelmi Marosszék határain – nem érinti. Használóan jár el Benkő Károly (Benkő 1869., bár az ő munkája csak nagyon szórványosan

úgynevezett *rejtett sorozatba*³⁰, sem a Borovszky-sorozatba³¹ nem került be a régióról készült munka. A Jókai Mór főszerkesztői felügyelete alatt magyar nyelven is megjelent *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című 21 kötetes vállalkozás 20. kötete³² viszont már tartalmaz egy rövid összefoglaló írást Maros-Torda vármegyeről Bedőházi János tollából. A székely népeletről (társas viszonyok, lakáskultúra, népi építészet, táplálkozás, viselet) és népköltészetéről pedig Kozma Ferenc, valamint Benedek Elek készített rövid összefoglaló tanulmányt, de ezek nem térnek ki a kistáji (az egyes székekhez köthető) sajátosságokra.

A közel fél évszázaddal később megjelent *Székelyföld írásban és képen*³³ egy sajátos helyzetben készült: a Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi területekről a 19. század végén kialakított szemlélet alapján elkészített monográfia célja a nemzettudat megerősítése volt. A kötet az új adminisztratív határokat figyelembe véve mutatta be a Székelyföldet, ennek következtében a régió részeként tárgyal olyan területeket is, melyek korábban nem képezték a Székelyföld részét. Így a monográfiában nemcsak bemutatásra kerülnek a mai Maros megye részét képező, de a Marosszéken kívül eső területek (az egykori Maros-Torda vármegyei Maros mente települések, a Mezőség visszacsatolt települései és a Görgény völgyének települései), de ezek magyar lakosságát is székely etnonimmal illetik a szerzők.³⁴

tartalmaz a népeletrre és a néphagyományra vonatkozó adatokat), és a 20. század végén Sepsiszéki Nagy Balázs (1998) is, aki a romániai rendszerváltást követően készítette el, Orbán Balázs nyomdokain haladva a Székelyföld újabb leírását.

30 Élesztős 2001.

31 A sorozatban 1896 és 1913 között 18 város és vármegye monográfiája készült el.

32 *Délkeleti Magyarország: Erdély és a szomszédos hegyvidékek*, Budapest, 1901.

33 Dávid 1941.

34 A kötet nem is annyira az egyes tájak leírása, mint inkább a leíráshoz mellékelte gazdag recens képanyag révén szolgáltat néprajzi szempontból értékes adatokat a kutatóknak. A székely népköltészetet bemutató rész valójában korábbi, Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek, Kőváry László stb. gyűjtései alapján készült válogatás.

Marosszék és Maros-Torda vármegye néprajzi felfedezése

Marosszék néprajzi felfedezése³⁵ 1863 és 1868 közé tehető, alapvetően Szabó Sámuel³⁶ és diákjainak folklórgyűjtő munkásságának eredménye. A kitartó munka során mintegy 900 tételt számláló, elsősorban balladákat, de emellett a naptári év ünnepeihez és az emberélet fordulóihoz kötődő szokásleírásokat és különböző munkaformák és -alkalmak leírását is tartalmazó gyűjtemény jött létre. Az impozáns kézirat azonban az idők során szétszóródott, a gyűjtést követően csupán néhány darab jelent meg mutatóban Arany János *Koszorújában*, majd a Gyulai Pál által szerkesztett *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében, továbbá korabeli helyi lapokban, valamint a kollégiumi diákság kéziratos lapjában. A gyűjtemény erénye, hogy számos ismeretlen balladatípust azonosított, ismert balladatípusok újabb változatait mutatta be, és földrajzi elterjedésükhöz szolgáltatott újabb adatokat. Szabó Sámuel munkásságát több jeles néprajzkutató is méltatta, a teljes anyag rekonstrukcióját Olosz Katalin végezte el.³⁷

A marosszéki balladakutatás újabb állomását Kanyaró Ferenc, kolozsvári unitárius főgimnáziumi tanár diákjainak a 19–20. század fordulóján végzett kutatásai képezik, melyek során mintegy 92 darabot számláló balladakorpusz gyűlt össze az egykori Marosszéket is magába foglaló Maros-Torda vármegye területéről. A gyűjtemény régi stílusú és ritka balladatípusok mellett számos új stílusú (bűntény)balladát, sőt új keletkezésűeket is tartalmazott.³⁸

35 A klasszikus székely népballada első közlése Marosszékhez köthető. 1858-ban Nagy Lajos tette közzé a Kolozsvári Közlönyben a Barcsai balladájának egy variánsát. Ettől a közléstől eltekintve a régió balladaköltésze a 19–20. század fordulóján szinte teljesen ismeretlen volt. Kriza János is csupán egyetlen marosszéki szöveget, az imént említett ballada egy Nyárád menti változatát vette be a Vadrózsák című gyűjteménybe (Olosz 2008, 125., 2015, 114.).

36 Szabó Sámuel Kriza János és Orbán Balázs kortársa, szerteágazó érdeklődésű tudós tanár, aki 1857-től lett a marosvásárhelyi református kollégium tanára, ahol egy évre rá megalapította a város első folyóiratát (Marosvásárhelyi Füzetek). Lásd Olosz 2008, 37–38.

37 Olosz 2008.

38 Olosz 2015, 114–115.

A régióban újabb balladakutatásokat Seprődi János³⁹ és Ráduly János⁴⁰ végzett a 20. század elején és második felében egyetlen marosszéki falura, Kibédre koncentrálva. Ráduly az első kibédi balladát (*Görgei Mihályné/A gazdasszony anyja*) 1963. október 18-án háziasszonyától jegyezte le, és elküldte a marosvásárhelyi *Igaz szó* szerkesztőségének, akik révén Faragó Józseffel is kapcsolatba került. Így indult a kibédi ballada hódító útjára.⁴¹ Ráduly János balladakutásainak eredményeiből több mint egy tucatnyi önálló tanulmány született.⁴² A Faragó Józseffel közösen végzett munka pedig a kibédi balladakultúráról további féltucat, francia, német, cseh és magyar nyelvű tanulmányt eredményezett.⁴³ A marosszéki balladakutatás történetének bemutatása során meg kell említenünk Faragó József, kolozsvári folklórkutató munkásságát is, aki a 20. század második felében számos tanulmányban⁴⁴ hívta fel a szakma figyelmét a marosszéki balladákra és balladagyűjtésekre. A 19. század végén készült gyűjtemények (Szabó Sámuel és Kanyaró Ferenc diákjai által készített marosszéki és Maros-Torda vármegyei, kéziratos formában maradt vagy helyi lapokban szétszórtan közzétett ballada- és epikus énekgyűjtések) rekonstrukcióját Olosz Katalin tette közzé.⁴⁵

Néhány év különbséggel hasonló folyamat játszódott le a magyar folklórkutatás egy másik kiemelt műfaja, a népzene (és népi tánczene) területén is. A régió (Marosszék/Maros-Torda vármegye) népzenejének felfedezése és tudományos bemutatása Vikár Béla néhány korai gyűjtése mellett a kibédi származású Seprődi János nevéhez köthető, aki 1901 és 1913 között az *Ethnographia* hasábjain tette közzé a szülőfalujában gyűjtött népdalokat *Marosszéki dalgyűjtemény*

39 Közölve: Seprődi 1974.

40 Ráduly 1975., 1979.

41 Ráduly 2002, 342.

42 Lásd Jakab Albert Zsolt: Romániai magyar néprajzi bibliográfia. <http://neprajzibibliografia.adatbank.transindex.ro/>

43 Ráduly 2002.

44 Lásd Jakab Albert Zsolt: Romániai magyar néprajzi bibliográfia. <http://neprajzibibliografia.adatbank.transindex.ro/>

45 Olosz 2008., 2009. (A kötet egy szabédi asszonynak Kanyaró Ferenc egyik diákja, Rédiger Ödön által lejegyzett teljes balladarepertoárját teszi közzé.), Olosz 2015. A régió balladagyűjtésének történetéről részletesebben lásd Olosz 2012.

címmel. Kutatásai során mintegy 279 énekes és 44 hangszeres magyar dallamot tárt fel.⁴⁶ Néhány évvel később a régió népzeneje Bartók Béla Nyárad menti kutatásainak köszönhetően került be a szélesebb köztudatba, aki *A magyar népdal* című munkájának⁴⁷ függeléke szerint Maros-Torda vármegye területéről (Kibéd⁴⁸, Ákosfalva, Nyáradremete, Nyáradköszvényes, Jobbágytelke, Hodos, Ehed, Székelyvaja és Kisgörgény falvakból, valamint Marosvásárhely környéki katonáktól) mintegy 266 dallamot gyűjtött.⁴⁹ Marosszék tánczenéjének országos sikeréhez ugyanakkor nagyban hozzájárult Kodály Zoltán *Marosszéki táncok* című műve is, bár a szerző vallomása szerint ő maga sosem gyűjtött Marosszéken.⁵⁰ A 20. század második felében Martin Györgynek az erdélyi tánczenével és táncdialektusokkal kapcsolatos vizsgálatait,⁵¹ valamint Almási Istvánnak⁵² és Jagamas Jánosnak⁵³ a kutatásait és tanulmányait kell mindenképpen kiemelnünk. Jagamas János és Faragó József *Romániai magyar népdalok* című antológiája a Felső-Maros mentéről 14 népdalt (Disznajó 3, Holtmaros 1 és Magyaró 10) tartalmaz.⁵⁴ A marosszéki népdalok népszerűsítésében ugyanakkor a Maros megyei *Népi Alkotások Háza* munkatársai is közreműködtek. Bandi Dezső, az intézmény egykori vezetője Backamadarasról, Nyáradköszvényesről és Magyaróról is közölt népdalokat.⁵⁵ A rendszerváltást követően több helyi gyűjtés is napvilágot látott, ezek közül, a korpusz mérete okán is, külön említést érdemel Csősz Irma disznajói népdalgyűjtése.⁵⁶

Ugyanakkor azt is ki kell emelnünk, hogy Marosszéken már igen korán megindul a paraszti tárgykultúra iránti érdeklődés és ennek nyomán a tárggyűjtés is, hiszen az 1885-ös országos kiállításon a térség már képviseltette ma-

46 Lásd Almási 2018, 47.

47 Bartók 1924.

48 Erre 1904 és 1906 között került sor, nem helyszíni gyűjtésről van szó.

49 Lásd Könczei 1970.

50 Pávai 2012c, 7.

51 Martin 1970., 1980., 1982.

52 Almási 1968a., 1968b., 1972.

53 Almási – Jagamas 1984.

54 Jagamas – Faragó 1974.

55 Bandi 1970a., 1970b., 1970c., 1970d.

56 Csősz 2008.

gát. A népi tárgyi kultúra iránti érdeklődés és annak nagyközönség előtt történő bemutatásának legimpozánsabb eredménye azonban egy lépéssel még a fentiekben jelzettnél is korábbi időre vezethető vissza. 1864-ban ugyanis a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. vándorgyűlése alkalmából, Szabó Sámuel vezetésével Marosvásárhelyen néprajzi kiállítás rendeztek, mely a maga nemében úttörőnek számított az egész magyar nyelvterületen.⁵⁷

Kiemelt kutatási területek és helyszínek

Az előző fejezetben Barabás László tanulmánya nyomán *Marosi régió*nak nevezett vidék néprajzi felfedezésére – akárcsak a többi erdélyi néprajzi tájegység esetében – a 19. század végén, a 20. század elején került sor, ám a törekvés e térség népeletének és néphagyományainak monografikus bemutatására – Erdély többi tájegységeihez képest – rendre elmaradt. Sem a kezdeti időszakban, sem a későbbiekben nem volt jellemző a teljes régióra kiterjedő kutatások kezdeményezése, így történhetett meg, hogy hosszú ideig több kistáj kimaradt a vizsgálatok homlokteréből. Annak ellenére, hogy erdélyi viszonylatban az egyik magyarok által legsűrűbben lakott terület, Maros megye magyarsága rendre alulreprezentált maradt a néprajzi kutatások tekintetében. Jól példázza ezt a Szentendrei Szabadtéri Múzeum legutóbbi projektje is, melynek keretében sor került az Erdély tájegység telepítésére, ahol szintén alig van utalás a régió építészeti hagyományaira és tárgyi kultúrájára.⁵⁸

Ha a mai Maros megye területén élő magyarság néprajzi örökségének vizsgálatára irányuló munkákat nézzük, akkor nemcsak az látható, hogy csupán szórványosan végeztek alapkutatásokat a régió településein, hanem az is, hogy a legtöbb esetben az egyes területeken elért eredmények megkésve és egymástól elszigetelten jelentek meg a nyilvánosság előtt. Erre igen jó példát jelentenek az

57 Lásd Olosz 2003b., 2009, 94–102.

58 A tervek szerint Maros megyéből egy porta kerül telepítésre. Ez a Küküllő vidékét, valamint a búza és a kukorica felhasználását (puliszka) lesz hivatott bemutatni (Vass–Buzás 2007, 243–245.).

egykori Marosszék/Maros-Torda vármegye területén a 19. század végén és a 20. század elején végzett balladakutatások, melyek nagy részét csupán a 20. század végén vagy még később közölték (lásd fentebb). Ha azt nézzük, hogy melyek voltak a leginkább kutatott témák/területek, akkor azt látjuk, hogy a folklór-kutatások esetében a ballada és a népzene (lásd fentebb) mellett a mesegyűjtés területén születtek jelentős eredmények.

A marosszéki népmesekincsről készült első beszámolók Ősz János nevéhez köthetők, aki a múlt század fordulóján szülőfalujában, Kibédén végzett gyűjtéseket, és eredményeiről a korabeli folyóiratokban készültek rövidebb beszámolók. Mesegyűjtéséből önálló kötet pedig az 1940-es években látott napvilágot.⁵⁹ Munkásságáról, melyről több erdélyi folklórkutató elismerően nyilatkozott, legutóbb a Kriza János Néprajzi Társaság 24. Évkönyvében jelent meg összefoglaló tanulmány.⁶⁰ Kibédén emellett a 20. század második felében Ráduly János gyűjtött népmeséket, ezeket és székelyföldi gyűjtéseinek eredményeit több önálló kötetben tette közzé.⁶¹

A „kis magyar világ” idején, 1942-ben szintén a Kis-Küküllő mentéről kerül újabb mesegyűjtemény a nagyközönség elé. Ekkor Bözödi György tette közzé a Bözöd faluból származó Bágyi János meserepertoárját,⁶² viszont sem előszó, sem utószó formájában nem reflektált a gyűjtés helyzetére, illetve az adatközlőre. Csupán a néhány évvel később, 1958-ban megjelent kötet tartalmaz egy rövid leírást az adatközlőről. Bözödinek a 20. század negyvenes éveiben végzett gyűjtéseiből 1993-ban Nádor Orsolya szerkesztett újabb kötetet.⁶³

Az erdélyi magyar népmesekutatás meghatározó alakja, Nagy Olga szintén több mesegyűjtést végzett a mai Maros megye különböző településein.⁶⁴ Ku-

59 Ősz 1941.

60 Doszlopi 2016.

61 Például: Ráduly 1978., 1980., 1985., 1989.

62 Bözödi 1942.

63 Lásd Kiss 2015, 97.

64 A Román Tudományos Akadémia Folklór Intézetének keretében 1958 és 1973 között több csoportos és egyéni kutatási programban vett részt, melyek keretében több Maros megyei településen (Mezőbánd, Marosvécs, Kásva, Udvarfalva, Görgényüvegcsúr, Hodák, Libánfalva, Laposnyatelep, Holtmaros, Marosszentkirály, Mezőpanit) is gyűjtött folklórszövegeket, közöttük számos népmesét is. A Marosszentkirályi népmesegyűjtés szövegeiből önálló

tatásainak jelentősége a nagyszámú folklórszöveg rögzítése mellett abban áll, hogy elsők között adatolta és értelmezte az erdélyi magyar folklórkutatásban a népi próza területén a 20. század második felében lezajlott változásokat. Ortutay Gyula egyéniségkutató módszerének hatására gyűjtőútjai során nemcsak a meseszövegekre figyelt, hanem az őket használó közösségre, a mesemondás alkalmaira, és a mesemondó személyének bemutatását is szem előtt tartotta. A 20. század második felében egyedül, illetve Vöő Gabriellával közösen végzett kutatások során egy-egy mesemondó repertoárjának feltárására vállalkozott. Így került sor a marosvécsi Dávid Gyula, a koronkai Cifra János és a Görgény völgyéből (Görgényüvegcsűr) származó Jakab István meséinek rögzítésére.⁶⁵ A Marosvásárhely és Szászrégen között félúton található Gernyeszegről származó Berekméri Sándor meserepertoárját pedig Szabó Judit gyűjtötte össze, adta ki és elemezte az Ortutay Gyula által kidolgozott és Erdélyben Nagy Olga munkássága révén ismertté vált egyéniségkutató módszer segítségével.⁶⁶

A folklórkutatáson belül még Magyar Zoltánnak a történeti Marosszék területén végzett mondatakutatásait érdemes mindenképpen megemlíteni. A szerző két önálló kötetben tette közzé a Bekecsalja⁶⁷ és a Kis-Küküllő mente⁶⁸ recens gyűjtésekből származó mondaanyagát. Emellett a teljes erdélyi mondavilág feltérképezését célul kitűző kétkötetes munkájában is számos, a mai Maros megye területéről származó mondát találunk.⁶⁹

Egy másik kutatási terület, ahol szintén jelentős eredmények születtek a népszokások, ezen belül is kiemelten a kalendáris szokások. Az első leírások már a 19. század második felében, a Szabó Sámuel által irányított néprajzi gyűj-

kötetet (Nagy 1978.), a 2000-es években pedig a Maros mentén gyűjtött mesékből antológiát (Nagy 2004.) tett közzé. Ugyanakkor a Havadon, Mezőfelében és Udvarfalván végzett gyűjtések „melléktermékeként” több realizstikus, az asszonyélettel kapcsolatos népi elbeszélést is magnóra rögzített, melyeket az *Asszonyok könyve* című munkájában tett közzé (Nagy 1988a). A havadi történetek az Újabb paraszt dekameron (1983) anyagába is bekerültek.

65 Nagy 1988b., 1991.; Nagy – Vöő 1974. A népmeseszövegek kiadása mellett Nagy Olga több tanulmányt szentelt a mesemondók elemzésének is. Lásd Nagy 1994.

66 Szabó 1977.

67 Magyar 2007.

68 Magyar 2005.

69 Magyar 2011.

tések keretében megszülettek. A diákok a balladaszövegek mellett ugyanis több szokásbeszámolót is készítettek.⁷⁰ Néhány elszórt közlés a korabeli lapokban (*Ethnographia*, *Fővárosi Lapok*, *Erdély*) látott napvilágot.⁷¹ Az egyes települések népszokásainak feltárása a két világháború közötti időszakban is folytatódott, több szokásleírást a *Székelység* című folyóiratban közöltek.

Az 1930-as évek egyik legnagyobb teljesítményeként a Makkai Gergely és Nagy Ödön szerkesztésében napvilágot látott kötet számít, melyben a szerkesztők 59 erdélyi és partiumi magyar településről egységes szempontok szerint és viszonylag azonos időben összegyűjtött, a téli ünnepekhez kapcsolódó néphagyományokat tettek közzé.⁷² Ez a munka összesen 18 Marostorda megyéhez tartozó, magyarok lakta településről tartalmaz a téli ünnepekhez kapcsolódó szokásleírásokat.

A 20. század második feléből Barabás Lászlónak Marosszéken (Nyárád mentén és a Sóvidéken) végzett széleskörű terepmunkára alapozó szokásvizsgálatait kell megemlítenünk, mely a régió szokásainak monografikus feltárására irányult. A szerző az 1970-80-as években elkezdett gyűjtéseit először különböző erdélyi kulturális heti- és havilapokban tette közzé, majd a rendszerváltást követően önálló kötetet szentelt a sóvidéki kalendáris szokások bemutatásának,⁷³ valamint a marosszéki naptári és dramatikus népszokásoknak,⁷⁴ és külön kötetet tett közzé a marosszéki öntözőversek anyagából is.⁷⁵

Az egykori Marosszéken kívüli területekről azonban csak egy-egy elszórt szokáselemzéssel/leírással találkozunk,⁷⁶ és csak ritkán fordul elő olyan munka, mely egy település szokásainak monografikus feltárására vállalkozik.⁷⁷

Egy érdekes színfolt a Maros megyei magyar népszokások összegyűjtése érdekében tett erőfeszítések sorában a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Elméleti

70 Lásd Olosz 2009.

71 Adataikat lásd Jakab 2007.

72 Makkai – Nagy 1939.

73 Barabás 1998a., 2020.

74 Barabás 1998b., 2000., 2009., 2017.

75 Barabás 2002.

76 Pl. Horváth 1971.; Borbély 2000. Borbély egy rövid tanulmány keretében a beresztelki farsangi felvonulás 20. század végi alakulását elemzi.

77 Pl. Székely 1999.

Líceum *Novum Forum Sicularum* szakkörének keretében 2009-ben *Maros megye magyar népszokásai* címmel megjelentetett könyv, melyben 96 tanuló 36 település népszokásait mutatta be.⁷⁸

A Marosszéki néprajzi örökség feltárása tekintetében a temetők néprajzi vizsgálata területén szintén figyelemre méltó eredményekkel rendelkezünk. A temetők néprajzával foglalkozó munkák közül elsősorban Péterfi László írásai érdemelnek figyelmet, már csak azért is, mert a szakirodalomban aránytalanul túlréprezentált református fejfák és kopjafák mellett egy sajátos sírjeltípusra, a homokkő sírjelekre hívja fel a kutatók figyelmét.⁷⁹ A szerző a témának szentelt köteteiben a sírjelek bemutatása során kitér azok stílus- és alakbeli sajátosságaira, valamint ezek történeti alakulására is. A sírjeleken található motívumok elemzése mellett bemutatja azok feliratait, a szövegek stílusának és jelképvilágának alakulását is. Magabiztosan különíti el az egyes vésési technikákat, kimutatva a vidék fazekas központjainak, bútorfestő asztalosainak, valamint az egyetemes európai művészeti áramlatoknak a hatását a sírkőfaragás motívumvilágára.⁸⁰ A szerző kutatásaira támaszkodva, ezekből inspirálódva Kinda István folytatta a feltáró munkát, aki egy Kis-Küküllő menti falu, Havadtő esetében egy nagyobb kutatási projekt keretében nemcsak feltárta, dokumentálta és elemezte a település temetőjében található összes homokkőből készült sírkövet,⁸¹ hanem a helyi fiatalok segítségével azok visszaállításáról és állagmegóvásáról is gondoskodott. A Küküllő és a Nyárad mente temetőinek vizsgálatával korábban Kós Károly foglalkozott.⁸² A téma kapcsán még Sámuel Aladárnak, Nagy Ödönnek és Adorjáni Rudolf Károlynak a Maros megyei reformátusok

78 Sz. n. 2009.

79 Itt kell megemlítenünk, hogy a kőből készült sírjeleket – a néprajztól némileg eltérő szempontok alapján – elsősorban művészettörténészek kezdték el vizsgálni. Kelemen Lajos például a marosvásárhelyi református temető 17–18. századi sírköveiről közölt rövid ismertetést (Kelemen 1977.). A parasztemetők sírköveinek és díszítményeinek vizsgálata Péterfy László nevéhez kapcsolódik, aki a nagykendi temető részletes bemutatása (Péterfy 1977.) mellett a Kis-Küküllő és a Nyárad mentén található kőből készült sírjeleket elemezte (Péterfy 1983.).

80 Péterfy 2005., 2019.

81 Kinda 2016.

82 Kós 1972.

és unitáriusok temetkezési szokásairól készült leírásait lehetne megemlíteni.⁸³ Adorjáni Rudolf Károly emellett a Kriza János Néprajzi Társaság gondozásában egész kötetnyi verses halottbúcsúztatót tett közzé, melyeket 1930 és 1938 között Lukács Sándor, ravai unitárius lelkész szerzett.⁸⁴

A hagyományos életforma és falusi társadalom szerkezetének és működésének komplex vizsgálata Erdélyben az 1970-es évek második felére tehető, bár vitathatatlan, hogy előzményei közt a Dimitrie Gusti-féle falukutató iskola eredményeit is meg kell említenünk.⁸⁵ Ennek a mozgalomnak az egyik elindítója Nagy Olga, aki a fent említett Gusti-iskola módszerét alkalmazva Havadon szervezett helyi értelmiségiekből kutatócsoportot. A kutatómunka eredményei azonban csak nagy késéssel láttak napvilágot.⁸⁶ A *törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák* című kötetében⁸⁷ a különböző terepeken végzett kutatásainak tapasztalatait gyúrta össze átfogó szintézissé, melyben a paraszti társadalom szerkezetének és működésének elemzésére, valamint a paraszti hagyományokban megragadható értékrend rekonstruálására tett kísérletet.

Ugyanakkor itt kell megemlítenünk Gagyi Józsefnek a 2000-es évektől a Nyárad mentén végzett kutatásait, melyek szintén az eltűnőben lévő „parasztkontinens” legújabb kori társadalomtörténetének vizsgálatára irányultak, és melyek nyomán számtalan a falusi életmód és társadalom átalakulásával kapcsolatos tanulmány és több önálló kötet is napvilágot látott. A Nyárad menti terepkutatásokból született köteteiben Gagyi József a földtulajdon és a földhasználat alakulása és a lopáshoz való viszony összefüggéseinek mélyreható elemzése⁸⁸ mellett a falusi lakosság technikához (a mezőgazdasági gépekhez vagy elektromos áramhoz) fűződő viszonyának árnyalt elemzésére tett kísérletet.⁸⁹ A jobbágyszőlő Balogh Pállal folytatott beszélgetéseiből pedig önálló in-

83 Sámuel 1918.; Adorjáni Rudolf 1986.

84 Adorjáni Rudolf 2006.

85 Lásd Vajda 2015.

86 Nagy 2000.

87 Nagy 1989.

88 Gagyi 2018.

89 Gagyi 2019., 2021.

terjűkötetet jelentetett meg.⁹⁰ Ugyanakkor itt érdemes még megemlíteni azokat a Kis-Küküllő mentén Szabó Árpád Töhötöm, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének tanára szakmai irányításával végzett, társadalomnéprajzi és gazdaságantropológiai alapozású néprajzi vizsgálatokat, melyek a dekollektivizáció átmeneti időszakának gazdálkodási gyakorlatait elemezték.⁹¹

Már a fentiekből is körvonalazódik az a gyakorlat, hogy a Marosszékre/Maros-Torda vármegyére irányuló kutatások egy-egy – valamilyen okból az érdeklődés középpontjába került – településre koncentráltak, és csak ritkán találkozunk egy tájegységet átölelő, monografikus kutatással. Úgy tűnik, hogy a kutatók személyes kötődése, illetve a kialakult baráti/szakmai kapcsolat határozta meg a néprajzi kutatásokat Maros megyében. Anélkül, hogy a teljesség igényével lépnénk fel, álljon itt példaként néhány sajátos eset.

Kibédet a falu szülötte, Seprődi János fedezte fel a néprajzkutatás számára, majd az ide pedagógusként kihelyezett Ráduly János munkássága révén vált nemzetközi viszonylatban is híressé a kibédi népballada (lásd fentebb). A népballadagyűjtések sikere indította el Ráduly János további kutatásait, melyek során a népmese⁹², a tréfás népi elbeszélések, találós kérdések⁹³ és a rovásírás emlékeinek feltárása mellett a kibédi szolgafiúk életének vizsgálatára is sort kerített.⁹⁴

Hasonló módon alakult Magyarózd néprajzi felfedezése, mely a település szülöttjének, Horváth Istvánnak *Magyarózdai toronyalja* című rendhagyó falurajza megjelenésének köszönhető.⁹⁵

Havadi néphagyományainak feltárására, a havadi népi gazdálkodás vizsgálatára és a település néprajzi monográfiájának előkészítésére Nagy Olga testvérének, Nagy Ödönnek a Havadi Református Egyházközséghez történő kinevezését követően (1940) került sor. A testvéri kapcsolat okán esett Nagy Olga

90 Gagyi 2012.

91 Peti – Szabó Á. 2006.; Kinda 2011.; Szabó 2013.

92 Ráduly 1980., 1985.

93 Ráduly 1990.

94 Ráduly 1987.

95 Horváth 1971.

választása Havadra, amikor falukutató csoportot szervezett. A kutatómunka eredményeként két monográfia látott napvilágot.⁹⁶

Zsigmond József és Palkó Attila nevéhez köthető a Felső-Maros mente magyarságának, ezen belül Magyaró intenzív (hosszú ideig tartó és a népélet számos területére kiterjedő) néprajzi vizsgálata. A szerzőpáros több kötetben tette közzé a település énekes népzenejéről, népi varrottasairól, néphagyományairól, népi mesterségeiről és a magyarói mindennapokról szóló kutatásait.⁹⁷ De személyes jelenlétük tette lehetővé, hogy a településen a kolozsvári Folklór Intézet munkatársai vagy a Babeş–Bolyai Tudományegyetem oktatói is (pl. Faragó József, Jagamas János, Gálffy Mózes) kutatásokat végezzenek.

Jelen tanulmány írója pedig a 2000-es évek második felében kezdett el terepmunkát végezni a Marosvásárhely és Szászrégen között található Sáromberkén. Kutatásainak eredményeit több tanulmányban és két kötetben tette közzé.⁹⁸

Ugyanakkor itt érdemes megemlíteni, hogy a rendszerváltást követő időszakban lendületet vett a falumonográfiák írása. Ez már csak azért is fontos, mert ezek a kötetek rendszeresen kitérnek a település népi hagyományainak bemutatására is. Sajnos ezeknek a monográfiáknak a számbavételére és elemzésükre még nem került sor, ahogy ezeknek a munkáknak a rendszeres könyvtári összegyűjtésére sem.

Intézmények

A marosszéki/Maros-Torda megyei folklórkutatás kezdeti időszakában a gyűjtőmunkák mindenfajta komolyabb intézményi háttér nélkül zajlottak, ezért aztán nem csoda, hogy a gyűjtőpontok kiválasztását és az összegyűlt szövegek kiadását nagyon sok tekintetben az esetlegesség jellemezte. Szabó Sámuel és Kanyaró Ferenc diákjainak gyűjtéseikhez ugyan valamelyest intézményes keretet

96 Nagy 2000.; Gegesi – Nagy – Székely 2002.

97 Zsigmond – Palkó 1984., 1996., 1998.; Palkó – Portik – Zsigmond 1985.

98 Vajda 2013a., 2019a.

biztosított a marosvásárhelyi Református Kollégium, illetve a kolozsvári Unitárius Főiskola, de a korszakban a legtöbben kedvtelésből és minden komolyabb szakmai felkészültség és irányítás nélkül végezték népköltészeti kutatásaikat.

A térségben a 19. század végén, 20. század elején a folklórszövegek kutatása szempontjából az 1878-ban alapított marosvásárhelyi székhelyű Kemény Zsigmond Társaság tevékenysége számít meghatározónak. A társaság a helyi szellemi élet szervezését tűzte ki célul, ezen belül külön figyelmet szentelve a népköltészet feltárásának, bár ezirányú tevékenységének intenzitása időszakonként változónak mondható. A népköltési gyűjtés szempontjából a legaktívabb korszaknak Tolnai Lajos (1878–1884) és Petelei István (1896–1898) elnökségének ideje mondható, ahol az első korszak inkább a tervezés, a második inkább a gyűjtés időszaka volt, ekkor indult ugyanis Kriza János és Szabó Sámuel kezdeményezései után harmadszor újtára a népköltészet szervezett, társadalmi mozgalommá fejlődött gyűjtése, melynek keretében a Kemény Zsigmond Társaság két pályázatot is kiírt (az első székely táncszók és lakodalmakon, halotti torokon elhangzó versek, a második népmesék gyűjtését tűzte ki célul). A két pályázatra több pályamű is beérkezett, de a teljes anyag kiadása elmaradt.⁹⁹

A terület néprajzi vizsgálatára a 20. század első felében is rányomta a bélyegét az a tény, hogy a régió központját képező Marosvásárhelyen nem volt sem rendszeres egyetemi oktatás, sem pedig olyan tudományos intézetek, melyek keretében rendszeres néprajzi munka zajlott volna. Így az egyes kutatók továbbra is magányosan, mindenféle intézményi háttér és szakmai támogatás nélkül voltak kénytelenek dolgozni.

1955-ben alapították a Népi Alkotások Háza nevű, a hagyományos népi kultúra és a népművészeti alkotások népszerűsítését és felügyeletét ellátó intézményt. Ennek 1957-től több mint egy évtizeden át Bandi Dezső volt a vezetője, aki a hagyományos népi mesterségek, főleg a szövés, fonás, kötés és varrás, valamint a népi kerámiakészítés és faragás falun még élő hagyományát igyekezett feléleszteni, de az 1970-es évektől egy-egy település népdal- és népzeneekincsének bemutatásával is kísérletezett (lásd fentebb). Az intézmény a későbbiekben többször is

⁹⁹ Lásd Olosz 1982., 2003a.

nevet változtatott, 2010-ben összevonták a Népművészeti Iskolával, ekkor a Hagyományos Kultúra és Művészeti Oktatás Maros Megyei Központja nevet kapta. A központ a rendszerváltást követően elsősorban hagyományörző fesztiválok és táborok szervezésével foglalkozott. 2012-ben a tanulmány készítője, az intézmény akkori osztályvezetője *Tradiții Mureșene* (Maros megyei hagyományok) címmel román és magyar nyelvű néprajzi tanulmányokat közlétező folyóiratot indított, melyben évente négy-öt, a megye néphagyományait bemutató rövid tanulmány, egy-egy recenzió és néhány rövidebb beszámoló látott napvilágot.

1957-ben jött létre a Román Akadémia marosvásárhelyi fiókszervezeteként működő, Gheorghe Shincai nevét viselő Társadalom- és Humántudományi Kutatóközpont, melynek kötelékében 1967-től Szabó Miklós és Tonk Sándor mellett Olosz Katalin is tevékenykedett. Bár az intézmény keretében nem folyt programszerűen néprajzi témákra irányuló kutatás, az intézet vezetése „megtúrta” Olosz Katalin főleg levéltári munkán alapuló, jobbára elfelejtett, kallódó 19. századi és 20. század eleji folklórgyűjtések felkutatását és közzétételét célzó tudományos tevékenységét azaz – ha csak részben is –, de biztosította néprajzi feltáró munkájához az intézményes feltételeket. Ezért is írhatta Faragó József Olosz Katalinról, hogy 1967-es kinevezésével a negyedik erdélyi hivatásos népköltési kutatóvá vált.¹⁰⁰

1993-ban jött létre Marosvásárhelyen a Népi Egyetem, ahol Asztalos Enikő a magyar néprajz és népművészet szakon tartott néprajzi tárgyú előadásokat. Kurzusain több mint hatszáz hallgató fordult meg, amatőr néprajzi gyűjtők egész tábor alakult ki körülötte. Diákjai számos Marosvásárhely környéki településen végeztek gyűjtéseket, melyekből több tanulmány és kötet is született. Ebben a műhelyben végzett gyűjtőmunka nyomán született meg például a Kakasd népeletét és néphagyományait bemutató falumonográfia,¹⁰¹ de ezeknek a gyűjtéseknek köszönhetően születtek későbbi köteteinek anyagai is.¹⁰²

A 20. század 60-as, 80-as évei között működött Marosvásárhelyen a Pedagógiai Főiskola, melynek 1963 és 1966 között Olosz Katalin is tanára volt.

100 Faragó 1980.

101 Asztalos 1998.

102 Asztalos 2012., 2013., 2015., 2016., 2019a., 2019b., 2019c., 2019d.

Néhány itt diplomázott tanár a későbbiekben néprajzi gyűjtőmunkát végzett és néprajzi szakíróvá vált. A rendszerváltás után közvetlenül, 1990 őszén alapították a történelmi magyar egyházak képviselői a Marosvásárhelyi Kántor-Tanítóképző Főiskolát, melynek Barabás László néprajzkutató, főiskolai tanár lett az igazgatója, aki az intézményben néprajzi tárgyú kurzust is tartott. A főiskola biztosította kutatásai számára az intézményes háttérrel.

A magyar nyelvű egyetemi képzés 2001-ben bővült ki Marosvásárhelyen, ekkor alakult meg a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Kara, ezen belül az Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék. Ennek munkatársai több olyan kutatási projektet indítottak, melyek a helyi (falusi) közösségek életét meghatározó társadalmi változásokat vizsgálták. Ezek közül elsősorban Gagy József Nyárad menti kutatásait kell kiemelni (lásd fentebb). 2016-tól a tanszék az MTA Néprajztudományi Intézetével és a Kriza János Néprajzi Társasággal *Párhuzamos ruralitások* címmel közös kutatásokat végez a Nyárad és a Maros mente magyar településein, melynek eredményeiből több kötet is napvilágot látott.¹⁰³

A Maros megyei magyarság tárgykultúrájának gyűjtése és bemutatása

A 20. század elején az első szabadtéri múzeum terve szintén Marosvásárhelyhez köthető. 1910-ben Toroczkai-Wigand Ede a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság előtt bemutatta az első magyar állandó skanzen tervét, melynek legfőbb feladata Székelyföld hagyományos falusi építészetének bemutatása lett volna.¹⁰⁴ A szerző gyergyói, háromszéki, Küküllő és Nyárad menti, valamint torockói és kalotaszegi telket tervezett, emellett templom és temető is került volna a skanzenbe.¹⁰⁵

103 Gagy 2019.; Jakab – Vajda 2019., Jakab – Vajda 2020.; Vajda 2019a.

104 Toroczkai-Wigand 1911, 23–24.

105 Vass – Buzás 2007b, 229.

Néhány év múlva (1913) szintén Marosvásárhelyről nyújtott be Herrmann Antal tervezetet a minisztériumnak és az EMKE-nek, melyben a székelység etnográfiajának megírását, valamint a székely néprajzi tárgyak összegyűjtését szorgalmazta.¹⁰⁶ 1914-ben pedig Toroczkai székely háziipari vásáros kiállítást rendezett Szovátán a Királyi Magyar Automobil Club kárpáti túrája alkalmából, mely május 26-án érkezett Szovátafürdőre.¹⁰⁷

Az első székelyföldi múzeumot, a Székelyföldi Iparmúzeumot szintén Marosvásárhelyen alapították 1886-ban, a Székely Művelődési és Gazdasági Egyesület kezdeményezésére. Az intézmény elsősorban a régió kézműves életének eszközeit és termékeit gyűjtötte össze és állította ki.¹⁰⁸ Ezt követően azonban fél évszázadnak kell eltelnie, hogy az egykori Marosszéken és Maros-Torda vármegye területén újabb múzeumalapításokra kerüljön sor. Erdőszentgyörgyön 1957-ben, Szászrégenben pedig 1960-ban alapítottak múzeumot.¹⁰⁹ Szováta Város Múzeumát 1971-ben Szabó Mihály helyi tanár alapította, létrejöttét segítette a városi néptanács és a helyi fogyasztási szövetkezet is. A múzeum gazdag néprajzi anyaggal rendelkezett, melyet a helyi iskolában az 1960-as években megalakult néprajzos kör gyűjtött össze. A múzeum azonban, akárcsak az erdőszentgyörgyi, rövid életűnek bizonyult, 1975-ben ugyanis felszámolták.

A korán megindult kezdeményezések ellenére a vizsgált térségben az egyetlen szabadtéri múzeum Szászrégenben valósult meg, ez azonban elenyésző számú magyar anyagot tartalmaz.

Néprajzi múzeumok Maros megyében

A jelenlegi adminisztratív határokon belül mindössze két olyan intézmény található, mely önálló néprajzi részleggel rendelkezik: a Maros Megyei Múzeum és a Szászrégeni Néprajzi Múzeum. Kutatási területük azonban (a múzeum kül-

106 Lásd Lénárt 2004, 155–202.

107 Lásd Székely Nép 1914. 53. 2. ill. 1914. 54. 2.

108 Bónis 2003.

109 Boér – Gagyí é. n.

detését megfogalmazó alapító okiratok alapján) átlépi a megye határát. Ez első sorban annak tudható be, hogy az 1968-as megyésítés során úgy húzták meg az adminisztratív határokat, hogy a néprajzi tájak jelentős hányadát több megye között osztották szét (lásd fentebb). Így például a Sóvidék településeiből egyaránt került Maros és Hargita megyéhez. A Küküllő mentén Maros, Szeben és Fehér, a Mezőségen pedig Maros, Kolozs és Beszterce-Naszód megyék osztoznak.

A *Maros Megyei Múzeum Néprajzi és Népművészeti Osztálya*.¹¹⁰ Elődje az 1886-ban alapított Székelyföldi Iparmúzeum, melynek 1893-ra készült el az önálló székháza. 1905-től a Kereskedelmi Minisztérium fennhatósága alá került, ekkor gyűjteménye jelentős gyarapodást ért el. Furcsa tény azonban, hogy az intézményt az 1897-ben újrászerveződő Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége nem tartja nyilván. Az I. világháborúban jelentős veszteségeket szenvedett. 1935-ben¹¹¹ alakul meg a városban egy román régészeti és néprajzi múzeum, Aurel Filimon (1891–1946) munkássága nyomán. A múzeum az újonnan épült Kultúrpalotában kapott helyet, az intézményt azonban 1940-ben bezárták. Az 1949-től újrainduló múzeum, ahová az Iparmúzeum anyagai is bekerültek, a rajoni rendszer létrehozását követően Tartományi Régészeti és Néprajzi Múzeum lett. 1957-ben épp a volt Iparmúzeum épületét kapta meg.¹¹² Az intézmény néprajzi részlege (osztálya) 1984-ben alakult, amikor az addig raktáron lévő anyagból állandó kiállítást nyitottak az 1982/3-as megyei rendelet nyomán múzeumi célokra átadott Toldalagi-palota épületében. Ekkor a Megyei Múzeum, mely csak 1979-ben alkalmazta az első főállású néprajzos muzeológusát, további két muzeológust és restaurátort is alkalmazott.¹¹³ Ez a kiállítás azonban, ahogy a címe is jelezte (*Unitate, continuitate, originalitate în arta populară din județul Mureș*¹¹⁴), az akkori román pártvezetés ideológiájának kiszolgálója volt, ahol szinte semmilyen formában nem került sor a megye felét

110 Hivatalos megnevezése: Muzeul Județean Mureș, Secția de Etnografie și Artă Populară. Elérhetőség: <http://www.muzeummures.ro>

111 A román irodalomban az 1934-es évszám szerepel (lásd Diaconescu 2009.).

112 Boér – Gagyí é. n.

113 Lásd Diaconescu 2009. A szerző visszaemlékezései szerint 1940 és 1984 között mindössze egy alkalommal, 1962-ben rendeztek időszaki kiállítást a néprajzi anyagból.

114 Egység, folytonosság és egyediség a Maros megyei népi művészetben

kitevő magyar etnikum (de ugyanígy a szász vagy cigány etnikum) megjelenítésre. Ez az alapkiállítás apróbb módosításokkal az elmúlt évekig fennmaradt,¹¹⁵ szimbolikusan is meghatározva az intézményben zajló munka ideológiai irányultságát. Az újabb muzeológusnemzedék feltűnésével azonban ez a koncepció jelentősen módosulni látszik, és ez a kutatási témák és területek, a tárgybeszerzés és az időszakos kiállítások tematikájában egyaránt érzékelhető. Legnagyobb hiányosságnak azonban mégis azt tekintjük, hogy az 1989-es változásokat követően sem került sor a megye magyarságának népi kultúráját bemutató nagyobb kiállítás vagy szakszerű tanulmánykötet/monográfia elkészítésére, de még a részleg évkönyvében sem szenteltek legalább egy tematikus számot a Maros megyei magyar népi kultúrának.

A múzeum jelenleg osztályvezetővel, négy muzeológussal és egy tudományos kutatóval rendelkezik, melyek között két magyar anyanyelvű, frissen alkalmazott muzeológus található. Emellett alkalmanként külső szakmai tanácsadó minőségben vesz részt 2009 óta a részleg tevékenységében jelen tanulmány készítője is.

A néprajzi gyűjtemény alapját az egykori Székely Iparművészeti Múzeum anyagának egy része, valamint Aurel Filimon gyűjteménye képezi. A múzeum tárggyállományában jelentősebb magyar vonatkozású anyag a kerámia-, a viselet- és a textilgyűjteményben található. Az előbbi még az iparművészeti múzeumból maradt hátra, az utóbbi kettő pedig elsősorban az 1990-es évek második felétől gyakoribbá váló tárgyvásárlások útján került a gyűjteménybe.

*Szászrégeni Néprajzi Múzeum.*¹¹⁶ Az Anton Badea alapította intézmény indulásakor mindössze 64 néprajzi tárggyal rendelkezett. Gyűjtőterületét alapításakor az egykori Maroshévíz, Régen és Ludas, román többségű járásaihoz tartozó falvak képezték. A múzeumhoz szakszemélyzetet 1966-tól alkalmaztak, s ekkor indult meg az intézmény keretében a rendszeres terep- és gyűjtőmunka is. A múzeumnak szabadtéri részlege is van, mely az intézmény székhelyéül szolgáló, 1892-ben épült Farkas Adalbert-kúria udvarára lett telepítve, és jelenleg 10 építményt (3 lakóházat, egy istállót csűrrel, egy templomot, egy malmot

¹¹⁵ Az újabb alapkiállítás előmunkálatai a jelenben zajlanak.

¹¹⁶ Hivatalos megnevezése: Muzeul Etnografic Reghin. Elérhetőség: <http://muzeureghin.xhost.ro>

és négy prэшázat) foglal magába. Az intézmény 6897 tárgyat és 27.000 fényképet őriz. A múzeum egy tudományos kutatót, 2 muzeológust és 1 restaurátort foglalkoztat. Az intézménynél 2006-tól magyar ajkú muzeológus is dolgozik. 2008 és 2009 között politikai nyomásra egy görögénszentimrei *magyar ház* került telepítésre,¹¹⁷ 2011-ben pedig a múzeum nagyobb horderejű tematikus kiállítást szervezett *Szászrégen környékének magyarsága* címmel, melynek alkalmával egy, a kiállítással azonos című kétnyelvű kötet is napvilágot látott.¹¹⁸ A kötet mind tipográfiáját, mind a magyar szövegek gondozását illetően számos hiányosságot mutat.

Néprajzi tárgyú tematikus kiállítást tartalmazó városi múzeumok

A Segesvári Történeti Múzeum az Órás-torony négy szintjén található. A múzeumot 1899-ben Bacon József orvos alapította, majd ezt követően az 1904-es évtől kezdődően a Sebastian Hann Alapítványnak jutott jelentős szerep a fejlesztésében. A múzeum kezdetben az *Alt Schässburg* (Régi Segesvár) nevet viselte. Jelenleg az intézmény a régészeti és történeti gyűjtemények mellett néprajzi gyűjteménnyel is rendelkezik, mely elsősorban a Nagy-Küküllő menti falvakból származó tárgyakat tartalmaz. A múzeumban (az épület négy szintjén) régészeti, orvostörténeti, fegyvertörténeti, céhtörténeti, bútortörténeti, kerámia és néprajzi kiállítás is látható. Ezen kívül egy középkori kínzókamrát is kiállítottak a torony pincéjében. A néprajzi kiállítás elsősorban a Segesvár környéki szász és román népi lakásbelső tárgyait mutatja be.

Dicsőszentmártoni Városi Múzeum. Alapítója és egyben első önkéntes igazgatója dr. Scheitz Endre volt. Az akkor rajoni múzeum a Művelődési Házban nyílt meg az 1960-as évek elején (1962), az alapító régészeti és őslénytani gyűjteményének tárgyaiból.¹¹⁹ Az 1968-as megvásárlás alkalmával a múzeumot váro-

117 Lásd Borzan 2010.

118 Sz. n. 2011.

119 Ilyés – Gagy – Székely-Varga 2006, 29.

si múzeummá minősítették át, és átköltöztették a Béli-kastélyba, ahol jelenleg is található. A múzeum régészeti, őslénytani, néprajzi, numizmatikai, természetrajzi és régikönyv-gyűjteménnyel rendelkezik. Néprajzi tematikus kiállítása elsősorban a Küküllő vidékének román viseletét, valamint mezőgazdasági és háztartási tárgyait mutatja be.

A jelenlegi Maros megye területén található városok közül még Erdőszentgyörgyön és Szovátán működött muzeális intézmény, ezeket azonban az idők során felszámolták, gyűjteményeik pedig nagyjából elkallódtak. Az erdőszentgyörgyi múzeumot a megyésítés során szüntették meg, anyagának egy része minden valószínűség szerint a marosvásárhelyi megyei múzeumba került.¹²⁰ 2019-ben, hosszú előkészületek után, mely során a teljes Rhédey-kastély felújítása megtörtént, az épület emeleti szobáiban rendezték be a *Mysteria Residentiae Rhédey* címet viselő kiállítást, amely az elmúlt századok hangulatát idéző tárgyak, és korhű dokumentumok mellett digitális eszközök segítségével mutatja be a Rhédey család több mint fél évezredet átölelő történetét, a család nevesebb személyiségeinek, köztük a Claudia grófnőnek életét, illetve a kastély építéstörténetét. A Szováti Múzeum pedig 1975-ben szüntette be tevékenységét, ma csupán „virtuális múzeumként” működik.¹²¹

Tájházak és helyi néprajzi gyűjtemények

Egy 2013-ban lezajlott kutatás során 36 Maros megyei magyar tájházat és néprajzi gyűjteményt azonosítottam.¹²² Ezek megoszlása néprajzi tájegységenként a következő képet mutatja: 6 múzeum (Andrássytelep, Csittszentiván, Marosárpatak, Mezőpanit, Mezőfele és Vajdaszentivány) a Mezőségről származik. A Felső-Maros mentéről 3 múzeum (Marosvécs /2/ és Magyaró), a Lapos-Maros mentéről 3 (Marosjára, Nagyernye és Sáromberke), a Nyárad mentéről 11 (Backamadaras, Geges, Jobbágytelke /2/, Kisadorján, Mikháza, Nyárádszentbe-

120 Lásd Boér – Gagyí é. n.

121 Elérhetőség: <http://www.szovata.ro/muzeum/hun02.htm>

122 Vajda 2013b., 2016., 2019b.

nedek, Nyárádszentimre, Nyárádszentsimon, Székelybő és Vadasd), a Küküllő vidékéről pedig 12 (Dicsőszentmárton, Fehéregyháza, Havadtő, Kibéd, Kis-kend, Küküllődombó, Küküllőpócsfalva, Magyarózd, Magyarsáros /2/, Makfal-va és Székelyvécke) múzeumról van tudomásunk. Emellett itt kell megemlíte-nünk, hogy Marosvásárhelyen, az 1. Számú Általános Iskolában Asztalos Enikő alapított az 1970-es években néprajzi szakkört, melynek keretében 7 megye 91 településéről összesen 430 tárgyból álló iskolai néprajzi gyűjteményt létesített. Ezek a falusi környezetben alapított múzeumok elsősorban a helyi értelmiségi-ek kezdeményezésére jöttek létre. Az alapítói között tanárokat, tanítókat, vál-lalkozókat, építészeket és képzőművészeket egyaránt találunk.

Ezeknek a tájházaknak és néprajzi gyűjteményeknek az esetében a legna-gyobb problémát a szakmai felügyelet és a folyamatos finanszírozás hiánya je-lenti, pedig mindkettő elengedhetetlen ahhoz, hogy az egyes helyi gyűjtemé-nyek hiteles, szakszerű, egyszóval minőségi szolgáltatást tudjanak nyújtani, és a megyére kiterjedő, jól működő tájházhálózat épüljön ki. A szakmai felügyelet nem csupán a tárgyak kiválasztása és a bemutatás módszereinek megválasztása szempontjából elengedhetetlen, ugyanilyen fontos lenne az összegyűlt tárgyak állagmegőrzésének és restaurálásának, továbbá leltárba vételének szakmai fel-ügyelete, valamint a tájházak falai közé bevitt események megválasztásának és lebonyolításának szakmai koordinálása is. A tájházakra ugyanakkor azért is ér-demes komolyabban odafigyelni, mert összegyűjtik, tárolják, őrzik a múlt olyan tárgyi emlékeit is, melyek az elmúlt több mint fél évszázad során különböző – elsősorban ideológia és identitáspolitikai – okok miatt kimaradtak az állami intézmények gyűjteményeiből, ez pedig a magyar tárgyi népi kultúra múzeumi alulreprezentáltságát eredményezte.

Összegzés

Bár a számvetésünk számos okból kifolyólag nem lehet teljes, és nem is kíván a teljesség igényével fellépni, mindenképpen kirajzolódik néhány általános tendencia, mely az alábbi következtetések megfogalmazását teszi lehetővé:

(1) A Maros megye területére irányuló kutatások jelentős részét a „hely szülöttjei” (helyben élő és dolgozó személyek) végezték, akiket általában nem fűzött szorosabb munkaviszony a tudományterület jelentősebb szakmai fórumaihoz (egyetemek vagy kutatóközpontok). Utóbbiak hosszú ideig eleve a régió határain kívülre estek. Ebből az is adódik, hogy a kutatásokat végző személyek jó része leginkább lelkes amatőrnek, semmint szakavatott kutatónak tekinthető, és ez rányomja/rányomta bélyegét a kutatások eredményeire is (erről lásd még a 3. pontban). Ugyanakkor a mindenkori „központból” (Budapest, Kolozsvár) Székelyföldre/Erdélyre irányuló kutatásokban a régió – annak ellenére, hogy Erdély viszonylatában az egyik legsűrűbben lakott magyar vidékről van szó – rendre alulreprezentált maradt. Ennek igazolására elég Faragó József a romániai magyar folklórgyűjtés állapotáról készült tanulmányának – a kolozsvári Folklór Intézet archívumában található gyűjtések táji megoszlására vonatkozó – kimutatására rátekinteni.¹²³

(2) A régió alapvetően – ha eltekintünk a megyei fennhatóság alatt működő Maros Megyei Múzeum néprajzi osztályától, mely a 20. század folyamán jellemzően kevés teret szentelt a kutatásnak – napjainkig híjával van olyan tudományos, illetve oktatási intézményeknek, ahol a térség magyar lakosságának népi kultúrájára irányuló rendszeres és módszeres kutatás folyna. Az 1989-es rendszerváltást követően ugyan elindult az egyetemi struktúra kiépülése, és az állami intézményekben is alkalmaztak magyar ajkú kutatókat, muzeológusokat, ez azonban nem tudta megnyugtatóan megoldani a néprajzi kutatások problémáját.

¹²³ Lásd Faragó 1980, 18.

(3) Az 1-es és 2-es pontokban említett okokra vezethető vissza, hogy a térség néprajzi sajátosságainak vizsgálatát elsősorban egyéni ambíciók határozták/határozzák meg, és ez egyben azzal jár, hogy a kutatásokat elsősorban az aránytalanságok és a mozaikosság jellemzi. Az egymástól sokszor időben nagyon távol eső és területileg is nagyon szórt kutatások nem teszik lehetővé a térség néprajzára vonatkozó szintézis elkészítését.

(4) A kutatások túlnyomó része leíró jellegű, a kutatói munka kimerül az egyszerű szövegközlésben és adatfeltárásban, az adatok értelmezésére, az összefüggések keresésére már nem kerül sor.

(5) Mindent összevetve a Maros megyei magyar néprajzkutatás Keszeg Vilmosnak az erdélyi magyar folklórkutatás 1944-től 1994-ig terjedő időszakát jellemző szavaival élve „a tudományos finalitás hiányával jellemezhető”.¹²⁴ Mindez a fentebb elmondottak mellett további két nagy hiánysággal szemléltethető: (a) nem készült el Maros megye néprajzi bibliográfiája, és (b) a kutatások között ritkán akad olyan, mely egy-egy téma több kistájra kiterjedő, monografikus feldolgozására vállalkozna vagy amely egy táj néprajzának, a népelet minden területét átfogó megrajzolására tenne kísérletet. Ezért nem meglepő, hogy (ezen törekvések hiányában) mindezidáig még csak fel sem merült egy esetleges szintézis elkészítésének gondolata.

Az 5a. pontban jelzett helyzet némileg könnyebben orvosolható, hiszen a régió néprajzi bibliográfiájának elkészítéséhez több kitűnő adatbázis is rendelkezésünkre áll. Jakab Albert Zsolt elkészítette a *Romániai magyar néprajzi bibliográfiát*,¹²⁵ melyben összesen 15.039 tétel szerepel, és 2007-ig tartalmazza az Erdélyre vonatkozó néprajzi tárgyú közléseket,¹²⁶ értelemszerűen a Maros megyére vonatkozókat is. Emellett a Maros Megyei Könyvtár munkatársai több rendben készítették a Maros megyéről szóló könyveket számba vevő bibliográfiákat.¹²⁷ Ami a szintézis elkészítését illeti, ott valamivel bonyolultabb a helyzet. Figyelembe véve a 3. és az 5b pontoknál említetteket, aligha lehetséges

124 Keszeg 1994, 111.

125 Jakab 2007.

126 A bibliográfiáról részletesebben lásd: <https://neprajzibibliografia.adatbank.transindex.ro/index.php?a=bibl>

127 Pl. Fülöp 2002.; Fülöp – Ferencz 2005.; Vintilă 2003., 2008.

az előző korszakok gyűjtőmunkái alapján egy olyan szintézist elkészíteni, mely minden szempontból megfelel a mai kor elmélet-módszertani követelményeinek. Sokkal inkább egy olyan szerző, helység, téma és időszak szerint könnyen rendezhető adatbázis kiépítésében kell/érdemes gondolkodni, mely gyors és ingyenes hozzáférést és szövegszintű keresést tesz lehetővé a térségre vonatkozó néprajzi irodalom lehető legteljesebb anyagában.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Adorjáni Rudolf 1986.** Adorjáni Rudolf Károly: Temetési szokások a maros-küküllői unitárius egyházkörben. *Keresztyén Magvető*, (1986) 4. sz. 214–230.
- Adorjáni Rudolf 2006.** Adorjáni Rudolf Károly: *Lukács Sándor ravai halottbúcsúztatói 1930–1938 között*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006.
- Almási 1968a.** Almási István: Mezőpaniti népdalok. *Művelődés*, XXI. évf. (1968) 4. sz. 29–31.
- Almási 1968b.** Almási István: Görgényüvegcsúri népdalok. *Művelődés*, XXI. évf. (1968) 11. sz. 35–37.
- Almási 1972.** Almási István: Énekes népi gyermekjátékok a Nyárádmentéről. *Művelődés*, XXV. évf. (1972) 5. sz. 37–40.
- Almási 2018.** Almási István: Seprődi János marosszéki népzene gyűjtése. In: Pávai István – Sófalvi Emese (szerk.): *Székely népzene és néptánc*. (Énlaka-konferenciák V.) Hagyományok Háza – Pécsi Tudományegyetem – Pro Énlaka Alapítvány, Budapest – Pécs – Énlaka, 2018. 47–57.
- Almási – Jagamas 1984.** Almási István – Jagamas János: *Magyaró énekes népzeneje. Egy Felső-Maros menti falu magyar néphagyományaiából*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.
- Asztalos 1998.** Asztalos Enikő: *Szép szivárvány koszorúzza az eget. Népelet Székelykakasdon*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.
- Asztalos 2012.** Asztalos Enikő: *Erdélyi népi szakácskönyv*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2012.
- Asztalos 2013.** Asztalos Enikő: *Erdélyi lakodalmak és lakodalmi szokások*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2013.
- Asztalos 2015.** Asztalos Enikő: *A nyárádmenti székely népviselet a XIX. század végétől a XXI. századig*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2015.
- Asztalos 2016.** Asztalos Enikő: *Népi lakberendezés a Nyárádmentén a XIX. század végétől napjainkig*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2016.

- Asztalos 2019a.** Asztalos Enikő: *Magyar népi kézimunkák Maros megyében*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2019.
- Asztalos 2019b.** Asztalos Enikő: *A Felső-Marosmente székely népviseletéből*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2019.
- Asztalos 2019c.** Asztalos Enikő: *A magyar néptánc rövid története*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2019.
- Asztalos 2019d.** Asztalos Enikő: *A Kis-Küküllő mente székely népviselete*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2019.
- Bandi 1970a.** Bandi Dezső (szerk.): *A falu nótája. Marosmagyarói népdalok*. Népi Alkotások Háza, Marosvásárhely, 1970.
- Bandi 1970b.** Bandi Dezső (szerk.): *Szerelem – szerelem. Backamadarasi népdalok*. Népi Alkotások Háza, Marosvásárhely, 1970.
- Bandi 1970c.** Bandi Dezső (szerk.): *Tiszta búzából. Nyárádköszvényesi népdalok*. Népi Alkotások Háza, Marosvásárhely, 1970.
- Bandi 1970d.** Bandi Dezső (szerk.): *Tiszta búzából. Nyárádköszvényesi népdalok*. *Művelődés*, XXIII. évf. (1970) 9. sz. 37–40.
- Barabás 1998a.** Barabás László: *Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások*. Mentor-Custos Kiadó, Marosvásárhely, 1998.
- Barabás 1998b.** Barabás László: *Karácsonytól pünkösdig. Marosszéki népszokások*. Székely Útkereső Kiadványok, Székelyudvarhely, 1998.
- Barabás 2000.** Barabás László: *Aranycsitkók, maszkurák, királynék. Erdélyi magyar dramatikus népszokások*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000.
- Barabás 2002.** Barabás László: *Húsvét szép reggelén. – Marosszéki öntözőversek*. Impress Kiadó, Marosvásárhely, 2002.
- Barabás 2009.** Barabás László: *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Marosszéken*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.
- Barabás 2015.** Barabás László: *Az otthonosság gyökerei. Népismereti írások, néprajzi tanulmányok*. Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 2015.
- Barabás 2016.** Barabás László: *Marosszék néprajzi táj és kulturális régió. Ethnographia*, 127. évf. (2016) 1. sz. 66–107.
- Barabás 2020.** Barabás László: *Szikonyország eltűnőben? Életmód és mentalitás, népszokás és játék Sóvidéken*. Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont, Székelyudvarhely, 2020.

- Bartók 1924.** Bartók Béla: *A magyar népdal*. Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 1924.
- Boér – Gagyí é. n.** Boér Hunor – Gagyí József: *Ideológusok és szakemberek* (A Magyar Autonóm Tartomány múzeumai). Adatbank. <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=164> (utolsó ellenőrzés 2020. március 18.)
- Bónis 2003.** Bónis Johanna: *A Székelyföldi Iparmúzeum*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003.
- Borbély 2000.** Borbély Éva: Ünnepek, népszokások – turizmus? Egy szokás szerveződése/szervezése 1990 után. In: Fejős Zoltán – Sziójártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. (Tabula könyvek 1.) Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció Tanszék, Budapest – Pécs, 2000. 153–166.
- Borovszky 1896–1914.** Borovszky Samu: *Magyarország városai és vármegyéi. Magyarország monografiája – A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1896–1914.
- Borzan 2010.** Borzan Maria (coord.): *Muzeul etnografic Reghin 1960–2010*. Editura Nico, Țirgu-Mureș, 2010.
- Bözödi 1942.** Bözödi György: *A tréfás farkas. Bágyi János meséi*. Turul Kiadás, h. n., 1942.
- Bözödi 1958.** Bözödi György: *Az eszös gyermek. Bágyi János meséi Bözödi György lejegyzésében*. Ifjúsági Kiadó, Bukarest, 1958.
- Csősz 2008.** Csősz Irma: *Megáradt a Maros. Disznajói daloskönyv*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2008.
- Diaconescu 2009.** Diaconescu, Aurelia: *Aurel Filimon (4. III. 1891–6. III. 1946) fondatorul muzeului din Țirgu-Mureș. Activitatea etnografică*. Muzeul Județean Mureș, Colecția Etnografică, Editura Cezara Codruța Marica, Țirgu Mureș, 2009.
- Doszlopi 2016.** Doszlopi Lídia: Ősz János emlékezete a Kis-Küküllő mentén. Egy elfeledett tanító pályája. In: Keszeg Vilmos – Virginás Emese (szerk.): *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24*. Kolozsvár, 2016, 91–110.

- Élesztős 2001.** Élesztős László: A millenniumi helytörténeti mozgalom - a századforduló helytörténeti kézikönyvei. In: Komlós József (szerk.): *Helyismereti könyvtárosok VII. országos tanácskozása: Székesfehérvár, 2000. július 26-28.* Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, Székesfehérvár, 2001. 43–61.
- Gagyi 2012.** Gagyi József: *Ha akartam, fűtyültem, ha akartam, dúdolászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2012.
- Gagyi 2018.** Gagyi József: *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom.* Proprint, Csíkszereda, 2018.
- Gagyi 2019.** Gagyi József: *Régi ember új világban. Sztrátya Domokos életútja.* Kriza János Néprajzi Társaság – L'Harmattan Könyvkiadó, Kolozsvár – Budapest, 2019.
- Gagyi 2021.** Gagyi József: *Gép és nép. Gépek és társadalmi változások vidéken.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2021.
- Gegesi – Nagy – Székely 20002.** Gegesi László János – Nagy Ödön – Székely Ferenc: *Népi gazdálkodás Havadon.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002.
- Faragó 1980.** Faragó József: A mai romániai magyar folklórgyűjtés vázlata. *Népismereti Dolgozatok*, 1980. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 14–25.
- Furu 2016.** Furu Árpád: Egységes vonások és kistáji tagolódás a Székelyföld népi építészetében. *Ethnographia*, 127. évf. (2016) 1. sz. 1–23.
- Fülöp 20002.** Fülöp Mária: *Maros megye a könyvekben 1990–1999. Bibliográfia.* Marosvásárhely, 2002.
- Fülöp – Ferencz 2005.** Fülöp Mária – Ferencz Klára: *Maros megye retrospektív helyismereti könyvészete. Szerzők, kiadványok, helyi vonatkozások, 1944-ig megjelent könyvek* 1. Marosvásárhely, 2005.
- Horváth 1971.** Horváth István: *Magyarózdai toronyalja.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1971.
- Ilyés – Gagyi – Székely-Varga 2006.** Ilyés Lajos – Gagyi Zoltán Loránd – Székely-Varga Béla: *Dicsőszentmárton jeles magyar személyiségei a XIX. század végén és a XX. század elején.* Alsó Kis-Küküllőmenti Magyar Ifjúság Szövetsége (Alkis), Dicsőszentmárton, 2006.
- Jagamas – Faragó 1974.** Jagamas János – Faragó József: *Romániai magyar népdalok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

- Jakab 2007.** Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Romániai magyar néprajzi bibliográfia*. Transzindex, Adatbank. [2007] Elérhetőség: <https://neprajzibibliografia.adatbank.transindex.ro> (Utolsó ellenőrzés 2021. 10. 26.)
- Jakab – Vajda 2019.** Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. (Kriza Könyvek 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2019.
- Jakab – Vajda 2020.** Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. (Kriza Könyvek 47.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2020.
- Kelemen 1977.** Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. I–II. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.
- Keszeg 1995.** Keszeg Vilmos: A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede (1944–1994). *Erdélyi Múzeum*, 57. (1995), 3–4. füzet, 99–111.
- Kiss 2015.** Kiss Emőke: Böződi György böződi mesegyűjtése. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2015. 97–117.
- Kinda 2011.** Kinda István: *Hagyományok béklyójában*. Székely Nemzeti Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság, Sepsiszentgyörgy – Kolozsvár, 2011.
- Kinda 2016.** Kinda István: *Kőbe faragott múlt. Havadtő régi sírkövei*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2016.
- Kós 1957.** Kós Károly: Magyar néprajzi tájak hazánk területén. *Művelődés*, 10. évf. 2. sz. (1957) 32–34.
- Kós 1972.** Kós Károly: *Népélet és néphagyomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
- Kósa – Filep 1983.** Kósa László – Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása* (4. változatlan kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- Könczei 1970.** Könczei Ádám: Bartók és a székelyek. *Korunk*, 1970. 8. sz. 1158–1163.
- Lénárt 2004.** Lénárt Anna: Magyar Skansen és a Székely Nemzeti Múzeum In: Boér Hunor – Wolf Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, II, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2004. 155–202.

- Magyar 2005.** Magyar Zoltán: *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2005.
- Magyar 2007.** Magyar Zoltán: *Népmondák a Bekecsalján*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007.
- Magyar 2011.** Magyar Zoltán: *Erdélyi népmondák. I–II*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2011.
- Makkai – Nagy 1939.** Makkai Gergely – Nagy Ödön: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. (Erdélyi Tudományos Füzetek) EME, Kolozsvár, 1939.
- Martin 1970.** Martin György: A marosszéki táncciklus. *Táncművészeti Értesítő*, (1970) 1. sz. 5–35.
- Martin 1980.** Martin György: A páros táncok hagyományos rendje a marosszéki táncciklusban. In: Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar néptánc hagyományok*. Budapest, 1980. 325–340.
- Martin 1982.** Martin György: A Maros-Küküllő vidéki magyar táncdialektus. *Zenetudományi Dolgozatok 1982*. Budapest, 1982. 183–204.
- Martin 1990.** Martin György: Magyar táncdialektusok. In: Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 390–451.
- Nagy 1978.** Nagy Olga: *Zöldmezőszárnya. Marosszentkirályi cigány népmesék*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Nagy 1983.** Nagy Olga: *Újabb paraszt dekameron*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983.
- Nagy 1988a.** Nagy Olga: *Asszonyok könyve*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988.
- Nagy 1988b.** Nagy Olga: *A havasi sátoros Dávid Gyula meséi*. (Ciganisztikai Tanulmányok 6.) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1988.
- Nagy 1989.** Nagy Olga: *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.
- Nagy 1991.** Nagy Olga: *Cifra János meséi*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Nagy 1994.** Nagy Olga: Havasi mesemondók. *Honismeret*, 22. évf. (1994.) 3. sz. 72–82.
- Nagy 2004.** Nagy Olga: *Mindentudó dongó. Maros menti népmesék*. Erdélyi Pegazus, Székelyudvarhely, 2004.

- Nagy – Vöő 1974.** Nagy Olga – Vöő Gabriella: *A mesemondó Jakab István*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.
- Nagy 2000.** Nagy Olga (szerk.): *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2000.
- Nagy 1992.** Nagy Ödön: Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben. *Néprajzi Látóhatár*, I évf. (1992) 3–4. sz. 53–64.
- Olosz 1982.** Olosz Katalin: A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság népköltészeti tevékenysége. In: Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszméáramlatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 151–164.
- Olosz 2003a.** Olosz Katalin: A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság népköltészeti tevékenysége. In: Olosz Katalin: *Víz mentére elindultam*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2003. 83–93.
- Olosz 2003b.** Olosz Katalin: *Egy kiállítás emléképei*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2003.
- Olosz 2009.** Olosz Katalin: Az erdélyi néphagyományok elfelejtett gyűjtője: Szabó Sámuel. In: Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok* (Sajtó alá rendezte Olosz Katalin). Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2009. 15–129.
- Olosz 2012.** Olosz Katalin: A Maros megyei balladagyűjtés múltjából. *Tradiții Mureșene. Revista anuală de etnografie și patrimoniu cultural*. 2012. 13–19.
- Olosz, 2008.** Olosz Katalin (s.a.r.): *Szabó Sámuel: Erdélyi néphagyományok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2008.
- Olosz 2009.** Olosz Katalin: *Ne mondd anyám, főd átkának. Dimnény Mózesné Szabó Anna énekei. Szabéd 1895–1896*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2009.
- Olosz 2015.** Olosz Katalin: *Kanyaró Ferenc: Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2015.
- Orbán 1868–1873.** Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. I–VI. Pest, 1868–1873.
- Ősz 1941.** Ősz János: *A csudatáska. Eredeti székely népmesék*. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, 1941.
- Palkó – Portik – Zsigmond 1985.** Palkó Attila – Portik Irén – Zsigmond József: *Felső-Maros vidéki varrottasok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985.

- Pávai 2012a.** Pávai István: A népi tánczene kistáji tagolódása Erdélyben. In: Richter Pál (főszerk.): *Magyar Népzenei Antológia. Digitális összkiadás.* DVD-ROM, Magyar Tudományos Akadémia – FolkEurópa Kiadó, Budapest, 2012.
- Pávai 2012b.** Pávai István: *Az erdélyi magyar népi tánczene.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2012.
- Pávai 2012c.** Pávai István: Kodály marosszéki dallamai. *A Magyar Kodály Társaság Hírei* XXXIV. évf. (2012) 3. sz. (szeptember) 6–9.
- Pávai 2018.** Pávai István: Székelyföld népi tánczene szempontú táji tagolódása In: Pávai István – Sófalvi Emese (szerk.): *Székely népzene és néptánc.* (Énlaka-konferenciák V.) Hagyományok Háza – Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem, Budapest – Énlaka – Pécs, 2018. 15–46.
- Peti – Szabó 2006.** Peti Lehel – Szabó Árpád Töhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén.* Nis, Kolozsvár, 2006.
- Péterfy 1977.** Péterfy László: Faragott sírkövek és díszítményeik a nagykendi temetőben. *Folklor Archívum* 7., MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1997. 79–162.
- Péterfy 1983.** Péterfy László: Kőből készült sírjelek a Kis-Küküllő és a Nyárád mentén. *Ars Hungarica*, 1983. 77–86.
- Péterfy 2005.** Péterfy László: *Marosszék régi sírkövei.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2005.
- Péterfy 2019.** Péterfy László: *Marosszék temetőinek régi sírkövei.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2019.
- Ráduly 1975.** Ráduly János: *Kibédi népballadák* (Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Ráduly János), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.
- Ráduly 1978.** Ráduly János: *A vízitündér leánya. Kis-Küküllő menti népmesék.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1978.
- Ráduly 1979.** Ráduly János: *Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadái.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.
- Ráduly 1980.** Ráduly János: *Tündérszép Mosolygó Ilona. Kibédi népmesék.* Creangă Kiadó, Bukarest, 1980.
- Ráduly 1985.** Ráduly János: *Az álomfejtő fiú. Kis-Küküllő menti népmesék.* Dacia Kiadó, Kolozsvár, 1985.

- Ráduly 1987.** Ráduly János: *Mikor a szolgának telik esztendeje. A kibédi gazdai szolgák életéből.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1987.
- Ráduly 1990.** Ráduly János: *Hold elejti, Nap felkapja. Kibédi találós kérdések.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1990.
- Ráduly 2002.** Ráduly János: Egy folklórtanulmány születése és pályafutása. Faragó József levélváltásai Ráduly Jánossal. In: Deáky Zita (szerk.): *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára.* (Néprajzi Látóhatár kiskönyvtára 8.) Györffy István Néprajzi Egyesület, Budapest, 2002. 342–353.
- Sámuel 1918.** Sámuel Aladár: Kisküküllő vármegye református népének temetkezési szokásai. *Ethnographia*, 29. évf. (1918) 91–104.
- Seprődi 1974.** Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtései. (A bevezető tanulmányt írta Almási István, Benkő András és Lakatos István, a kötet Benkő András gondozásában jelent meg), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.
- Sepsiszéki Nagy 1998.** Sepsiszéki Nagy Balázs: *Székelyföld falvai a XX. század végén. I–IV.* Nap Kiadó, Budapest, 1998.
- Szabó 2011.** Szabó Árpád Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás: gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben.* Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2011.
- Szabó 1977.** Szabó Judit: *Rózsa királyfi. Berekméri Sándor gernyeszegi meséi.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.
- Székely 1999.** Székely Ferenc: *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1999.
- Vajda 2013a.** Vajda András: *Az írás és az írott szó hatalma. Az írás a minden napokban egy Maros menti településen.* (Emberek és kontextusok 9.) Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2013.
- Vajda 2013b.** Vajda András: Tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények Maros megyében. *Örökségünk. Történelem. Népelet. Néphagyomány.* VII. évf. (2013) 4. sz. 20–23.
- Vajda 2015.** Vajda András: A falutörténetek szerzői, forrásai, médiumai és a helyi kultúráról alkotott szemléletük. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai.* (Emberek és kontextusok 12.) Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2015. 7–23.

- Vajda 2016.** Vajda András: A Maros megyei falumúzeumok és helytörténeti gyűjtemények jelenkori használata. In: Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Helyzetek és változások: Székelyföldi társadalomtudományi kutatások a DOMUS program támogatásával*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2016. 200–244.
- Vajda 2019a.** Vajda András: *Változó létformák vidéken. Egy Maros menti falu gazdasági-kulturális szerkezetének átalakulása*. Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae. L'Harmattan – Kriza János Néprajzi Társaság, Budapest – Kolozsvár, 2019.
- Vajda 2019b.** Vajda András: A tájházak helyzete Erdélyben. In: Bodó Barna (szerk.): *Erdélyi magyar civil évkönyv 2018 – 2019*. Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2019. 108–136.
- Vass – Buzás 2007.** Vass Erika – Buzás Miklós: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületgyűjtésének előzetes telepítési koncepciója. *Ethnographia*, 118. évf. (2007) 2–3 sz. 227–269.
- Vintilă 2003.** Vintilă Anna (szerk.): *A Maros megyében kiadott könyvek, albumok, térképek bibliográfiája. 1996–2000*. Marosvásárhely, 2003.
- Vintilă 2008.** Vintilă Anna (szerk.): *A Maros megyében kiadott könyvek, albumok, térképek bibliográfiája. 2001–2005*. Marosvásárhely, 2008.
- Zsigmond – Palkó 1984.** Zsigmond József – Palkó Attila: *Magyaró énekes népzeneje* (Jagamas János közzétételében) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.
- Zsigmond – Palkó 1996.** Zsigmond József – Palkó Attila: *Magyaró néphagyományaiából. Szemelvények*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 1996.
- Zsigmond – Palkó 1998.** Zsigmond József – Palkó Attila: *Magyaró hétköznapijai. Népi foglalkozások, mesterségek*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 1998.
- Sz. n. 2009.** Sz. n.: *Maros megyei magyar népszokások*. Marosvásárhely, 2009.
- Sz. n. 2011.** Sz. n.: *Maghiarii din Reghin și împejurimi. Szászrégen vidékének magyarsága*. Editura InfoArt Media, Sibiu, 2011.

The state of ethnographic heritage in Maros County:
Preliminary work on the ethnography of Maros County

ABSTRACT: The present manuscript presents the first partial result of a major research project designed to explore the ethnographic heritage of the Hungarian population of Maros County (today: Mureș, Romania) and to present it in the form of a handbook or database, with the aim of identifying the scattered research on the ethnography of the Hungarian population of Maros County (formerly Marosszék, later Maros-Torda) and the trends (main research areas and sites) that have characterized the last one and a half centuries of research. The study is exploratory in nature and adopts a historical perspective. It examines the efforts that have been made over the past one and a half centuries to explore and define the specificities of the region's folk culture, and the way in which these findings have been incorporated into the local and academic community.

KEYWORDS: Maros County, ethnographic region, ethnographic heritage, ethnographic research, history of science

A KÖTET SZERZŐI

Dóka Krisztina, PhD, a Magyarságkutató Intézet tudományos munkatársa, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi docense

Kinda István, PhD, a Magyarságkutató Intézet megbízott tudományos munkatársa, a Székely Nemzeti Múzeum főmuzeológusa

Raffai Judit, PhD, a Magyarságkutató Intézet tudományos munkatársa, az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának egyetemi tanára, tudományos dékánhelyettese

Szőnyi Vivien, PhD, a Magyarságkutató Intézet megbízott tudományos munkatársa, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének segédmunkatársa, a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének referense

Tánczos Vilmos, PhD, a Magyarságkutató Intézet megbízott tudományos tanácsadója, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének és Hungarológiai Doktori Iskolájának habilitált egyetemi tanára

Vajda András, PhD, a Magyarságkutató Intézet megbízott tudományos munkatársa, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszékének egyetemi docense

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Uri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Mati Márton

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Mihály

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

Múltidéző

Jelen kötetben olyan néprajzi írásokat olvashat az érdeklődő, melyek a magyar népi kultúra legkülönbözőbb területeit, illetve ezek 20–21. századi örökségét ölelik fel. A könyv címe (*Múltidéző*) utal Tánczos Vilmos kötetünkben olvasható tanulmányára (*Hogyan idézik a tárgyak a múltat?*) a tárgyi kultúra mellett a szellemi műveltségre is kiegészítve az ott felvetett gondolatkört. Utal arra is címünk, hogy az itt olvasható tanulmányok egy része a magyar népi kultúra múltjába vezet. Ugyanakkor az írások részben azt mutatják be, hogy a népi műveltség múltbéli formái hogyan élnek tovább, hogyan vannak jelen ma. Valójában még a szorosabban vett történeti tanulmányok esetében is jól kitapintható, hogy a bemutatott jelenségeknek van hatása mai kultúránkra, a jelenbe ívelő folytatása, valamilyen formában megidézése napjainkban.

9 786156 117694 >